

Aleksandar RADOMAN

USMENA KNJIŽEVNOST
BOKE KOTORSKE DO 1833. GODINE

Izdavači

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje &
Crnogorski PEN centar

Biblioteka

MONTENEGRINA

Knj. 28

Urednik

Adnan Čirgić

Recenzenti

Davor Dukić

Novak Kilibarda

Jakov Sabljic

Aleksandar RADOMAN

**USMENA KNJIŽEVNOST BOKE
KOTORSKE DO 1833. GODINE**

FCJK

Cetinje, 2022.

Miloradu Nikčeviću

SADRŽAJ

UVOD	11
KORPUS I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	15
Nikola Burović	19
Julije Balović.....	25
Krstó Mazarović.....	29
Ivan Antun Nenadić.....	32
Nikola Mazarović.....	39
Andrija Balović	42
Ivan Kolović.....	44
Tripo Smeća	48
Jozo Matikola Šilopi	50
Krstó Balović	54
Zbornici počašnica iz Nadžupskoga arhiva u Perastu.....	57
Tzv. Drugi Zmajevičev rukopis.....	58
Drugi identifikovani ili korišćeni izvori.....	61
PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA	63
Otkriće pjesmarica: Istraživanja Srećka Vulovića	64
Proučavanje peraških pjesmarica do sredine XX vijeka: Na tragu Valtazara Bogišića	75
Istraživanje peraških pjesmarica od sredine XX vijeka do danas: Miroslav Pantić i nakon njega.....	106
DRUŠTVENE, KNJIŽEVNE I KULTURNE PRILIKE U PERASTU OD KRAJA XVII DO SREDINE XIX STOLJEĆA	163
Istorijske i društvene okolnosti	164
Kulturne prilike	172

Pisci	174
Crkvena prikazanja.....	177
Praznici, svetkovine, običaji i vjerovanja u natprirodna bića	179
Peraške poklade i „okviri komičke slobode“	191
GENOLOŠKE I TEMATOLOŠKE	
OSOBI NE K O R P U S A	199
Bugarštice/Bugarke	200
Naziv.....	200
Korpus i klasifikacija.....	209
Ekskurs o prvome zapisu bugarštica	216
Genološke karakteristike bokeljskih bugarštica	226
Tematološke karakteristike bokeljskih bugarštica	230
Deseteračka usmena epika	255
Usmena lirika	273
Počašnice	274
Ostale usmenolirske forme	289
ZAKLJUČAK	305
ARHIVSKI FONDOVI	309
POPIS LITERATURE	311
INDEKS IMENA	337
PRILOZI	351
ABSTRACT	359

UVOD

Monografija *Usmena književnost Boke Kotorske do 1833. godine* nastala je na osnovu disertacije „Usmena književnost u peraškim pjesmaricama XVII.–XIX. stoljeća“, odbranjene pod mentorstvom prof. dr Davora Dukića na Filozofskome fakultetu Sveučilišta „Josipa Jurja Strossmajera“ u Osijeku. Disertacija je osmišljena kao multidisciplinarno istraživanje čija je namjera da se osvijetli jedan važan dio južnoslovenskoga kulturnoga nasljeđa koji je nedovoljno poznat javnosti. Vrijednost je toga nasljeđa za više oblasti humanistike i društvenih nauka, u prvome redu povijest književnosti i kulture, od izuzetnoga značaja. Osim što se objavljuje pod drugačijim naslovom, monografija u odnosu na disertaciju donosi i druge, mahom sitnije izmjene, kao i dopune koje su rezultat naknadnih istraživanja.

Na izbor teme motivisala nas je činjenica da je riječ o malo poznatim ili potpuno nepoznatim te neispitanim rukopisima do kojih smo došli arhivskim istraživanjima u Crnoj Gori i Republici Hrvatskoj. Uzgredni spomeni ili parcijalno publikovanja djelova toga nasljeđa, učinili su nam se vrijednim pune istraživačke pažnje, osobito u svijetlu saznanja da je riječ o nevalorizovanoj baštini koja je u šeni nasljeđa Vuka Stefanovića Karadžića. To što se u Perastu i Boki Kotorskoj cijeli jedan vijek prije prvih Vukovih knjiga usmene književnosti, ne u jednom već u desetinama rukopisa, sačuvalo usmenoknjiževno nasljeđe toga prostora, saznanje je koje nas je ponukalo na dalja ispitivanja doimajući se kao prvorazredni istraživački izazov. Susret sa starim rukopisima, pohranjenim danas u arhivima, utvrdio nas

je u uvjerenju da je riječ o korpusu kojemu je nužno posvetiti posebnu pažnju. Tokom višegodišnjega rada na iščitavanju i priređivanju tih rukopisa za štampu, uvjerali smo se da je izbor teme koja nudi velike mogućnosti ne samo za književna već i šire kulturološka tumačenja, bio opravdan.

U okviru početne faze proučavanja obavljena su arhivska istraživanja u Nadžupskome arhivu u Perastu, Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića HAZU u Cavtatu i u Arhivu HAZU u Zagrebu, u kojima smo pronašli 18 neobjavljenih pjesmarica nastalih u Perastu od kraja XVII do sredine XIX vijeka. Riječ je o mješovitim zbornicima pretežno usmene književnosti, kao i prijepisa stihova anonimnih dubrovačko-dalmatinskih i bokeljskih pisaca toga doba. Kad se uzme u obzir da je prva od tih zbirki nastala u Perastu 1696. godine, dakle cijelih 120 godina prije nego je Vuk Karadžić štampao *Prostonarodnu pjesmaricu slavenoserbsku* i time otvorio zlatnu eru izučavanja južnoslovenske usmene književnosti te da je tek 8 od 18 peraških zbirki u novije vrijeme integralno objavljeno, jasno je da je riječ o dragocjenoj građi najstarijih slojeva južnoslovenske usmene književnosti, koja je dosad nepravedno izmakla temeljnijem interesovanju istraživača. Usmenoknjiževne forme koje se nahode u zbornicima su bugarštice, deseteračke epske pjesme, balade, lirske osmeračke pjesme, počašnice i dr. Među tim pjesmama ima kako onih koje se u raznim varijantama javljaju na širem prostoru, na hrvatskom i crnogorskom primorju i zaleđu, ali i lokalnih pjesama, koje se izvan Perasta ne mogu naći. Osim književnoistorijskoga aspekta, građa je izuzetno značajna sa stajališta kulturologije jer je rijetko svjedočanstvo o hajducima koji su u toj regiji u određenome periodu igrali važnu ulogu, ali i svjedočanstvo o životu, običajima, odnosima s osmanskim Rinsnom i Herceg Novim te o odnosima s Veneciji podložnim Kotorom. Uz širi kulturnopovijesni osvrt na narodnu kulturu ranoga

novovjekovlja u Perastu, građu koju nude pjesmarice promatrali smo kao njen integralni dio, analizirajući je s genološkoga i tematološkoga aspekta. Za gornju vremensku granicu, fiksiranu i naslovom monografije, uzeli smo 1833. godinu, jer je upravo to godina koja stoji na najmlađem rukopisu korpusa koji smo proučavali. Kako je već sljedeće 1834. godine u Boku Kotorsku prispio Vuk Stefanović Karadžić te započeo svoja plodna istraživanja i tog dijela južnoslovenskoga usmenoknjiževnoga nasljeđa, to se godina 1833. nametnula kao logična granica između dva perioda – prvoga, u okviru kojega je u Boki Kotorskoj između 1696. i 1833. godine zapisano 18 pretežno usmenoknjiževnih zbirki te drugoga perioda koji bismo s obzirom na značaj i uticaj djelovanja Vuka Stefanovića Karadžića mogli nazvati vukovskim dobom.

U okviru rada na disertaciji obavljena su multidisciplinarna istraživanja što je rezultiralo cjelovitom monografskom obradom korpusa. Pored nabrojanih ustanova, arhivska istraživanja obavili smo i u Državnome arhivu i Sveučilišnoj knjižnici u Splitu, Istorijškome arhivu u Kotoru i Muzeju grada Perasta, kao i Odsjeku za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Ta su istraživanja bila od pomoći u procesu identifikacije autora pojedinih rukopisa i dopunjavanju istraživanja brojnim vrijednim informacijama.

Istraživanja ne bi mogla biti uspješno obavljena bez preduzetljivosti kako ustanova u kojima su obavljena tako i pojedinaca koji su omogućili izvanredne uslove za korišćenje građe. Osobitu zahvalnost dugujem don Srećku Majiću, župniku Crkve Sv. Nikole u Perastu, koji mi je u više navrata omogućio nesmetano istraživanje u Nadžupskome arhivu u Perastu, dajući uvijek i vrijedne informacije i sugestije koje su umnogome olakšale posao. Zahvalnost dugujem i mr sc. Stani Đivanović, direktorici Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu koja

je omogućila da u nekoliko prilika istražujem Naučni arhiv te ustanove. Zahvalan sam i direktoru Arhiva HAZU dr sc. Marinu Vukoviću što je tokom dvije posete njegovoj ustanovi stavio na raspolaganje traženu građu, kao i stručnoj savjetnici Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije nauka i umjetnosti dr sc. Klementini Batini koja je pripremila pregled građe te ustanove i omogućila njezino proučavanje. Ljubaznom osoblju Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu i Arhiva HAZU u Zagrebu takođe dugujem veliku zahvalnost. Posebnu zahvalnost dugujem mentoru i recenzentu prof. dr Davoru Dukiću čiji su savjeti i sugestije uvijek bili dragocjeni, a pažnja kojom je pratio izradu rada naučno podsticajna. Zahvalnost dugujem i recenzentima – prof. dr Jakovu Sabljicu koji je s prijateljskom posvećenošću tekst detaljno iščitao i dao brojne vrijedne primjedbe i prof. dr Novaku Kilibardi čije je višedecenijsko proučavanje usmene crnogorske književnosti temelj na koji se nadogradilo i ovo istraživanje. Primjedbe članova Povjerenstva za odbranu doktorske disertacije – prof. dr Estele Banov, prof. dr Krešimira Šimića i doc. dr Davora Nikolića – bile su, takođe, od izuzetne važnosti, na čemu sam im najiskrenije zahvalan. Na kraju, bez bezrezervne podrške, zajedničkih arhivskih pretraga, lucidnih zapažanja i sugestija te sati i sati provedenih u raspravama o proučavanoj građi, koje je ovome istraživanju posvetio urednik izdanja, prof. dr Adnan Čirgić, ove knjige ne bi ni bilo.

Izradi ove knjige prethodila je višegodišnja saradnja i prijateljstvo s prof. dr Miloradom Nikčevićem. Njemu je i posvećujem.

KORPUS I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

O peraškim pretežno usmenoknjiževnim zbornicima nastajalim od kraja XVII do sredine XIX stoljeća najvažnije podatke ostavio je Srećko Vulović krajem XIX stoljeća u nekoliko svojih radova te u korespondenciji s Valtazarom Bogišićem. Bogišićeve vrijedne bilješke o tim zbornicima ostale su neobjavljene, a na njihovu je tragu Miroslav Pantić upotpunio saznanja, no i pored njegova višedecenijskoga rada, kompleks peraških zbornika usmene književnosti ostao je uglavnom izvan kruga interesovanja naučne javnosti. Osim informacija o nekoliko važnijih pjesmarica koje je donio Pantić, a na osnovu njegovih istraživanja i nekolicine drugih autora, ostala je nepoznanica i o broju rukopisa, i o njihovim sastavljačima, ali i o njihovoj vrijednosti.

Arhivska istraživanja koja smo preduzeli u proteklih šest godina, ponudila su sasvim novu sliku ovoga problema. Počevši od svega nekoliko poznatih naslova, identifikovali smo relativno obiman korpus. Čini ga osamnaest zbirki pjesama zabilježenih ili prepisanih u Perastu od kraja XVII do sredine XIX stoljeća. Osim nedavno objavljenih *Pjesmarice Nikole Burovića* (2017), *Pjesmarice Krsta Mazarovića* (2017), *Pjesmarice Nikole Mazarovića* (2018), *Pjesmarice Julija Balovića* (2019), *Pjesmarice Andrije Balovića* (2019), *Pjesmarice Ivana Kolovića* (2020) i *Pjesmarica Krsta Balovića* (2020) koje smo pripremili za štampu zajedno s Adnanom Čirgićem, ostali zbornici nijesu nikad integralno publikovani. Pored tih osamnaest zbornika o kojima će biti riječi, tokom istraživanja identifikovali smo veći broj pojedinačnih zapisa pjesama iz naznačene epohe, nekoliko zbornika

sačuvanih u nepotpunim prijepisima i jedan zbornik kojem se po svemu sudeći danas više ne može ući u trag, o čemu će biti riječi na kraju ovoga poglavlja.

Identifikovani i proučeni korpus zbornika čine ovi rukopisi:

1. Pjesmarica Nikole Burovića (1696);
2. Pjesmarica Julija Balovića (kraj XVII – početak XVIII v.);
3. Pjesmarica Krsta Mazarovića (oko 1710)
4. Rukopisni zbornik IV. a. 30 Arhiva HAZU
5. Rukopisni zbornik I. b. 80 Arhiva HAZU
6. Rukopisni zbornik I. a. 27 Arhiva HAZU
7. Pjesmarica Nikole Mazarovića (1775)
8. Zbirka počašnica iz Nadžupskoga arhiva u Perastu (kraj XVIII ili početak XIX vijeka)
9. Zbirka počašnica iz Nadžupskoga arhiva u Perastu II (početak XIX vijeka)
10. Pjesmarica Andrije Balovića (kraj XVIII ili početak XIX vijeka)
11. Pjesmarica Ivana Kolovića (1805)
12. Zbirka deseteračkih pjesama Joza Šilopija (početak XIX vijeka)
13. Zbirka počašnica Joza Šilopija I (početak XIX vijeka)
14. Zbirka počašnica Joza Šilopija II (početak XIX vijeka)
15. Pjesmarica Tripa Smeće (početak XIX vijeka)
16. Pjesmarica Krsta Balovića I (1833)
17. Pjesmarica Krsta Balovića II (vjerovatno 1833)
18. Tzv. Drugi Zmajevićev rukopis (vjerovatno kraj XVIII v.)

Pjesmarice pod rednim brojem 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12 i 16 proučavane su na osnovu originalnih rukopisa koji se čuvaju u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu, Nadžupskome arhivu u Perastu i Arhivu HAZU u Zagrebu. Pjesmarica

9 izučavana je na osnovu prijepisa Srećka Vulovića koji se čuva u Nadžupskome arhivu u Perastu, dok su pjesmarice 13, 14, 15 i 17 rekonstruisane na osnovu prijepisa iz 70-ih godina XIX vijeka, koji se čuvaju u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu. Pjesmarica pod brojem 18 rekonstruisana je na osnovu publikovanih sadržaja u radovima Miroslava Pantića.

Prilikom istraživanja identifikovani su i neki rukopisi za koje se još od prvih vijesti o njima nije znalo đe se nalaze (poput *Pjesmarice Ivana Kolovića*, *Pjesmarice Andrije Balovića*, dvije pjesmarice Joza Šilopija i prijepisa *Pjesmarice Tripa Smeće*). Nakon što je identifikovan korpus, pri čemu je od posebnoga značaja bio članak Srećka Vulovića „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela“ iz 1873. godine, kao i neobjavljeni prilog „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“, pronađen u Vulovićevoj zaostavštini u Nadžupskome arhivu u Perastu, pristupljeno je raščitavanju rukopisa. Neujednačena latinična grafija predstavljala je izvjestan problem u tome poslu, no i on je uspješno finalizovan, a osam rukopisa je potom i objavljeno i time stavljeno na uvid naučnoj javnosti (*Pjesmarica Nikole Burovića*, *Pjesmarica Krsta Mazarovića*, *Pjesmarica Nikole Mazarovića*, *Pjesmarica Julija Balovića*, *Pjesmarica Andrije Balovića*, *Pjesmarica Ivana Kolovića* i dvije pjesmarice Krsta Balovića).

Nakon raščitavanja rukopisa ustanovljeno je da se u većini zbornika, pored tekstova usmenoknjiževnoga karaktera, nalaze i pjesme autorske provenijencije, bilo da je riječ o pjesmama samih zapisivača (Nikole i Luke Burovića, Joza Šilopija i sl.) bilo o prijepisima dubrovačko-dalmatinskih pjesnika ranoga novovjekovlja (Ignjata Đurđevića, Marina Buresića, Ivana Gundulića i dr.). Za predmet istraživanja odabrani su samo usmenoknjiževni tekstovi, pa je bilo neophodno ekscerpirati pjesme usmenoknjiževne provenijencije od onih autorskoga porijekla. Za rasvjetljavanje kulturnih prožimanja između Boke Kotorske

s jedne i Dubrovnika i Dalmacije s druge strane bilo bi korisno u posebnoj studiji utvrditi koji su autori i kojim djelima zastupljeni u peraškim rukopisima. Veliki broj pjesama različitih autora potvrđuje, pak, da su dubrovačko-dalmatinski pjesnici bili izuzetno popularni u bokeljskoj sredini.

U sljedećoj fazi istraživanja trebalo je identifikovati prepisivača usmenoknjiževnoga korpusa rukopisa pod rednim brojevima 4, 5 i 6. što je uporednom analizom rukopisa iz fonda Arhiva HAZU i Nadžupskoga arhiva u Perastu uspješno obavljeno. Rezultati te uporedne analize biće široj javnosti prvi put predstavljani u ovoj knjizi.

Pored uvodnih poglavlja, prezentacije dosadašnjih istraživanja i rasprave o korpusu, knjiga sadrži poglavlje o tradicijskoj kulturi i kulturnim prilikama u Perastu u ranome novovjekovlju, a centralni njen dio posvećen je genološkoj i tematološkoj analizi korpusa. Tekstovi su analizirani u kontekstu kulturnih prilika u Perastu naznačenoga perioda, kako bi se pokazala njihova dvosmjerna vrijednost – s jedne strane oni reprezentuju stvarnost, dok s druge strane bivaju važan društveni agens.

Korpus sadrži veliki broj epskih i lirskih usmenoknjiževnih žanrova, koji istraživaču nudi širok prostor za analizu kako same geneze i strukture žanra, tako i tematsko-motivskih karakteristika pojedinih pjesama. U metodološkome pogledu analiza korpusa zasniva se na povijesnokulturnome, književnopovijesnome i književnoteorijskome aspektu pristupa predmetnoj građi. Analiza građe obavljena je po žanrovima, tako što je svaki od žanrova obrađen u posebnome poglavlju, a u okviru njega pored genoloških značajki, osvijetljene su i tematološke osobine.

Posebna pažnja posvećena je korpusu bugarštica, budući da analizirani rukopisi donose bogat materijal za analizu te usmenoknjiževne vrste, pri čemu u tematskoj ravni ovđe zatičemo kako pjesme starijega repertoara, tako i posljednje ostat-

ke žanra u pjesmama koje opisuju peraške događaje XVI–XVII stoljeća. U poglavlju o bugaršticama ukazano je i na neadekvatnu identifikaciju prvih tekstova te vrste, koji su u nauci dosad bili vezivani za zapis Rođera de Pačience s kraja XV stoljeća, a odnos usmene i pisane književnosti posebno je predmet analize jednoga broja bugarštica zabilježenih u *Pjesmarici Nikole Burovića* koje su nastale preradom pojedinih pjevanja Gundulićeva *Osmana*. Analizirani su takođe dominantni motiv rata, topos granice, koncept identiteta, reprezentacija drugosti te figura protivnika u korpusu bugarštica, kao i epskih deseteračkih pjesama, od kojih su neke iz *Pjesmarice Nikole Mazarovića* tematski analogne bugaršticama iz *Pjesmarice Julija Balovića*.

Analiziran je i korpus peraških počasnica, kao posebne vrste običajnih lirskih pjesama te širok motivsko-tematski raspon koji nude, od motivike flore i faune, preko drevnih obrednih kodova do erotskih elemenata i motiva koji odražavaju ranonovovjekovnu svakodnevicu Perasta.

Opredijelili smo se da opise pojedinih rukopisa damo u sklopu portreta pojedinih zapisivača, čime se izbjeglo atomiziranje predočene građe, a vjerujemo i pridonijelo boljoj kontekstualizaciji zbirki. Izuzetak čine zbirke kod kojih nijesmo uspjeli identifikovati zapisivače.

Nikola Burović¹

O postojanju rukopisa peraške zbirke usmenih pjesama iz XVII vijeka naučnu javnost prvi je detaljnije 1873. godine obavijestio vrijedni proučavalac bokeljskoga kulturnog nasljeđa

---

¹ Odlomak o Nikoli Buroviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Rukopisni zbornik Nikole Burovića“, *Matica*, broj. 68, Cetinje – Podgorica, 2016, str. 271–282. Budući da je riječ o koautorskomu prilogu, ovdje smo prenijeli samo naš dio teksta.

Srećko Vulović. U tekstu „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“ Vulović je dao prvi opis rukopisa, pripisujući ga barskome nadbiskupu Andriji Zmajeviću.² Premda je u prepisci s Bogišićem sam Vulović posumnjao u Zmajevićevo „autorstvo“³, ipak je cijelo stoljeće nakon otkrića peraški zbornik u stručnoj literaturi figurirao kao „Zmajevićev rukopis“.

Od Vulovićeva otkrića do danas o zborniku je pisalo više autora, što iz prve što iz druge ruke, no najveći doprinos njegovu proučavanju dali su Gracija Brajković, Miroslav Pantić i Hatidža Krnjević. Brajković je, naime, identifikovao sastavljača zbornika, uočivši da je, zapravo, pisan rukom peraškoga pomorca i ratnika Nikole Burovića (oko 1655–1737), prepisivača većeg broja književnih sastava⁴, dok su Pantić⁵ i Krnjević⁶ objavili pojedine pjesme i stihove zbornika, kritički ih analizirajući. No iako godina 1696, upisana na vrhu pretposljednje strane zbornika, upućuje na to da je riječ o najstarijem poznatom zborniku usmene književnosti na južnoslovenskome prostoru, rukopis je tek nedavno publikovan.⁷

---

² Srećko Vulović, „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“, *Program C. K. Realnog i velikog gimnazija u Kotoru*, za šk. god. 1872–73, Zadar, 1873, str. 10.

³ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“, *Zbornik istorije književnosti*, knj. 2, SANU, Beograd, 1961, str. 228.

⁴ Gracija Brajković, „Autorstvo jedne peraške pjesmarice“, *Boka*, br. 97, Kotor, 1975, str. 8; Gracija Brajković, „Peraštanin Nikola Burović prepisivač Vetranovićeve *Istorije od Dijane*“, *Forum*, knjiga XLIII, Zagreb, 1982, str. 116–132.

⁵ Miroslav Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 87–111; Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka*, SKZ, Beograd, 1990, str. 201–211.

⁶ Hatidža Krnjević, *Lirski istočnici. Iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, BIGZ & Jedinstvo, Beograd – Priština, 1986, str. 68–104.

⁷ *Pjesmarica Nikole Burovića*, priredili, predgovor i rječnik manje pozna-

U vrijeme kad je Vulović obznanio postojanje zbornika rukopis je bio vlasništvo ugledne bokeljske familije Smeća. Pojava tako dragocjenoga rukopisa skrenula je pažnju Valtazaru Bogišiću, pa ga je on već 1878. godine otkupio od Frana Smeće, čime je zbornik postao dio bogatoga rukopisnog fonda Bogišićeve zbirke, u kojoj se pod rednim brojem M 124 i danas čuva. Bogišićeva namjera da pjesme iz rukopisa objavi u drugoj knjizi *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa* nikad nije ostvarena, pa su pjesme toga rukopisa ostale do danas nepoznanica za naučnu javnost.⁸ Istina, Miroslav Pantić je objavio dvadeset i jednu pjesmu iz zbornika u okviru izbora *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka*, no tu se stalo sa širim interesovanjem za sadržaj vrijednoga rukopisa iz Bogišićeve rukopisne zbirke. U nekoliko radova Gracija Brajković rasvijetlio je problem vezan za autorstvo zbornika i donio vrijedne podatke o Peraštaninu Nikoli Buroviću. Čak i da Brajković nije donio ubjedljive argumente o Burovićevu „autorstvu“ na osnovu poređenja rukopisa, da je zbornik na neki način povezan s tom peraškom familijom bilo bi jasno na osnovu samoga rukopisa koji na neispisanim stranama sadrži niz grbova te znamenite peraške familije, a, uz to, u nekim se pjesmama upravo slave pojedini pripadnici familije Burović.

Nikola Burović višestruko je zanimljiva ličnost peraške istorije druge polovine XVII i prve polovine XVIII stoljeća. Između pomorstva, trgovine, hajdučije i ratova, Perast je kao

---

tih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat za kulturu Glavnog grada, Cetinje – Podgorica, 2017.

⁸ Bogišić je u predgovoru prvoj knjizi *Narodnih pjesama*, objavljenoj 1878. godine, skrenuo pažnju na rukopis. V. *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, knjiga I, sabrao i na svijet izdao V. Bogišić, Glasnik Srpskog učenog društva, drugo odeljenje, knjiga X, Beograd, 1878, str. 93–97.

granični grad tokom naznačenoga perioda prolazio jednu od dinamičnijih faza u svojoj povijesti, obilježenu ekonomskim i privrednim procvatom te snažnim kulturnim zamahom.⁹ S pomenom u izvorima prvi put već 1574. godine („Triphon de Zuanne Stoischic sopra nome Buro“), familija Burović imala je znatnjega udjela u pisanju peraške istorije ranoga novovjekovlja. O godini rođenja i smrti Nikole Burovića ne postoje precizni podaci, no u arhivskoj građi koja nam je dostupna postoji veliki broj dokumenata na osnovu kojih se može rekonstruisati njegova biografija. Pretpostavlja se da je rođen 1655. godine, a da je umro 1737. godine. Njegov bogati životopis mogao bi se podijeliti na četiri segmenta: ratničku, pomorsku, gradsku i književnu dje-latnost. Kao ratnik Burović se pominje u gotovo svim važnijim okršajima u peraškoj okolini, ali i na drugim bojištima osobito Morejskoga rata, koje je Mletačka Republika vojevala s Osmanskim Carstvom krajem XVII i početkom XVIII vijeka. Učestvo-vao je, najčešće kao komandant vojnih odreda, u bitkama kod Corona (1685), Modona (1686), Herceg Novog (1687), Korče u jugoistočnoj Albaniji (1688), Grahova i Cetinja (1692), Trebinja i Klobuka (1694) te Bara (1717) i Ulcinja (1718). Tokom 1695. godine bio je u posebnoj misiji na Cetinju, na Neretvi, u Trebinju i nekim drugim mjestima, a Mlečani su ga imenovali i guvernerom Carina i Trebinja (1694). Kao pomorac Burović je često angažovan na poslu prijevoza pšenice, vina, mesa i dr. namirnica, od Corone i Leventa, do Drača, Korčule, Venecije i drugih destinacija. I u gradskome životu Perasta Burović je ostavio vidna traga, kao punomoćnik, sudija, poslanik kod viših mletačkih vlasti te načelnik u više navrata. Dao je značajan doprinos izgradnji Crkve Svetoga Nikole, a darivao je i Crkvu Gospe od Škrpjela. Pripadao je bratovštini Gospe od Karmela i

---

⁹ V. više o tome u: Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999.

bratovštini Presvetog Sakramenta. Od posebna je značaja Burovićev književni rad.

Gracija Brajković utvrdio je da su Burovićevom rukom pisani ovi rukopisi:

1. Zbirka pjesama u Zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu;
2. Peraška crkvena pjesmarica u Nadžupskome arhivu u Perastu;
3. Prijepis Gučetićeve *Dalide* u Nadžupskome arhivu u Perastu;
4. Zbornik dubrovačkih pjesnika u HAZU u Zagrebu;
5. Dva prijepisa Vetranovićeve *Istorije od Dijane*, jedan u Nadžupskome arhivu u Perastu, a drugi pronađen u Milanu.

No osim što se bavio prepisivačkim i zapisivačkim radom, Burović se i sam ogledao kao pjesnik. Sačuvana je njegova prigodnica „U pohvalu prisvijetloga i pripoštovanoga gospodina Vicka Zmajevića arkibiskupa zadarskoga, gospodičića peraškoga. Godište 1713.“, a Brajković mu pripisuje i nekoliko pjesama iz zbornika koji se čuva u Cavtatu.¹⁰

Rukopis Nikole Burovića koristili smo u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu juna 2016. godine. Prema opisu koji je za potrebe Bogišićeva arhiva 1952. godine izradio Vladimir Mošin Burovićev rukopis je veličine „21,5 X 31; 72 lista; fol. 92 (nedostaju folije 1–6, 33–36, 44, 45, 47 i 70)“¹¹. Danas je konzerviran i čine ga 152 str. uglavnom dvostubačno ispisanoga latiničnog teksta.

Rukopis je formalno podijeljen u četiri „žanrovske“ cjeline. Prvu, koja se prema današnjoj numeraciji prostire od 1. do 52. str. rukopisa čine „bugarke“, kako pjesme dugoga sti-

---

¹⁰ V. Gracija Brajković, „Peraštanin Nikola Burović prepisivač Vetranovićeve *Istorije od Dijane*“, *Forum*, knjiga XLIII, Zagreb, 1982, str. 128.

¹¹ Vladimir Mošin, „Izvjestaj o radu na uređenju Bogišićeva arhiva u Cavtatu“, *Ljetopis JAZU za godine 1951–1952*, knj. 59, Zagreb, 1954, str. 25.

ha imenuje sastavljač zbornika, njih 14. Čak 10 „bugarki“ iz Burovićeva zbornika zapravo su nastale preradom pojedinih pjevanja Gundulićeva *Osmana*. Anonimni prerađivač, moguće i sam sastavljač zbornika, Gundulićev je osmerac upotrijebio kao polustih, čime je dobio šesnaesterce, karakteristične za stih bugarštice. Dodavanjem napjeva nakon prvoga, a potom nakon svakog drugog stiha, uglavnom je zadovoljena u formalnome smislu struktura bugarštice. Od preostalih „bugarki“ dvije opjevaju lokalna peraška vojevanja, jedna opsadu Beča, a sve tri odaju utisak nevješto spjevanih umjetničkih tekstova. Narodne provenijencije mogla bi biti tek jedna, ona posvećena Brajanu Miloševcu i robinji đevojci. Od str. 53 do str. 60 u rukopisu se nalazi specifična forma lirske usmene poezije, tzv. počasnice ili počašnice, kako su pjesme nazivane u Perastu, koje su privukle i posebnu pažnju Vuka Karadžića prilikom njegova boravka 1834–1835. u Boki. „Pochašnice muške“, njih 57, u zborniku se nalaze na stranicama 53–57, dok su „pochašnicama ženskim“, kojih je 25, posvećene stranice 59 i 60. Od str. 67 do str. 100 i od str. 103 do str. 105 u zborniku se, objedinjene naslovom „Popijekke od kola“, nalazi 88 pjesama različita porijekla i žanrovskoga karaktera, od stihova dubrovačkoga pjesnika Ignjata Đurđevića, preko pjesama anonimnih pjesnika, predstavnika građanske lirike Perasta i bliže i dalje okoline, „pirnih“ pjesama, poskočica, prigodnih pjesama izvođenih u čast zaređenja, do najljepših stranica usmene lirike. Završnu cjelinu rukopisa čine deseteračke epske pjesme. Iako nijesu odvojene posebnim „žanrovskim“ nadnaslovom, deseteračke su pjesme fizički odvojene od ostatka zbornika s 20 praznih strana, od kojih su neke naknadno dopisane rukom potomaka Nikole Burovića. Deseteračke pjesme, njih 28, nalaze se od str. 125 do str. 146 i, osim što među njima ima i onih antologijske vrijednosti, predstavljaju pravu riznicu tema, motiva i stilskih postupaka

koji tek čekaju tumače i u poređenju s kojima bi i one pjesme iz Karadžićevih zbirki mogle doživjeti novo čitanje. Zbornik okončava posebna stihovana forma – kalendar u kojem je svaki mjesec opjevan posebnim katrenom s rasporedom rima aabb. Na neispisanim stranicama Zbornika Nikole Burovića njegov sin Luka (1695–1755) ispisao je 6 svojih pjesama „na narodnu“, kao i jedan dokument na talijanskome jeziku. U rukopisu se nalazi i molitva za pripadnike porodice Burović, unešena u zbornik 1766. godine, te kratka bilješka Kristofala Burovića iz 1767. godine.

Julije Balović¹²

Rukopisna pjesmarica Julija Balovića već duže od vijek i po poznata je naučnici, no izostala je njena detaljnija naučna obrada. Premda je jedan dio pjesama koje sadrži objavljen još prije sto četrdeset godina, rukopis je kao posebno izdanje tek nedavno objavljen.¹³ Danas se nalazi u izdvojenoj cjelini Arhiva obitelji Balović, pod rednim brojem 21, u Arhivu HAZU u Zagrebu. Novembra 2017. godine omogućeno nam je od strane uprave Arhiva nesmetano proučavanje ovoga vrijednog rukopisa.

Prve vijesti o rukopisu donose Lovro Kukuljica,¹⁴ Srećko

---

¹² Odlomak o Juliju Baloviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izveštaj o istraživanju Pjesmarice Julija Balovića u Arhivu HAZU“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/1, br. 21, Cetinje, 2018, str. 361–373. Budući da je riječ o koautorskom prilogu, ovde smo prenijeli samo naš dio teksta.

¹³ *Pjesmarica Julija Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.

¹⁴ Dr V. Bogišić, „Najstarija zbirka srpskih narodnih umotvorina“, *Dubrovnik: zabavnik narodne štionice dubrovačke za godinu 1868*, Split, 1868, str. 292.

Vulović¹⁵ i Valtazar Bogišić.¹⁶ U fusnoti koju svojim inicijalima potpisuje Lovro Kukuljica, objavljenoj uz članak Valtazara Bogišića u *Dubrovniku*, „zabavniku narodne štionice dubrovačke za godinu 1868“, sriječemo prvi pomen i opis ovoga rukopisa: „Sreća me je tu skorice namjerila na vrlog rodoljuba M. P. Srećka Vulovića iz Perasta koji mi je kazao da u njegovoj otadžbini imaju dvije zbirke narodnih pjesama nalik ovoj koju je opisao Dr. Bogišić; od kojih jedna sudeći po nekim podacima prilično da je bila napisana izmeđju god. 1682–1714, a druga nekoliko docnije u prošastome stoljeću. Stariji rukopis svojina je kuće Balovića iz Perasta. U njemu su 24 pjesme, od kojih devet s mjerilom od 15 glasova i s dodatkom od 6 glasova iza svakoga drugoga, a gdje gdje trećega stiha: ostale su petnaest sve u desetercima. Predmet su svijeh pjesama razni bojevi i megdani na kopnu i na moru izmeđju Bokijelja s jedne strane a, s druge strane Španjula, Turaka i Tuniškijeh gusara.“¹⁷

Kao i brojne druge rukopise, i ovaj je, kako se to vidi iz Kukuljičina saopštenja, od nestanka spasio vrijedni istraživač bokeljske književnosti i kulture Srećko Vulović. U zaostavštini Srećka Vulovića u Nadžupskome arhivu u Perastu pronašli smo neobjavljeni rukopis „Opisanje rukopisa Balovića“ koji je poslužio kao osnova za Bogišićev detaljniji opis objavljen u predgovoru prvoj knjizi njegovih *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa* 1878. godine. U tom neobjavljenom zapisu Vulović piše: „Ova stara zbirka narodnih pjesama nahodi se u svezanoj knjigi u 4° a ima u svemu 337 stranah t. j. obraza,

---

¹⁵ Srećko Vulović, „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“..., str. 29.

¹⁶ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, knjiga I, sabrao i na svijet izdao V. Bogišić, Glasnik Srpskog učenog društva, drugo odeljenje, knjiga X, Beograd, 1878, str. 134–135.

¹⁷ Dr V. Bogišić, „Najstarija zbirka srpskih narodnih umotvorina“..., str. 292.

ali napisanih samo 147 sve jednom istom rukom napisanijeh. Kako i odkle sadašnjemu posjedniku došav, to nije poznato, ali je lasno da ga pripraviše jedan od dva vrlo muža porodice Balovića Dr Andrija, ili presjednik kapit. kot. Vicko, oba učena čovjeka... (...) Rukopis nije svakako rukom ni jednoga ni drugoga prepisan...“ Parafrazirajući Vulovićev zapis Bogišić o vremenu postanka rukopisa bilježi ovo: „Teško je tačno opredijeliti, kad je naš rukopis postao, ali sudeći po događajima, koji su predmet pjesama, po pismu i papiru, lako da je pisan bio još pri kraju 17-tog ili početkom prošlog stoljeća. Ko je zapisao ove pjesme, nije poznato, ali se svakako čini, da ga je pisala ruka prvoga sabirača na usta naroda, a ne kakvog starijeg rukopisa.“¹⁸ Ipak, podatak da je zapisivač nepoznat nije precizan, budući da ga je u pismu Bogišiću još 1874. godine Srećko Vulović tačno identifikovao. U tom pismu datiranom 29. septembra 1874. godine Vulović veli: „Neznam jesteli izdali pjesme iz Balovića zbirke, ako niste predgovor tiskali, mogu danas za stalno Vam javiti ko ih je pisao. Kupeći gradivo za nastavak Popisa Vratlah Kotorskih spisatelja, što sam lani započeo u Programu Kotorske Gim: nagjoh rukopis istom rukom vas ispisan koja je i Zbirku Balovića pisala a na početku ima slijedeća bilješka; ‘*upisah ia ovo Giulio Ballovich* na kontomatiu u Mlecima na XVI mieseca Vegliace a godista 1692 pod Fran:co Morosini Duxd Mletacki.’“¹⁹ Vulović je, dakle, poređenjem rukopisa ustanovio da je prepisivač zbirke Julije Balović (24. 3. 1672. – 10. 9. 1727), peraški pomorski kapetan, istoriograf i leksikograf.²⁰ Da je Julije Balović zaista

---

¹⁸ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 134.

¹⁹ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 220.

²⁰ O Juliju Baloviću v. Radoslav Rotković, *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852, Istorija crnogorske književnosti*, knj. II, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012, str. 293–294.

prepisivač zbornika uvjerali smo se poredeći rukopis zbirke s njegovim prijepisom *Danice* Džona Palmotića koji se pod rednim brojem 2 nalazi u Arhivu obitelji Balović u Arhivu HAZU i Balovićeve *Peraške hronike* koja je pohranjena pod signaturom R VII u Nadžupskome arhivu u Perastu i signaturama M–110, M–111 i M–112 u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu.²¹

Julije je Balović, kao i brojni njegovi savremenici ponikli u patricijskim peraškim familijama, pomorstvu posvetio znatan dio svojega života. Počevši kao brodski pisar, odnosno škrivan, napredovao je u službi sve do dužnosti komandanta peraških čuvara mletačke zastave. Na glasu kao prekaljeni i hrabar ratnik, bio je učesnik brojnih pomorskih okršaja u kojima ga nijesu zaobišla ni ranjavanja, ali ni docnije zaslužena javna priznanja mletačkih visokih zvaničnika. Kad je riječ o književnome radu, Julije Balović je u istoriji književnosti pominjan kao hroničar, pisac, sakupljač usmenoknjiževne baštine te kao prepisivač savremenih dubrovačkih pjesnika. Njegova *Peraška hronika* na talijanskome jeziku do danas nije integralno publikovana, a poznata su dva rukopisa pod tim imenom, od kojih je jedan svojina Nadžupskoga arhiva u Perastu, a drugi Sveučilišne knjižnice u Splitu. Balović je autor priručnika za brodske pisare, *Pratichae schrivaneschae* (postoje dvije verzije, jedna iz 1693. i druga iz 1695), zapravo zbirke svakovrsnih dokumenata koji mogu biti od koristi brodscome pisaru, od kojih je za nas danas možda i najzanimljiviji mali rječnik od oko 500 riječi na pet jezika, talijanskom, „slovenskom“, grčkom, albanskom i turskom.²² Iz rane faze književnoga djelovanja Julija Balovića sačuvan je njegov

---

²¹ Tim analizama odbačena je pretpostavka Pavla Butorca da je prepisivač zbornika Marko Balović. V. Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, „Gospa od Škrpjela“, Perast, 1999, str. 359.

²² V. Julije Balović, *Pratichae schrivaneschae*, priredila Ljerka Šimunković, Državni arhiv, Split, 2004.

prijepis *Danice* Džona Palmotića, nastao u Mlecima 1692. godine, koji je danas pohranjen u Arhivu HAZU u Zagrebu. Pored drugih njegovih bilješki dokumentarnoga karaktera, a moguće i crteža, na koje upućuje Cvito Fisković,²³ ovđe ćemo spomenuti još i jedan rukopis, o kojem, koliko nam je poznato, u literaturi dosad nije bilo riječi. Naime, u Istorijškome arhivu u Kotoru u Zbirci Balović (BAL XXXVIII), pod oznakom BAL I pronašli smo jedan prijepis Gundulićeva *Osmana* pisan rukom Julija Balovića.

Pjesmarica Julija Balovića u inventarnoj knjizi Arhiva obitelji Balović zavedena je pod neadekvatnim nazivom „Dnevnik od 360 paginiranih stranica, djelomično ispisan u prvoj pol. 19. st. od Stefana Balovića“. Od 24 pjesme koje pjesmarica sadrži, 9 bugarštica objavio je Valtazar Bogišić u knjizi *Narodne pjesame iz starijih najviše primorskih zapisa*.

Krsto Mazarović²⁴

U Nadžupškome arhivu u Perastu čuva se dosad neproučeni rukopis Pjesmarice Krsta Mazarovića. Ljubaznošću peraškoga župnika don Srećka Majića omogućeno nam je tokom marta 2017. godine istraživanje toga i drugih rukopisa koji su pohranjeni u Nadžupškome arhivu u Perastu. Rukopis Krsta Mazarovića (1680–1725) nastao je oko 1710. godine i sadrži svega dvije deseteračke epske pjesme (u dodatku je dat i „spisak duša“, odnosno popis peraških familija i njihovih članova). Kako o zbir-

²³ Cvito Fisković, „Borbe Peraštana s gusarima u XVII i XVIII stoljeću“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, br. 21, Kotor, 1973, str. 9–33.

²⁴ Odlomak o Krstu Mazaroviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvjestaj o proučavanju Pjesmarice Krsta Mazarovića iz Nadžupškoga arhiva u Parastu“, *Lingua Montenegrina*, god. X/1, br. 19, Cetinje, 2017, str. 283–318. Budući da je riječ o koautorskoj prilogu, ovđe smo prenijeli samo naš dio teksta.

ci Krsta Mazarovića nije u literaturi bilo dovoljno vijesti, a ne pominje je ni prilježni historičar bokeljske književnosti Miroslav Pantić u svojoj monografiji *Književnost na tlu Crne Gore i Boke kotorske od XVI do XVIII veka*, to smo smatrali vrijednim publikovati pjesme koje sadrži.²⁵ Upoređenjem pjesama iz Pjesmarice Krsta Mazarovića s nešto mlađim rukopisnim zbornikom Nikole Mazarovića, koji se takođe čuva u Nadžupskome arhivu u Perastu, utvrdili smo da se iste pjesme javljaju i u zbirci Nikole Mazarovića, s neznatnim ortografskim, leksičkim i obličkim izmjenama.²⁶

O životu i radu Krsta (Krila) Lukina Mazarovića nema mnogo arhivskih podataka. Zahvaljujući istraživanjima Gracije Brajkovića i Slavka Mijuškovića poznat je njegov književni angažman koji ga stavlja u red značajnijih glasova peraške književne republike prve četvrtine XVIII vijeka. Potomak ugledne patricijske familije koja se u izvorima prvi put pominje 1334. godine, Mazarović je, kao i brojni drugi njegovi savremenici i sugrađani, književni rad spojio s ratničkim zanatom, obrevši se kao „škrivan“ na brodu čuvenoga peraškog kapetana Đura Bana, koji će na Božić 1716. godine u dračkoj luci zametnuti boj s „barbareškim“ gusarima, u kojem je malobrojna posada peraškoga vašela odnijela pobjedu nad brojčano nadmoćnim neprijateljem, pronoseći tako nadaleko slavu peraškoga oružja. U boju je Mazarović teško ranjen, a dvije godine kasnije o njemu će iscrpno pisati u djelu štampanom u Veneciji pod naslovom *Valor trionfate overo preggio di gloria nel dispregio della morte dell'intrepida nazione perastina (Pobjednička vrlina ili*

---

²⁵ V. Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Krsta Mazarovića iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“..., str. 283–318.

²⁶ V. Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Dvije epske pjesme iz zbirki Krsta i Nikole Mazarovića“, *Bibliografski vjesnik*, 1–3, Cetinje, 2018, str. 409–445.

cijena slave u preziru smrti nepobjedive peraške nacije). Na maternjem, „slovinskom“, jeziku Mazarović je u Veneciji 1712. godine štampao i jedno djelo čiji nije autor već transkriptor na latinicu i „prevodilac“ s ikavsko-ijekavskog na „peraški“ originala fra Pavla Posilovića, *Cvijet od kriposti prikoristan dječici i svakome vjernomu krstjaninu koji ga uzbude štiti često*. Ako sama knjiga nije originalni Mazarovićev rad, njegova je bar posveta napisana biskupu Marinu Dragu. Da je Krsto Mazarović imao raznovrsnih interesovanja pokazuje i jedan dokument na talijanskome jeziku iz 1711. godine u kojem je izložio prijedlog za rekonstrukciju Crkve Sv. Nikole u Perastu. Još jedan njegov rukopis na talijanskome jeziku s historiografskim ambicijama u kojem je izložio istoriju svoje familije i biografije njenih znatnijih predstavnika, u nauci nazvan *Biografije Mazarovića*, čuva se danas u Nadžupskome arhivu u Perastu.²⁷

Iako obimom ubjedljivo najmanja u odnosu na druge bokeljske usmenoknjiževne rukopise XVIII vijeka, zbirka Krsta Mazarovića sa svoje dvije deseteračke epske pjesme, zavrijedila je da se na nju skrene pažnja, kako zbog utvrđivanja preciznije ga popisa bokeljskih sakupljača i prepisivača usmene književnosti, tako i u cilju kompletiranja toga rukopisnog fonda, a potom i otvaranja brojnih pitanja vezanih za tipološke, žanrovske, jezičke i tematološke osobine korpusa. Mi ćemo se ovom prilikom zadržati samo na opisu rukopisa. Pod naslovom „Pjesmarica Mazarovića II“, ispisanim rukom Gracije Brajkovića, usmenoknjiževna zbirka Krsta Mazarovića čuva se u Nadžupskome arhivu u Perastu pod signaturom R X. Na poleđini papirnih korica, u kojima se čuva rukopis, Brajkovićevom rukom upisano je da je rukopis povezan i paginiran 4. XII 1962. godine. Sam rukopis sadrži 12 listova, odnosno 24 strane. Dvije deseteračke epske

---

²⁷ O Krstu Mazaroviću opširnije v. Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke kotorske od XVI do XVIII veka...*, str. 315–326.

pjesme zapisane su na stranama 1–10 dok ostatak rukopisa, od 11. do 23. str. sadrži „popis duša“ različitih peraških familija. Na poledini rukopisa krupnim je slovima ispisano „Perasto“. Tematika pjesama zastupljenih u Mazarovićevu zborniku odnosi se na sukobe s Osmanlijama, a njeni protagonisti su „mađarski“ junaci Rakočija bane, Ognjeni Madžare, Svilo(je)vić Milinko i Sifarić Petar. Bez pretenzija da detaljnije ovom prilikom analiziramo pjesme, ukazaćemo na jedan detalj koji bi mogao govoriti o tome da je interes za porijeklo vlastite porodice, iskazan u *Biografiji Mazarovića* đe svoju porodicu dovodi u vezu s ugarskim velikašom proslavljenim u usmenoj tradiciji pod imenom Mihailo Svilojević, možda uticao i na Mazarovićev izbor pjesama uvrštenih u rukopis.

Da li je na bilježenje pjesama u kojima su protagonisti mađarski junaci Krsta Mazarovića zaista ponukala porodična tradicija ili su po srijedi razlozi druge prirode možda i nije od posebnoga značaja, no njegova malena zbirka značajan je fragment mozaika peraške usmenoknjiževne tradicije.

Ivan Antun Nenadić

U Arhivu HAZU u Zagrebu čuvaju se tri rukopisna pjesnička zbornika nastala na prostoru Boke Kotorske. Po opštoj ocjeni istraživača rukopisi su iz XVIII stoljeća. Riječ je o rukopisima označenim inventarnim brojevima IV a. 30, I b. 80 i I a. 27.

O prvome i drugome od tih rukopisa podrobnije je pisao Valtazar Bogišić u predgovoru knjige *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*. Bogišić je dao osnovne napomene o zbornicima, u mjeri u kojoj je to bilo potrebno za prvu knjigu njegovih *Narodnih pjesama*, u kojoj su u prvome redu predstavljene bugarštice. O rukopisu koji se danas čuva pod brojem IV a. 30 Bogišić je zabilježio ovo: „U knjižnici Jugoslavenske

Akademije u Zagrebu imaju, u koliko se do sad zna, samo dva rukopisa, u kojima se nalaze bugarštice; one svekolike i prijeđošne u ovu knjigu. Prvi prostraniji rukopis nosi br. 638, i pisan je po svoj prilici negdje okolo početka 18-og vijeka; ima 34 lista debele hartije, u osmini; sprijeda, straga i u sredini ima po nekoliko praznih listova, a što se sadržaja tiče, i nema u njemu drugo osim bugarštica, koje primismo u ovu zbirku; osim toga nalazi se *kazalo*, u kome su prvi stihovi svake pjesme. Pretpošljednja je pjesma rukopisa (26) umjetna (...) Pjesme je pisala sve jedna ruka.²⁸

Rukopis koji je danas pohranjen u Arhivu HAZU pod brojem I b. 80 Bogišić je ovako opisao: „Drugi zagrebački rukopis nahodi se pod br. 641, u navedenoj knjižnici, ali u njemu nema nego samo 3 bugarštice (...) ostalo su pobožne pjesme, a ima ih nekolicina i narodnih u razmjeru deseterca. Rukopis, koji ima okolo 46 listova u 8°, kao da je savremen više opisanomu, jer su narodne pjesme u njemu sve zapisane, ako se ne varamo, onom istom rukom, koja je pisala i rukopis pod br. 638.“²⁹ Nakon tih opisa rukopisa, Bogišić donosi i zaključak o njihovom porijeklu i svjedoči o tome kako su rukopisi postali svojina Arhiva HAZU: „Narječne osobine dokazuju, da su obadva zagrebačka rukopisa u Boci Kotorskoj pisana bila rukom Bokijelja zapadne crkve. (...) Oba prijeđošne u knjižnicu akademije sa poznatom knjižnicom Kukuljevićevom; a taj vrli sabirač narodnih starina nađe po svoj prilici naše rukopise u Boci Kotorskoj.“³⁰ Opis rukopisa I b. 80 dao je i Milan Rešetar, potvrđujući Bogišićev sud da je riječ o bokeljskom rukopisu, u predgovoru izdanju djela Ignjata Đurđevića objavljenom u okviru edicije Stari pisci hrvatski.³¹

---

²⁸ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 135–136.

²⁹ Isto, str. 136.

³⁰ Isto

³¹ Milan Rešetar, „Predgovor“, u: *Djela Injacija Đorđi (Ignjata Đorđića)*,

Rukopisima iz Arhiva HAZU pažnju je posvetio i Miroslav Pantić u knjizi *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka*. U taj je svoj izbor predvukovske usmene poezije Pantić unio jedan broj pjesama iz rukopisa IV a. 30, I b. 80 i I a. 27.

Za rukopis IV a. 30 veli da su ga pisale dvije ruke „od kojih jedna pripada pismenijoj i obrazovanijoj ličnosti (...), a druga, – ličnosti koja je to u mnogo manjoj meri (...); obe ruke radile su svoj posao jednovremeno, jer se njihovi tekstovi mešaju i nastavljaju jedan ispod drugoga, na istim listovima.“³² Na čemu temelji svoj sud o stepenu obrazovanja i pismenosti autora zbornika Pantić nije objasnio, a uvidom u sam rukopis u Arhivu HAZU utvrdili smo da se u njemu pojavljuju tri ruke. Prvom je rukom koja odaje nešto mlađa grafijska rješenja, napisan najveći dio sadržaja. Drugim su rukopisom od ukupno 27 pjesama koliko zbornik sadrži ispisane čak 22 pjesme. Preostalih 5 pjesama ispisano je trećom rukom. Dvije pjesme ovoga rukopisa objavljene su u zabavniku *Biser* 1863. godine uz ovu napomenu: „Slijedeće narodne pjesme i starinske i novije, čakavskoga narječja, dopusti nam izvaditi iz velike svoje i krasne sбирke, pre-svjjetli gospodin vrhovni župan Ivan Kukuljević Sakeinski.“³³ Tu je zbirku, kao i ostale dvije, Kukuljević mogao pribaviti tokom boravka u Boki Kotorskoj 1856. godine.³⁴

---

za štampu priredio M. Rešetar, knjiga prva, Stari pisci hrvatski, knjiga XXIV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1918, str. XIX–XXI.

³² Miroslav Pantić, „Nepoznati Bokelji“, u: Miroslav Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 270.

³³ *Biser*, Niz bisera jugoslavjanskoga, Zabavnik, priredio Nikola Stokan, a izdao Vjekoslav Pretner, Zagreb, 1863, str. 40.

³⁴ Up. Dr Tomislav Jakić, „O postanku i sastavu biblioteke Ivana Kukuljevića“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 1962, str. 153.

O rukopisu I b. 80 Pantić bilježi da je nastao u prvoj polovini XVIII vijeka u Boki, da sadrži narodne i umjetničke pjesme, da je na njemu radilo više ruku, da je svih 52 usmenih pjesama u njemu, od čega 3 bugarštice i 49 lirskih pjesma, grupisano na jednom mjestu i da ih je prepisivala jedna ruka koja „kao da nije pripadala naročito obrazovanoj ličnosti“, te da je Bogišić planirao da lirske usmene pjesme iz toga zbornika objavi u drugoj knjizi *Narodnih pjesama*, koja nikad nije publikovana.³⁵ Ono što je u tome opisu Pantić preskočio da primijeti, a na što je još ukazivao i Bogišić, jeste da su usmene pjesme iz toga zbornika pisane istom rukom kojom je sačinjen najveći dio rukopisa IV a. 30. U tome dijelu zbornika u svojstvu korektora pojedinih riječi ili stihova javlja se i ruka koja je ispisala glavninu sadržaja za rukopis IV a. 30.

Najposlije, Pantić daje i nekoliko napomena o rukopisu I a. 27: „Dvanaest lirskih narodnih pesama (...) našle su se izmešane s umetničkim i poluumetničkim stihovima dubrovačkih i bokeških pesnika u rukopisu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti I. a. 27.“ Pantić upućuje i na konstataciju F. Fanceva, koju smatra ispravnom, da je rukopis postanjem vezan za Kotor te da jedan dio pjesama ima „neku naročitu vezu za kotorski rod Paskvalovića.“³⁶ Fancev, pak, za taj zbornik veli da je „pisan na prijelazu iz 17 u 18 stoljeće“ te zaključuje da bi po sadržaju „mogao predstavljati i neku antologiju ljubavne poezije, antologiju u tom smislu, što tu ima izmiješanih pjesama iz raznih vremena i od raznih autora, pjesama umjetničke i puč-

---

³⁵ Miroslav Pantić, „Treći nepoznati Bokelj“, u: Miroslav Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 270.

³⁶ Miroslav Pantić, „Nepoznati Kotoranin“, Miroslav Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 270–271.

ke tvorbe.³⁷ Neposrednim uvidom uvjerali smo se da su usmene pjesme ovoga zbornika pisale dvije ruke. Prve dvije pjesme zbornika pisane su rukom koja je sačinila najveći dio sadržaja za rukopis IV a. 30. Trinaest pjesama, pretežno usmenih, zabilježila je, pak, druga ruka. Poređenjem rukopisa pokazuje se da je to ruka koja je sačinila najveći dio rukopisa IV a. 30 te pisala usmenoknjiževne tekstove u rukopisu I b. 80.

Uporednom analizom tri rukopisa iz Boke koja se čuvaju u Arhivu HAZU u Zagrebu, dakle, nepobitno je utvrđeno da je najveći dio njihovih usmenoknjiževnih tekstova pisala jedna ruka. To saznanje podstaklo je interesovanje da se pokuša identifikovati ličnost koja je u ta tri zbornika ispisala čak 85 pjesama usmene provenijencije (i uz njih znatan broj prijepisa autorske poezije). Na pravi trag uputila nas je jedna informacija Radoslava Rotkovića objavljena u monografiji *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja*. Popisujući djela Ivana Antuna Nenadića, Rotković spominje i jedan rukopis o kojem u naučnoj literaturi nije bilo pomena: „Postoji još jedan rukopis narodnih pjesama, pisan rukom Ivana Antuna Nenadića. Zajedno sa brojnim drugim kodeksima iz Boke i on je u Arhivu JAZU (HAZU).“³⁸ Slijedeći tu Rotkovićevu vijest konsultovali smo i dio njegove zaostavštine koji se danas zahvaljujući ljubaznosti njegove supruge Mirjane Rotković čuva na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost na Cetinju. U kutiji građe naslovljenoj „Rukopisi crnogorskih pjesama“ pronašli smo djelove fotokopija zbirki I b. 80 i I a. 27 iz Arhiva HAZU. Na margini kopije rukopisa I b.

---

³⁷ Franjo Fancev, „Varijante triju pjesama iz kanconijera Nikše Ranjine“, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, Knjiga XIII, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1938, str. 283.

³⁸ Dr Radoslav Rotković, *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja. Prilog istoriji drame XVII i XVIII vijeka*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2000, str. 96.

80 Rotković je zapisao dvije napomene: „Ruk. Nenadića“ i „Nenadićev zbornik (lirske) narodne poezije“, a na margini dijela kopije rukopisa I a. 27 (onoga dijela rukopisa u kojem su i usmenoknjiževni tekstovi) Rotković je upisao „Ruk. Nenadić“. Rotkovićevu pretpostavku da su ta dva zagrebačka zbornika pisana rukom Ivana Antuna Nenadića provjerili smo u Arhivu HAZU poredeći djelove rukopisa IV a. 30, I b. 80 i I a. 27 s rukopisima za koje nema dileme da su pisani rukom Ivana Antuna Nenadića, *Prikazanjem muke Jezusove* (I c. 29) i *Isak, prilika našega otkupitelja* (I c. 36). Detaljna uporedba rukopisa pokazala je da je Rotković bio u pravu i da su usmenoknjiževni sastavi, kao i dio umjetničkih, iz zbornika IV a. 30, I b. 80, I a. 27 zaista pisani rukom Ivana Antuna Nenadića.

Ivan Antun Nenadić rođen je u Perastu 22. VI 1723. godine. Crkveno pravo doktorirao je u Padovi. Iako rođeni Peraštanin, najveći dio života proveo je u Dobroti, đe je i preminuo 13. VII 1784. godine. Nenadić je dugo bio župnik Crkve Sv. Stasije u Dobroti, nakon čega je obavljao dužnosti kanonika Katedrale Sv. Tripuna u Kotoru te generalnoga vikara kotorskog biskupa. Činjenica da se uz Nenadićeve rukopise redovno pojavljuje još jedan rukopis, onaj kojim je sačinjen najveći dio sadržaja u rukopisu IV a. 30 i kojim su ispisane prve dvije pjesme zbornika I a. 27, a istim je rukopisom korigovan na pojedinim mjestima Nenadićev rukopis u zborniku I b. 80, podstakla nas je na dalja istraživanja u cilju identifikacije Nenadićeva korektora i dopisivača. Proučavajući u Nadžupskome arhivu u Perastu jednu zbirku raznorodnih književnih sastava kojoj je Gracija Brajković našenuo ime *Zbirka pjesama raznih pjesnika* (njena je arhivska oznaka NAP RV), na strani 41 pronašli smo pjesmu pisanu rukom Frana Morandija, a nakon upoređenja došli smo do zaključka da je to upravo ista ruka koja je dopunjala i ispravljala Nenadićeve zapise u zbornicima IV a. 30, I a. 27 i I b. 80. U Nadžupskome arhivu u Perastu pronašli

smo još jedan kratki rukopis Frana Morandija (NAP Miscellanea III P 19) koji je potvrdio taj zaključak. Dakle, dvije usmene pjesme iz zbornika I a. 27 pisane su rukom Frana Morandija. Da nije nikakva slučajnost što se Morandijev rukopis redovno srijeće uz rukopise Ivana Antuna Nenadića, posvjedočiće sama njegova biografija. Morandi je rođen 7. VI 1748. godine u Kotoru. Nakon svršetka teoloških studija postao je župnik Sv. Matije u Dobroti, a potom i kanonik kaptola Sv. Tripuna u Kotoru. Preminuo je 6. VII 1826. godine.³⁹ Kao što se vidi, Morandi je na mjestu kanonika Sv. Tripuna bio jedan od nasljednika Nenadića, što objašnjava njegove dopune u naznačenim, ali i u rukopisu br. 20 Arhiva obitelji Balović koji smo istraživali u Arhivu HAZU, a koji predstavlja odlomak prijepisa Gundulićeva *Osmana*.

Nakon što je Ivan Antun Nenadić identifikovan kao zapisivač velikoga broja usmenih pjesama u tri zbornika Arhiva HAZU, a Frano Morandi prepoznat kao zapisivač dvije pjesme i Nenadićev korektor, ostala je još samo nedoumica čijom je rukom ispisano onih 5 pjesama u zborniku IV a. 30. Napori koje smo uložili da dođemo do toga odgovora, nažalost, nijesu dali željene rezultate, pa to pitanje i dalje ostaje otvoreno.

Osim što je na tragu bilješki Radoslava Rotkovića Ivan Antun Nenadić dobio zasluženno mjesto među prepisivačima i zapisivačima usmenoknjiževnoga bokeljskog blaga, ovim je istraživanjem ispravljena i datacija zagrebačkih rukopisa, pa je danas izvjesno da oni nijesu nastali početkom XVIII vijeka, kako su mislili Bogišić, Rešetar i Pantić, već sredinom XVIII vijeka, na početku Nenadićeva bavljenja književnim radom, na što nas upućuje jedan ortografski argument o kojemu je pisao Rotković. Naime, Rotković je prvi uočio da Nenadić sve do njegova *Nauka krstjansko* iz 1768. godine vokalno r obilježava kao „ar“, a u *Nauku*

---

³⁹ *Poezija baroka XVII i XVIII vijek*, izbor, komentari, predgovor i prevodi Miloš Milošević i Gracija Brajković, „NIP Pobjeda“, Titograd, 1976, str. 359.

krstjanskome kao „er“, baš kao i u rukopisima *Isaka* i *Prikazanja muke Isusove*.⁴⁰ Budući da je u sva tri zagrebačka rukopisa, u onome njihovu dijelu pisanom rukom Ivana Antuna Nenadića, vokalno r dosljedno bilježeno kao „ar“, to bi značilo da se Nenadić poslom bilježenja usmenih pjesama bavio prije 1768. godine.

Otkriće da je najveći broj usmenoknjiževnih tekstova u tri zagrebačke zbirke ispisao Peraštanin Ivan Antun Nenadić usmjerilo nas je na zaključak da je i te tri zbirke, od kojih su dvije dosad uopšteno označavane kao bokeljske, a jedna kao kotorska, neophodno uvrstiti u korpus peraških usmenoknjiževnih pjesmarica, bez obzira na to što su pojedini njihovi djelovi mogli biti zapisani i izvan samoga Perasta, odnosno u njegovu neposrednom sušedstvu, u Dobroti, đe je Nenadić najduže boravio, ili Kotoru, na koji se odnosi jedan broj pjesama.

Nikola Mazarović⁴¹

Rukopisna Pjesmarica Nikole Mazarovića, kao uostalom i cijeli korpus peraških pjesmarica XVII–XIX stoljeća, iako naučnoj javnosti poznata već gotovo vijek i po, do danas nije bila predmet detaljnije naučne obrade. Ta najobimnija rukopisna pjesmarica nastala u Perastu krajem XVIII vijeka nalazi se danas pod inventarnim brojem R XII u kolekciji rukopisa Nadžupskog arhiva u Perastu, a tek je nedavno integralno objavljena.⁴²

---

⁴⁰ Radoslav Rotković, „Ivan Antun Nenadić“, u: Ivan Antun Nenadić, *Drame*, Obod, Cetinje, 1996, str. 33.

⁴¹ Odlomak o Nikoli Mazaroviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Pjesmarica Nikole Mazarovića“, *Matica*, broj. 73, Cetinje – Podgorica, 2018, str. 229–250. Budući da je riječ o koautorskom prilogu, ovđe smo prenijeli samo naš dio teksta.

⁴² *Pjesmarica Nikole Mazarovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018.

O postojanju rukopisa naučnu javnost prvi su obavijestili Lovro Kukuljica,⁴³ Srećko Vulović⁴⁴ i Valtazar Bogišić.⁴⁵ Zapravo je njegovo otkriće bilo dio širih aktivnosti podstaknutih od strane Bogišića, a čiji je glavni protagonist bio upravo Vulović, što je rezultiralo notiranjem i spašavanjem znatnoga dijela bokeškoga književnog nasljeđa kojem je prijetio pad u zaborav i nestajanje. Najbolje svjedočanstvo intenzivnih veza i zajedničkih napora usmjerenih u pravcu lociranja, opisa i dobavljanja brojnih rukopisa jeste prepiska između Bogišića i Vulovića koju je objavio Miroslav Pantić.⁴⁶

O rukopisu peraškoga patricija Nikole Mazarovića (7. X 1760. – 23. II 1851) Valtazar Bogišić je u predgovoru svoje znamenite antologije *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa* zabilježio ovo: „Rukopis Mazarovića, iz koga izvadismo deseterce kao paralele bugaršticama, mlađi je od Balovićeve, jer mu je na korici zabilježena g. 1775, u kojoj su pjesme napisane. Rukopis ima 472 str. 40; od kojih ni jedna nije po sve prazna. – Sadržaj su u ovome rukopisu pjesme, najviše narodne u razmjeru deseterca. Bugarštice nema ni jedne. Osim posljednjih pet komada, rukopis je pisan vaskolik rukom Nikole Mazarovića. Tri su umjetne pjesme nekoga Jodza Šiloppi s početka našega vijeka, a dvije je prepisalo nekakvo nedouko đaće. Mazarović je, po svoj prilici, najviše prepisivao pjesme iz drugih rukopisa.“⁴⁷ Bilješka je nastala na osnovu nešto opširnijega opisa koji je dao Srećko Vulović, a koji se danas čuva u rukopisnome fondu Nadžupskoga arhiva u Perastu. No ona sadrži sve bitnije in-

⁴³ Dr V. Bogišić, „Najstarija zbirka srpskih narodnih umotvorina“..., str. 292.

⁴⁴ Srećko Vulović, „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“..., str. 29.

⁴⁵ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*..., str. 134–135.

⁴⁶ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 200–231.

⁴⁷ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*..., str. 134–135.

formacije o rukopisu, iako donosi i jednu pogrešku budući da Bogišić očitno nije do kraja dobro rastumačio Vulovićevu informaciju da su u Mazarovićev rukopis naknadno dopisane pjesme peraškoga pjesnika Joza Šilopija (1788–1858), jer ih smješta na kraj rukopisa, đe im zapravo u rukopisu nije mjesto. Na posljednjoj stranici rukopisa nalazi se potpis Nikole Mazarovića i 1775. godina, pa je za razliku od nekih drugih zbirki ovoga korpusa bilo lako odrediti zapisivača i vrijeme nastanka rukopisa. Istina, moglo bi se vjerovati da je Mazarović 1775. godine zapravo započeo s prepisivanjem pjesama te da je taj proces mogao duže trajati, budući da mu je tad bilo tek petnaest godina.

Nalik Pjesmarici Nikole Burovića, koja je prije nekoliko godina prvi put integralno objavljena,⁴⁸ i rukopis Nikole Mazarovića čine pjesnički sastavi različite provenijencije i žanrovske pripadnosti. Ponajviše je u njoj glasovitih peraških počašnica i deseteračkih epskih pjesama, poglavito onih o peraškim istorijskim događajima i hajdučkim okršajima s Turcima, no nalazimo u njoj i usmenih lirskih pjesama različitoga žanra, među njima i onih „stidnih“, kao i pjesme raznih poznatih i nepoznatih dubrovačkih i bokeljskih pjesnika. Od onih identifikovanih pomenimo pjesme Marina Buresića, Paskoja Primovića, Vlada Menčetića i docnije upisane stihove Pava Kamenarovića i Joza Šilopija. Sve zajedno u zbirci se nahodi 146 samostalnih tekstova.

---

⁴⁸ *Pjesmarica Nikole Burovića*, priredili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat za kulturu i sport Glavnog grada, Cetinje – Podgorica, 2017.

Andrija Balović⁴⁹

Među rukopisima Arhiva HAZU u Zagrebu nahodi se obimom nevelika usmenoknjiževna pjesmarica na čijim je koricama fiksirano ime njezina vlasnika, kao i mjesto gdje je nastala. Naime, u Arhivu obitelji Balović, kao zasebnoj cjelini arhivskoga fonda HAZU, pod rednim brojem 10, čuva se rukopis na čijim koricama je zapisano „Andrea Ballovich“, a odmah ispod toga imena još i „Perasto“. Rukopis čini 15 listova dimenzije 17 x 24 cm. Februara 2018. godine omogućeno nam je nesmetano proučavanje toga rukopisa.

U inventarnoj knjizi Arhiva HAZU rukopis je ovako opisan: „Rukopis pjesama počastnica, pisao Andrea Ballovich u Perastu koncem 19. stoljeća“. Taj je opis nedostatan po dva osnova. Prvi je taj što nije riječ o rukopisu koji donosi samo počašnice, kako bi se pomislilo iz opisa, jer su u njemu pored 80 počašnica, od čega je 61 „muška“ i 19 „ženskih“, sačuvane i 4 deseteračke epske pjesme, koje se nalaze na samome početku rukopisa. Drugi je propust toga opisa što rukopis sasvim izvjesno ne potiče s kraja XIX vijeka. Na taj nas zaključak navodi grafija rukopisa koja odgovara grafiji drugih peraških rukopisa druge polovine XVIII i početka XIX vijeka. Podatak da je zbirka nastala krajem XIX vijeka zabilježio je i Pavao Butorac u svojoj monografiji *Kulturna povijest grada Perasta*,⁵⁰ pa ostaje nedoumica kako se takva greška mogla potkrasti i tako odličnome poznavaoču peraške starine. Zanimljivo je da rukopis u svojim popisima bokeljskih pisaca i djela ne pominje

⁴⁹ Ovaj odlomak objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvjestaj o proučavanju pjesmarice Andrije Balovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/2, br. 22, Cetinje, 2018, str. 309–322. Budući da je riječ o koautorskom prilogu, ovđe smo prenijeli samo naš dio teksta.

⁵⁰ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, Zagreb, 2011, str. 541.

Srećko Vulović, čijom je zaslugom korpus peraških usmenoknjiževnih pjesmarica sačuvan, a makar u osnovnim bibliografskim naznakama i predstavljen javnosti. Primjetno je da ime Andrije Balovića i oznaka Perast nijesu ispisani istom rukom kojim je sačinjen rukopis pjesmarice, pa smo mišljenja da ime na korica-ma upućuje na kapetana Andriju Krstova Balovića koji je krajem 60-ih godina XIX vijeka Srećku Vuloviću stavio na raspolaganje izvjesne rukopise iz bogate rukopisne ostavštine svoje familije,⁵¹ dok je ruka kojom je zapisan najveći broj pjesama ovoga zbornika vjerovatno pripadala nekom njegovom pretku. Pretpostavka da bi to mogao biti njegov imenjaka, znameniti peraški polihistor Andrija Balović (1721–1784), kojega neki autori spominju i kao sakupljača usmenoknjiževne baštine,⁵² odbačena je nakon poređenja rukopisa pjesmarice s Balovićevim rukopisom *Analli di Pirusto* koji se čuva u Muzeju grada Perasta. Rukopis *Anala* Andrije Balovića ustupio nam je na uvid direktor Muzeja grada Perasta, mr Dušan Medin, na čemu smo mu veoma zahvalni.

Ovaj ćemo rukopis nazvati pjesmaricom Andrije Balovića misleći pritom ne na njenoga hipotetičkoga sastavljača, već na ličnost kod koje je rukopis pronađen 60-ih godina XIX vijeka i zahvaljujući kojoj je sačuvan. Da je rukopis u drugoj polovini XIX vijeka bio svojina kapetana Andrije Krstova Balovića svjedoči i bilješka Valtazara Bogišića koju smo pronašli u Naučno-me arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića HAZU u Cavtatu. Istražujući rukopisnu zaostavštinu Valtazara Bogišića, što nam je omogućila predana čuvateljica Bogišićeva legata, direktorica

---

⁵¹ V. o tome: Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 210.

⁵² *Proza baroka, XVII i XVIII vijek*, izbor tekstova, komentari, predgovor, prevodi, bibliografija i rječnik Gracija Brajković & Miloš Milošević, NIO „Pobjeda“, Titograd, 1978, str. 82; Miroslav Pantić, *Iz književne prošlosti*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1978, str. 115.

Muzeja mr sc. Stane Đivanović, februara 2018. godine u prvoj kutiji „Narodnih pjesama“, pod rednim brojem 184, naišli smo na nepotpuni prijepis ove pjesmarice, uz koju je Bogišić notirao osnovne podatke o njoj. Za preciziranje vremena postanka i utvrđivanje mjesta gdje je zbirka pronađena vrijedna je ova Bogišićeva nota: „Pisan je negdje oko početka našega vijeka (XIX vijeka – primj. A. R.) a svojina je Andrije Balovića.“ Zbornik smo priredili za štampu i nedavno publikovali.⁵³

Ivan Kolović⁵⁴

Prvi trag postojanja pjesmarice potekle u porodici Kolović zabilježio je Srećko Vulović u pismu Valtazaru Bogišiću 25. maja 1869. godine. Informišući Bogišića o rukopisima zbirki usmenih pjesama koje je našao u Perastu, Vulović pominje i dotad nepoznati rukopis: „...dosad nagjoh jedan rukopis jednoć svojina kuće Kolovića-a, a danas jednoga moga prijatelja (cijenim da je ista ruka napisala ovoga i onoga Mazarovića ali ovi je mnogo siromašniji nema u svemu 69 lista a najmanje su narodne pjesme.“⁵⁵ U napomeni uz ovaj podatak Miroslav Pantić, priređivač korespondencije Vulovića i Bogišića, veli: „Taj rukopis nikada nije dospio u Bogišićeve ruke, a i sada je neizvesno gde se nalazi.“⁵⁶

---

⁵³ *Pjesmarica Andrije Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.

⁵⁴ Odlomak o Ivanu Koloviću objavljen je u: Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izveštaj o proučavanju Pjesmarice Ivana Kolovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XIV/1, br. 27, Cetinje, 2021, str. 447–460. Budući da je riječ o koautorskom prilogu, ovde smo prenijeli samo naš dio teksta.

⁵⁵ Miroslav Pantić, „Preписка Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ ..., str. 210–211.

⁵⁶ Isto.

„Kolovića rukopis“ Vulović će u prepisci pomenuti još nekoliko puta, da bi u pismu od 1. maja 1891. godine precizirao đe se rukopis nalazi i dao njegovu ocjenu: „Rukopis Kolovića danas je svojina Jug. Akademije. On nema nikakve važnosti, jer nema ma cigle pjesme koja se nebi nalazila u zbirci Mazaro-
vića.“⁵⁷ Sličnu ocjenu vrijednosti, ali uz preciziranje mogućega vremena postanka, Vulović je gotovo dvije decenije ranije saop-
štio u prilogu „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dje-
la“: „Kolovića zbirka, pisana na svršetku prošloga vijeka. Ova
nije zbirka velike dragocjenosti jer nješto iz Balovića a nješto iz
Mažarovića zbirke mislim da je prepisana.“⁵⁸ Čini se da je Vul-
ović na još jednome mjestu pomenuo ovu zbirku, ne navodeći joj
ime. Naime, u neobjavljenom i nedatiranom rukopisu „Njeke
stare zbirke narodnijeh pjesama“, koji smo pronašli u Vulović-
voj zaostavštini u Nadžupskome arhivu u Perastu,⁵⁹ Vulović daje
opis nekoliko zbirki koje je prikupio o Perastu, a među njima po-
minje i jednu koja „ima 14 pjesama epičkijeh a ostalo su ženske
i koja iz erotičku iz dubrovačkih pjesnika. Ima st. 138 u običnoj
veličini. Ova cijeni je da je prepisana na svrsi 180 vjeka.“ Po
obimu, datiranju i sadržaju reklo bi se da i na tome mjestu Vul-
ović u vidu ima „Kolovića rukopis“.

Vulovićev podatak o „rukopisu Kolovića“, bez šire elabo-
racije, preuzelo je nekoliko autora koji su više ili manje uzgred-

---

⁵⁷ Isto, str. 228.

⁵⁸ Srećko Vulović, „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“..., str. 29.

⁵⁹ Taj je članak, kako izgleda, Vulović poslao Lovru Kukuljici, uredniku almanaha *Dubrovnik*, no do njegova štampanja nikad nije došlo, o čemu je Vulović izvijestio Bogišića u pismu 9. juna 1872. godine (v. Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 213). Jedan prijepis tog članka nalazi se i među Vulovićevim spisima u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića.

no pisali o peraškim usmenoknjiževnim zbirka⁶⁰. Da je Ivan Kolović ličnost zaslužna za nastanak te zbirke, prvi je utvrdio Miroslav Pantić. U knjizi *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske* Pantić opisuje neke peraške usmenoknjiževne zbirke, pa pominje i zagonetni Koloviće⁶¹ rukopis: oko kojeg „se starao Peraštanin Ivan Kolović, počev od kraja XVIII veka, pa sve do 1805. kako izgleda.“⁶¹ Uz taj za nauku novi podatak Pantić daje i napomenu: „I tu zbirku pominje S. Vulović u nav. *Popisu*, uz ocenu podosta preteranu (‘ova nije zbirka velike dragocjenosti, jer nješto od Balovića, a nješto iz Mažarovića mislim da je prepisana’). Pošto nam je pošlo za rukom da je nađemo i identifikujemo, možemo reći da u njoj ima i nešto lepih pesama koje se ne nalaze u zbirka⁶² Julija Balovića i Nikole Mazarovića.“⁶² Kako u poznijim radovima, bar koliko nam je poznato, Pantić nije detaljnije pisao o ovome svom otkriću, naučna je javnost ostala uskraćena za objašnjenje kako je Ivan Kolović⁶³ identifikovan kao sastavljač zbirke, kako je datirana, đe se zbirka nalazi i, u konačnom, koje su to pjesme koje donosi.

Istražujući u Arhivu HAZU februara 2018. godine, tragom napomene Srećka Vulovića, pronašli smo i taj rukopis. U inventarnoj knjizi Arhiva rukopis je zaveden pod brojem IV a

⁶⁰ Up. Miloš Milošević, „Najstariji sačuvani melografski zapis narodne pjesme u Boki Kotorskoj i pitanje pjevanja bugarštica u Perastu XVII stoljeća“, u: *Muzičke teme i portreti*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 53; isto i: Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, „Gospa od Škrpjela“, Perast, 1999, str. 363. i 366.

⁶¹ Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka...*, str. 242–243.

⁶² Isto, str. 243.

⁶³ Naša nastojanja da u maticama krštenih i umrlih Crkve Svetoga Nikole u Perastu dođemo do podataka o Ivanu Koloviću, nažalost nijesu dala rezultate. Jedini trag na koji smo naišli jeste pomen Ivanova drugog sina Luke koji je prema matici umrlih preminuo juna 1834. godine u 49. godini života. V. NAP MAN XXI.

28 i naslovljen „Pjesni razne (s. XVIII)“. Dimenzije rukopisa su 14,5 x 19,5 cm. Pored nekih sitnijih ispisa na potkorici zbirke, zabilježeno je rukom Srećka Vulovića „Zbirka Kolovića na svršetku prošlog vjeka“. Ko je sastavljač zbirke i kad je sačinjena, odnosno dovršena, saznajemo iz bilješke na posljednjoj strani đe je rukopisom kojim je pisana cijela zbirka upisano – „Giovanni Collovich“, a odmah ispod i „Perasto 1805“. Da je Pantić bio u pravu i kad je riječ o strukturi zbirke uvjerali smo se nakon pažljivoga pregleda i upoređivanja s pjesmaricom Nikole Mazarovića. Naime, od 45 pjesama koje donosi zbirka Ivana Kolovića, pri čemu je jedna pjesma dva puta zabilježena pa bismo mogli reći da zbirku čine 44 pjesme i jedna varijanta, njih 20 su novina u odnosu na pjesmaricu Nikole Mazarovića, tako da možemo odbaciti nepovoljnu ocjenu Srećka Vulovića o njezinoj vrijednosti koja je vjerovatno i dovela do prestanka naučnoga interesovanja za tu zbirku. Kad je riječ o usmenoknjiževnim tekstovima, ova zbirka sadrži deset deseteračkih epskih pjesama, sve odreda prisutnih i u zborniku Nikole Mazarovića, potom jednu osmeračku epsku pjesmu, takođe zabilježenu i kod Mazarovića te 8 usmenih lirskih pjesama, pri čemu su 3 zabilježene i u rukopisu Nikole Mazarovića, a 5 pjesama koje bismo mogli svrastati u ljubavne lirske pjesme nijesu poznate iz drugih prijepisa. Kolovićeva zbirka objavljena je u cjelosti 2020. godine.⁶⁴

---

⁶⁴ *Pjesmarica Ivana Kolovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2020.

Tripo Smeća

Da se i peraški polihistor Tripo Smeća (1755–1814)⁶⁵ bavio sakupljanjem usmenoknjiževnih tekstova saznajemo na osnovu bilješke Srećka Vulovića.⁶⁶ U tekstu iz 1873. godine Vulović veli: „Smeće zbirka, sakupljena od kneza Tripa na svršetku prošloga il na početku našega vijeka, i ova se u većini slaže s ostalim zbirkama, te sva dragocjenost ovijeh različitih zbiraka sastoji se u tome što bi mogle koristiti uzporegjenjem rukopisâ za varijante prosuditi, i za rješenje mnogih nejasnih riječi.“⁶⁷

Tako se pravnik i erudita Tripo Smeća, autor tragedije *Skenderbeg*, historičar i pisac *Prirodoslovnoga rječnika*, u poslu prikupljanja i očuvanja usmenoknjiževne baštine pridružio probranome krugu peraških knjigoljubaca XVIII i XIX stoljeća. Osim Vulovića Smećin sakupljački rad pominju i drugi autori, ali isključivo na osnovu informacija koje donosi Vulović.⁶⁸ No o sudbini zbirke usmenih pjesama koje je sakupio Tripo Smeća nema dovoljno vijesti. Istražujući njegovu zaostavštinu u Arhivu HAZU u Zagrebu i Nadžupskome arhivu u Perastu, nijesmo uspjeti ući u trag njegovoj usmenoknjiževnoj zbirci. Nagovještaj sudbine te zbirke možda možemo pronaći u podatku koji Vulović saopštava Valtazaru Bogišiću u pismu od 1. maja 1891. go-

---

⁶⁵ Dilemu oko godine rođenja i smrti razriješla je Anita Mažibradić, ukazujući na to da su pod istim imenom i prezimenom krajem XVIII i početkom XIX vijeka, u Perastu djelovala dva člana familije Smeća. V. Anita Mažibradić, „Stara porodica Smekja iz Perasta i njeni posjedi“, *Boka*, 31, Herceg Novi, 2011, str. 190.

⁶⁶ Srećko Vulović, „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“..., str. 27.

⁶⁷ Isto, str. 29.

⁶⁸ Up. Radoslav Rotković, *Crnogorsko književno nasljeđe*, Pobjeda, Titograd, 1976, str. 146. Isto i: Pavao Butorac, Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, Zagreb, 2011, str. 582.

dine: „Danas ne mogu Vam pomoći jer svi rukopisi Smeće odnio ih je sobom u Beč sin pok. odvjetnika Smeće.“⁶⁹

Ipak, ako i nije danas poznato će se Smećin rukopis nalazi, njegovu je sadržinu moguće ustanoviti na osnovu građe iz zaostavštine Valtazara Bogišića. U Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u prvoj kutiji „Narodnih pjesama“, pod rednim brojem 188, pronašli smo rukopis pisan Bogišićevom rukom naslovljen „Ruk. Tripa Smeće sad Balovića“. Nije riječ o kompletnome prijepisu izvorne zbirke Tripa Smeće, nego o Bogišićevim napomenama vezanim za taj rukopis i bilješkama o razlikama između varijanata pjesama u tome zborniku i *Pjesmarici Nikole Mazarovića*. Tim nam je svojim opisom i pedantnim notiranjem razlika u varijantama Valtazar Bogišić omogućio da rekonstruiramo rukopis čiji nam original više nije dostupan. O rukopisu Bogišić bilježi da je na formatu četvrtine, da sadrži 16 listova, da je nastao krajem XVIII ili početkom XIX vijeka, da sadrži i ime prepisivača konta Tripa Smeće. U zbirci se nahodi 17 pjesama, od kojih je prva prijepis pjesme Ignjata Đurđevića „Vrh slave jezika slovinskoga“, a preostale su deseteračke epske pjesme, sve sreda poznate iz drugih rukopisa nastalih u Perastu. Bogišić, čini se s punim pravom, ukazuje na mogućnost da je Smećina pjesmarica zapravo prijepis dijela zbirke Nikole Mazarovića jer se u njima istovjetne pjesme pojavljuju čak i u istome rasporedu (osim u jednome slučaju). Ako usljed odsustva originalnoga rukopisa danas ne možemo više reći o grafiji i drugim karakteristikama te zbirke, Bogišićeve napomene više su nego dovoljan smjerokaz za rekonstrukciju njenoga sadržaja.

---

⁶⁹ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ ..., str. 229.

Jozo Matikola Šilopi

Ime Joza Matikole Šilopija (1788–1858) kao sakupljača usmenoknjiževne baštine ne sriječemo u objavljenim tekstovima Srećka Vulovića koji su temelj za rekonstrukciju korpusa usmenoknjiževnih zbirki Perasta. Taj ga vrijedni arhivar bokeljskoga kulturnog nasljeđa ipak pominje u pismu Valtazaru Bogišiću od 13. novembra 1877. godine ispravljajući vlastiti propust učinjen u svojim ranijim napisima: „Za Joza Šilopi koga sam u obe rasprave zaostavio baš nepravедno znam da je u osmercu dugu šaljivu i pecavu satiru peraštanom sastavio i još u osmercu preveo Vitorelia anakreontike mnogo krasno. Njegove talijanske poslanice prijateljima tako su lijepo pisane da bi rekli odma koliko se približuju stilu Gozzia.“⁷⁰

Ako je Šilopijev sakupljački rad Vulović propustio da pomenе, iako je nesumnjivo znao za njega, to nije učinio Miroslav Pantić, nakon Vulovića svakako najzaslužniji proučavatelj bokeljskoga usmenoknjiževnog blaga. Baveći se dugo proučavanjem zaostavštine Valtazara Bogišića u Cavtatu, Pantić je morao naići na Bogišićeve bilješke koje upućuju na Joza Šilopija kao jednoga od važnih sakupljača usmene književnosti Boke na prijelazu iz XVIII u XIX stoljeće, pa ga u tome svijetlu i spominje u jednome svom ranom radu, navodeći, doduše, pogrešne datume rođenja i smrti,⁷¹ što nije rijetka zabuna u našoj književnoj historiografiji, uzrokovana pojavom većega broja ličnosti s istim imenom i prezimenom u istoj epohi. Tu je zabunu, za kojom su se povelі drugi

---

⁷⁰ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ ..., str. 222.

⁷¹ U jednome svom ranom prilogu Pantić kao godinu rođenja Joza Šilopija navodi 1721, a kao godinu smrti 1784. V. Dr Miroslav Pantić, „Jugoslovenska književnost i usmena narodna književnost od XV do XVIII veka“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 1–2, Beograd, 1963, str. 28.

autori,⁷² ispravio sâm Pantić u jednome svom poznijem radu.⁷³ Da je Pantić podatak o Šilopiju kao sakupljaču usmene književnosti zaista pronašao u Bogišićevoj zaostavštini, uvjerali smo se proučavajući prvu kutiju „Narodnih pjesama“ u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu. U rukopisu pisanom rukom samoga Bogišića pod inventarnim brojem 185 našli smo prijepis zbirke počasnica. Za rukopis s kojega je prepisao tu zbirku Bogišić veli da je formata osmine, na 12 listova, da je pisan rukom Joza Šilopija te da je vlasništvo Srećka Vulovića. Na osnovu opisa strukture zbirke koju daje Bogišić izvjesno je da je baš na tu zbirku Vulović mislio opisujući jedan od rukopisa do kojih je došao još na početku svojega bavljenja poslom prikupljanja usmenoknjiževnoga nasljeđa, u neobjavljenome članku „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“, danas pohranjenome u Nadžupskome arhivu u Perastu: „Od lani pođe mi za rukom što tamo a što ovamo iznaći još pet zbirka narodnijeh pjesama. Četeri nijesu od velike važnosti. U jednoj nema nego 70 počasnica, u troje razdijeljene muške, ženske i šaljive, svega nema nego 24 strane u maloj veličini. Lasno je da je prepisana u početku našega vjeka kao i druge dvije.“ Čini se da je baš tu zbirku imao u vidu Vulović u pismu Bogišiću od 3. jula 1873. godine: „Opet Vas molim, ako i znam da je suviše, da one nečedne počasnice ne bjelodanite, lasno je da bi se doznalo da ih od mene dobiste te bi mi to većih neprilika na mene navuklo...“⁷⁴ Naša nastojanja da uđemo u trag originalnoj zbirci nijesu urodila plodom, pa danas raspolažemo samo njezi-

---

⁷² Miloš Milošević, „Najstariji sačuvani melografski zapis narodne pjesme u Boki Kotorskoj i pitanje pjevanja bugarštica u Perastu XVII stoljeća“, u: *Muzičke teme i portreti*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 53

⁷³ Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka...*, str. 242.

⁷⁴ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ ..., str. 216.

nim prijepisom koji je sačinio Valtazar Bogišić. Po svemu sudeći Jozo Šilopi je sastavljač još jedne manje zbirke počašnica, čiji se prijepis takođe nalazi u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu. U Naučnome arhivu Muzeja u prvoj kutiji „Narodnih pjesama“ pod brojem 193 čuva se prijepis zbirke počašnica pisan rukom Srećka Vulovića, a koja sadrži trinaest počašnica posvećenih peraškim duhovnicima i uglednicima. Na samome početku rukopisa nalazi se napomena: „Sa jednoga lista g. Tripa Nenadića, rukom Joza Šilopija“, a notirana je i godina 1809. Naslov rukopisa je „Pochašnice u jednu zgodu od gošćenja, od popova peraškijeh“. Taj rukopis pominje Bogišić i u jednome neobjavljenom pismu Srećku Vuloviću koji je sad, zajedno s drugom obimnom Vulovićevom korespondencijom, svojina Nadžupskoga arhiva u Perastu. Pismo se nalazi u fascikli s oznakom „Miscellanea III, V, Pisma, A–P“ i u njemu Bogišić svjedoči: „U jednoj svezci od 8 listića i 80 dobih od Vas prijepise od dvije zbirčice počašnica: jedna jih ima 13 i zapisano je da je prepisana iz jednog lista g. Tripa Nenadića rukom Joza Šilopi okolo 1809. g.“

Iako to niđe dosad u literaturi nije notirano, izvjesno je da je pored tih zbirki počašnica Jozo Šilopi zapisivač još jedne zbirke usmenih pjesama. Riječ je o zbirci koju smo pronašli u Arhivu HAZU pod inventarnim brojem I c 37 i koja, bar koliko nam je poznato, do danas nije pominjana u literaturi. Rukopis je veličine 20 x 29 cm, na naslovnoj strani rukom koja nije sačinila zbornik upisan je naslov „Junačke pjesme iz Perasta s pjesmom od dužda mletačkoga od 1791“. Tim naslovom su zapravo objedinjene dvije cjeline – zbornik koji čini 5 deseteračkih usmenih pjesama pisanih rukom Joza Šilopija i manji dokument koji je umetnut među korice zbornika dimenzija 10 x 14,5 cm u kojem je nekom drugom rukom zapisana pjesma „Pisma principa mletačkoga od god. 1791“. Na poleđini naslovne strane nalazi se kratka bilješka napisana rukom Srećka Vulovića: „Kupljeno u Perastu od Šilo-

pia“. Da je riječ o zbirci koju je zabilježio Jozo Šilopi, uvjerali smo se poredeći taj rukopis s rukopisom nekoliko pjesama unesenih u *Pjesmaricu Nikole Mazarovića*, a za koje je nesumnjivo dokazano da su pisane rukom Joza Šilopija, o čemu je pisao Miroslav Pantić: „Peraški pesnik Jozo Matikola-Šilopić (20. III 1788–8. II 1858) uneo je u zbornik Nikole Mazarovića tekstove pod naslovima *Pjesan od ženidbe*, *Pjesan bosanska* i *Izagnanje Francuza iz Kotorske Boke g. 1813 i 1814*. Sve su to umetničke tvorevine, a autor i prvih dveju najverovatnije je sam Šilopić, kao što je sigurno autor trećoj od tih pesama.“⁷⁵ Šilopijevom rukom pisane se i pjesme koje se pod nazivom „Pjesme iz Perasta, rukopisi“ pod signaturom I c. 39 čuva u Arhivu HAZU u Zagrebu. Nije riječ o klasičnoj zbirci pjesama, već o Šilopijevim zapisima 4 pjesme, 1 usmene (varijante pjesme „Lijepa Fate gaće vezijaše“ iz pjesmarice Nikole Mazarovića) i 3 autorske provenijencije (1 Ivana Krušale i 2 Vlada Menčetića), sve odreda poznate i u drugim prijepisima, koje je objedinio Srećko Vulović, čije kratke bilješke o kupovini i prijepisu pjesama sriječemo na margini rukopisa. Spomenimo ovde i to da je na jednu zbirku pjesama pisanu Šilopijevom rukom ukazao i Pavao Butorac, navodeći da ju je na pregled dobio od Marka Lučića.⁷⁶ Butorac navodi da se u toj zbirci nalazi peraška pjesma „Oj vesela, veselice“, a kako tu pjesmu nijesmo pronašli ni u jednom Šilopijevu rukopisu identifikovanom tokom ovoga istraživanja, izvjesno je da bi se u privatnim kolekcijama mogla pronaći još poneka Šilopijeva zbirka.

Iako gotovo sasvim zaboravljen kao sakupljač usmenoknjiževnoga nasljeđa, Jozo Šilopi se ovim istraživanjem identifikuje kao sastavljač čak četiri zbirke i autor većega broja prijepisa, što mu obezbjeđuje značajno mjesto u krugu peraških čuvara usmenoknjiževnoga blaga s kraja XVIII i početka XIX stoljeća.

⁷⁵ Isto

⁷⁶ Pavao Butorac, nav. djelo, str. 535.

Krsto Balović

Da je osim zbirke Julija Balovića u porodici Balović bilo još zbirki pjesama zabilježio je još u prvome nastavku svojega „Popisa narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“ Srećko Vulović. Nabrajajući pronađene usmenoknjiževne zbornike, Vulović pominje i: „Tri sveska pjesancâ G. Balovića, u kojima su pjesme što se u Balovića velikoj zbirci ne nalaze.“⁷⁷ Dvije od te tri zbirke Vulović spominje i u neobjavljenome prilogu „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“ ne navodeći, doduše, da zbirke dolaze iz porodice Balović: „Od lani pođe mi za rukom što tamo a što ovamo iznaći još pet zbirka narodnijeh pjesama. (...) Treća ima samo 7 junačkijeh kojim je predmet viteštva peraškijeh junaka ima 80 str. Četvrta još je manja nema svega nego 3 poduže junačke pjesme a samo 50 strana veličina je kao i drugijeh.“

„Malu pjesmaricu Balovićevu“ spominje u svojoj monografiji i Pavao Butorac, misleći izvjesno pritom na zbirku koju smo identifikovali kao pjesmaricu Andrije Balovića.⁷⁸ Tri zbirke potekle od raznih Balovića bilježi i Miroslav Pantić, ukazujući na nepreciznost Vulovićeve opusa: „Te tri zbirke, u kojima ima malo novih tekstova narodnih pjesama, nego su u njima mahom prepisi i varijante pjesama poznatih i iz drugih zbirki, nije radio Julije Balović, kako bi to proisticalo iz rđavo stilizovane naznake u navođenom *Popisu narodnih bokeških spisatelja i njihovijeh dijelâ* od Srećka Vulovića. Njih su načinili razni Balovići krajem XVIII veka, a i na početku XIX veka.“⁷⁹

Prvu od tih zbirki koje spominju Vulović i Pantić identifikovali smo kao pjesmaricu Andrije Balovića i o njoj je već

---

⁷⁷ Srećko Vulović, nav. djelo, str. 29.

⁷⁸ Pavao Butorac, nav. djelo, str. 541.

⁷⁹ Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka...*, str. 242–243.

bilo riječi, a preostale dvije zbirke po svemu sudeći prijepisi su kapetana Krsta Balovića. Za jednu od njih, koju smo pronašli u Arhivu HAZU u prvoj kutiji Arhiva obitelji Balović, pod brojem 4, izvjesno je da je pisana rukom kapetana Krsta Balovića jer se njegov potpis nalazi na poledini rukopisa, a, za razliku od ostalih zbirki toga korpusa, na osnovu bilješki ispod svake pjesme moguće je ustanoviti i vrijeme kad su pjesme prepisane. Riječ je o aprilu 1833. godine. Rukopis čini 39 listova formata 14 x 19,5 cm i sadrži 7 deseteračkih epskih pjesama pri čemu je prva od njih djelo Ivana Krušale.

Treću zbirku familije Balović nijesmo uspjeli pronaći ni u Zagrebu ni u Perastu, no njen smo prijepis našli u drugoj kutiji „Narodnih pjesama“ u Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu. Na omotnici prijepisa Bogišićevom je rukom upisano: „Balović mali rukopis od tri pjesme, t. j. II, N 63“, dok se na poledini omotnice nalaze osnovni podaci o rukopisu pisani rukom Srećka Vulovića. Vulović veli da je riječ o malom rukopisu koji je svojina porodice Balović te da ga čine tri pjesme, a o vremenu postanka i mogućem zapisivaču iznosi hipotezu: „Na rukopisu nije zabilježeno kad su bile prepisane al buduć da je ruka kap. Krila Balovića (kako cijenim) ter buduć da na drugom takođe malom rukopisu istom rukom napisanijem zabilježena je godina 1833 to se može rijeti da oko iste godine on i one prepisane. (Ruk. ima 50 strana male veličine).“

Kako original zbornika nijesmo uspjeli pronaći u dostupnim arhivima pa time nijesmo bili u prilici provjeriti Vulovićevu pretpostavku o Krstu Baloviću kao prepisivaču i toga zbornika, ne preostaje nam drugo do da s izvjesnim oprezom prihvatimo njegovo tumačenje i u kapetanu Krstu Baloviću prepoznamo zapisivača (ili preciznije – prepisivača) dvije manje zbirke peraških deseteračkih usmenih pjesama.

Obje zbirke objavili smo u istoj knjizi pod naslovom *Pjesmarice Krsta Balovića*.⁸⁰

Zbornici počašnica iz Nadžupskoga arhiva u Perastu

Peraške počašnice često se srijeću kao tema u korespondenciji Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića.⁸¹ Iz te korespondencije se, doduše, ne može saznati precizno ni koliko je rukopisnih zbirki počašnica Vulović pronašao u Boki Kotorskoj ni ko su zapisivači tih zbirki, no da je tih zbirki bilo veći broj zaključujemo iz pisma od 1. maja 1891. godine, đe Vulović Bogišića podseća da se u većim zbirkama počašnice mogu naći u pjesmaricama Nikole Burovića, koju on u nedoumici oko njena zapisivača pominje samo kao „onu što je Vi kupiste od Smeće“, i Nikole Mazarovića, koju on naziva rukopisom „Mazarovića-Kolovića“. Primjetno je da Vulović tu ispušta da pomene pjesmaricu Andrije Balovića u kojoj su počašnice u istim koricama s deseteračkim epskim pjesmama. U nastavku Vulović zaključuje: „Ostale zbirke počašnica nalaze se u posebnim knjižicama gdje osim počašnica nema ništa drugo.“⁸² U „Popisu narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela“ isti autor spominje dvije zbirke počašnica, ne dajući preciznije podatke o njima, osim da je jedna krajem XVIII, a druga početkom XIX vijeka prepisana.⁸³ Jednu zbirku počašnica Vulović pominje i u rukopisnome članku „Nje-

---

⁸⁰ *Pjesmarice Krsta Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2020.

⁸¹ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ ..., str. 213, 216, 222, 225–226, 228 i 229.

⁸² Isto, str. 229.

⁸³ Srećko Vulović, „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“ ..., str. 29.

ke stare zbirke narodnijeh pjesama“, no za nju je već utvrđeno da je zapisana od Joza Matikole Šilopija.

Među Vulovićevim hartijama u Nadžupskome arhivu u Perastu pronašli smo jednu obimom neveliku zbirku počašnica čija grafija upućuje na kraj XVIII ili početak XIX vijeka kao vrijeme njena postanka. Rukopis se nalazi u kutiji Miscellanea III PJ i do danas, koliko nam je znano, nije bio poznat naučnoj javnosti. No ako o njoj nije bilo riječi u objavljenim naučnim priložima, njen smo opis i djelimični prijepis pronašli onđe đe se i danas čuva najveći dio prijepisa bokeljskoga usmenoknjiževnoga blaga do XIX stoljeća. Riječ je, razumije se, o Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu. Bogišić je izvršio djelimičan prijepis rukopisa, prepisujući samo one počašnice koje nije mogao naći u drugim zbirkama i taj se prijepis danas čuva pod brojem 186 i naslovom „Dva lista u g. S. Vulovića“ u I kutiji „Narodnih pjesama“. O zbirci na samome kraju prijepisa Bogišić piše: „Dva posebna lista proste hartije u 4o pisana neđe okolo početka našega vijeka. Sadržaj im je počašnice, na jednomu ih ima 24 na broju ‘za ljudi’, na drugomu 12 za žene. Osim toga imaju tri bilješke talijanske i jedna latinska koje se nas ne tiču (...) Rukopis je vlastina g. S. Vulovića i ako je noviji ja ga upotrebih jer je lako prijepis iz starijega koji mi ne dođe do rukā.“ Reklo bi se, dakle, da je Bogišić na osnovu grafije rukopisa koji mu je Vulović dostavio na uvid zaključio da je riječ o prijepisu sa starijega izvornika. S tim bismo se Bogišićevim zaključkom mogli saglasiti, no do toga hipotetičkog starijeg rukopisa nismo uspjeli doći u dostupnim arhivskim fondovima.

Spomenimo ovđe još i jedan sasvim kratki prijepis zbirke počašnica sačinjen rukom Srećka Vulovića koji se čuva u fascikli Miscellanea III, V, Rad I u Nadžupskome arhivu u Perastu. Prijepis je naslovljen „Peraške počašnice“ i čini ga svega 8 počašnica.

Tzv. Drugi Zmajevićev rukopis

Temat o peraškim pjesmaricama bio bi nepotpun ukoliko se ne bismo osvrnuli na jedan od najstarijih rukopisa toga korpusa koji je danas, nažalost, zagubljen. U pismu od 9. juna 1872. godine Srećko Vulović obavještava Bogišića da je pronašao „najbogatiju zbirku pjesama pisanu okolo 1670 [*pod redovima dopisano*: ruka je nadbiskupa And. Zmajevića]“, a pored te zbirke i „istom rukom jedan dram (ili dvogovor) vrhu Kosovske bitke u starom mjerilu“.⁸⁴ Ti su se rukopisi nalazili tada u biblioteci peraškoga plemića Frana Smeće. U napomeni uz taj podatak iz pisma Srećka Vulovića istoričar književnosti Miroslav Pantić piše: „To je tzv. *Drugi rukopis Andrije Zmajevića*, dakle još jedan rukopis koji je S. Vulović, ko zna s koliko prava, pripisao glasovitom Peraštaninu iz XVII veka. U njemu je, pored pomenute drame o Kosovskom boju (Vulović je zove *Dvogovor*) još i jedna bugarštica o istom predmetu, dosad neštampana. Ne zna se gde je danas taj rukopis, ali se njegov prepis, rađen rukom S. Vulovića, čuva među Bogišićevim hartijama.“⁸⁵ Taj rukopis Vulović kao Zmajevićev spominje i u „Popisu narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela“ iz 1873. godine.⁸⁶ Dramski dio rukopisa, na osnovu prijepisa koji je sa saradnicima izradio Srećko Vulović, publikovao je Miroslav Pantić u dodatku rada „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“.⁸⁷ U tome opširnom članku Pantić je osvijetlio istorijat

---

⁸⁴ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ ..., str. 213.

⁸⁵ Isto

⁸⁶ Srećko Vulović, nav. djelo, str. 10.

⁸⁷ Miroslav Pantić, „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“, u zborniku: *O knezu Lazaru*, Filozofski fakultet u Beogradu i Narodni muzej u Kruševcu, Kruševac, 1971, str. 383–406.

rukopisa te dao važna zapažanja o dramskome tekstu, dokazavši da nije riječ o produktu lokalne tradicije, već o slobodnoj dramatisaciji jednoga rukopisa još uvijek neodgonetnutoga porijekla, poznatoga iz više prijepisa i različito nazivanog no uvijek u naslovu imajući sintagmu *Žitije kneza/cara Lazara*. Zašto uz dramu Pantić nije publikovao i bugaršticu koju rukopis sadrži ostaje nepoznanica. U tome tekstu on donosi i napomenu da se prijepis rukopisa čuva u II kutiji Bogišićeve biblioteke u Cavtatu. Međutim, u II kutiji na koju Pantić upućuje danas toga rukopisa nema. Umjesto rukopisa tamo smo zatekli omotnicu na kojoj piše „Bugarka (starinski rukopis)“, a ispod Bogišićevom rukom dopisano „Rukopis s. d. Zmajevića“, no između dva lista omotnice nema ničega. Postoji, doduše, mogućnost da se ta omotnica odnosi na pjesmaricu Nikole Burovića, koja se danas nalazi izvan kutije II, na što upućuju Bogišićeve bilješke o stranicama koje nedostaju u rukopisu. U kutiji II pronašli smo na parčetu papira ostavljeno svjedočanstvo Gracije Brajkovića datirano 5. I 1976. godine: „Ovdje trebalo bi – po inventaru – da stoji: X Rukopis Zmajevića II (...) Rukopis nisam našao ni u ovoj kutiji ni u kutiji I“. Što se dogodilo s prijepisom rukopisa u tih nekoliko godina otkako ga je Pantić locirao u Cavtatu do trenutka kad ga Brajković onđe više nije mogao naći, ostaje nepoznanica. Bugaršticu iz te zbirke Pantić je objavio u jednom docnijem radu.⁸⁸ Kako je original rukopisa nestao, a više ne raspoložemo ni jedinim prijepisom, preostaje da još samo damo jednu napomenu o njegovu mogućem zapisivaču. Trudom Gracije Brajkovića danas je utvrđeno da je rukopis koji Vulović pominje kao Zmajevićev rukopis I pisan rukom Nikole Burovića.⁸⁹ Sam je Vulović u kasnijoj fazi svoje-

⁸⁸ Miroslav Pantić, „Peraška bugarštica o Kosovskom boju“, *Raskovnik*, XV, 55–56, Beograd, 1989, str. 79–84.

⁸⁹ V. Gracija Brajković, „Peraštanin Nikola Burović prepisivač Vetranovićeve *Istorije od Dijane*“, *Forum*, knjiga XLIII, Zagreb, 1982, str. 128.

ga rada uočio nelogičnost pripisivanja toga rukopisa Zmajeviću, pa u pismu Bogišiću od 1. maja 1891. godine veli: „Rukopis Zmajevića tako od mene prozvan pogriješno jer rukopis dosta naliči autografu nadb. Zmajevića, a danas Vaša svojina; iz dobe nekih pjesama vidi se da je pisan poslije smrti Zmajevića.“⁹⁰ Malo dalje Vulović u pismu pominje i drugi rukopis, o kojemu je ovđe riječ, no ipak Zmajevićovo autorstvo ne nijeka decidno kao kad je riječ o prvome rukopisu: „Drugi rukopis Zmajevića tako naliči na njegov autograf da ga i danas držim za njegovim, ali i vrlo naliči gornjemu. Tko ga je pisao ako nije njegov neznam; a tko je auktor dvogovora takodjer za mene je tajna.“⁹¹ Bez originalnoga rukopisa, koji je po svemu sudeći zajedno s ostalim rukopisima familije Smeća završio u Beču, đe mu gubimo dalji trag, danas nije moguće utvrditi ko bi mogao biti autor pjesmarice koja nas zanima u prvome redu zbog bugarštice čiji nam je tekst danas dostupan zahvaljujući Pantićevu izdanju. Pantić je ukazao na detalje iz „dvogovora“ koji upućuju na zaključak da Andrija Zmajević ipak nije autor rukopisa. Naime, u rukopisu „dvogovora“ kao godina održavanja Kosovskoga boja navedena je 1348, dok je u *Ljetopisu crkovnom* Zmajević Kosovski boj smjestio u istorijski tačan kontekst, odnosno u 1389. godinu. Između „dvogovora“ i *Ljetopisa crkovnog* Pantić je uočio i druge neusklađenosti.⁹² Iako se na Vulovićovo poređenje rukopisa ne možemo osloniti do kraja, njegovo uvjerenje da su dva rukopisa pisana istom rukom, ali i podatak iz njegova članka „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“ da je Smećama rukopis „prišo od kuće Burovića“, mogli bi uputiti na pretpostavku da je autor i toga rukopisa, najčešće imenovanog *Rukopisom Zmajevića II*,

---

⁹⁰ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 228.

⁹¹ Isto.

⁹² Miroslav Pantić, „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“..., str. 372.

Nikola Burović. Dalje od pretpostavke ne možemo poći ukoliko se rukopis odnekud ipak ne pojavi i razriješi ove nedoumice.

Drugi identifikovani ili korišćeni izvori

U rukopisu kojemu je Gracija Brajković dao ime *Zbirka pjesama raznih pjesnika*, pohranjenu pod oznakom RV u Nadžupskome arhivu u Perastu, pored brojnih tekstova bokeljskih i dubrovačko-dalmatinskih pjesnika, pronašli smo na strani 85 bugaršticu pod naslovom „Bugarka od Kotora“. Taj zapis spominje Vulović u prepisci s Bogišićem,⁹³ a na komadiću papira umetnutom u knjigu Gracija Brajković ostavio je bilješku o mogućem zapisivaču: „Rukopis i crnilo, osobito posljednjih stihova ove pjesme kao da su Antuna Bisanti.“ Kako je riječ o pjesmi čija se varijanta srijeće i u Nenadićevu zborniku IV a. 30, a iz toga je zbornika objavio i Bogišić u knjizi *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, spominjemo je kako bismo ukazali na još jedno ime zapisivača usmene književnosti u Boki s kraja XVIII vijeka.

Tokom rada na prikupljanju građe naišli smo na veći broj pojedinačnih prijepisa pjesama. Nekoliko njih pod brojem I c. 39 i pod naslovom „Pjesme iz Perasta, rukopisi“ pregledali smo u Arhivu HAZU u Zagrebu, o čemu je već bilo riječi. List prijepisa na kojem je jedna cjelovita i tri nepotpune deseteračke epske pjesme pronašli smo u Nadžupskome arhivu u Perastu u kutiji *Miscellanea III PJ*. U istoj kutiji nalaze se i dva prijepisa deseteračke pjesme o špiljarskoj bici, koju nijesmo našli u drugim prijepisima, kao i veći broj pojedinačnih prijepisa deseteračkih pjesama poznatih iz drugih rukopisa. Konačno, u Državnome arhivu u Splitu u Arhivu obitelji Balović (HR DAST – 371) pod

---

⁹³ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ ..., str. 215.

signaturom OAB IV/4 pronašli smo deseteračku epsku pjesmu „Pjesna od boja morskoga među Prelakom cap. Nika Dabovića i jednom velikom tartanom barbareškom“, koja je varijanta pjesme zabilježene u pjesmarici Joza Šilopija koju se čuva u Arhivu HAZU u Zagrebu.

Budući da su pjesme koje smo identifikovali u pojedinačnim prijepisima pretežno varijante onih poznatih iz većih zbirki, ovđe ih notiramo kao svojevrsnu dopunu bibliografiji bokeljske usmenoknjiževne baštine.

PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Peraške su usmenoknjiževne pjesmarice u nauku ušle zahvaljujući jednoj fusnoti Lovra Kukuljice iz 1868. godine. Do dana današnjega one su, nažalost, ostale svojevrsna fusnota južnoslovenskih folklorističkih i književnoistorijskih istraživanja.

Od Vulovićeve otkrića zbirki i Kukuljičina prvog pomena do danas o zbornicima je pisalo više autora, što iz prve što iz druge ruke, no najveći doprinos njihovu proučavanju dali su Valtazar Bogišić, Pavao Butorac, Gracija Brajković, Miroslav Pantić, Radosav Medenica, Svetozar Koljević i Hatidža Krnjević. Brajković je, pored toga što je ostavio značajne bilješke o peraškim zbornicima u Nadžupskome arhivu u Perastu, identifikovao sastavljača najstarijega od opisanih zbornika, uočivši da je pisan rukom peraškoga pomorca i ratnika Nikole Burovića, prepisivača većeg broja književnih sastava, dok su Bogišić, Pantić i Krnjević objavili pojedine pjesme i stihove nekih opisanih zbornika, kritički ih analizirajući. Butorac, Medenica i Koljević, svako na svoj način, ostavili su vrijedna zapažanja o pojedinim pjesmama ili, pak, temama i motivima ovoga korpusa. No od 18 zbornika koje je obuhvatilo naše istraživanje djelimičnu naučnu pažnju zavrijedilo je tek 7 zbornika i to pjesmarice Nikole Burovića, Julija Balovića, Nikole Mazarovića, tzv. Drugi Zmajevićev rukopis i 3 pjesmarice čiji zapisivač do našega istraživanja nije bio poznat, a koje se nalaze u Arhivu HAZU. Ostale pjesmarice su ostale nepoznate naučnoj javnosti, premda je neke od njih, ne uvijek i s dovoljno preciznosti, notirao još Vulović.

Otkriće pjesmarica: Istraživanja Srećka Vulovića

Nakon što je Kukuljica u fusnoti Bogišićeva teksta spomenuo dva rukopisa,⁹⁴ o čemu je već bilo riječi, o postojanju rukopisa peraških zbirki usmenih pjesama iz XVII–XVIII vijeka naučnu javnost prvi je 1873. godine podrobnije obavijestio vrijedni proučavalac bokeljskoga kulturnog nasljeđa Srećko Vulović u članku „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela“.⁹⁵

Dok se Kukuljičina napomena odnosila na rukopise koje danas identifikujemo kao pjesmarice Julija Balovića i Nikole Marzariovića, Vulovićev opis odnosio se na pjesmaricu Nikole Burovića i rukopis nepoznatoga sastavljača koji u literaturi srijećemo pod imenom Drugi Zmajevićev rukopis te na popis još nekoliko novopronađenih bokeljskih usmenoknjiževnih rukopisa. I pjesmaricu Nikole Burovića i drugi zagonetni rukopis kojem daje veći prostor, a koji se sastoji od jedne bugarštice i „dvogovora“, Vulović u tome svom članku pripisao je Andriji Zmajeviću: „Ali mnogo je veća dragocjenost dvaju drugih prepisâ Zmajevićevih spadajućih istome vremenu, a ta dva rukopisa dosad nepoznata dosta su po sebi za osvijetlit mu slavno lice, njih sam imao sreću prvi ih iznaći. U prvom rukopisu je zbirka narodnih pjesama, ima svega 180 obraza na cijelom listu; žalit je što prvijeh 14 nema. Što se tiče sadržaja, dolaze najprvo pjesme starog mjerila a ima ih 14 a te su: tri prve junačke, četvrta je ženska, ostale devet komadi su Gundulićeva Osmana prekrójeni na mjerilo stare pjesme. Za ovim dolaze 79 počasnica peraških, na svrhu 103 pjesme nješto junačke a nješto ženske, koja poskočnica, i gdje koja erotična iz dubrovačkih pjesnikâ. Dragocjenost ove zbirke nije potreba da ja ovgje dokažem, te će svak lasno dokućit, na-

---

⁹⁴ Dr V. Bogišić, „Najstarija zbirka srpskih narodnih umotvorina“..., str. 292.

⁹⁵ Srećko Vulović, „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“..., str. 10.

vlaš kad spomene i to da je ovo najstarija zbirka do sad poznata pripadajuć kako gore opazih g. 1640–42. Jamačno se je nadati da će ova zbirka što prije vidjet svjetlosti. Drugi rukopis, koga takogjer prvi srećno iznagjoh donosi jednu pjesmu starijem mjerilom, i jedno dramatično djelo na podobiju Dvogovora o Svagji Lazarovih kćeri i kosovskoj bitci.“⁹⁶ Kao što se vidi, Vulović je u osnovi precizno opisao pjesmaricu Nikole Burovića, uočivši i to da je njen autor djelove Osmana transformisao u bugarštice, no zaveden sličnošću rukopisa pogriješio je kad je rukopis pripisao Andriji Zmajeviću, što ga je naćeralo da pogriješi i kod datacije, previđevši da se na samome rukopisu nalazi upisana 1696. godina. Od hipoteze da je taj zbornik pisao Zmajević, a tako i od ponuđenoga datiranja, Vulović je nešto kasnije i sam odustao,⁹⁷ o ćemu je već bilo rijeći.

Ranoj fazi Vulovićevih istraživanja posigurno pripadaju rukopisni opisi dviju peraških zbirki, pod naslovom „Opisani-je rukopisa Balovića“ i „Rukopis Mazarovića“, koji se odnose na rukopise pjesmarica Julija Balovića i Nikole Mazarovića, a koji nikad nijesu publikovani pod Vulovićevim imenom, već ih je Valtazar Bogišić s određenim skraćenjima prenio u svoj predgovor knjizi *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*.⁹⁸ Danas se dva prijepisa tih Vulovićevih opisa ćuvaju u Nadžupskome arhivu u Perastu i Naućnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu.

Pored tih opisa u oba spomenuta arhivska fonda ćuva se po primjerak neobjavljenoga Vulovićeva spisa „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“. Nastao, po svemu sudeći, na podsticaj urednika almanaha *Dubrovnik* Lovra Kukuljice 1869. godine, taj je spis na 20 rukopisnih strana ostao neobjavljen,

---

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ ..., str. 228.

⁹⁸ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*..., str. 133–135.

kako svjedoči Vulović u pismu Bogišiću od 9. VI 1872. godine – usljed Kukuljičine smrti.⁹⁹ No u njemu se nalazi objašnjenje zašto Vulović nije štampao opise pjesmarica Julija Balovića i Nikole Mazarovića. Evo što on o tome u tekstu koji smo pro našli u Nadžupskome arhivu u Perastu veli: „Lanjski Zabavnik obećavaše opširnije izvješće o zbirkama koje se nalaze u dva rukopisa Balovića i Mazarovića nu kad jer neumorni i vrli rodoljub i poznati spisatelj G. V. dr Bogišić zauzeo se objelodaniti najvažnije pjesme tezijeh rukopisa navlaš one staroga mjerila (u tom mjerilu u Balovića rukopisa sama se nalaze, a iste u pogled sadržaja u desetercu ima ih i u drugome rukopisu) i budući da sve što se tiče opisanja tezijeh rukopisa on je pribavio, obećanje Zabavnika pada.“¹⁰⁰ Vulović je, dakle, a kako to potvrđuje i korespondencija s Bogišićem, već stupio u kontakt s Bogišićem te mu nesebično ustupio opise i prijepise rukopisa, čime je svoj dalji angažman na planu publikovanja opisa smatrao izlišnim.

U neobjavljenome tekstu „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“ Vulović je donio kratke opise 4 rukopisa do kojih je došao u toj ranoj fazi istraživanja, a potom se posvetio detaljnijem opisu rukopisa pjesmarice za koju danas znamo da je pisana rukom Nikole Burovića, nastojeći da dokaže kako je njen zapisivač nadbiskup barski Andrija Zmajević. O četiri zbirke manje vrijednosti Vulović je zabilježio: „Od lani pođe mi za rukom što tamo a što ovamo iznaći još pet zbirka narodnijeh pjesama. Četiri nijesu od velike važnosti. U jednoj nema nego 70 počašnica, u troje razdijeljene muške, ženske i šaljive, svega nema nego 24 strane u maloj veličini. Lasno je da je prepisana u početku našega vjeka kao i druge dvije. U drugoj ima 14 pjesama epičkih a ostalo su ženske i koja iz erotičku iz dubrovačkih pjesnika. Ima st. 138 u običnoj veličini. Ova cijenih je da je prepisana na

---

⁹⁹ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ ..., str. 213.

¹⁰⁰ NAP, Miscellanea III, V, Rad I, 111

svrsi 180 vjeka. Treća ima samo 7 junačkijeh kojim je predmet viteštva peraškijeh junaka ima 80 str. Četvrta još je manja nema svega nego 3 poduže junačke pjesme a samo 50 strana veličina je kao i drugijeh.“ Sve zbirke koje Vulović tu opisuje identifikovane su u prethodnome dijelu našega rada.

Sintezu svojih istraživanja peraškoga usmenoknjiževnog nasljeđa Vulović je ponudio na kraju „Popisa narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“ nabrajajući do toga trenu pronađene rukopise: „1. Zmajevićeva zbirka spadajuća na g. 1640–42, 2. (ovu sam već nacrtao). 2. Zmajevića takogjer na istom mjestu pomenuta. 3. Balovića zbirku. Ova zanimiva zbirka već godine 1867 od mene iznagjena a u zabavniku Štionice Dubrovačke od g. 1868. samo javljena (st. 292), pisana je na početku prošloga vijeka. Veleuč. Dr. V. Bogišić već je sve što se tiče nje opisanja pribavio a već i tiskao, te skoro biće u bijeli svijet turena, zbog česa suviše je ovgje je opisati. 4. Mažarovića zbirka. – I ova je gore pomenutom zabavniku (st. 292) javljena. Ovu je zbirku prikupio Nikola Mažarović iz Perasta oko g. 1775. Ova je najveća od svijeh ostalih, ima svega strana 470. I ova zbirka lasno da će ugledat bijeli svijet, barem ona strana što se s ostalim zbirkama ne slaže. 5. Kolovića zbirka, pisana na svršetku prošloga vijeka. Ova nije zbirka velike dragocjenosti jer nješto iz Balovića a nješto iz Mažarovića zbirke mislim da je prepisana. 6. Smeće zbirka, sakupljena od kneza Tripa na svršetku prošloga il početku našega vijeka, i ova se u većini slaže s ostalim zbirkama, te sva dragocjenost ovijeh različitih zbiraka sastoji se u tome što bi mogle koristiti uzporegjenjem rukopisâ za varijante prosuditi, i za rješenje mnogih nejasnih riječi. 7. Tri sveska pjesancâ G. Balovića, u kojima su pjesme što se u Balovića velikoj zbirci ne nalaze. 8. Dvije zbirke peraških počasnicâ, jedna je pri svršetku prošloga vijeka, a druga na početku našega pisana.“¹⁰¹

¹⁰¹ Srećko Vulović, nav. djelo, str. 29.

Peraške usmenoknjiževne zbirke i njihov značaj Vulović spominje i u radu *Tko su bili starosjedioci Boke Kotorske*: „Što se tiče starih zbiraka narodnih pjesama, mi smo bogatiji od celoga našeg naroda, ako se pomisli, kako je neznatno naše mjestance. Kad dodje red, da zaslužna Matica hrvatska objelodani sve naše zbirke, onda će se svak uvjeriti, da je zgojlna istina, što sad rekoh, premda je učeni sviet dosta prilično obaviešten onim, što su o njima pisali prof. Bogišić i prof. Alačević. Peraških zbiraka ima osam na broj, a prepisane su što u XVII., a što u XVIII. stoljeću. U Boki, izuzevši dvie tri stare kotorske pjesme, nije mi poznato, da ima gdje koja zbirka starih pjesama.“¹⁰² Polazeći od Miklošičeva stava da su bugarštice, odnosno bugarke – kako ih on u skladu s peraškom tradicijom imenuje – „isključiva svojina Hrvata“, Vulović zaključuje da su peraške bugarštice još jedan od dokaza o hrvatskome etničkom porijeklu Bokelja. Tome posrednom dokazu hrvatskoga porijekla Bokelja on dodaje još i argument da u cijelome korpusu peraških bugarštica i deseteračkih pjesama „po sadržaju nema ni cigla jedna, koja bi ma s daleka izticala srbstvo, ili podavala sumnju, da je potekla iz srbske strane.“¹⁰³

Za istoriju književnosti od posebnoga su značaja pisma koja je Srećko Vulović uputio Valtazaru Bogišiću, a koja dokumentuju kako složene odnose između te dvije po mnogo čemu različite a značajne ličnosti na poslu otkrivanja i vredovanja bokeljskoga nasljeđa, tako i pojedinosti vezane za sam korpus u trenutku kad prvi rukopisi dolaze do Vulovićevih ruku, a on ih, podstaknut Bogišićevim ohrabrenjima, otkupljuje od vlasnika ili pak prepisuje i šalje na uvid svome neformalnom mentoru. Čak 24 Vulovićeva pisma Bogišiću pronašao je u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu i publikovao Mi-

---

¹⁰² Srećko Vulović, *Tko su bili starosjedioci Boke Kotorske. Pismo prijatelju u Americi*, Nakladom pišćevom, Zagreb, 1892, str. 22.

¹⁰³ Isto, str. 24.

roslav Pantić, dajući na uvid javnosti tu vrijednu dokumentaciju o ranoj fazi istraživanja bokeljskoga književnoga i kulturnog nasljeđa.¹⁰⁴ Kako bismo kompletirali uvid u korespondenciju konsultovali smo i Bogišićeva pisma poslata Vuloviću koja se čuvaju u Nadžupskome arhivu u Perastu u fascikli „Miscellanea III, V, Pisma, A–P“.¹⁰⁵

Duže od jedne četvrtine vijeka trajala je plodotvorna prepiska između Bogišića i Vulovića, od 1869. do 1895. godine, a kako se iz te prepiske vidi dva su se korespondenta više puta i sastajala razmjenjujući informacije i dokumente. Premda je predmet njihove prepiske širi književno-kulturni bokeljski kontekst, ipak središnju temu tih razgovora (a nekad i pregovora) čine peraške usmenoknjiževne pjesmarice. Pred glasovitim autoritetom učenoga Bogišića lokalni sveštenik skromnoga obrazovanja Vulović se na početku prepiske pojavljuje kao informator zahvalan na prilici da velikoga naučnika izvijesti o nekim dragocjenostima svoje sredine te da od njega dobije i kakvo vrijedno uputstvo u pravcu pronalaženja i vrednovanja kulturnoga blaga svojega zavičaja. No ponekad i u ponečemu veliki se naučni autoritet nije sasvim brižno odnio prema svojem saradniku, izloženom, pored ostaloga, troškovima prepisivanja pojedinih zbornika i pregovorima oko kupovine pojedinih rukopisa i sl., pa se u poznijoj prepisci, iako i dalje uz svo dužno poštovanje, oseća da Vulovićeva agilnost posustaje, a nazire se i blaga distanca, bar u pogledu nastojanja da se odgovori baš svakom Bogišićevu

---

¹⁰⁴ V. Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“..., str. 200–231.

¹⁰⁵ Pantićeva opaska da „tih pisama sada nemamo i nije isključeno da su se i zauvek izgubila, do posljednjeg, zajedno s ostalim Vulovićevim hartijama, čija je sudbina isto tako neisvesna“ (M. Pantić, nav. djelo, str. 200) posljedica je njegova nepoznavanja građe Nadžupskoga arhiva u Perastu u kojem se čuva znatan fond Vulovićevih rukopisa, uključujući i Bogišićeva pisma.

zahtjevu. Da je ona posljedica izvjesnoga razočarenja u odnos prema njemu i njegovu radu, pokazuju i druga njegova pisma iz toga vremena, upućena vodećim ljudima Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Matice hrvatske. Naime, nakon što se zahvaljujući Bogišićevim i Vulovićevim napisima, doznalo za bokeljske usmenoknjiževne spomenike, uslijedili su zahtjevi te dvije ustanove upravljene Vuloviću da im se rukopisi posude na uvid. U poslu posudbe rukopisa Vulović nije uvijek bio baš najbolje sreće jer jednom poslani na pozajmicu neki od tih rukopisa, kako izgleda, nikad više nijesu vraćeni pošiljaocu. Srećom, nijesu zagubljeni pa se i danas mogu naći u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, poneki od njih i s karakterističnim Vulovićevim napomenama o cijeni otkupa od prvobitnih vlasnika. Tako u pismu 20. IX 1875. godine upućenom neoznačenom adresatu (po svemu sudeći Franju Račkom), Vulović veli: „Presvijetli gospodine, velecijenjenim pismom 30. kol. o. g. Vaše presvijetlosti označena mi je nagrada od strane slavne Akademije za rukopise poslane; žao mi je što uz nju nemogu pristati, najprvo jer sam ja žudio dobiti knjige predmetom poglavito povjestničim, a opet premda neki od onih rukopisa nijesu od velika važnosti ipak mislim da ovom nagradom ne bi se ni najprostije prepisanje platilo, i hartija. Zbog česa prinugjen sam umoliti P. V. da bi izvolili narediti da mi se rukopisi natrag pošlju.“¹⁰⁶ Sličnoga je karaktera i opširnije pismo upućeno 28. III 1891. godine, kako se čini, predsjedniku Matice hrvatske Tadiji Smičiklasu u kojem objašnjava da mu poslati rukopisi nijesu vraćeni, da od tajnika Matice nema „ni abera“, te da za dvije godine i 4 mjeseca ne može dobiti nikakav određeniji odgovor kad će rukopise dobiti natrag.¹⁰⁷ Kako se o sudbini rukopisa ne može ništa više znati na osnovu sačuvane Vulovićeve korespo-

---

¹⁰⁶ NAP, Miscellanea III, V, Rad II.

¹⁰⁷ Isto

ndencije, ostavljamo mogućnost da su neki od njih naknadno mogli biti otkupljeni od njihovih vlasnika te da su tako postali svojina Arhiva HAZU. To se ne odnosi na Arhiv Balovića koji je u Arhiv HAZU dospio poslije Drugoga svjetskoga rata, nakon što ga je bivši austrijski oficir Hugo Dittersdorf, posinak Ane Tomić-Balović, pokušao prenijeti u Palestinu, ali je na granici zaustavljen nakon čega je dio fonda predat tadašnjoj Gradskoj biblioteci u Splitu, a dio tadašnjem Jadranskom institutu JAZU u Zagrebu.¹⁰⁸

No na samim počecima prepiske s Bogišićem ne nazire se još ni trunka budućih nesporazuma, a Vulović o svojim pobudama, ali i mogućnostima piše s izuzetnim respektom prema svoje sagovorniku, pa tako u pismu od 24. VII 1869. veli: „U malo vremena od kad počeh istraživati ovamo naše narodne pjesme uvijerih se da veliko je bogastvo kod nas u tom smišlju. Koliko ih ima samo pisanih? A koliko će ih još biti u narodu? Misao da bi se to sve moglo pomnijvom velikom i nastojanjem, a i velikijem trudom prikupiti, a i s vremenom objelodaniti; ta misao rekoh nuka me da posvetim sve moje slabe sile ter s pomoću drugijeh rodoljuba započet ta trud; nu kad pomislim na moju malenost nevještnost i na moje okolnosti opet daleko ćeram tu naopast. Dali kad drugo ne mogu a ja ću kupit gradiva, pak ko zna da bude od pomoći kadgoć vještijemu od mene. Oprostite na moju slobodu, a iako nijesam Vas poslužio kako je pristojno uvjerite se da to samo iz moje neviještnosti proishodi, a da moja najiveća požuda bila je Vam pokazat se kakav se ovgje a cijelom časti i poniženjem podpišujem.“¹⁰⁹

Vulovićeva pisma nezaobilazno su vrelo za upoznavanje korpusa paraških usmenoknjiževnih zbornika, s dosta pojedino-

---

¹⁰⁸ V. Miloš Milošević, „Za efikasniji nadzor nad privatnim arhivima“, *Arhivist*, godina VII, sveska 1–2, Beograd, 1957, str. 23.

¹⁰⁹ Miroslav Pantić, nav. djelo, str. 212.

sti o njihovim sastavljačima, nekad preciznim ocjenama a nekad samo nagađanjima o vremenu postanka i vrijednosti, kao i nizom pratećih vijesti poput onih o istorijskim događajima koje pjesme opjevaju, pa se za te dvije i po decenije nekima od tih zbirki sasvim zametnuo trag, a neke su kako izgleda, ne uvijek voljom njihova pronalazača, završile u arhivskim fondovima pojedinih ustanova. Uz jedno od tih pisama, ono poslato 12. I 1882. godine, Vulović je Bogišiću poslao i cjeloviti esej o peraškim počašnicama, s podacima o tome kad se izvode, ko ih izvodi, njihovoj tipologiji i drugim pojedinostima, o čemu će kasnije biti više riječi. Na jedno opširno Bogišićevo pismo od 23. III 1891. godine Vulović je odgovorio pismom od 1. V 1891. godine u kojem je dao završni opis svojih saznanja o peraškim pjesmaricama i njihovoj sudbini.¹¹⁰ To pismo svjedoči da nakon četvrt vijeka predanoga rada Vulović više nije imao sasvim siguran pregled što se dogodilo s pojedinim rukopisima, koji se opis ili prijepis poslat Bogišiću odnosi na koji rukopis, a čini se nije više imao ni volje sabešedniku ponuditi svoj dalji posrednički angažman. Dalo bi se to zaključiti na osnovu, u odnosu na ton pisama iz rane faze prepiske, ovoga prilično rezervisanoga iskaza: „Za popunjenje Vaše zbirke, ja ću nastojati, ali opet ponavljam rietko kad se pruži prilika. Ja sam bio naumio sastaviti bibliografiju obću bokežku i na tu svrhu skupio silu podataka. U razne jezike Bokezi su napisali *stotina* knjiga, ali danas mučno je skupiti ih dvadeset. Svakako ću nastojati.“¹¹¹ To je i posljednji nama poznati dokument u kojemu se Vulović bavi tim pitanjem.

Vulovićeve vijesti bile su Bogišiću od višestruke koristi. Namjeran pribaviti prvijenstvo prvoga proučavatelja najstarijih tragova južnoslovenske usmenoknjiževne baštine, u Vuloviću je on pronašao pouzdana informatora koji je na terenu mogao priku-

---

¹¹⁰ Isto, str. 228–229.

¹¹¹ Isto, str. 229.

piti ne samo znatan korpus rukopisa, nego i drugih važnih informacija o njima. Pri svemu tome, mogao se osloniti i na njegovu punu privrženost i prilježnost primjereniju serioznome naučniku nego provincijskome amateru. Jednom izrečene zaključke Vulović nerijetko preispituje, pa rezultate novih uvida nesebično dijeli s Bogišićem. Tako, na primjer, nakon što je izradio opis „rukopisa Balovića“ i poslao ga Bogišiću, da ga ovaj ugradi u svoj predgovor knjizi *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, Vulović u pismu od 29. septembra 1874. godine javlja Bogišiću da je na osnovu usporedbe rukopisa jednoga prijepisa Palmotićeve *Danice* otkrio zapisivača Balovićeve zbirke, a riječ je o Juliju Baloviću.¹¹² Isto tako, iako je uložio mnogo truda oko opisa rukopisa za koji je vjerovao da je pisan rukom Andrije Zmajevića, u pismu od 1. maja 1891. godine on javlja Bogišiću da je nakon pažljiva proučavanja nekih pjesama iz zbornika zaključio da je rukopis nastao nakon Zmajevićeve smrti te da barski nadbiskup ipak ne može biti njegov sastavljač,¹¹³ što je docnije potvrđeno proučavanjima Gracije Brajkovića.¹¹⁴

No nijesu samo pitanja opisa i porijekla rukopisa, datiranja i autorstva bili predmet te mnogostruko zanimljive prepiske. Boljega poznavaoća bokeljeske povijesnice od „dobroga bokeljskog popa“ Vulovića, kako ga u jednom svom pismu Stojanu Novakoviću naziva, Bogišić nije mogao naći, pa su mu Vulovićeva pisma bila dragocjen izvor o etnološkim, istorijskim, folklornim i drugim za njega važnim temama. Tako u pismu od 13. novembra 1877. Vulović, uz pokornu opasku: „Nemojte mi se narugat. Znete liepo kako je teško raditi u selu bez knjiga i

---

¹¹² Isto, str. 220.

¹¹³ Isto, str. 228.

¹¹⁴ Gracija Brajković, „Autorstvo jedne peraške pjesmarice“, *Boka*, br. 97, Kotor, 1975, str. 8.

bez knjižnica“,¹¹⁵ šalje Bogišiću u 8 tačaka odgovore na njegova pitanja od onih vezanih za istorijska objašnjenja događaja opisanih u pjesmaricama, preko objašnjenja o tome u kojoj se zbirci nalazi prerada *Osmana*, ili razjašnjenja o bugaršticama i „Paštrovića velikim pjesmam“, o prisustvu usmene pjesme u Vulovićevu doba, pa sve do dopuna vijesti o pjesniku i sakupljaču pjesama Jozu Šilopiju i leksičkih napomena. Vrijedno je pažnje Vulovićevu svjedočanstvo o usmenoj pjesmi u Perastu njegova vremena: „U Perastu se već malo il nimalo pieva na narodnu. Deseterac, da, on je duhom puljiz pak će te čuti veće talijanske pjesme, il koju naši al to one nove po ukusu najnoviemu. Jedino ona pjesma o kojoj sam u programu na st: 21 naveo komad Opata Krsale kad goć se čuje pievati – a Počasnice još u nekoliko zgoda se pjevaju kao na Krsno ime, pri svatbama, pri objedu Novomisnika i kad društvo *Mladici* čine obične večere u označenim dnevima (megju pučanstvom nema razreda sve je jedne bagre).“¹¹⁶

Srećko Vulović je svojim otkrićem peraških pjesmarica te prvim opisima, datiranjima i identifikacijama prepisivača (više ili manje uspelim), kao i detaljima vezanim za njihovo izvođenje te sudbinu rukopisa, započeo prvu, uslovno rečeno *deskriptivnu fazu* njihova proučavanja. Rijetki istraživači, koji su se zainteresovali za njegovo otkriće i naslanjajući se na njegove uvide nastavili dalja istraživanja bilo neposredno proučavajući izvore ili, još češće, iz druge se ruke informišući o njima, počev od Valtazara Bogišića, čine drugu, *interpretativnu fazu* proučavanja peraških usmenoknjiževnih pjesmarica.

---

¹¹⁵ Miroslav Pantić, nav. djelo, str. 221.

¹¹⁶ Isto, str. 222.

Proučavanje peraških pjesmarica do sredine XX vijeka: Na tragu Valtazara Bogišića

O peraškim usmenoknjiževnim pjesmaricama Valtazar Bogišić nije objavio mnogo. Ipak, njegov je doprinos njihovu proučavanju višestruk. Jedan je od prvih koji su objavili opise nekih rukopisa, među prvima je pojedine pjesme iz toga korpusa publikovao, a osim toga znatan je trud uložio u njihovu identifikovanju, prikupljanju, sistematizaciji i pripremanju za publikovanje. Ako nije stigao da pripremljenu građu za života integralno objavi kako je, čini se na osnovu materijala sakupljenog u drugoj kutiji Narodnih pjesama u njegovu Naučnom arhivu u Cavtatu, planirao, makar je tu brižljivo sakupljanu i uredno sortiranu građu, pohranio među svoje rukopise, da budućim istraživačima olakša posao na inače, usljed nedostatka preciznijih smjernica, nesigurnome terenu proučavanja peraške usmenoknjiževne baštine.

Bogišićevo ime našlo se uz prve objavljene podatke o peraškim zbirkama i bez njegove namjere, kako se čini. Naime, kako smo ranije spomenuli, uz Bogišićev članak posvećen usmenoknjiževnoj zbirci iz biblioteke Male braće u Dubrovniku, objavljenome u zabavniku dubrovačke čitaonice *Dubrovnik* 1868. godine, urednik toga izdanja, Lovro Kukuljica, dodao je na samome kraju fusnotu u kojoj s pozivom na Srećka Vulovića daje kratke opise dviju usmenoknjiževnih zbirki, koje danas identifikujemo kao pjesmarice Julija Balovića i Nikole Mazarovića. Po svemu sudeći fusnota koju je pronašao uz svoj članak podstakla je Bogišića da stupi u kontakt s Vulovićem i iz prve se ruke informiše o zbirkama koje je spomenuo Kukuljica. Prvo sačuvano pismo koje je Vulović uputio Bogišiću, vjerovatno kao odgovor na neko danas nedostupno Bogišićevo pismo, pisano je 19. aprila 1869. godine, čime započinje izuzetno vrijedna prepri-

ska između dvojice autora čije su zasluge na otkriću i prikupljanju peraških pjesmarica ključne.

Kako tačno primjećuje Miroslav Pantić, Bogišiću je osobito bilo stalo da mu se prizna prvijenstvo u otkriću bugarštica kao osobene forme južnoslovenske usmene poezije, iako su prije njegova članka u *Dubrovniku* po dvije bugarštice već bili objavili Aleksandar Giljferding¹¹⁷ i Nikola Stokan,¹¹⁸ a neposredno nakon njegova članka znatan broj bugarštica štampao Franc Miklošič u knjizi *Die Volksepik der Croaten*.¹¹⁹ To svoje prvijenstvo, uz izvjesno potcjenjivanje Vulovićeve doprinosa, Bogišić eksplicitno formuliše u pismu Stojanu Novakoviću 22. I 1879. godine: „Poslije Giljferdinga, a prije Miklošića, izdah ja opet 3–4 pjesme iz dubrovačke zbirke u dubr. Zabavniku za 1868 godinu. *Usljed toga se i otkriše* sve peraške i kotorske bugarštice, – i bez toga moga izdanja još bi bokeljske bugarštice, koje su tako važne za izučavanje te vrste pjesama (...), ležale zaboravljene i nepoznate. Ta i sam Miklošič *nije znao* za bugarštice Giljferdingove, a negmoli bi o njima obaznao dobri bokeljski pop.“¹²⁰ Bugaršticama je Bogišić posvetio svoj obimni predgovor prvoj knjizi dugo pripremanih *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa* 1878. godine, no za našu je temu posebno važno što on u tome predgovoru donosi i opise dviju zbirki koje je pronašao Vulović, a spomenuo Kukuljica, kao i dviju zbirki iz Arhiva HAZU, za koje veli da su nastale u Boki Kotorskoj.

---

¹¹⁷ A. Giljferding, *Bosnija, Gercegovina i Staraja Serbija*, S. Peterburg, 1859, str. 243–263.

¹¹⁸ *Biser*, Niz bisera jugoslavjanskoga, Zabavnik, zredio Nikola Stokan, a izdao Vjekoslav Pretner, Zagreb, 1863, str. 40–46.

¹¹⁹ Franz Miklosich, *Die Volksepik der Croaten*, Wien, 1870.

¹²⁰ Miroslav Pantić, nav. djelo, str. 208.

Opise zbirki Julija Balovića i Nikole Mazarovića¹²¹ Bogišić je u predgovoru donio na osnovu tekstova Srećka Vulovića, što on, uostalom, i ističe, no ipak potcrtavajući vlastiti značaj u procesu otkrića peraških bugarštica: „Peraške bugarštice nijesu bile do sad objelodanjene (...), pa nijesu ni poznate bile učenome svijetu. Nama bijahu saopćene prvi put g. Srećkom Vulovićem iz Perasta, uslijed nama objelodanjenih bugarštica u gore pomenutom Zabavniku dubrovačke štionice. Istome g. Vuloviću dužni smo zahvaliti, što nam uporedi s originalima prijepise, kao i što nam saopći opis rukopisa.“¹²² Iz pjesmarice Julija Balovića Bogišić je u svojoj knjizi objavio devet bugarštica, a iz pjesmarice Nikole Mazarovića osam deseteračkih epskih pjesama. I u redosljedu objavljivanja pojedinih pjesama iz te dvije zbirke on je slijedio izvjesnu pravilnost, pa je u nizu nakon svake (osim jedne) bugarštice iz pjesmarice Julija Balovića objavio njoj tematski ekvivalentnu deseteračku epsku pjesmu iz zbirke Nikole Mazarovića. Iako nam se Bogišićevo insistiranje na prvijenstvu u otkriću, bolje reći identifikovanju bugarštica, danas može činiti odveć sitničavim, ipak mu se mora dati za pravo da je prvi objavio pjesme iz korpusa bokeljskih bugarštica, makar onih koje je pronašao Srećko Vulović.

U predgovoru *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa* Bogišić spominje još jednu zbirku koju je otkrio Vulović. U poglavlju predgovora naslovljenom „O svezi među bugaršticama i umjetnim pjesništvom u primorju“ analizirao je primjer transformacije stihova iz Gundulićeva *Osmana* u bugarštice, što ih je pronašao u pjesmarici za koju danas znamo da je pisana rukom Nikole Burovića, a za koju on u predgovoru, slijedeći prve Vulovićeve vijesti, drži da je zbirka Andrije Zma-

---

¹²¹ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 133–135.

¹²² Isto, str. 135.

jevića.¹²³ No iz te zbirke Bogišić nije objavio nijednu pjesmu, budući da je za nju doznao kad je njegova knjiga već bila pripremljena. Nju je, kao i brojne druge materijale iz Perasta, kanio publikovati u drugoj knjizi *Narodnih pjesama*, ali do finalizacije te ideje nikad nije došlo. Burovićevu je pjesmaricu Bogišić, posredstvom Vulovića, otkupio od Frana Smeće, pa se ona danas pod signaturom M 124 nalazi u njegovu Naučnome arhivu u Cavtatu.

Bogišiću nesumnjivo pripada naučno prvijenstvo i po tome što je skrenuo pažnju na dva rukopisa iz Arhiva HAZU koji su izmakli pažnji Srećka Vulovića, a za koje je baš Bogišić, koliko je poznato, prvi utvrdio na osnovu „narječnih osobina“ da su „u Boci Kotorskoj pisana bila rukom Bokijelja zapadne crkve“.¹²⁴ Prvi od njih u Bogišićevo vrijeme je čuvan u knjižnici Jugoslavenske akademije u Zagrebu pod brojem 638. Danas se pod brojem IV a. 30 nalazi u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Iz te je zbirke Bogišić objavio u prvoj knjizi narodnih pjesama 24 bugarštice. Drugi rukopis u Bogišićevo vrijeme nalazio se u istoj biblioteci pod brojem 641, dok je danas u istoj ustanovi pod signaturom I b. 80, a iz njega su u *Narodnim pjesmama* objavljene tri bugarštice. Osim što donosi prve opise tih rukopisa, Bogišić upućuje i na njihovo porijeklo, ukazujući da su u Akademijinu biblioteku prispjeli s bibliotekom Ivana Kukuljevića Sakcinskog, što upućuje na zaključak da ih je Ivan Kukuljević pronašao tokom njegova boravka u Boki 1856. godine, nešto više od decenije prije no je Srećko Vulović započeo svoja istraživanja, pa se tako može i objasniti zašto su Vuloviću na početku njegova rada ostali nepoznati. Za pjesme iz rukopisa IV a. 30 Bogišić veli da je njih 18 već objavio Miklošič

---

¹²³ Isto, str. 93–97.

¹²⁴ Isto, str. 136.

„po prijepisu učinjenom pod nazorom prof. Jagića“,¹²⁵ a da je taj isti prijepis i sam koristio prilikom publikovanja pjesama. Pjesme iz rukopisa I b. 80 prvi put su objavljene baš u Bogišićevoj knjizi. Da se Bogišićev zaključak kako su dva rukopisa nastala u Boki može dopuniti informacijom da pripadaju peraškome korpusu zbirki, već smo ukazali, dovodeći te rukopise, odnosno njihov pretežniji dio, u vezu s Peraštaninom Ivanom Antunom Nenadićem.

Razumije se da je Bogišić u svojem opširnome tekstu o bugaršticama analizirao i pojedine stilske, jezičke i tematske osobnosti bokeljskih bugarštica, te da su mu neke od njih poslužile za ilustraciju pojedinih svojih hipoteza i zaključaka u inače široko koncipiranoj sintezi o bugaršticama u kojoj je ispitao njihove metričke, jezičke, stilske i tematološke karakteristike, upoređujući ih, đe je god to bilo podesno, s deseteračkom epikom, ali i autorskom poezijom dubrovačko-dalmatinskoga književno-kulturnoga areala. Tako, primjera radi, primjećuje da sve bokeljske bugarštice bez izuzetka imaju „pripjevne priloške“, odnosno karakteristični napjev koji se javlja poslije prvoga, a potom poslije svakoga drugog i u pretposljednem stihu. Osvrće se i na jezičke specifičnosti bokeljskih bugarštica, ukazujući na karakteristično miješanje akuzativa i lokativa u tim pjesmama. U okviru razmatranja metrike bugarštica Bogišić poseže i za propitivanjem izvjesnih prozodijskih karakteristika, pa primjećuje: „Možda će današnji bokeljski a i crnogorski izgovor, u koga je gotovo pravilo da pomiče akcenat s lijeva na desno za jedan slog, biti takođe u kakvoj svezi s faktom, što se naše bugarštice sačuvaše u tome kraju u priličnoj snazi i količini sve do prošastoga vijeka.“¹²⁶ Za neke od bugarštica zabilježenih u Boki Bogišić primjećuje da nijesu narodne provenijencije. Na osnovu

---

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ Isto, str. 17.

„usklika“ na kraju pjesme zaključuje da su se u Boki „pjevale u višem društvu“. ¹²⁷ Njegova se zapažanja nerijetko oslanjaju i na izvrsno poznavanje društvenoistorijskih okolnosti: „Mi znamo na pr., da je umjetnu bugaršticu pod br. 77 jedan svakako obrazovan čovjek Kotoranin sastavio – a ne zaboravimo, da je Kotor jedino mjesto u Boci, gdje se, ako izuzmemo malu Budvu, razvio bio patricijat u zatvoreni razred, poput primorskih gradova sjeverne Dalmacije.“ ¹²⁸

Na značaj korespondencije između Valtazara Bogišića i Srećka Vulovića već smo ukazali, no dok je Miroslav Pantić pronašao i publikovao 24 Vulovićeva pisma Bogišiću, poznat nam je samo znatno manji broj pisama koje je Bogišić uputio Vuloviću. Njih 8 pronašli smo u Nadžupskome arhivu u Perastu, pri čemu najstarije potiče iz 1872. godine, a potomje je pisano u novembru 1895. godine. Ta su pisma pisana inače nečitim Bogišićevim rukopisom od daleko manjega značaja za proučavanje peraških pjesmarica, ili pak širega konteksta bokeljske književnosti i kulture, od onih Vulovićevih, budući da ih čine uglavnom Bogišićeve molbe i upiti, koje čekaju na razjašnjenje, a sasvim rijetko i poneko korisno objašnjenje. Njihov je značaj u tome što nam daju širu sliku njihove korespondencije i ukupnoga odnosa, pomažući da se poneđe razriješi i poneka nedoumica u pojedinstima vezanim za Vulovićeve odgovore, kad nije uvijek sasvim jasno na koji se rukopis odnosi ono što Vulović pojašnjava.

Uz ono što je o peraškim pjesmaricama objavio u svojoj knjizi i ono što je o njima pisao Vuloviću, Bogišićeva je velika zasluga što je u svojem Naučnom arhivu prikupio i sredio zamašnu građu usmenih pjesama planiranu za publikovanje u drugoj knjizi *Narodnih pjesama*. U drugoj kutiji Narodnih pjesama u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u

---

¹²⁷ Isto, str. 83.

¹²⁸ Isto.

Cavtatu čuvaju se dragocjeni prijepisi peraških zbirki. Na omotnici koja se nalazi na samome vrhu kutije Bogišić je svojeručno ispisao „Copiés de Vulović 1869. et seqq“. U tome se korpusu rukopisa mogu naći Vulovićevi opisi Balovićeva i Mazarovićeva zbornika, a zatim veliki broj prijepisa zbirki pisanih različitim rukopisima, uz napomene uglavnom Vulovićeve.

U drugoj kutiji Narodnih pjesama iz Bogišićeva Naučnoga arhiva u Cavtatu mogu se takođe pronaći Bogišićevi prijepisi pojedinih zbornika s njegovim bilješkama o pojedinim rukopisima, njihovu porijeklu, pojašnjenjima vezanim za istorijske okolnosti opjevane u pojedinim pjesmama i sl. Tu se nalazi i jedna kopija Vulovićeva teksta o počašnicama, poslata Bogišiću kao dodatak uz pismo što ga je po svemu sudeći sam Bogišić pohranio među hartije koje su mu trebale poslužiti kao osnova za publikovanje druge knjige *Narodnih pjesama iz starijih osobito primorskih zapisa*.

Zanimljivo je da se među spisima planiranim za drugu knjigu nalaze i istrgnuti štampani listovi s 9 bugarštica Julija Balovića iz prve knjige *Narodnih pjesama*. Bogišić je, naime, planirajući po svoj prilici da u drugoj knjizi pjesme posloži po drugačijemu modelu u odnosu na prvu knjigu, tako da se očuva cjelovitost zbirki iz kojih se publikuju pjesme, u štampani tekst bugarštica, sravnjujući ga po prilici s originalom, unosio korekcije, kako bi u drugoj knjizi ispravio greške koje su se potkrale u štampanome izdanju. Kako se nije uvijek mogao služiti originalima, neke od grešaka nijesu mogle biti njegova krivica, već omaške nastale nepažnjom prepisivača. Tako je, kako se čini, i veliki naučni autoritet Vatroslav Jagić prepisujući bugarštice iz rukopisa IV a. 30, koje je Bogišić u svojem izdanju donio pod brojem 17 i 29, umjesto naslova „Pjesan bugarka“, odnosno „Bugarka“ ispisao „Pjesan bugarska“, odnosno „Bugarska“, pa je na osnovu njegova prijepisa, pogrešan naslov donio i Bogišić. Raspravljajući u predgovoru o imenu bugarštica, Bogišić veli

referirajući na rukopis IV a. 30: „U zagrebačkom rukopisu na čelu triju pjesama dugačkoga stiha (u ovoj knjizi pod br. 17, 27 i 29) napisano je rukom samoga zapisivača ‘pjesan bugarska’“.¹²⁹ Međutim, ta opaska nije tačna, budući da se od tri navedene pjesme samo uz pjesmu koja se nalazi na str. 9 rukopisa IV a. 30 javlja oblik „bugarska“, dok se na preostala dva mjesta toga rukopisa jasno čita oblik „bugarka“, kako se pjesme „dugoga stiha“ imenuju i u pjesmarici Nikole Burovića.

Da kojim slučajem nijesu sačuvani originali zbirki Julija Balovića, Nikole Burovića ili Nikole Mazarovića, oni bi se na osnovu tih prijepisa danas mogli rekonstruisati, onako kako smo to učinili, recimo, s manjom zbirkom Krsta Balovića ili sa zbirkom Tripa Smeće, o čemu je više riječi bilo u poglavlju o korpusu ovoga rada. Premda je ostala neobjavljena i daleko od očiju javnosti, uz svega nekoliko evidentiranih istraživača koji su je do danas pregledali, ta je građa od ključne važnosti za proučavanje peraških usmenoknjiževnih tekstova.

Pregled istraživanja bokeljskih usmenih pjesama bio bi nepotpun ukoliko ne bismo spomenuli četiri velika autoriteta slovenske filologije, Franca Miklošiča, Vatroslava Jagića, Milana Rešetara i Toma Maretića, koji su se u okviru svojih proučavanja osvrtni i na ovaj korpus.

Kako smo već videli, Franc Miklošič je 1870. godine objavio 18 bugarštica na osnovu prijepisa Vatroslava Jagića iz rukopisa IV a. 30 koji se nalazi u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu,¹³⁰ a već je rečeno da je najveći broj pjesama iz toga zbornika pisan rukom Ivana Antuna Nenadića. Miklošičevo izdanje sadrži i uvodni tekst koji čini prvi cjeloviti osvrt na bugarštice kao specifičnu formu južnoslovenske, ili kako Miklošič pokazuje – isključivo hrvatske usmene poezije.

---

¹²⁹ Isto, str. 30.

¹³⁰ Franz Miklosich, *Die Volksepik der Croaten*, Wien, 1870.

U radu o južnoslovenskoj narodnoj epici u prošlosti objavljenom 1870. godine na njemačkome jeziku Vatroslav Jagić na široj podlozi raspravlja o bugaršticama, dotičući pitanja njihova porijekla, etničke atribucije, metrike i sl. Za ilustraciju svojih teza navodi nerijetko primjere iz korpusa bokeljskih bugarštica, ukazujući s pravom na činjenicu da neke od njih zasigurno nisu narodne provenijencije te poredeći bokeljske bugarštrice s njihovim tematskim deseteračkim ekvivalentima, što će mu poslužiti da utvrdi stanovište o većoj starini bugarštica.¹³¹ Za rukopis iz Arhiva Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti pod brojem IV a. 30 Jagić daje zanimljivo zapažanje: „Uopće je ova zbirka tako sastavljena, da se može opravdano sumnjati o čitavom nizu komada, kad bismo ih htjeli shvatiti kao prave narodne pjesme; to su proizvodi pojedinaca, koji su točno umjeli pogoditi ton narodne pjesme, jer su i sami bili iz naroda, iako su bili školovani, ali se ti proizvodi ipak razlikuju od narodnih pjesama, prema običnom shvaćanju toga pojma, posebnom okolnošću, što su (od samog pisca) odmah zapisani, kad su nastali, pa zbog toga nisu nikad ni živjeli u usmenoj predaji.“¹³² Slično zapažanje iznosi i o zbirci Julija Balovića: „Tako će naročito u zbirci iz Perasta još koješta biti samo na narodni način ispjevano, ali će inače biti sasvim određenog individualnog podrijetla, i teško da je ikad živjelo u ustima naroda kao prava narodna pjesma.“¹³³ Iako je imao uvid u original i čak sačinio prijepise za potrebe Miklošičeva izdanja, koje je kasnije koristio i Bogišić u svojem izdanju, Jagić kod pomena jedne pjesme iz zbirke IV a. 30 iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pravi naoko sitnu materijalnu grešku koja će ga zavesti na krivi put. Naime, za pjesmu koja je

---

¹³¹ Vatroslav Jagić, „Južnoslavenska narodna epika u prošlosti“, u: Vatroslav Jagić, *Izabrani kraći spisi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1948, str. 213–254.

¹³² Isto, str. 215.

¹³³ Isto, str. 216.

kod Bogišića objavljena pod brojem 29 veli da je označena kao „pjesan bugarska“¹³⁴ pa ga ta asocijacija na Bugare i Bugarsku usmjerava na zaključak o jugoistočnome porijeklu usmene epike. Međutim, u rukopisu je naslov pjesme tek neznatno drugačiji, ali taman toliko da ta Jagićeva domišljanja učini manje uvjerljivim. Naslov pjesme koja u rukopisu IV a. 30 počinje na strani 7 zapravo je „Pjesan bugarka“, što upućuje ne na direktnu vezu s Bugarskom i Bugarima, kako je pomislio Jagić čitajući pogrešno, već na naziv jedne pjesničke usmenoknjiževne vrste u bokeljskim rukopisima. Riječ je, dakle, o nazivu „bugarka“ što je, osim u jednome slučaju, gotovo isključivi oblik za tu usmenoknjiževnu vrstu u poznatim bokeljskim zbirkama, i koji, opet, upućuje na način izvođenja, odnosno pjevanja, te pjesničke forme, odnosno na glagol bugariti, kao što je uostalom slučaj i sa drugim narodnim nazivima za pjesničke vrste (popijevka, začinka, počašnica, poskočnica...), o čemu će kasnije biti više riječi.

Baveći se djelom Ignjata Đurđevića Milan Rešetar se osvrnuo na rukopis I b. 80 iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.¹³⁵ Iako su ga prevashodno interesovali prijepisi pjesama Ignjata Đurđevića koji se nalaze u toj zbirci, Rešetar je dao detaljan opis cijele zbirke, saglasivši se s Bogišićem da je rukopis pisan u Boki, kako on misli, slijedeći Bogišića, početkom XVIII stoljeća. Na samome rukopisu I b. 80 Rešetar je olovkom dopisao dio sadržaja, identifikujući porijeklo pojedinih autorskih pjesama i naznačivši da se od strane 18a do strane 24a nalaze isključivo „narodne pjesme“. Pored vlastoručnoga potpisa u dnu stranice će se nalaziti sadržaj, Rešetar je upisao i datum 18. XII 1915. godine.

---

¹³⁴ Isto, str. 253.

¹³⁵ *Djela Inacija Gorgi (Ignjata Đorđića)*, knjiga prva, za štampu priredio Milan Rešetar, Stari pisci hrvatski, knjiga XXIV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1918, str. XIX–XXI.

Svoje bavljenje južnoslovenskom usmenom književnošću, a osobito epikom, Tomo Maretić je zaokružio knjigom *Naša narodna epika* 1909. godine. Pa iako u njoj ne izdvaja pjesme iz peraških pjesmarica, jedna od zbirki koje koristi je Bogišićeva prva knjiga *Narodnih pjesama*. Razumije se, kao i većini autora toga doba, Bogišićeva je zbirka Maretiću zanimljiva u prvome redu zbog bugarštica u njoj objavljenih. Uz Bogišićev komentar da neke od bugarštica nijesu narodne, Maretić primjećuje da ih je znatno više nego što je to Bogišić uočio, nabrajajući sve pjesme iz zbirke Julija Balovića i još po neku iz tzv. zagrebačkih rukopisa, za koje veli da mu se čine „premalom narodne“.¹³⁶ O junačkoj epici Maretić raspravlja na široj podlozi, poredeći je s Homerovim epovima, ali i s ruskim bilinama. Bugaršticama i Bogišiću posvećuje onoliko prostora koliko mu dozvoljava problemska koncepcija knjige. Primjećuje, recimo, s pozivom na Bogišićeve pjesme iz tzv. zagrebačkog rukopisa da pored „junačkih pjesama“ i među bugaršticama ima „ženskih pjesama“. Ukazujući na to da su sve bugarštice zabilježene u zapadnim krajevima „naroda našega“, konstatuje: „Kad to uzmemo na um, neće nam teško biti pomišljati da onoga dugog stiha možda nikad nije ni bilo u istočnijem krajevima, u Slavoniji, u Bosni, u Srbiji, u Makedoniji itd., nego da je u tim zemljama narodna epika imala drukčiji stih, koji je možda bio deseterac, a možda i nije. Bilo kako mu drago, mi iz činjenica kako su ovdje razložene ne možemo uzimati kao sigurnu istinu da je onaj dugi stih bugarštica prvobitni i najstariji stih narodne naše epike u svijem zemljama, gdje god je ima ili je negda bila.“¹³⁷

Među prvim slavističkim autoritetima koji su pisali o bugaršticama, na osnovu materijala koji su objavili Giljferding, Miklošič i Bogišić, istaknuto mjesto pripada ruskome filologu

---

¹³⁶ Dr Tomo Maretić, *Naša narodna epika*, Nolit, Beograd, 1966, str. 25.

¹³⁷ Isto, str. 64.

Mihailu Halanskom. U prilogu „Bilješke o slovenskoj narodnoj poeziji“¹³⁸ iz 1882. godine Halanski veli da ga je čitanje bugarštica koje su objavili Baraković i Hektorović navelo na mišljenje da struktura stiha, riječi i opšti karakter tih pjesama nijesu narodni, već da one predstavljaju preradu materijala narodnih pjesama.¹³⁹ To njegovo uvjerenje dodatno će potvrditi analiza nekih pjesama iz Bogišićeva zbornika, i to baš onih koje su zabilježene u Boki Kotorskoj, odnosno Perastu. Za pjesmu koju je Bogišić objavio pod brojem 81 i naslovio je „Pozdrav Dubrovniku“, a koju je preuzeo iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30, Halanski na osnovu ritma i prisustva rime primjećuje da nije ništa drugo do patriotsko stihotvorenje sačinjeno od kakvoga dubrovačkog pjesnika u čast rodnoga grada. Da je ta pretpostavka Halanskoga bila tačna, potvrdiće svojim docnijim istraživanjima Miroslav Pantić, utrdivši da je ta bugarštica zapravo prerada dijela prologa melodrame *Alčina* Junija Palmotića.¹⁴⁰ Sličnim metodom analize ritma Halanski ukazuje na „nenarodno“ porijeklo većega broja pjesama, onih koje je pod brojevima 58, 77, 36 i 25 objavio Bogišić, a koje pripadaju zagrebačkome rukopisu IV a. 30, kao i pjesme broj 65 iz Bogišićeva zbornika, koja je preuzeta iz pjesmarice Julija Balovića. Halanski raspravlja i o drugim problemima vezanim za proučavanje bugarštica, razmatra njihovu metričku strukturu pa zaključuje da njihova izvorna forma nije petnaesterac, kako se to obično misli, već šesnaesterac, ukazuje na talijanske uticaje u oblikovanju te pjesničke vrste i sl.

---

¹³⁸ М. Халанскій, „Замѣтки по славянској народној поэзији“, *Русскій филологическій вѣстникъ*, томъ VII, Варшава, 1882, стр. 113–134.

¹³⁹ Isto, стр. 123.

¹⁴⁰ Miroslav Pantić, „Dva priloga istraživanju veza narodne i umetničke književnosti u prošlosti“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 3–4, Beograd, 1954, стр. 276–278.

Njemački slavist danskoga porijekla Asmus Serensen objavio je 1895. godine u Berlinu monografiju o istoriji „srpskohrvatskoga junačkog pjesništva“.¹⁴¹ U toj se monografiji u cjelini pod naslovom „Južnodalmatinski zapisi u dugom stihu i njihovo istraživanje po vremenu i mjestu nastanka“ na osnovu Miklošičevih i Bogišićevih knjiga bavio i problemima vezanim za peraške pjesmarice, analizirajući, ispravljajući i dopunjujući, ne uvijek s jednakim uspjehom, stavove svojih prethodnika, Miklošića, Bogišića, Jagića, Maretića, Pavića, Novakovića i dr. Serensenu se mora odati priznanje da je pitanju južnoslovenske usmene epike, koju nekad nominalno redukuje na srpsku a nekad joj nadijeva podjednako neadekvatan naziv srpskohrvatska, pristupio seriozno, proučivši dostupne izvore i relevantnu literaturu. Neki su njegovi zaključci, poput onoga o individualnome doprinosu pjesnika-pjevača ili o neopravdanome potcjenjivanju umjetničkih vrijednosti bugarštica, išli korak dalje od onovremenih shvatanja usmene poezije, no, usljed nepoznavanja izvornih rukopisa, u nekim je podacima i zaključcima znao i pogriješiti. Tako, primjera radi, pišući o korpusu pjesama „dugoga stiha“ za tzv. zagrebačke rukopise veli da sadrže 26 bugarštica,¹⁴² no taj broj nije tačan budući da se 24 bugarštice nalaze u rukopisu IV a. 30, a još 3 u rukopisu I b 80. Griješi i kad za zbirku Julija Balovića, koju datira u 1700. godinu, konstatuje da sadrži 9 pjesama lokalnoga karaktera, misleći na bugarštice, a previdajući da se u toj zbirci nalazi još i 15 deseteračkih epskih pjesama. Ishitrene zaključke donosi i u pogledu datiranja. Oslanjajući

---

¹⁴¹ Knjiga je prevedena i objavljena na nekom od južnoslovenskih jezika tek 1999. godine. V. Asmus Serensen, *Prilog istoriji razvoja srpskog junačkog pesništva*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva & Vukova zadužbina & Matica srpska, Beograd, 1999.

¹⁴² Asmus Serensen, *Prilog istoriji razvoja srpskog junačkog pesništva...*, str. 19–20.

se na Bogišićeve vijesti, on tzv. zagrebačke rukopise, nastale u Boki, smješta u početak XVIII stoljeća, što ga navodi na misao da zbirke koje potiču iz vremena prije 1750. godine sadrže samo „pjesme dužeg stiha“. Argumentujući dalje svoju shemu nastalu na uvjerenju da u zbirkama prije 1750. godine nije bilo deseteračke epike, što je rezultat nepažljivoga čitanja Bogišićeva predgovora *Narodnih pjesmama iz starijih najviše primorskih zapisa*, Serensen zapaža: „Pošto zbirka koja je nastala neposredno posle 1750. godine, pored većeg broja pesama kraćeg stiha, sadrži samo šest pesama dugog stiha, to možemo da pretpostavimo da se od ove vrste pesama koja je izumrla nije moglo pronaći više ostataka. U svakom slučaju, znamo da su pesme dugog stiha sasvim izumrle u drugoj polovini prošlog veka. Peraštanske pesme dugog stiha prepevane su 1775. u kratke stihove. Ova činjenica može da se objasni samo na jedan način: oko 1700. godine dugi stih je bio preovlađujući stih, oko 1775. godine njega je potisnuo i zamenio kratki stih.“¹⁴³ Iako hronološka shema koju nudi Serensen djeluje prilično zavodljivo, a ne može se poreći da je zaključak da se sredinom XVIII vijeka bugaršticama gubi trag ispravan, sačuvana građa demantuje njegove simplifikovane uvide u pogledu vremena bilježenja pojedinih vrsta usmene epske poezije. Naime, premisa da u zbirkama prije 1750. godine nema deseteračkih epskih pjesama naprosto nije tačna. Kao što smo spomenuli, već u zbirci Julija Balovića, uz 9 bugarštica, srijećemo 15 deseteračkih epskih pjesama, a ta je zbirka nastala krajem XVII ili početkom XVIII vijeka. Bogišić je odcenio da u svoju prvu knjigu uvrsti detaljniji opis pjesmarice Nikole Burovića, spomenuvši je u predgovoru i ukazujući na problem prerade Gundulićeva *Osmana* u bugarštice, a da je makar i u potonji tren u predgovoru opisao, Serensen ne bi ni posegao za takvom hronološkom shemom, budući da bi se mogao uvjeriti

---

¹⁴³ Isto, str. 20.

da najstarija peraška zbirka za koju danas znamo, nastala oko 1696. godine, pored 14 bugarštica (od kojih su njih 10 nastale transformacijom stihova *Osmana*) sadrži još i 27 deseteračkih epskih pjesama. Dodamo li tome i kratku pjesmaricu Krsta Mazarovića iz 1710. godine koju čine 2 deseteračke epske pjesme, možemo sasvim odbačiti Serensenov sud da prije sredine XVIII vijeka nijesu zabilježene deseteračke epske pjesme i da je oko 1700. godine „dugi stih“ bio preovlađujući. Najposlije, naše je istraživanje pokazalo da je zapisivač najvećega dijela usmenoknjiževnih sadržaja u dva zagrebačka rukopisa Ivan Antun Nenađić, odnosno da je od 27 bugarštica iz te dvije zbirke, njegovom rukom, i to prije 1768. godine, zapisano njih 22, pa je time odbačen i podatak da te zbirke potiču s početka XVIII vijeka. Za razliku od Miklošiča koji je pretpostavio ikavski idiom izvornih bugarštica i njihovo hrvatsko porijeklo, Serensen afirmiše teoriju o Sremu i „sušednim ugro-srpskim zemljama“ kao prostoru njihova konačnog uobličjenja, atribuirajući ih, ponajviše na osnovu tematike, kao srpske pjesme. Tematski on stariji sloj bugarštica dijeli u dva kruga, „Ugro-srpski krug“ koji čine dvije grupe i „Ciklus pjesama iz unutrašnje Srbije“, podijeljen na tri grupe. Pregled tema i motiva koje se javljaju u tome korpusu, Serensen je obogatio istorijskom kontekstualizacijom i poređenjem s pjesmama istih motiva iz drugih izvora, tragajući za povijesnim tragovima u pjesmama i vremenom njihova postanka. Za svoja razmišljanja o porijeklu i karakteru pjesama dugoga stiha često koristi primjere iz tzv. zagrebačkih rukopisa, no očigledna je nedostatnost njegova pristupa, budući da kriteriju tematike daje apsolutnu relevantnost, dok kriterije jezika i mjesta bilježenja pjesama smatra manje važnim za određivanje porijekla i pripadnosti bugarštica. Neke njegove istorijske hipoteze, uza sve to, kao ona o nekakvoj srpskoj selidbi iz Srema u Dalmaciju u XVI vijeku, nemaju nikakva povijesnog utemeljenja, na što je ukazao

i Vatroslav Jagić, pa to u velikoj mjeri njegove koncepcije čini spornim.

Na temelju dotad objavljene građe, a osobito se osvrćući na Bogišićevo izdanje, zanimljiv prilog proučavanju bugarštica i ponajviše njihove metrike dao je Ivan Šercer.¹⁴⁴ Analizirajući zabilježene stihove, podijelivši pjesme ne prema tematici kao Bogišić, već prema zbirkama u kojima su sačuvane, Šercer polemiše s Bogišićevim shvatanjem da je različita dužina stiha kod bugarštica posljedica njihova rđava bilježenja, iznijevši sud da je toliki stepen odudaranja od pretpostavljene petnaesterache ili šesnaesterache ustaljene forme nemoguć te tako definišući bugarštice kao pjesme neujednačenoga broja slogova u stihu i razlikujući dvije vrste bugarštica. Prilježna statistika metričkih obrazaca Šercera je dovela do ovoga zapažanja: „U prvu vrstu idu pjesme dubrovačkoga rukopisa, a u drugu sve ostale. Pjesme druge vrste svoj su stih nešto raširile; osobito se to jasno vidi u akademijском rukopisu, gdje ima razmjerno najviše šesnaesteraca, sedamnaesteraca i osamnaesteraca. Prirodno je, da je takva razlika u stihovima morala imati za posljedicu i razliku u napjevu.“¹⁴⁵ Šercer za razliku od Bogišića i ranijih istraživača pripjev ne vidi kao stabilni dio forme bugarštica, tvrdi da ga dubrovačke bugarštice nikad nijesu imale, već da se javlja samo u bugaršticama iz Akademijinih rukopisa i peraškim, kao i u bugarštici iz rukopisa pronađenoga u zaostavštini Petra Zrinskog. Pri svemu tome formu bez pripjeva kao jednostavniju smatra starijom. Ta metrička zapažanja on prenosi i na stilsku ravan pa iznosi mišljenje da je „značaj bugarštica bez pripjeva epski, a značaj onih s pripjevom više lirski“, pri čemu izuzetak predstavljaju peraške

---

¹⁴⁴ Ivan Scherzer, „Bugarštice“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 182, Razred historičko-filološki i filozofičko-juridički, 74, Zagreb, 1910, str. 181–224.

¹⁴⁵ Isto, str. 194.

bugarštice koje imaju pripjev, ali se u njima „nešto radnje i epski prikazuje“.¹⁴⁶ Pedantnoj statističkoj analizi metričkih i stilskih osobina bugarštica Šercer je posvetio i ostatak svoje radnje, ispravljajući pojedine nepreciznosti Bogišićeva opisa i nudeći nova zapažanja.

Još se jedan njemački slavist nakon Asmusa Serensena u više priloga bavio proučavanjem bugarštica. Riječ je o posvećenom istraživaču južnoslovenske usmene, ali i pisane književnosti, Alojzu Šmausu. Za razliku od Serensena kojega su prevashodno zanimali problemi vezani za porijeklo bugarštica, Šmaus je osobitu pažnju posvetio njihovim jezičko-stilskim karakteristikama.

Već u svojemu prvom radu posvećenom toj usmenoknjiževnoj vrsti „Ima li bugarštica u Erlangenskom rukopisu?“¹⁴⁷ autoritativno osporava hipotezu Dragutina Kostića da se bugarštice mogu identifikovati u *Erlangenskom rukopisu*, vrijednome zborniku s početka XVIII vijeka, a za čije otkriće i naučno prezentovanje posebne zasluge ima Šmausov profesor, Gerhard Gezeman. U prilogu „Studije o bugarštici: udvajanje prijedloga“ (1958),¹⁴⁸ na široj podlozi poređenjem s deseteračkom epikom i ruskim bilinama, Šmaus je došao do zanimljivih zaključaka o udvajanju prijedloga u bugaršticama. Razumije se, na korpusu koji su činile i peraške, odnosno bokeljske bugarštice. Šmaus je, naime, uočio izvjesne pravilnosti kad je riječ o toj pojavi, no njegovi zaključci ne podudaraju se s mišljenjem ranijih autora, poput Bogišića i Maretića, koji su taj fenomen tumačili potre-

---

¹⁴⁶ Isto, str. 196.

¹⁴⁷ Alojz Šmaus, „Ima li bugarštica u Erlangenskom rukopisu?“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, III, sv. 2, Beograd, 1936, str. 211–221.

¹⁴⁸ Alojz Šmaus, *Studije o južnoslovenskoj narodnoj epici*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva & Vukova zadužbina & Matica srpska, Beograd, 2011, str. 212–220.

bom „popunjavanja stiha“ po zacrtanoj slogovnoj shemi. Šmaus, nasuprot tome, primjećuje da se ta pojava ograničava na drugi polustih kod bugarštica te da služi „da formulativnim spregovima doprinese stvaranju metrički odgovarajuće forme“, a služi i „realizaciji metričke *sheme polustiha*, simetričkog odn. asimetričkog osmerca.“¹⁴⁹ Jezičko-stilskim osobenostima bugarštica Šmaus je posvetio još nekoliko priloga. Pitanjem dvostrukoga epiteta u bugarštici bavio se u radovima „Dvostruki epitet u bugarštici“ (1959), „Srpskohrvatska epika dugog i kratkog stiha: epitet kao hronološki kriterijum“ (1959) i „Stilska analiza i hronologija: bugarštica i deseteračka epika“ (1959). U pojavi dvostrukoga epiteta kod bugarštica Šmaus uočava izvjesni sistem. Prvi epitet, po Šmausovu tumačenju, označava socijalnu pripadnost, dok drugi epitet pripada u „objektivnijem“ smislu predmetu kome se pridaje.¹⁵⁰ Vrijedno je i njegovo zapažanje da epitet „lijep“ u bugaršticama pripada epitetima prve kategorije, a budući da sistem dvostrukoga epiteta ne funkcioniše na isti način u deseteračkoj epici, odnosno da se u njoj gubi izvorna semantika epiteta prve kategorije, uključujući i epitet „lijep“, to Šmausa dovodi do zaključka o većoj starini bugarštice u odnosu na deseteračke pjesme. Premda je njegovo tumačenje dvostrukoga epiteta u bugarštici zaista vrijedan prodor u jezičko-stilskim istraživanjima toga fenomena, sam zaključak o većoj starini bugarštice u odnosu na deseteračku pjesmu, morao bi se uzeti s dosta rezerve, s obzirom na istraživanja Romana Jakobsona koja su ukazala na mogućnost da je stih deseterca po svojoj strukturi indoevropskoga porijekla.¹⁵¹ Razumije se, treba imati u vidu da starina stiha ne mora nužno upućivati i na starinu vrste. Za pera-

---

¹⁴⁹ Isto, str. 220.

¹⁵⁰ Isto, str. 232.

¹⁵¹ V. Roman Jakobson, „O strukturi stiha srpskohrvatskih narodnih epova“, u: Roman Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966, str. 146–156.

ške bugarštice, zapravo one iz zbirke Julija Balovića, Šmaus veli da se u njima upotreba epiteta uz ime grada razlikuje u odnosu na ostale primjere iz Bogišićeva zbornika, tako da se umjesto epiteta „lijep“ uz ime grada kod njih javlja epitet „bijel“, što ih, po tome osnovu, čini bližim deseteračkim pjesmama u kojima je epitet „lijep“ uz ime grada zamijenjen epitetom „bijel“. Šmausove su analize ukazale na to da je stih bugarštice znatno složeniji nego što se vjerovalo, te da se mora uzeti u obzir njena veća starina, na što upućuje drugotrajna faza izgradnje određenih jezičko-stilskih pojava. Kao zaključak iscrpne analize dvostrukoga epiteta u bugaršticama, Šmaus veli: „Tako ovaj pokušaj detaljne analize specifične crte bugarštičke poetike ukazuje na srazmerno duboku prošlost i potvrđuje druge indicije po kojima se bugarštica – bar u svom najstarijem, osnovnom tipu – mora smatrati epskim izrazom feudalnog poretka predturskog i ranog turskog vremena.“¹⁵²

U radu „Formula i metričko-sintaksički model: prilog istraživanju jezika bugarštice“ (1960) Šmaus raspravlja o epskoj formuli ukazujući na njenu pokretljivost. U centru njegova ispitivanja u tome prilogu su dva fenomena vezana za stih bugarštice, i to: 1. česta upotreba pluskvamperfekta, sastavljenog od imperfekta glagola biti i glagolskog pridjeva radnog (pored aorista, perfekta, imperfekta), čak i bez veze s prethodjenjem u vremenu; 2. označavanje početka radnje opisivanjem uz upotrebu neke vrste pomoćnog glagola (ići, poći, otići, uzeti, početi, stati, šestiti) i infinitiva. Ideju o metričko-sintaksičkom modelu, koju skicira temeljnom analizom dviju jezičko-stilskih pojava u bugaršticama, Šmaus koristi da ukaže na problem tumačenja epskoga jezika pjesme i u okviru njih stvorene tradicije. U zaključku primjećuje: „Ta tradicija samo manjim delom živi u gotovim formulama; ona, zapravo, više deluje mimo ‘epskog leksičkog

---

¹⁵² Alojz Šmaus, nav. djelo, str. 244.

blaga', a kroz njega kao jedan veoma izdiferencirani i razgranati sistem metričko-sintaksičkih modela, koji je trudom mnogih generacija nastao iz stvaralačke snage jezika i uz to potvrđivan neprestanim novim realizacijama. Taj sistem otelovljuje i slobodu i tradiciju istovremeno, on stvara prostor kretanja, s tim što ga, istovremeno, ograničava i omeđava. Tek on omogućava da se razumeju ona vrhunska ostvarenja koja potpuno žive u tradiciji, a ipak su nadahnuta stvaralačkom ličnošću.¹⁵³

Premda nije u cjelini posvećen problemu bugarštica kao navedeni prilozi, njih se ipak dotiče i Šmausov rad „Prilog razmatranju 'martoloske' epike“, drugačiji od pomenutih radova i po svom više kulturnoistorijskom, a ne stilsko-jezičkom pristupu. Šmaus bez ikakvih kolebanja prihvata Serensenovo vezivanje najstarijih slojeva sačuvane epike za prostor južne Ugarske te iznosi izvjesna zapažanja o starijem sloju bugarštica: „'Sremske' pesme dugog stiha odlikuju se, u pogledu svog političkog stava, uglavnom veoma izraženom naklonošću prema Mađarima i, isto tako, omalovažavajućim odnosom prema despotskom dvoru u Smederevu. Srpski i mađarski junaci u njima se stapaju u jedan, po svojim ritterskim idealima i načinu života, jedinstven sloj, tako da nacionalne i konfesionalne suprotnosti posve stupaju u drugi plan. Oni su povezani istim društvenim idealom i borbom protiv Turaka kao zajedničkim zadatkom.“¹⁵⁴ No taj je prilog posebno zanimljiv po hipotezi da je Marko Kraljević, s obzirom na njegov istorijski profil, mogao biti junak martoloske epike, a njihovom bi se pokretljivošću dala objasniti i velika rasprostranjenost pjesama o tome epskome junaku.

Nakon Srećka Vulovića još se jedan Peraštanin zanimao za bokeljsku i osobito perašku starinu, pa nije zaobišao ni bavljenje peraškim usmenoknjiževnim zbornicima. Premda je još

---

¹⁵³ Isto, str. 272.

¹⁵⁴ Isto, str. 223–224.

između dva svjetska rata obavio istraživanja i napisao znatan broj vrijednih monografija o istoriji Boke te objavio nešto manjih radova, Pavao Butorac je tek u naše vrijeme zahvaljujući trudu don Srećka Majića koji je iz rukopisa objavio veći broj njegovih knjiga, otkriven kao vrijedan proučavalac bokeljske prošlosti, političke, crkvene i kulturne. Kapitalna Butorčeva monografija *Kulturna povijest grada Perasta*, nastala pred Drugi svjetski rat, tako je prvi put štampana 1999. godine.¹⁵⁵ Upravo se u toj knjizi Butorac osvrnuo i na peraške usmenoknjiževne zbornike u trećem dijelu knjige pod naslovom „Književnost i umjetnost“, premda na njih ukazuje uzgredno i u drugim djelovima svoje knjige. Peraške zbirke Butorac spominje i u knjizi *Gospa od Škrpjela* (1928): „Takvih pjesmarica sa pjesmama o boju i s drugima, što su u običaju u Perastu, bilo je prije po peraškim kućama.“¹⁵⁶ U knjizi *Zmajevići* (1928) takođe spominje sakupljački rad u Boki, pripisujući Andriji Zmajeviću da je prvi „sabirao narodne pjesme. Osobito peraške, od kojih mnoge (...) baš tada nikoše.“¹⁵⁷

Pišući u svojoj monografiji *Kulturna povijest grada Perasta* o „narodnoj knjizi u Boki“, misleći pritom na književnost na narodnome jeziku, Butorac zapaža: „Gdje se peraška i uopće bokeljska književnost osjeća slobodnijom, to je narodna epika. Junačka je pjesma, barem upogled bugarštica, skoro autohtona, premda se ni ovdje ne mogu da *apriori* poreku naizmjenični utjecaji. Perast je za bugaršticu njezino vlastito područje. Deseteračke pjesme zasigurno, a deseterački pandani bugarštica vrlo vjerojatno, nikoše prije Kačićeve pjesmarice (1756.), koja je bila

---

¹⁵⁵ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999.

¹⁵⁶ Pavao Butorac, *Gospa od Škrpjela*, Nakladom svetišta Gospe od Škrpjela, Tiskara „Bosanska pošta“, Sarajevo, 1928, str. 65.

¹⁵⁷ Pavao Butorac, *Zmajevići*, Gospa od Škrpjela, Perast, 2003, str. 22–23.

omiljena u Boki, osobito u pomorskim krugovima, kaono pisan spomenik herojskih pradjedovskih djela.“¹⁵⁸

No prije nego što je ponudio osvrt na bugarštice i deseteračke epske pjesme Butorac je u svojoj monografiji ukazao i na druge oblike usmene književnosti, koje doduše ne ubraja u „narodnu pjesmu“, niti klasifikuje prema uobičajenim žanrovskim modelima. Ljubavne lirske pjesme opisuje u okviru potpoglavlja „Erotika“, a zatim daje još dvije cjeline, „Satira“ i „Počasnice“. Uz opasku da je usljed historijskih okolnosti i dugotrajnih peraško-turskih sukoba, u Perastu prevladala epika, te da je „erotika“ slabo zastupljena, Butorac donosi vrijedna zapažanja pored ostaloga i o rukopisima koji su nam danas nedostupni te izvjesne podatke o načinu i okolnostima izvođenja pojedinih lirskih pjesama. O ljubavnoj lirici svjedoči ovo: „Do danas se očuvaše neke ljubavne pjesme, koje uglavnom nastaje u novije doba, a pjevaju se prilikom nekih svečanosti, kad se ‘mladići’ pod vojvodom okupe na zajednički rad i zajedničko veselje.“¹⁵⁹ Tu pominje jednu pjesmaricu Josipa Matikole Šilopija u kojoj se nalazi pjesma „Oj vesela veselice“, koja je u njegovo vrijeme bila u privatnome vlasništvu, a kojoj mi nijesmo uspjeti ući u trag tokom istraživanja. Butorac veli da se u toj zbirci može pronaći još „gdjekoja ljubavna“ pjesma „ne bez osjećaja“, pa je po njemu Šilopi „jedini domaći pisac, koji se barem donekle *ex professo* pozabavio ovom vrstom pjesništva.“¹⁶⁰ Butorac pominje veći broj pjesama te ukazuje na to da ih je „uglazbio“ Dionisije de Sarno, upućujući na De Sarnovu knjigu *Narodne pjesme (za pjevanje i klavir)* objavljenu u Beogradu 1896. godine. U kratkome osvrtu na liriku Butorac skreće pažnju na lirske pjesme iz zbirke Nikole Mazarovića, pri čemu ne odvađa one

---

¹⁵⁸ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, 2011, str. 519.

¹⁵⁹ Isto, str. 535.

¹⁶⁰ Isto.

autorske od onih usmene provenijencije. Na tu zbirku se poziva i u potpoglavlju naslovljenom „Satira“, đe ukazuje da je satira u Perastu bila „u običaju“ te da su se prijateljski sastanci „začinjali šalom i rujanjem“. ¹⁶¹ Za te „trivijalne sastavke“ svjedoči da su primjereni mentalitetu bokeljskih primoraca koji su po prirodi „ujedljivi“ i skloni „bockanju“. Navodi i neke zanimljive podatke o tome kako su se izvodile i što im je bio cilj: „*Satire* su se pjevale skupinama i pojedincima, i raznosile od kuće do kuće, a lijepile su se na stupu Vijeća za zdravstvo na pjaci. A mnogo je služila ovakva vrst poezije za izliv zajedljivosti između pojedinih mjesta.“ ¹⁶²

Pažnju je Butorac posvetio i počašnicama, za koje koristi termin „počasnice“, tvrdeći da „ni danas ni u starini“ u Perastu nije bila poznata verzija „počašnice“, što je u nesaglasju s pisanjem Srećka Vulovića koji u tekstu o toj formi upućenom Bogišiću veli da „u Perastu napitnice dolaze jedino pod imenom Počašnica te se i tako izgovaraju“, ¹⁶³ ali i još prije njega, Vuka Stefanovića Karadžića koji je 1834–1835. godine boravio u Perastu i zabilježio, a potom u prvoj knjizi *Srpskih narodnih pjesama* i objavio 12 „počašnica“. O specifičnosti te usmenoknjiževne vrste Butorac veli: „Peraške su počasnice i po svome ustroju i po duhu i po jeziku čist domaći rod.“ ¹⁶⁴ Po njegovu mišljenju počašnice potiču iz XVII stoljeća, mada ostavlja mogućnost da ima i starijih. Zapaža da ih ima različitoga metra, ali i različite tematike, da su se pjevale karakterističnim „napjevom“, da imaju stereotipne pripjeve na kraju te notira zbirke u kojima se mogu naći, od one Nikole Burovića, koju slijedeći Vulovića pripisuje Andriji Zmajeviću i datira u četrdesete godi-

---

¹⁶¹ Isto, str. 537.

¹⁶² Isto, str. 538.

¹⁶³ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ ..., str. 225.

¹⁶⁴ Pavao Butorac, nav. djelo, str. 540–541.

ne XVIII vijeka, preko one Nikole Mazarovića, do „male pjesmarice Balovićeve“, za koju veli da je u drugoj polovini XIX stoljeća pisana rukom Andrije Balovića, a za koju smo utvrdili da je znatno starija. Nastojeći da ih tipološki odredi, o njima bilježi i ovo: „Neke imaju karakter napitnica ili nazdravica, tako ona ‘vojvodi od kumpanjije’ ili sucu. Većina ih nema značaj napitnice, iako ih se nekoliko odnosi na junake uopće; tako sve počasnice nisu ujedno i prigodnice. Odnose se u većini na erotske motive; poneke su valjda u vezi s vjeridbom, a inače su uglavnom slobodne, pa čak i vrlo trivijalne rugalice. Ima ih i lijepo građenih, ali ih je i bez smisla i bez ikakva ukusa, pa se dobiva dojam, da su kojekakvi slobodarci šaljivdžije odabirali baš ovakvu formu, koja ne traži mnogo, za izliv kojekakvih trivijalnih motiva.“¹⁶⁵ Treba svakako imati u vidu da takva ocjena počasnica Pavla Butorca može biti rezultat njegovog visokog crkvenoga čina, pa je odveć slobodna tematika jednoga broja počasnica ostavljala nepovoljan utisak na njega, a u vrijeme kad piše o njima, ako je vjerovati Vulovićevim bilješkama,¹⁶⁶ počasnice već odavno funkcionišu izvan svojega primarnog socio-kulturnog ambijenta, pa otud i Butorčeva nesigurnost o njihovu kontekstualiziranju.

U poglavlju „Narodna pjesma“ Butorac opširnije piše o peraškim bugaršticama i deseteračkoj epici. Rekonstruišući istorijat publikovanja i otkrića peraških bugarštica, Butorac opisuje rukopise o kojima su već pisali Vulović i Bogišić. Istina, u nastojanju da identifikuje zapisivača Balovićeve zbirke, kojeg je Vulović u jednom pismu Bogišiću tačno prepoznao u Juliju Baloviću, Butorac griješi pa tu zbirku, a na osnovu usporedbe rukopisa, pripisuje Marku Baloviću. S dosta sigurnosti u izlaganju, no s premalo argumenata, Butorac nastoji dokazati da je

---

¹⁶⁵ Isto, str. 541.

¹⁶⁶ Miroslav Pantić, nav. djelo, str. 225–226.

bugarštice iz zbirke Julija Balovića sastavljao pomorski kapetan Marko Martinović,¹⁶⁷ a njihove deseteračke pandane iz zbirke Nikole Mazarovića, Markov sin, Drago Mazarović. Sasvim slobodno, bez ikakvih stvarnih argumenata, Butorac iznosi i pretpostavku da je autor većega broja deseteračkih pjesama iz zbirke Nikole Mazarovića mogao biti Krsto Mazarović. Kad opisuje jezičke osobenosti, naglašava jake ostatke ikavštine i tragove čakavštine, što je samo razrada njegovih naučno neutemeljenih konstrukcija o izvornoj čakavštini u Boki. No zanemare li se ti ishitreni zaključci, Butorac je prvi autor koji detaljnije piše o tematsko-motivskim osobenostima peraških bugarštica, potcrtavajući i leksičke karakteristike te uvodeći u raspravu i pitanje odnosa prema deseteračkoj epici. Raspravu je temeljio na pažljivu proučavanju zbirki Nikole Burovića, Julija Balovića, Nikole Mazarovića, Andrije Balovića, a konsultuje i pominje i druge manje zbirke (Ivana Kolovića, Tripa Smeće...). Neka svoja uopštena razmišljanja o bugaršticama formuliše ovako: „Nije sigurno, da li su se bugarštice ili bugarke, sa svojim stihom petnaestercem ili šesnaestercem, koji prepolovljen dava dva osmerca, u Perastu i pjevale. To bi se moglo naslutiti, ali ne i sigurno utvrditi, pripjevnim priloškom iza prvoga stiha. Taj je pripjev

¹⁶⁷ Tu pretpostavku Butorac temelji na jednome podatku iz knjige *Storia di Perasto* Franćeska Viskovića da je Marko Martinović autor pjesme o oslobodenju Herceg Novoga, no iz podatka koji donosi Visković da je pjesma posvećena Vicku Bujoviću izvjesno je da nije riječ o bugarštici u kojoj se Vickovo ime ni ne pominje. V. Francesco Viscovich, *Storia di Perasto*, Tipografia del Lloyd Austriaco, Trieste, 1898, str. 277. Riječ je, naime, o pjesmi na talijanskome jeziku *Veoma tačan izvještaj o opsadi i zauzeću Herceg-Novoga koji su načinile slavne trupe Prejasne Venecijanske Republike 1687 (Giustissima relatione dell' assedio ed acquisto di Castelnuovo, fatto dalle gloriosissime armi della Serenissima Republica di Venetia l'anno 1687)* koju je Martinović pod pseudonimom Knez od Kumbora (Conte di Combur) štampao u Veneciji 1698. godine. V. Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka...*, str. 213.

uvijek šesterac. Svakako se rado bugarilo, ali, ako se pjevalo, nije poznato, kako se pjevalo, ni da li uz pratnju gusala ili kojeg drugog glazbala ili i bez glazbala, kao još danas počasnice. Vjerojatnije, da je bugarštica poslužila za zabavu dokonjoj peraškoj gospodi, kad su nakon dalekih i teških putovanja potražili sjenku kućnog ognjišta. Inače, ako se pjevalo, teško je shvatiti da se pri poslovičnoj konzervativnosti bokeljskog svijeta u shvaćanju društvenih odnosa i pri njegovoj isto tako poslovičnoj ljubavi za tradiciju i stare običaje, nije održao nikakav sigurniji trag ili podatak o tome.¹⁶⁸

Butorac na osnovu izvrsnoga poznavanja arhivskih podataka ispravlja greške u datiranju pojedinih istorijskih događaja opisanih u bugaršticama, a koje se nalaze uz same naslove pojedinih pjesama u zbirkama. Isto tako daje i pouzdanu istorijsku kontekstualizaciju nastanka deseteračkih epskih pjesama, bilo kroz opis globalnih istorijskih tokova antiturskih vojnih akcija u Evropi, bilo kroz opis lokalnih povijesnih refleksija, uključujući i posebno značajni događaj, prispijeće hajduka u Boku. Za njega ne postoji nikakva dilema koji su to staleži bili nosioci usmene poezije: „Ali su sa svim tim i deseteračke pjesme lako u Perastu nastale upravo u boljim krugovima, jer su se ovi najviše bavili bojnim pothvatima, a u kućnome zatišju pjesništvom. Nego, barem deseterci lako postadoše svojinom svega pučanstva. Već je istaknuto, da su se dokona gospoda za zabavu bavila bugaršticama.“¹⁶⁹ Butorac i u opisu rukopisa Julija Balovića, kao i u opisu rukopisa Nikole Mazarovića, daje vrlo kratke opise fabule svake pjesme ponaosob, kadšto dodajući i ocjenu o njenoj uspjelosti. O deseteračkoj epici u Perastu na samome kraju iznosi lapidaran i posve tačan sud: „Tako je peraški deseterac najdotjeranija slika peraškoga života i duha, osobito kroz XVII. st., zrcalo stradava-

---

¹⁶⁸ Pavao Butorac, nav. djelo, str. 543–544.

¹⁶⁹ Isto, str. 551.

nja, čudi i navika, koje radikalnom izmjenom političkih i socijalnih prilika uglavnom iščezoše.“¹⁷⁰

Pavao Butorac je u svojoj monografiji o kulturnoj istoriji Perasta, objavljenoj više od pola vijeka nakon njena nastanka, ponudio vrijednu sintezu dotadašnjih saznanja o peraškoj i uopšte bokeljskoj usmenoknjiževnoj baštini, osvrćući se i na pojedine zbirke koje su predmet našega istraživanja, nekad iz prve, a nekad, čini se, iz druge ruke. Pjesmaricama Julija Balovića i Nikole Mazarovića posvećuje osobitu pažnju, ulazeći u pojedinosti vezane za pjesme iz te dvije zbirke, dok pjesmaricu Nikole Burovića, tada još uvijek povezivanu s imenom Andrije Zmajevića, spominje, ali o njoj, sva je prilika, zna samo na osnovu Vulovićevih i Bogišićevih vijesti. Vidno je to i iz njegova suda da se u Boki nijesu sačuvale pjesme o oslobođenju Beča 1683. godine, iako baš taj događaj opjeva „Bugarka od Beča grada ćesarova“ iz zbirke Nikole Burovića,¹⁷¹ ali i jedna od pjesama iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30, koja se nalazi na 63. strani rukopisa i nosi naslov „Početak pjesni od Beča“. No uprkos nekim isuviše smjelim zaključcima, Butorčev je doprinos konstituisanju druge, interpretativne faze izučavanja peraških usmenoknjiževnih pjesmarica, svakako od nemaloga značaja.

Pored toga, izgleda da se Butorac interesovao i za publikovanje nekih zbirki ili bar izbora iz rukopisa, što bi se dalo zaključiti na osnovu jedne bilješke Matije Murka, koji u prvoj knjizi svoje znamenite monografije *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike* svjedoči: „Pavao Butorac, u vrijeme mog putovanja profesor gimnazije, govorio mi je, da u peraštanskim kućama ima više rukopisnih zbirki epskih pjesama i da za Jugoslavensku akademi-

---

¹⁷⁰ Isto, str. 565–566.

¹⁷¹ V. *Pjesmarica Nikole Burovića*, priredili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat Glavnoga grada, Cetinje – Podgorica, 2017, str. 72–76.

ju u Zagrebu priprema izdanje do danas nepoznatih bugarštica i epskih pjesama u desetercu iz 17. vijeka.¹⁷² Murko u toj svojoj monografiji, zasnovanoj u prvome redu na terenskom istraživanju, daje napomene i o nekim pjesmama objavljenim u Bogišićevoj zbirci, a koje pripadaju peraškome korpusu. Pominjući pjesme o oslobođenju Herceg Novog, od kojih je jedna zabilježena kao bugarštica a druga kao deseteračka epska pjesma, on primjećuje: „Takvi naslovi postali su uzor i za kasnije pjesme, osobito crnogorske, veoma su upadljivi te izazivaju često sumnju u pogledu svoje vjerodostojnosti.“¹⁷³ Murko piše i o Bogišićevoj namjeri da objavi drugu knjigu usmene poezije, pominjući sukob sa Srpskim učenim društvom kao razlog što ta knjiga nikad nije štampana. Bilježi i to da su on i Pavle Popović utvrdili da u Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu nijesu sačuvani ni taj rukopis ni materijali. Nije nam poznato u kakvom se stanju početkom 30-ih godina XX vijeka, kad je Murko boravio u Cavtatu, nalazila Bogišićeva biblioteka, no materijali za drugu Bogišićevu knjigu danas su uredno pohranjeni u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu. No ako u Cavtatu nije uspio naći što je tražio, Murko je u Perastu imao priliku da bar na kratko pregleda pjesmaricu Nikole Mazarovića iz koje je zabilježio pjesmu „Kad porobiše Perast Tunezini“ čiji su ga prvi stihovi koji čine slovensku antitezu podšetili na uvod Hasanaginice.¹⁷⁴

Kratak osvrt na bugarštice, uz sumaran pregled glavnih motiva i bilješku o mogućem porijeklu koja se naslanja na Serense nove teze, dao je Pavle Popović u *Pregledu srpske književnosti*.¹⁷⁵

¹⁷² Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike: Putovanja u godinama 1930–1932*, I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1951, str. 276.

¹⁷³ Isto, 275.

¹⁷⁴ Isto, str. 276.

¹⁷⁵ Pavle Popović, *Pregled srpske književnosti. Stara književnost. Narodna književnost. Dubrovačka književnost*, 9. izdanje, Izdavačka knjižarnica

U okviru ispitivanja uticaja francusko-talijanske viteške poezije na južnoslovensku usmenu epiku, Nikola Banašević je posebnu pažnju posvetio ciklusu pjesama o Marku Kraljeviću, a za dokazivanje svojih pretpostavki o zapadnoevropskome porijeklu brojnih motiva pjesama o tome najzastupljenijem junaku južnoslovenskoga eposa koristio je, pored ostale obimne građe, i dvije bugarštice o Marku Kraljeviću zabilježene u bokeljskim rukopisima IV a. 30 i I b. 80, koje su mu bile poznate na osnovu Bogišićeva izdanja.¹⁷⁶ Premda je njegovo istraživanje ukazalo na brojne sižejne i motivske paralele između francusko-talijanske viteške poezije i južnoslovenske usmene epike, izvjesno je da zaključci o mehaničkome prijenosu motiva i sižea nijesu istrpjeli sud naučne provjere te da bi se o internacionalnim motivima možda moglo raspravljati izvan krutih kalupa doslovnoga preuzimanja koje je ponudio Banašević. Ipak, s dosta razložnih argumenata Banašević je dokazivao u toj svojoj monografiji da put usmene epike od jugoistoka prema severozapadu, potenciran u brojnim radovima njegovih prethodnika, nije posve utemeljen te da bi se mogla uzeti u obzir i obrnuta putanja širenja pojedinih epskih sižea.

Na osnovu u prvome redu Bogišićeve zbirke, bugaršticama je posvećena znatna pažnja u drugome tomu monografije *The Growth of Literature* autora H. Munro Čedvika i N. Keršav Čedvik. Autori u poglavlju posvećenom južnoslovenskoj usmenoj poeziji raspravljaju brojna pitanja vezana za bugarštice, njihove osobenosti, moguće porijeklo i odnos prema deseteračkoj usmenoj epici, dotičući se u konkretnim primjerima i pjesama iz korpusa bokeljskih, odnosno peraških bugarštica. Premda je njihovo osnovno polazište da bugarštice jesu usmenoknjižev-

---

Gece Kona, Beograd, 1931, str. 55–58.

¹⁷⁶ Nikola Banašević, *Ciklus Marka Kraljevića i odjeci francusko-talijanske viteške književnosti*, Skopsko naučno društvo, Skoplje, 1935.

ni žanr te da je većina pjesama iz Bogišićeve kolekcije anonimnoga autorstva, zanimljiva je, primjera radi, pretpostavka koju iznose o pjesmi koja je u Bogišićevoj zbirci objavljena pod brojem 65 da je djelo sveštenika, uglavnom zbog snažnih vjerskih (antiislamskih) osećanja izraženih na samome kraju pjesme te i na osnovu opisa mletačke vojne sile i njenoga kretanja, što upućuje na autora koji bi mogao poticati iz krugova obrazovanih.¹⁷⁷

Pjesmaricu Nikole Mazarovića koristio je i spomenuo ruski filolog Konstantin Viskovati u radu posvećenom hajducima u Boki u drugoj polovini XVII vijeka. Mazarovićeva je zbirka Viskovatiju osobito bila interesantna zbog pjesama o Bajju Pivljaninu, pa na jednome mjestu donosi početke dvije pjesme o Bajju,¹⁷⁸ a na drugom publikuje i analizira cijelu jednu pjesmu koja počinje stihovima „Mala se četa podignula“ posvećenu tom znamenitom hajduku i njegovoj borbi s Turcima, poštujući i latinično pismo i ortografiju originala.¹⁷⁹ Ta je pjesma Viskovatiju zanimljiva zbog rijetkoga motiva, identifikovanoga tek u tri usmene epske pjesme s južnoslovenskoga terena, o hajducima (u dvije varijante riječ je o uskocima), koji se usljed nevremena sklanjaju u crkvu, tu lome „krste i ikone“ kako bi načinili „oganj“ za napad na Turke.¹⁸⁰

Sve do istraživanja Miroslava Pantića, započetih ranih 50-ih godina XX vijeka, u nauci nije bilo posebnoga interesovanja za proučavanje peraških pjesmarica, a autori koji su se uzgred

---

¹⁷⁷ H. Munro Chadwick & N. Kershaw Chadwick, *The Growth of Literature*, volume II, Cambridge University Press, 1936, str. 445.

¹⁷⁸ К. Висковатый, „Гайдуки в Перастъ в вторй половинѣ XVII вѣка“, *Slavia*, XV, Praha, 1938, str. 385.

¹⁷⁹ Isto, str. 394.

¹⁸⁰ Na široj osnovi o tome motivu raspravlja Gerhard Gezeman u *Studijama o južnoslovenskoj narodnoj epici*. V. Gerhard Gezeman, *Studije o južnoslovenskoj narodnoj epici*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva & Vukova zadužbina & Matica srpska, Beograd, 2002, str. 93–101.

doticali toga korpusa činili su to, izuzme li se donekle Butorac, isključivo na osnovu informacija i materijala koje je objavio Valtazar Bogišić.

Tako, primjera radi, Miodrag S. Lalević u nekoliko tekstova objavljenih prije Drugoga svjetskoga rata, a potom i u predgovoru antologije bugarštica, čije je prvo izdanje publikovano 1952. godine,¹⁸¹ o bugaršticama raspravlja s pozivom na dio građe iz peraških pjesmarica. Čini to, razumije se, ne na osnovu uvida u originalne rukopise, već na osnovu Bogišićeva izdanja. U članku „Prilog proučavanju bugarštica“¹⁸² pisanom povodom stogodišnjice rođenja Valtazara Bogišića Lalević polazi od Bogišićevih proučavanja, pojedine njegove teze ojačava, a poneke dopunjava ili modifikuje. Zanimljivo je njegovo poređenje refrena bugarštica s refrenom tužbalica što ilustruje baš primjerima iz zbirki Julija Balovića i zagrebačkoga rukopisa koji smo pripisali Ivanu Antunu Nenadiću. O vezi bugarštica i tužbalica, ne uvijek srećno argumentovano, Lalević opširnije piše u članku „Odnos i veze bugarštica i tužbalica“.¹⁸³ U trećem članku, „Bugarštice i umetnička pesma“¹⁸⁴ Lalević detaljno izlaže svoju hipotezu da bugarštice izvorno nijesu narodne pjesme, već vrsta čije su prvobitne forme potekle od pojedinca, da bi kasnije zaživjele u narodu. Za predmet našega istraživanja zanimljivo je njegovo zapažanje da „misao o bugaršticama koje su postale u samom Primorju i naročito u Dubrovniku i Kotoru, utvrđuju u tome da su ove pesme morale nastati baš u sredinama gde se malo može govoriti o ulozi naroda kao celine, kao da bi te pesme

¹⁸¹ *Bugarštice*, priredio M. S. Lalević, Znanje, Beograd, 1952.

¹⁸² M. S. Lalević, „Prilog proučavanju bugarštica“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, knjiga II, sv. 1–2, Beograd, 1935, str. 7–17.

¹⁸³ M. S. Lalević, „Odnos i veze bugarštica i tužbalica“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, knjiga III, sv. 1–2, Beograd, 1936, str. 50–73.

¹⁸⁴ M. S. Lalević, „Bugarštice i umetnička pesma“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, knjiga IV, sv. 1–2, Beograd, 1937, str. 174–199.

imale život u narodu, da bi bile kazivane ili pevane u narodu i od samog naroda, koji im je davao i nove pojedinosti i doterivao im formu i upotrebljavao sadržinu. Nije tu narod mnogo činio. Setimo se udela jednog Andrije Zmajevića koji ne za potrebe prostoga i nepismenog naroda, nego za potrebe i ljubav svog pismenog naroda pokušava da prepeva na taj način i samog Osmana Gundulićeva! (...) Biće da je on zapazio da je ovaj oblik od te vrste poluobrazovanih, tek pismenih lica rado priman, voljen, jer je od njega i razvijen bugarštički ram, oblik, koji je primao sva slična dela, motive srodne ili iste vrste.¹⁸⁵ S pozivom na Halanskoga, i uz argumente mahom metričke i stilske prirode, Lalević ponajviše na materijalu zagrebačkih zbirki razvija svoju hipotezu o autorskoj porijeklu, kako on veli „umetničkom ili poluumetničkom“, bugarštica. Konceptije razvijene u tri teksta objavljena u *Prilozima proučavanju narodnih pesama* Lalević će rezimirati u predgovoru izdanju bugarštica čije je prvo izdanje štampano 1952. godine.¹⁸⁶ U toj je knjizi Lalević objavio ukupno 26 bugarštica, od čega njih 8 iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30 i 2 iz pjesmarice Julija Balovića.

Istraživanje peraških pjesmarica od sredine XX vijeka do danas: Miroslav Pantić i nakon njega

Od svih istraživača peraškim pjesmaricama najveću pažnju posvetio je književni historičar Miroslav Pantić. Osim što u većem broju svojih radova spominje neke od peraških rukopisa, on je u knjizi *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka* 1964. godine objavio trideset dvije usmenoknjiževne pjesme preuzete iz toga korpusa. U vrijednoj monografiji *Književnost na tlu Crne*

---

¹⁸⁵ Isto, str. 177.

¹⁸⁶ M. S. Lalević, „O bugaršticama“, u: *Bugarštice*, priredio M. S. Lalević, Znanje, Beograd, 1952, str. 7–25.

Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka iz 1990. godine Pantić je ukratko ukazao na značaj i vrijednost pjesmarica Nikole Burovića, Julija Balovića i Nikole Mazarovića, uz uzgredne pomene nekoliko drugih zbirki.

Da se Pantić rano susreo s peraškim pjesmaricama i njihovim prijepisima svjedoči tekst Vladimira Mošina posvećen Bogišićevu arhivu u Cavtatu, nastao kao rezultat njegova rada na sređivanju toga arhiva u oktobru i novembru 1952. godine.¹⁸⁷ Uz pomen dvije kutije „Narodnih pjesama“ koje se nalaze u Bogišićevu Naučnome arhivu, Mošin je dodao bilješku: „Građu iz prve i druge kutije obrađuje asistent dubrovačkog Historijskog instituta Pantić, koji je tu zbirku dao i mikrofilmirati“.¹⁸⁸ Kontinuitet višedecenijskoga Pantićeva rada u Bogišićevu Naučnome arhivu zasvjedočen je i dokumentacijom koja se danas nalazi u toj ustanovi. Tako, na primjer, u kutiji I „Narodnih pjesama“ pronašli smo napomenu sačinjenu 8. VIII 1960. godine: „Iz svežnja Pjesme 181 (Kutija I) rukopis od 4 strana (počinje: ‘I u Perastu napitnice dolaze...’) i rukopis Pjesme 195 (5 listova) po ovlaštenju v.d. upravnika, posudio dr M. Pantić“. Posljednji put Pantić je u evidencionim kartonima Bogišićeva arhiva kao korisnik I i II kutije „Narodnih pjesama“ potpisan 28. IX 1984. pa bi to, kad se ima u vidu onaj Mošinov podatak, značilo da je preko tri decenije istraživao korpus u kojem se nalaze prijepisi peraških pjesmarica. Najveći broj autora koji su se nakon njega bavili pojedinim fenomenima vezanim za taj korpus u svojim radovima ističu da su prijepise zbirki dobili upravo od Miroslava Pantića. Uvijek s izrazom zahvalnosti, takve se bilješke mogu naći u tekstovima Salka Nazečića, Radosava Medenice, Nenada Ljubinkovića, Svetozara Koljevića, Hatidže Krnjević, Džona Miletića i dr.

---

¹⁸⁷ Vladimir Mošin, „Izvještaj o radu na uređenju Bogišićeva arhiva u Cavtatu“, *Ljetopis JAZU za godine 1951–1952*, knj. 59, Zagreb, 1954, str. 16–40.

¹⁸⁸ Isto, str. 17.

U kratkome članku iz 1954. godine Pantić se osvrće na fenomen prerade djela autorske provenijencije u bugarštice.¹⁸⁹ Osim u literaturi već spomenutoga primjera iz zbornika Nikole Burovića će je od odlomaka iz *Osmana* sačinjeno 10 bugarštica, Pantić skreće pažnju i na bugaršticu br. 81 iz Bogišićeve zbirke, što ju je Bogišić preuzeo iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30 nastaloga u Boki Kotorskoj, a za koju utvrđuje da je zapravo u bugaršticu pretvoreni dio prologa melodrame *Alčina* Junija Palmotića.¹⁹⁰

Već više puta citirani Pantićev prilog „Preписка Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“,¹⁹¹ objavljen 1961. godine, prvi je njegov krupniji članak posvećen, makar posredno, peraškim pjesmaricama. Pantić je seriozno razmotrio u uvodnome tekstu sve nijanse zanimljivoga odnosa što su ga za preko tri decenije prepiske imali Srećko Vulović i Valtazar Bogišić. Ne samo što je prikupio 24 Vulovićeva pisma upućena Bogišiću, već ih je propratio i dragocjenim napomenama kako bi čitaocu olakšao razumijevanje konteksta, a posebno u svjetlu činjenice da je tu prikazana samo jedna strana prepiske, budući da Bogišićeva pisma Pantić nije našao. Štoviše, smatrao ih je zauvijek izgubljenima. Kao što smo ranije naveli, središte njihove prepiske ticalo se upravo korpusa peraških usmenoknjiževnih pjesmarica, pa je publikovanjem pisama Pantić prvi put širu javnost upoznao s pojedinostima vezanim za brojne dotad slabo poznate zbirke. Preписка je razjasnila i neka „tamna mjesta“. Tako se, pored ostaloga, iz nje moglo vidjeti da je Vulović svoj zaključak iz

---

¹⁸⁹ Miroslav Pantić, „Dva priloga istraživanju veza narodne i umetničke književnosti u prošlosti“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 3–4, Beograd, 1954, str. 276–279.

¹⁹⁰ Isto, str. 277.

¹⁹¹ Miroslav Pantić, „Preписка Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ ..., str. 200–231.

rane faze bavljenja problematikom peraških zbirki da su rukom Andrije Zmajevića pisane dvije zbirke, u kasnijoj fazi odbacio. Jedno od novih saznanja koje je postalo razvidno iz prepiske jeste i to da je Balovićeva zbirka pisana rukom Julija Balovića, a ne Marka Balovića, kako je, recimo, mislio Butorac. Tu je potom i dragocjeni etnografski Vulovićev zapis o počašnicama i sl. Pantić je u uvodnome dijelu dao kratak osvrt na život i rad Srećka Vulovića, pa je taj njegov tekst istovremeno i okašnje-lo priznanje jednome vrijednom i pouzdanom istraživaču bokeljske starine. O samoj korespondenciji Pantić veli: „Ta pisma govore, na primer, o poznijem životu narodne pesme u Boki ili naširoko opisuju jednu zanimljivu, ali još nedovoljno izučenu njihovu vrstu, koja je pod nazivom *počašnica* ili *počasnica* bila omiljena skoro odvajkada među našim svetom, ona zatim daju vesti o starim rukopisima s književnim delima dubrovačkih i bokeljskih pesnika ili o negdašnjim bokeljskim književnicima, ne uvek prvorazrednim, ali uvek zanimljivim, čuvaju poneki podatak koji nam i danas nedostaje; ona najposle, o samom Vuloviću, – koji još uvek čeka svog biografa, a biografa nesumnjivo zaslužuje, – kazuju vrlo mnogo, bilo da nam pomažu da sagledamo njegov životni i naučni put, bilo da sa nekih njegovih radova, štampanih bez potpisa ili pod pseudonimima, skinemo njihovu, sada nepotrebnu anonimnost.“¹⁹²

U kratkome članku „Pesnički odjeci pogibije Peraštanina Vicka Bujovića“ (1961) Pantić skreće pažnju na tu zanimljivu ličnost s kraja XVII i samoga početka XVIII vijeka, opjevanu i u usmenoj i u autorskoj poeziji. Spominjući jednu epizodu iz Bujovićeva života, mladalački dvoboj s novskim kapetanom Osmanagom Ibrahimagićem, Pantić veli: „Narodni i narodski pevači po Boki i okolini, kojih je onda bilo u izobilju, odmah su Bujovićev megdan proslavili u desetercu, kako su to već re-

---

¹⁹² Isto, str. 209.

dovno činili sa zbivanjima od istorijskog značaja. Neke od tih njegovih pesama – nastale neposredno posle događaja, pa zato još sirove, još umetnički netransponovane i još neizbrušene u onom dugom i dragocenom procesu prelaženja s generacije na generaciju – fiksirali su odmah zapisivači narodnog pesništva u Perastu, pa ih blagodareći njima imamo i danas. Samo jedan od tih zapisivača, peraški patricije Julije Balović (1672–1727) u zborniku narodne poezije koji je načinio negde krajem XVII i početkom XVIII stoleća ima ništa manje od četiri takve pesme.¹⁹³ U napomeni koju dodaje uz tu informaciju, Pantić veli: „Čitav ovaj zbornik, pa i te pesme, biće štampan u *Bogišićevom zborniku starih srpskohrvatskih narodnih pesama*, u koji ulazi kao sastavni deo“. Nije sasvim jasno na što tu Pantić misli. Ako se podatak odnosi na Bogišićevu prvu knjigu *Narodnih pjesama iz starijih najviše primorskih zapisa*, onda treba reći da u njoj nijesu štampane sve pjesme iz Balovićeve zbirke, već samo 9 bugarštica, dok su 15 deseteračkih epskih pjesama, a među njima i 4 posvećene megdanu Vicka Bujovića, ostale neobjavljene.

U prilogu „Jugoslovenska književnost i usmena narodna književnost od XV do XVIII veka“,¹⁹⁴ objavljenom 1963. godine, Pantić se bavi onim periodom bilježenja usmene književnosti koji je, iako ne manje važan već nekad za genezu toga fenomena osobito značajan, bio u šeni rada Vuka Stefanovića Karadžića na prikupljanju usmene književnosti. Dajući poduži popis tih ranih bilježnika usmenoknjiževnih tekstova spominje i one bokeljske, odnosno peraške, i to Andriju Zmajevića, Julija Balovića, Nikolu Mazarovića, Andriju Balovića i Joza Šilopija. Uz ime ovoga pot-

---

¹⁹³ Miroslav Pantić, „Manji prilozi za istoriju naše starije književnosti i kulture (III)“, *Zbornik istorije književnosti*, knjiga II, Beograd, 1961, str. 87.

¹⁹⁴ Dr Miroslav Pantić, „Jugoslovenska književnost i usmena narodna književnost od XV do XVIII veka“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 1–2, Beograd, 1963, str. 17–44.

njeg daje pogrešne datume rođenja i smrti (1721–1784),¹⁹⁵ što će ispraviti kad članak preštampa u knjizi *Iz književne prošlosti*, đe je naveo tačne datume (1788–1858).¹⁹⁶ O Andriji Zmajeviću kao mogućem sastavljaču one druge zbirke, u kojoj se našla jedna bugarštica i „dvogovor“, Pantić ponešto kratko saopštava u toj studiji, a toj će se temi opširno vratiti neku godinu kasnije. Za nas je ovđe zanimljivo na koji način Pantić, a imajući u vidu transformaciju djelova *Osmana* u 10 bugarštica iz pjesmarice „nepoznatog Peraštanina“, za koga se dugo tvrdilo da je Andrija Zmajević, ali se najposlije ispostavilo da je Nikola Burović, ocjenjuje paraške pokušaje oživljavanja forme bugarštice: „Učeni pesnici, s osećanjem pijeteta, koji se u njihovom stoleću negovao za starinu, upeše se da joj produže vek i to na način potpuno veštački. Umetnički sastavi tadanjih i ranijih pesnika, samo ako su imali materiju koja je približno odgovarala svrsi, poslužili su im odlično; njihove su tekstove oni preuzimali doslovno, pišući, samo, po dva osmerca u jednome stihu, dodajući pokatkad, u uvodu ili na kraju standardne početke i završetke bugarštica i dopisujući, uvek, uobičajene refrene. Naročito je to postalo moda u još podosta epskoj, ali i već podosta baroknoj sredini Perasta. Tamo su za pravljenje ovakvih ‘bugarštica’ široko korišćeni ili delovi Palmotićevih melodrama, ili odlomci Gundulićevog *Osmana* ili marljivo sročena i malo poetska literarna vežbanja lokalnih stihotvoraca. Međutim, ishod te njihove akcije, koja je izvan spora bila dobronamerna, pokazao se dvostruko negativan: život narodnih bugarštica ona nije produžila ni za dan, a navukla je, naprotiv, podozrenje i na one pesme te vrste koje su nesumnjivo bile autentične i iz naroda kad su se, na ovaj način, one našle u društvu bugarštica nesumnjivo falsifikovanih i poteklih iz obrazovanih krugova.“¹⁹⁷

¹⁹⁵ Isto, str. 28.

¹⁹⁶ Miroslav Pantić, *Iz književne prošlosti...*, str. 115.

¹⁹⁷ Isto, str. 135–136.

Osobito je važna Pantićeva antologija *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka* štampana 1964. godine. Prvi put nakon Bogišićeve zbirke u njoj su predstavljeni dotad nepoznati tekstovi preuzeti iz bokeljskih, odnosno peraških pjesmarica. Uz objavljene pjesme, Pantić je notirao i pojedinosti vezane za svaku zbirku pojedinačno. Za zbirku „nepoznatoga Peraštanina“ veli da je nastala oko 1690. godine te da je nepravедno bila pripisana Andriji Zmajeviću.¹⁹⁸ U drugome izdanju svoje znamenite antologije, Pantić je ispravio podatak o autorstvu, slijedeći Graciju Brajkovića, označivši Nikolu Burovića kao sastavljača zbirke.¹⁹⁹ Iz toga je rukopisa u svoju antologiju Pantić uvrstio 6 počašnica junačkih, 5 počašnica muških, 4 počašnice ženske i 6 lirskih pjesama. Iz zagrebačkoga zbornika IV a. 30 koji pripisuje „nepoznatim Bokeljima“ i smješta u prvu polovinu XVIII vijeka, Pantić je objavio u antologiji 5 bugarštica. Iz zagrebačkoga rukopisa I b. 80, za koji veli da ga je pisao „treći nepoznati Bokelj“, Pantić je uzeo 2 lirske pjesme, a iz zagrebačke zbirke I a. 27 „nepoznatog Kotoranina“ u antologiju je uvrstio 4 lirske pjesme. U napomenama i objašnjenjima na kraju knjige donio je i kratke opise rukopisa i druge vijesti o njima.

U radu „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“²⁰⁰ Pantić opširnije piše o jednome rukopisu kojem se danas izgubio svaki trag. Riječ je o pjesmarici koja se u starijoj literaturi spominje pod imenom „Rukopis Andrije Zmajevića II“, a koja sadrži jednu bugaršticu i jedan „dvogovor“, odnosno dramu s temom kosovske večere. S ob-

---

¹⁹⁸ *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 87.

¹⁹⁹ *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, drugo izdanje, Prosveta, Beograd, 2002, str. 103.

²⁰⁰ Miroslav Pantić, „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“..., str. 383–406.

zirom na temu njegova rada, Pantić je ponajviše usmjeren na odgonetanje porijekla i karaktera „dvogovora“, no uzgred daje on i korisne informacije o rukopisu u cjelini, odnosno njegovu prijepisu, ukazuje na neobjavljeni Vulovićev prilog „Njeke stare zbirke narodnijeh pjesama“ i sl. U dodatku rada objavio je „dvo-govor“ pod naslovom „Ovdi počinje boj kneza Lazara i zla svrha Miloša Koviljića i izdajnika Vuka Brankovića i devet braći Jugovića na Kosovu polju na 24 džunja godišta 1348“. Neznano zašto, Pantić nije tada objavio bugaršticu koja se nalazila u tome rukopisu, a kojoj bi se da nije bilo Pantićevih napora danas bio izgubio svaki trag, budući da je originalni rukopis još u Vulovićevu vrijeme nestao iz Perasta, a da je jedini poznati prijepis koji se čuvao u II kutiji Narodnih pjesama u Naučnome arhivu Muzeja i zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu, đe ga je i Pantić koristio, takođe netragom nestao.

Tu je bugaršticu objavio znatno kasnije, u radu „Peraška bugarštica o kosovskom boju“.²⁰¹ U tome svom radu osvrće se na od ranije već poznati istorijat zagonetnoga rukopisa koji je njegov prvi proučavalac Vulović pripisao Andriji Zmajeviću, a potom se to identifikovanje u nauci ustalilo, iako ga je sam Vulović odbacio, doduše ne u nekom objavljenom članku nego u pismu Valtazaru Bogišiću. Kako pred sobom nije imao originalni rukopis, već prijepis, Pantić je za identifikovanje sastavljača te male zbirke mogao samo da se osloni na pisanje Srećka Vulovića, a kako se i Vulović dvoumio između Andrije Zmajevića i za njega tada još neodgonetnutog zapisivača jedne veće zbirke iz 1696. godine, za kojega mi danas znamo da je Nikola Burović, to ni Pantić nije ponudio konačnu odgonetku, već se zadržao na nekoliko dosta uopštenih napomena o samoj bugaršticu. O tome je li riječ o usmenoj bugaršticu ili onoj u Perastu ne tako rijetkoj

---

²⁰¹ Miroslav Pantić, „Peraška bugarštica o Kosovskom boju“, *Raskovnik*, XV, 55–56, Beograd, 1989, str. 73–84.

autorskoj, Pantić veli: „Lako može biti da je Zmajević, ako je taj zapisivač bio on, ili Nikola Burović, što je daleko verovatnije, u stvari tvorac te bugarštice, bilo da ju je u celini sam ispevao, ili je pak udesio i priredio prema nekoj bugarštici istoga predmeta koja mu je poslužila kao osnova.“²⁰² Osim tih zapažanja vezanih za autorstvo pjesme, revnosni Pantić pobrinuo se i odrediti joj tačno mjesto u istoriji književnosti: „Peraška bugarštica nema neke veće umetničke vrednosti, i to je prava šteta, zaista. Ona je u suštini samo suvo i podosta nategnuto pričanje događaja, bez poezije i lepote, i gotovo prozaično. Svakoga značaja ona lišena ipak nije; taj je značaj, međutim, istorijski, a ne književni. Pesmi ovoj pripada određeno mesto u istoriji narodnog ili usmenog pesništva našeg, a ne samo među onim tvorevinama toga pesništva u kojima je reč o velikom, a sudbinskom i slavnom boju.“²⁰³

Ponešto je o peraškim pjesmaricama Pantić pribilježio i u sintetičkome članku o bugaršticama iz 1988. godine.²⁰⁴ Jednom bokeljske bugarštice spominje kad hoće da pokaže kako se za tu pjesničku vrstu koristio i termin „popijevka“, premda bi, istini za volju, trebalo reći da se u peraškim zbornicima taj termin koristi znatno šire, odnoseći se, valjda, na sve usmenoknjiževne pjesničke vrste. Drugi put spominje podatak da se za tu vrstu usmenoknjiževnih sastava u bokokotorskim rukopisima koriste pojmovi „bugarka“, „pjesna bugarka“ i „pjesna bugarska“. Pantić piše da se pored tema poznatih iz staroga repertoara bugarštica javljaju nove te da one u sredinama đe se javljaju nose određene specifičnosti pa u Boki pjevaju „o megdanima, o junačkim podvizima i o svakovrsnim drugim životnim zbitijima Peraštana i Kotorana i njihovih vekovnih turskih neprijatelja, koji su

---

²⁰² Isto, str. 77.

²⁰³ Isto, str. 78.

²⁰⁴ Miroslav Pantić, „Ka poetici bugarštice“, u: *Poetika srpske književnosti*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1988, str. 87–99.

se odigrali ili su za pozornicu imali na zemlji ili, još češće, na moru.²⁰⁵ Primjerom peraških bugarštica on se služi i kad hoće da ilustruje njihovu funkciju „pouzdanoga čuvara historijskoga pamćenja“, odnosno njihovo poimanje kao opjevane istorije. U konačnom, Pantić piše i o „umjetnim“ bugaršticama, kojih ima u priličnome broju kako u dubrovačkim, tako i u bokeljskim rukopisima, a otud ih je prenio i Bogišić u svoju znamenitu zbirku, naglašavajući, doduše, za poneku od njih da izvjesno nijesu „narodnoga“ porijekla. O tome je tipu lažnoga „narodnog“ pjesništva Pantić pisao i u radu „Pravo i lažno u narodnom pesništvu, u svetu i kod nas, u prošlosti i danas“.²⁰⁶

O peraškim pjesmaricama Pantić je opširnije pisao u dragocjenoj monografiji *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka*.²⁰⁷ Osim što je ponudio širu sliku društvenoistorijskih prilika koje su pogodovale nastanku i bilježenju usmenoknjiževnih tekstova u Perastu od kraja XVII vijeka, Pantić u toj svojoj studiji daje detaljne opise najznatnijih peraških zbirki, a to su pjesmarice Nikole Burovića, Julija Balovića i Nikole Mazarovića, uz spomen i drugih zapisa, poput bugarštica o Kosovskom boju, tri male zbirke Balovića, zbirke Ivana Kolovića i sl. Pišući o okolnostima koje su uslovile da rani zapisi usmene poezije ne dopru do nas, Pantić izdvaja Perast, kao grad na krajini u kojemu su se sačuvale relativno brojne zbirke: „Sreća je bila što se krajem XVII veka u Perastu javilo nekoliko pisaca koji su nekako našli ljubavi za tu vrstu literature, i stekli odnekud dovoljno uverenja o njenoj vrednosti,

---

²⁰⁵ Isto, str. 97.

²⁰⁶ Miroslav Pantić, „Pravo i lažno u narodnom pesništvu, u svetu i kod nas, u prošlosti i danas“, *Pravo i lažno narodno pesništvo*, Zbornik radova s naučnog skupa održanog 26–27. 8. 1995, Narodna biblioteka „Resavska škola“, Despotovac, 1996, str. 9–33.

²⁰⁷ Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka...*, 1990.

da ne samo prave pojedinačne zapise narodne poezije, već da od njih odjednom obrazuju prave i čitave zbirke, koje su, barem koliko je to sada poznato, i najstarije takve zbirke što ih uopšte imamo.“²⁰⁸

O prvoj od tih zbirki, za koju konstatuje da je jednovremeno i „prva zbirka narodne poezije među Jugoslovenima“, pjesmarici Nikole Burovića, na kojoj se nalazi datum 1696. a ne 1697. kako Pantić piše, Pantić daje za to vrijeme vrijedne informacije, budući da je zbirka objavljena i time postala dostupna javnosti gotovo tri decenije poslije te Pantićeve knjige.²⁰⁹ Pažljivo on notira njen sadržaj, bilježi nedostajuće stranice, ukazuje na poznati kuriozitet da su u njoj 10 bugarštica transformisane iz stihova Gundulićeva *Osmana*, prepoznaje koje je dubrovačke pjesnike Burović uvrstio u svoj ipak mješoviti zbornik, koliko mu dozvoljava prostor sinteze ukazuje na motive i sl. O samoj namjeri, ali i o strukturi zbornika Pantić piše: „Osnovne namere Nikole Burovića koje su ga vodile pri radu na ovoj zbirci jasno se vide već iz samoga njenoga sklopa: na devedeset listova formata četvrtine, na kojima je pretežno pisano u dva stupca, on je želeo da okupi tekstove svih vrsta usmene poezije koje je znao, kao da ih je namenjivao svakoj potrebi tadašnjeg života. Prvo su dolazile pesme dugoga metra, koje smo navikli da zovemo bugaršticama, a koje je on nazivao *bugarkama*; to su pesme epske i junačke u prvome redu, a ton im je izrazito žaloban. Za njima su dolazile sasvim kratke i obično veoma lepe lirske pesme, koje se o svetkovinama ili u sličnim prilikama pevaju napijajući nekome u čast; zvali su ih *počasnicama*, i jedne su bile namenjene

---

²⁰⁸ Isto, str. 200.

²⁰⁹ *Pjesmarica Nikole Burovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat za kulturu Glavnog grada, Cetinje – Podgorica, 2017.

muškarcima (*počasnice muške*), dok je druga njihova grupa bila za ženski svet (*počasnice ženske*). U sledećem odeljku ove svoje zbirke Peraštanin je ispisao pesme koje se pevaju prilikom plesa u kolu (*popijevke od kola*), a završni deo odredio je za deseteračke pesme, o junacima i njihovim megdanima, o njihovim tamnovanjima i o njihovim ženidbama. Pojedine od svih tih pesama bile su proizvod drugih sredina i u Perast su dospele idući specifičnim, ne svaki put uočljivim, i štaviše i ne uvek jasnim putevima svoga kretanja; ostale su bile lokalnog postanja i govorile su o događajima koji su za pozornicu imali Perast i njegovo najbliže susedstvo.²¹⁰ Izdvojivši usmenoknjiževne tekstove od raznih prijepisa ili prerada autorske poezije, Pantić zaključuje da se u Burovićevu zborniku sačuvalo sto trideset, kako veli, „pravih narodnih“ pjesama, što toj zbirci obezbeđuje status ne samo prvoga zbornika te vrste u nas, već i zbornika koji, ma koliko se moglo sumnjati u Burovićev osećaj da razluči usmene od autorskih pjesama, donosi svojevrstan žanrovski presek usmenoknjiževnoga stvaralaštva kraja XVII stoljeća, ilustrovan brojnim primjerima različitih poetskih usmenoknjiževnih vrsta.

Drugačiji je, pak, zbornik Julija Balovića, nastao otprilike malo poslije onoga Nikole Burovića, pa i o njemu Pantić opširnije piše. Premda je taj zbornik u žanrovskome smislu znatno manje zanimljiv, budući da sadrži tek 9 bugarštica i 15 deseteračkih epskih pjesama, za nauku o usmenoj književnosti on nije ništa manje vrijedan, što potvrđuje i Pantićeva kratka analiza. On primjećuje da Balović pjesme u zbornik nije unosiо bilježeći ih neposredno od izvođača, već ih prepisujući iz drugih, starijih zbornika, kojima se u međuvremenu zameo svaki trag. Sve je bugarštice iz toga zbornika u svoju zbirku prenio još Valtazar Bogišić, no deseteračke epske pjesme ostale su neobjavljene sve do u

---

²¹⁰ Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka...*, str. 204.

naše dane. Pantić naglašava da je tematika bugarštica iz te zbirke vezana za lokalne istorijske prilike, a radnja pjesama odnosi se na događaje iz peraške povijesti XVI–XVIII vijeka, posljednja od njih vezuje se za događaje iz 1716. godine, što bi značilo da je taj zbornik ipak nešto mlađi od onoga Nikole Burovića, na što ukazuje i Pantić, a to što je Balović savremenik događanja opisanih u toj bugarštici, ali i Vicka Bujovića, kojemu su posvećene čak 4 deseteračke epske pjesme, relativizuje Pantićev zaključak da je cijeli zbornik Julije Balović prepisao iz starijih zbirki. Za bugarštice iz toga zbornika Pantić s dosta pouzdanja veli da je u njima „više istorijske istine nego pesničke lepote“.²¹¹ Deseteračke pjesme ovoga zbornika nijesu tematski isključivo vezane za Perast, mada su one s peraškom tematikom ipak dominantne, bilo da opjevaju lokalnoga junaka Vicka Bujovića, bilo pak Baja Pivljanina, njegovu hajduku i njihove okršaje „na krajini“ ili okršaje Peraštana s neprijateljem na morskoj pučini. Zanimljivo je da su u tome zborniku neke od bugarštica dobile i svoje deseteračke paralele. Pjesmaricu Julija Balovića, najposlije, Pantić ocjenjuje ovim riječima: „Ali, iako su u toj meri usko lokalne po predmetima, po tvorcima, a bez sumnje i po krugu svoga prostranja, pesme koje je okupio zbornik Julija Balovića značajne su jer pokazuju prisutnost ove vrste stvaranja na određenom tlu i što ujedno čuvaju i plodove tog prisustva; pored toga, one sa svoje strane nemalo doprinose da se u ponečemu ne samo prati već i razjasni istorija usmenog pesništva, u kojoj je ostalo toliko mnogo tamnog, nepoznatog, nedokučivog.“²¹²

Pantić nije propustio da u svojoj monografiji piše i o trećoj i najkрупnijoj zbirci iz korpusa peraških pjesmarica, onoj što ju je oko 1774. godine počeo ispisivati Nikola Mazarović, no za razliku od pjesmarica Nikole Burovića i Julija Balovića kojima

---

²¹¹ Isto, str. 224.

²¹² Isto, str. 225.

je posvetio više pažnje, o Mazarovićevoj zbirci Pantić piše sasvim sumarno. Bez detaljnijega opisa, o Mazarovićevu rukopisu bilježi ovo: „U zbirku je Mazarović upisivao sve što mu se dopadalo: najviše su to narodne pesme, i to junačke, u desetercu, o događajima iz istorije Perasta i o hajdučkim napadima na Turke pretežno, zatim lirske, u različitom ritmu, i obavezne počasnice, muške i ženske, sasvim lepe i čedne, i one koje to nisu, ni što se tiče lepote, a ni što se tiče čednosti. Pored narodnih pesama, tu su još, i u obilju, sastavi dubrovačkih pesnika, poznatih (Marin Buresić, Paskoje Primović, Vlač Menčetić) i onih čija se imena ne znaju, kao i stihovi raznih anonimnih peraških pesnika. Kada je Mazarovićev zbornik ko zna kako, ali još uvek za njegova života, jer je on živio dugo, dolazio u ruke drugih pesnika i ljubitelja, Joza Šilopića, na primer, i oni su u njemu dodavali ponešto, pa je broj i repertoar pesama u njemu uvećan i na taj način.“²¹³ Uz taj kratki opis Mazarovićeva zbornika, kao njemu savremene notira još nekoliko zbirki „manjeg obima a obično manjeg značaja“, pri čemu tri potiču od pojedinih Balovića, a jednu je sačinio Ivan Kolović, od kraja XVIII vijeka pa zaključno s 1805. godinom. U fusnotama Pantić daje i nekoliko ne uvijek određenih informacija o tim zbirkama, no sve njih identifikovali smo tokom našega istraživanja, o čemu je već bilo riječi. Zašto je Pantić obimom najzamašnijoj peraškoj pjesmarici posvetio svega nekoliko redaka, ostaje nejasno, osobito kad se uzme u obzir da je, po svoj prilici, pjesmaricu Nikole Mazarovića, baš kao i zbirku Julija Balovića, pripremao za štampu. Istina, valja imati na umu da je ovaj izvanredni poznavalac arhivske građe, nažalost, ponajmanje istraživao u samome Perastu. Izuzme li se njegov predani rad na iščitavanju peraških matičnih knjiga, sva je prilika da Pantić nije iz prve ruke raspolagao ostalom bogatom građom Nadžupskoga arhiva u Perastu, u kojemu se i nalazi

---

²¹³ Isto, str. 242.

rukopis Nikole Mazarovića. U protivnom zasigurno ne bi previdio kratku, no zanimljivu pjesmaricu Krsta Mazarovića, o kojoj nikad nije napisao ni slova, pa je do naših istraživanja u nauci ostala neopisana, niti bi požurio da Bogišićeva pisma Vuloviću proglasi zauvijek izgubljenima, premda su uredno pohranjena u zaostavštini Srećka Vulovića u peraškome Nadžupskom arhivu.

Onako kako su se u potonje dvije decenije XIX i u prvoj polovini XX vijeka sva proučavanja peraških pjesmarica temeljila na otkrićima Srećka Vulovića i građi što ju je publikovao Valtazar Bogišić, tako se gotovo sve što je u drugoj polovini XX vijeka, pa sve do danas, pisalo o tome korpusu naslanjalo na arhivska istraživanja i publikacije Miroslava Pantića. Na osnovu bilješki autora kojima je Pantić nesebično stavljao na raspolaganje prijepise pjesmarica Julija Balovića i Nikole Mazarovića dalo bi se zaključiti da je on te osobito vrijedne zbirke kanio publikovati. Prava je šteta što do toga nije došlo jer od Miroslava Pantića, koji im je posvetio nekoliko decenija prilježnoga istraživanja, peraške pjesmarice nijesu mogle imati dostojnijega priređivača.

U knjizi *Iz naše narodne epike* Salko Nazečić je na temelju arhivske građe o hajducima, prvenstveno iz Dubrovačkoga arhiva, detaljnije pisao kako o istorijskome fenomenu hajdučije u dubrovačkoj okolini tokom XVII vijeka, tako i o prikazu hajduka u usmenoj epici. Na osnovu prijepisa pjesmarice Nikole Mazarovića, koju mu je Pantić dao na uvid, Nazečić je mogao uporediti prikaz hajduka u jednom ovcem broju pjesama iz toga zbornika kao ranih, hroničarskih svjedočanstava o hajdučkome djelovanju, s prikazom hajduka u ranijim zapisima (*Erlangenski rukopis* i Andrija Kačić) te u poznijim zbornicima Sima Milutinovića Sarajlije i Vuka Stefanovića Karadžića. Nazečić donosi i kratak opis Mazarovićeve zbirke, imajući pritom u prvome planu predmet njegova istraživačkoga interesovanja: „Mazaro-

višeća zbirka je od posebnoga interesa, iako su pjesme koje se u njoj nalaze male pjesničke vrijednosti i svakako spadaju u one pjesme – hronike, gdje je pjesniku bilo najvažnije da opiše sam događaj onako kako se on dogodio ili onako kako se sačuvao u lokalnoj tradiciji. No, ta zbirka je nastala upravo na terenu gdje se odvijala aktivnost one grupe hajduka koju smo mi pratili i to joj daje poseban značaj. Kako je pak Mazarović svoju zbirku započeo da piše 1774, a pisao ju je napamet i prema sjećanju, a sam je bio Peraštanin, to znači da se u njoj sačuvalo mnogo više staroga nego u docnijim zbirkama.²¹⁴ U knjizi Nazečić analizira motive pojedinih pjesama iz toga korpusa, konstatujući da je najveći broj pjesama posvećen Bajju Pivljaninu. Poređenje s verzijama pjesama iz poznijih zbirki pokazuje da starije pjesme „ne teže za uljepšavanjem. One, čini nam se, daju goli događaj“.²¹⁵ Tim svojim zapažanjima on otvara novi prostor u istraživanju peraških pjesmarica, izmještajući pristup ka tematološkim proučavanjima.

Vrijedan je pažnje rad Svetozara Matića „Tragovi stiha na stećcima“ (1958) u kojemu je elaborirana ranije uočena osobina ponavljanja prijedloga u stećcima. Kako se i u velikome broju bugarštica, gotovo isključivo u drugome polustihu, javlja ponavljanje prijedloga, Matić izvodi zaključak da je taj jezički fenomen zapravo trag stihova na stećcima. No pored toga Matić bilježi i izvjesne formule, odnosno motive epskoga doba, koje upućuju na zaključak o vezi između natpisa na stećcima i bugarštica. To što u peraškim bugaršticama (pri čemu nesumnjivo misli samo na one iz zbirke Julija Balovića) toga ponavljanja prijedloga nema, Matić tumači uticajem kraćega stiha, u koje-

---

²¹⁴ Salko Nazečić, *Iz naše narodne epike, I dio, Hajdučke borbe oko Dubrovnika i naša narodna pjesma (prilog proučavanju postanka i razvoja naše narodne epike)*, Svjetlost, Sarajevo, 1959, str. 200.

²¹⁵ Isto, str. 208.

mu je ponavljanje prijedloga znatno rjeđe, a čije su pjesničke paralele egzistirale jednovremeno s bugarštikom u Perastu. Za lokalizaciju prostora na kojem su bugarštice nastajale i živjele možda bi na posredan način moglo biti zanimljivo ovo Matičevo zapažanje: „Istočno od linije Rađevina–Boka Kotorska, to jest na zemljištu srednjovekovne srpske države, sačuvani grobni natpisi nemaju ni tragova stiha, niti svih onih karakteristika epskog doba koje odlikuje bosanske natpise: vitezova, vernih slugu, družine, sahranjivanja na baštini, iako su ostale formule istočnih i zapadnih natpisa zajedničke, a nekad doslovno iste.“²¹⁶ Takvo stanje on tumači crkvenom cenzurom nad svjetovnom pjesmom i zabavom. Hipotezi o prostoru na kojem su bugarštice nastajale i živjele koja bi se dala izvesti iz toga njegova zapažanja u cjelini protivrjeći argumentacija koju Matić iznosi u tekstu „O glavnim pitanjima bugarštica (Serenzenov slučaj)“ (1968).²¹⁷ U tome prilogu on, naime, skreće pažnju na Serensenova proučavanja bugarštica reafirmišući i nastojeći da dodatno osnaži pretpostavku o jugoistočnome porijeklu bugarštica i Sremu kao prostoru njihove nadogradnje te o seobama zahvaljujući kojima je ta pjesnička forma prispjela u primorske krajeve. Validne dokaze za te pretpostavke ni Matić nije uspio da prikupi, budući da u tome prilogu više pažnje posvećuje nastojanju da diskvalifikuje Jagićev metod kritike Serensenove hipoteze, no iznalaženju argumenata koji bi je potkrijepili. U sasvim kratkoj bilješci „Bugarštica u ‘Savinskom letopisu’“ (1969) Matić je skrenuo pažnju na jedan detalj predanja zabilježenog u drugoj polovini XVII vijeka u *Savinskome ljetopisu*, rukopisu Manastira Savine, kraj Herceg Novoga. Predanje po kojem su Sibirjanin Janko i

---

²¹⁶ Svetozar Matić, *Naš narodni ep i naš stih. Ogledi i studije*, Matica srpska, Novi Sad, 1964, str. 266–267.

²¹⁷ Svetozar Matić, *Novi ogledi o našem narodnom epu*, Matica srpska, Novi Sad, 1972, str. 217–234.

njegova sestra vanbračna deca despota Stefana i „Sibinjke devojke“ koje se nahodi u tome ljetopisu blisko je s bugaršticama broj 8 i broj 22 iz Bogišićeve zbirke, koje je Bogišić preuzeo iz zagrebačkoga rukopisa IV a 30. Bliskost se ogleda u imenu Ruta, koje se u ljetopisu vezuje za Jankovu majku, a u pjesmi broj 8 Jankova se sestra spominje kao Rusa, dok se u pjesmi 22 spominje „l’jepa Rude“. Iz tih bliskosti tekstova Matić izvlači zaključak da je u svojoj ranijoj verziji iz XVII vijeka bugarštica br. 8 poslužila kao izvor *Savinskome ljetopisu* te dodaje: „Po tom slaganju letopisa sa rukopisnom zbirkom pesama iz Boke može se uzeti kao verovatno da su bokeljske bugaršnice i u drugoj polovini XVII veka predstavljale zaokrugljenu celinu epske tradicije onakvu kakva je data u ‘zagrebačkom rukopisu’, to jest bokeljskoj zbirci.“²¹⁸

Dva su Bokelja u drugoj polovini XX vijeka dala vrijedan doprinos proučavanju peraških pjesmarica, ne po broju i obimu tekstova koje su im posvetili, već po značajnim podacima do kojih su u svojim istraživanjima došli.

Miloš Milošević je još 1957. godine pisao o sudbini arhiva Balovića,²¹⁹ a u prilogu „Pomorski elementi u pomorskom arhivu Balovića iz Perasta“ 1964. godine opširnije je pisao o Juliju Baloviću, spominjući i njegovu usmenoknjiževnu zbirku, na osnovu opisa Srećka Vulovića.²²⁰ U radu „Najstariji sačuvani melografski zapis narodne pjesme u Boki Kotorskoj i pitanje pjevanja bugarštica u Perastu XVII stoljeća“, štampanom prvi put 1975. godine, Milošević je na osnovu melografskih zapisa iz Boke Luidija Ričija iz sredine i Dionizija de Sarna s kraja

---

²¹⁸ Isto, str. 282.

²¹⁹ V. Miloš Milošević, „Za efikasniji nadzor nad privatnim arhivima“, *Arhivist*, godina VII, sveska 1–2, Beograd, 1957, str. 23.

²²⁰ Miloš Milošević, „Pomorski elementi u pomorskom arhivu Balovića iz Perasta“, *Pomorski zbornik*, knjiga 2, Zadar, 1964, str. 703–704.

XIX vijeka, oba vezana za stihove Ivana Krušale o događaju iz 1654. godine, za koje pretpostavlja da su odraz starije narodne melodije, ponudio moguću rekonstrukciju načina pjevanja bugarštica u Perastu XVII stoljeća.²²¹ U uvodnome dijelu toga priloga ukazao je i na okolnosti bilježenja usmene poezije u Perastu, a s pozivom na Pantića, i na imena važnijih zapisivača: „Perast je poslije Kotor, svakako, najznačajnije naselje u Boki u kome su se bugarštrice stvarale, prepisivale u privatnim kancionijerima i, bez sumnje, pjevale. U Perastu se, pored anonimnih prepisivača, sačuvalo više značajnih zbirki narodnih pjesama, a sakupljači su bili crkvena lica, pomorci, nosioci raznih visokih funkcija u okviru opštinske autonomije. To su: nadbiskup barski Andrija Zmajević (1624–1694), Julije Balović (1672–1727), Andrija Balović (1721–1784), Nikola Mazarović (1760–1851) i Jozo Šilopi (1721–1784). Još postoji i rukopis Kolovića, ali je sasvim sličan Mazarovićevom“.²²² Danas znamo da nema pouzdanih dokaza da su Andrija Zmajević i Andrija Balović skupljali usmene pjesme, a ni onaj Jozo Šilopi koji se spominje u tome zapisu ne ide u krug sakupljača, već njegov nešto mlađi imenjak i prezimenjak. U prilogu rada „Mletački izvori o pohari Perasta 1624. godine i organizaciji sjevernoafričke piraterije“ iz 1977. godine, Milošević je objavio jednu deseteračku epsku pjesmu iz pjesmarice Nikole Mazarovića koja opisuje napad „Tunezina“ na Perast 1624. godine.²²³

---

²²¹ Miloš Milošević, „Najstariji sačuvani melografski zapis narodne pjesme u Boki Kotorskoj i pitanje pjevanja bugarštica u Perastu XVII stoljeća“, u: *Muzičke teme i portreti*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 53–58.

²²² Isto, str. 53.

²²³ Miloš Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i meceni. Studije o Boki Kotorskoj XV–XIX stoljeća*, Equilibrium & CID, Beograd & Podgorica, 2003, str. 130–132.

Drugi Bokelj čije je ime nezaobilazno u pregledu proučavanja peraških pjesmarica je Gracija Brajković. U jednoj kratkoj bilješci o Nikoli Buroviću, on je toga znamenitog peraškog pomorca identifikovao kao zapisivača rukopisa pretežno usmenoknjiževnih tekstova iz 1696. godine koji je otkrio Srećko Vulović i za koji se dugo, kako je već rečeno, baš zahvaljujući pogrešnoj Vulovićevoj identifikaciji, vjerovalo da je pisan rukom Andrije Zmajevića.²²⁴ Detaljnije se tome problemu, ali i ukupnome stvaralaštvu Nikole Burovića, Brajković posvetio u radu „Peraštanin Nikola Burović prepisivač Vetranovićeve *Istorije od Dijane*“ iz 1982. godine.²²⁵ U antologiji *Poezija baroka* koju su zajedno priredili Miloš Milošević i Gracija Brajković to je Brajkovićevo otkriće još jednom potvrđeno: „Burović se posebno zanima za književnost, čitao je djela dubrovačkih pisaca i sam pisao. U Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu (M 124) sačuvani su njegovi prepisi narodnih pjesama i vlastiti stihovi.“²²⁶ Za nauku je neprocjenjiva šteta što se Gracija Brajković rijetko javljao priložima o vlastitim proučavanjima bokeljskoga književnog i kulturnog nasljeđa. Ko god je imao priliku da prouči građu Nadžupskoga arhiva u Perastu mogao se uvjeriti s koliko je strpljenja, pedantnosti i erudicije Brajković prikupljao i bilježio svakovrsnu građu vezanu za taj korpus. Tako se u rukopisu Nikole Mazaro-
vića mogu naći umetnute listice ili cijele strane s Brajkovićevim napomenama vezanim za taj spis. Jednom je to sadržaj zbirke s kratkim bilješkama o pojedinim pjesmama, drugi je put to kakav citat iz literature ili ispis s kucanim na mašini ili rukom pisanim

---

²²⁴ Gracija Brajković, „Autorstvo jedne peraške pjesmarice“, *Boka*, br. 97, Kotor, 1975, str. 8.

²²⁵ Gracija Brajković, „Peraštanin Nikola Burović prepisivač Vetranovićeve *Istorije od Dijane*“, *Forum*, knjiga XLIII, Zagreb, 1982, str. 116–132.

²²⁶ *Poezija baroka XVII i XVIII vijek*, izbor, komentari, predgovor i prevodi Miloš Milošević i Gracija Brajković, „NIP Pobjeda“, Titograd, 1976, str. 339.

podacima o tome đe je i kad ko spomenuo tu zbirku, treći put je riječ o podatku vezanom za neku istorijsku ličnost koja se spominje u nekoj pjesmi i sl. Tih je i takvih bilješki veoma mnogo u Nadžupskome arhivu u Perastu i one pokazuju koliko je truda, vremena i volje Brajković uložio u proučavanje peraških dokumenata. On je, uostalom, identifikovao i Krsta Mazarovića kao sastavljača jedne manje zbirke koju čine dvije deseteračke epske pjesme. No svoja istraživanja Brajković nije ograničio samo na korpus dokumenata peraškoga crkvenog arhiva, već je za bokeljskim rukopisima tragao i u Bogišićevu arhivu u Cavtatu te u Arhivu HAZU u Zagrebu. Mnoga neodgonetnuta pitanja vezana za korpus peraških pjesmarica bila bi davno riješena, sigurni smo, da je Gracija Brajković češće i u većem obimu publikovao rezultate svojih arhivskih istraživanja.

Peraške zbirke, s posebnim osvrtom na bugarštice, ali i uz spomen deseteračkih epskih pjesama iz toga korpusa komentarisao je i Ilja Nikolajevič Goleniščev-Kutuzov u knjizi *Epos serpskoga naroda* objavljenoj u Moskvi 1963. godine. Pored zapažanja o etimologiji imena bugarštica te klasifikaciji i mogućem porijeklu te vrste, Goleniščev-Kutuzov piše i o uticaju učenih ljudi na konačnu formu tih pjesama, navodeći primjer prerade *Osmana* iz Pjesmarice Nikole Burovića (koju kao i većina autora u to vrijeme pripisuje Andriji Zmajeviću): „Zapisi bugarštica, čak i onih ‘najnarodnijih’ čini se da su bili podvrgnuti obradi dokonih literata. Zanimljiv je pokušaj Andrije Zmajevića (1624–1694), katoličkog nadbiskupa barskog koji je bio rodom iz Perasta. Zmajević je sastavio devet kratkih bugarštica sastavljajući po dva stiha Gundulićeva *Osmana* u jedan red, a poslije svakog para stihova dodao je po jedan pripjev od šest slogova (vidi Bogišić, str. 93–96). To preodjevanje *Osmana* svjedoči o tome da je sredinom XVII stoljeća u Crnogorskom primorju uhu domaćih pisaca bio bliži rastegnuti i žalobni ritam bugarštica

nego glatki i rimovani osmerac Dubrovčana. U Zmajevićevoj preradi rima je prigušena. Pretpostavljam da pokušaj posredno potvrđuje i prvotni postanak ‘dugog stiha’ iz četverestopnog troheja.²²⁷ Goleniščev-Kutuzov bugarštice naziva poezijom ribara, hajduka i sitnih građana i smatra da nema dovoljno razloga da se u njima prepozna nasljeđe srpskih i bosanskih feudalaca koji su se pred Osmanlijama povlačili prema Dalmaciji. Spominje još i pjesmarice Julija Balovića, Nikole Mazarovića, kao i dva zbornika iz Arhiva HAZU u kojima se nalaze bugarštice a za koje veli da su takođe iz Perasta. Njegova ocjena vrijednosti toga nasljeđa usaglašena je sa zaključcima Valtazara Bogišića: „Paralelno ispitivanje Karadžića i tekstova u Bogišićevu izdanju pokazuje da bugarštice (među njima dvije s kosovskom temom – br. 1 i br. 2) po svojim umjetničkim kvalitetima, po jasnoći izlaganja i povezanosti kazivanja zaostaju za pjesmama u desetercu što ih je izdao Vuk; isto to može se reći i o većini deseteraca u rukopisu Nikole Mazarovića – o istim temama kao u Vukovim zbirkama.“²²⁸

Bokeljske usmenoknjiževne rukopise spominje i Vido Latković u predgovoru antologiji *Epska narodna poezija Crne Gore* (1964). Na osnovu onoga što je u literaturi već bilo rečeno on daje sumaran opis dva zagrebačka rukopisa u kojima se nalaze bugarštice. Kao zanimljivu činjenicu on izdvaja to što se u jednom od tih zbornika opjeva i savremeni događaj, napad Mehmed-paše na Kotor, pa zaključuje: „Ovo opjevanje novih događaja kazuje da je u Boki Kotorskoj u XVII vijeku pjevanje epskih pjesama u dugom stihu bilo još uvijek aktivno, tj. pratilo je i ocjenjivalo savremene događaje. Na to ukazuje i činjenica

---

²²⁷ Ilja Nikolajevič Goleniščev-Kutuzov, „Istraživači epike i narodni pjevači“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleđa*, priredila Maja Bošković-Stulli, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 193.

²²⁸ Isto, 194–195.

da su sve pjesme ovih bokokotorskih rukopisa ispjevane i zabilježene u klasičnoj formi bugarštica, naime, sa redovnim pripjevom koji vezuje dva i dva uzastopna stiha, što nije slučaj sa pjesmama dugog stiha zabilježenim izvan Boke Kotorske.²²⁹ Kako Latković primjećuje, stvaranje pjesama o novim događajima, uz zadržavanje klasične forme, još više se ispoljilo u rukopisima koje on imenuje „peraštanskim“, odnosno, kako on veli, Balovićevu i Mazarovićevu rukopisu. Koliko pisanje iz druge ruke, u ovome slučaju bez uvida u rukopise, na osnovu Bogišićeva izdanja, može zavesti autora, potvrđuje to što Latković iznosi tvrdnju da Balovićev rukopis sadrži bugarštice, a Mazarovićev deseteračke pjesme, kao i niz materijalnih grešaka koje Latković pravi opisujući sadržinu Mazarovićeve zbirke. Kao dio Mazarovićeve zbirke koji je objavio Bogišić, Latković navodi pjesmu o ženidbi kralja Vukašina vilom, varijantu Vukove *Ženidbe kralja Vukašina*, nekoliko pjesme o Marku Kraljeviću te pjesme o Starini Novaku i Senjaninu Ivu, bici kod Mohača i oslobođenju Beograda 1717. godine, kojih u zbirci Nikole Mazarovića zapravo i nema, nego ih je Bogišić publikovao iz drugih rukopisa.

Četiri priloga o epskim pjesmama iz pjesmarica Julija Balovića i Nikole Mazarovića, na osnovu prijepisa koje mu je ustupio Miroslav Pantić, objavio je Radosav Medenica. U hronološki prvome objavljenom članku iz toga niza, „Peraške bugarštice i njihove deseteračke paralele“, Medenica je uporedio 9 bugarštica iz zbirke Julija Balovića s njihovim deseteračkim preradama u zbirci Nikole Mazarovića. Osvrt na osnovne motive pjesama, praćen i izvjesnim stilističkim primjedbama, kao i istorijskom kontekstualizacijom, Medenicu je naveo na ovaj zaključak o bugaršticama i njihovu trajanju u usmenoj kulturi

---

²²⁹ Vido Latković, „Narodna epska pjesma u Crnoj Gori“, u: *Epska narodna poezija Crne Gore*, izbor i redakcija dr Vido Latković & Jovan Čađenović, Grafički zavod, Titograd, 1964, str. 11.

Perasta: „Usled njihove hroničarsko-istorijske tendencije paraške bugarštice imaju znatno manje ukrasnih figura nego ostale pesme ovog žanra, a dvostruki epiteti i ponavljanje prepozicije na čelu polustiha, toliko karakteristični za dubrovačke bugarštice, ovde se javljaju veoma retko. (...) Ali ovde je daleko bitnija činjenica da bugarštica negde sredinom XVII veka, a možda i ranije, u Perastu a zacelo i celoj Boki, nije više predstavljala živu narodnu umetnost koja se neguje i dalje pamti i prenosi nego deseteračka pesma.“ Tim zaključkom objašnjava i potrebu koja se javila u Perastu krajem XVII i u XVIII vijeka da se paraške bugarštice transformišu u deseteračke pjesme. S druge strane o deseteračkoj epici, na osnovu analiziranoga korpusa, Medenica zaključuje: „Da je deseteračka pesma u ovoj oblasti već odavno cvetala nezavisno od bugarštica i u svom razvoju dostigla visok umetnički stepen svedoči dovoljno ono primera koje smo napred naveli i u kojima su i pesnički jezik. i ukrasni epiteti, i stajaće figure i formule, čak i sheme, jednom reči: celokupna poetska faktura, već izgrađeni i čvrsti.“²³⁰ U radu „Peraški rukopisi Balovića i Mazarovića“ objavljenom u knjizi *Nаша narodna epika i њени tvorci* Medenica je dao širi osvrt na ta dva zbornika, koristeći dijelom i analize prethodnoga rada u kojemu je opisao bugarštice i njihove deseteračke paralele, no proširujući interesovanja i na ostale usmenoknjiževne tekstove ta dva zbornika, kako na deseteračke pjesme posvećene hajducima ili pjesme o Vicku Bujoviću, tako i na počašnice, balade, poskočnice, satirične pjesme i dr. Istorijske okvire problematike Medenica nikako ne gubi iz vida, rekonstruišući iz drugih dostupnih izvora povijesne činjenice koje su prethodile nastanku pojedinih pjesama ili osvjetljavajući istorijski profil pojedinih likova. Isto tako, kad god se susretne u pjesmama s nekim prepoznatljivim motivom, on poseže za po-

---

²³⁰ Radosav Medenica, „Peraške bugarštice i njihove deseteračke paralele“, *Serta Slavica in memoriam Aloisii Schmaus*, Minhen, 1971, str. 491.

ređenjem varijanata, koliko to prostor takve studije dozvoljava. Rezimirajući rezultate svojih analiza deseteračkih pjesama ova dva zbornika, Medenica napominje: „Nesigurnost i labavost deseteračkog stiha je karakteristična pojava u deseteračkim pesmama i Balovićeve i Mazarovićeve rukopisa, negde u jačoj negde u manjoj meri. Da li je to znak neusahle tradicije bugarštica ili ovde, daleko pre, dokaz da guslarska umetnost širih narodnih slojeva, ovde hercegovačko-crnogorskog brdskog zaleđa, u priobalnom pojasu Boke, kod kulturno odmaklih slojeva koji su bili nosioci ovoga građanskog i gradskog pesnikovanja, nije bila još potpuno odomaćena.“²³¹ Na samome kraju priloga Medenica se osvrnuo i na bugarštice iz dva zagrebačka rukopisa, koje je objavio Bogišić u svojoj znamenitoj zbirci, uočavajući da se od peraških pretežno hroničarskih razlikuju po karakterističnim jezičko-stilskim odlikama. O rukopisma Julija Balovića i Nikole Mazarovića Medenica je pisao još u dva navrata,²³² no u njima se uglavnom ponavljaju analize i zaključci iz prethodna dva rada. U priložima o zbirkama Julija Balovića i Nikole Mazarovića Medenica je ispravio Bogišićeve nesigurne navode da je riječ o dvije posve zasebne zbirke, bez ikakva međusobnog dodira, ukazujući na to da su Mazarovićeve deseteračke paralele Balovićevih bugarštica upravo nastale transformacijom iz jednoga

---

²³¹ Radosav Medenica, „Peraški rukopisi Balovića i Mazarovića“, u: Radosav Medenica, *Naša narodna epika i njeni tvorci: crnogorsko-hercegovačka planinska oblast, postojbina patrijarhalne kulture i epske pesme Dinaraca*, Obod, Cetinje, 1975, str. 42.

²³² Radosav Medenica, „Narodne pesme u rukopisima Julija Balovića i Nikole Mazarovića“, *Rad XVI-og kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Igalo, 1969*, Udruženje folklorista Jugoslavije, Cetinje, 1978, str. 61–70; Radosav Medenica, „Kratak osvrt na usmeno (narodno) stvaralaštvo Boke“, u: Radosav Medenica, *Nekoliko najistaknutijih problema iz naše usmene (narodne) epike*, Univerzitetska riječ, Titograd, 1986, str. 43–51.

stih u drugi, a ne nezavisno jedne od drugih. Njegovu istančanome ošjećaju za usmenu poeziju nije promaklo ni da uoči koje su to pjesme iz ovih zbornika mogle imati duži život u narodu, a koje su zaista nastale kao oponašanje usmenih pjesama.

Ovđe vrijedi notirati i to da Mazarovićevu zbirku, tada iz druge ruke, na osnovu Bogišićeva zbornika, Medenica spominje i u knjizi *Banović Strahinja u krugu varijanata i tema o neveri žene u narodnoj epici*, bilježeći da se u toj pjesmarici nalazi jedna varijanta pjesme *Ženidba kralja Vukašina*.²³³ To, međutim, nije tačno. Naime, pjesma koju je Bogišić objavio pod rednim brojem 97, a koju Medenica spominje, potiče zapravo iz dubrovačkoga rukopisa koji se nalazio u biblioteci Male braće i iz kojega je Bogišić publikovao bugarštice i deseteračke pjesme u svojoj zbirci. S obzirom na prilično nepregledan način koji je Bogišić koristio da notira iz kojega je rukopisa u svoj zbornik prenio pojedine pjesme, nije za čuđenje što je inače precizni Medenica došao u zabludu i Mazaroviću pripisao pjesmu koje u njegovoj zbirci odista nema. Na isti način Medenica griješi kad za dvije deseteračke pjesme o Marku Kraljeviću iz Bogišićeva zbornika, i to one objavljene pod brojem 86 i 87, veli da su s bokeljskoga terena, iako su i one preuzete iz dubrovačkoga rukopisa Male braće. Ipak, u dijelu knjige posvećenom temi nevjere u „narodnoj epici“ Medenica analizira jedan tekst zapisan u Boki. Riječ je o bugarštici o Marku Kraljeviću i Minji Kosturaninu, objavljenoj pod brojem 7 u Bogišićevu zborniku, a preuzetoj iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30. Tu pjesmu on izdvaja u posebnu grupu pjesama u kojima zapravo i nema ženine nevjere, već u njima nasilnik u odsustvu muža otima ženu, a muž potom odlazi na dvor otimača, kažnjava ga i vraća natrag ženu. Zanimljivo

---

²³³ Radosav Medenica, *Banović Strahinja u krugu varijanata i tema o neveri žene u narodnoj epici: studija iz naše narodne poezije*, Naučno delo, Beograd, 1965, str. 170.

je Medeničino zapažanje kojim pronicljivo upućuje na autorsku provenijenciju te, ali i drugih sličnih pjesama: „Usmena tradicija o avanturi Mine od Kostura bila je već uveliko izbledela i deformisana kad je neki bokeljski ili dubrovački ‘šjor’ od te tradicije, koristeći se narodnim stihom bugarenja, sočinio jednu tipičnu ‘aventure’ u duhu viteške zabavne epike omiljene u primorskim gradovima, jer ni ova bugarštica, kao ni čitav niz ostalih, nemaju ni trunke narodnog duha – u smislu kolektivne duhovne manifestacije širokih narodnih slojeva, u kom smislu tim pojmom i operišemo u nauci o narodnoj epici.“²³⁴

U *Istoriji srpske književnosti baroknog doba* peraške i bokeljske usmenoknjiževne zbornike spominje, a njihovim se pjesmama koristi pri analizi izvjesnih „baroknih“ kompozicionih rješenja, istoričar književnosti Milorad Pavić. Ostavimo li po strani opravdanu zamjerku da peraškim i bokeljskim zbirka- ma zaista ne bi trebalo da ima mjesta u istoriji srpske književnosti (osim, eventualno, kao rukopisima koji mogu poslužiti za komparativnu analizu), Pavićevo pisanje ne donosi neke važnije informacije niti analize. Ostvarena kao književnoistorijska sinteza, njegova knjiga daje samo pregled dotadašnjih saznanja, uz spomen zbirki Nikole Burovića (za koju još uvijek ne znajući njenoga zapisivača koristi naziv – zbirka „nepoznatoga Peraština“), Julija Balovića, Nikole Mazarovića te tri zbirke iz Arhiva HAZU.²³⁵ Izvjesno je da su mu za opis i materijale vezane za te rukopise od najveće važnosti bile zbirke Valtazara Bogišića i Miroslava Pantića.

Za osvrt na predvukovsko usmenoknjiževno nasljeđe tim se istim zbirkama koristio i Maksim Zloković u prilogu „Po-

---

²³⁴ Isto, str. 185.

²³⁵ Milorad Pavić, *Istorija srpske književnosti baroknog doba*, Nolit, Beograd, 1970, str. 432–433.

morski motivi u epskim pjesmama Boke“.²³⁶ Pišući o bugaršticama Zloković veli: „Izgleda da bugarštice nijesu nastale kao i ostale narodne pjesme, već da su ih pisali obrazovaniji ljudi, naročito vlastela i kaluđeri. Misli se da su nastale u našim južnim oblastima i da su se selile na sjever ispred Turaka“.²³⁷ Za ovu posljednju tvrdnju Zloković se poziva na Vojislava M. Jovanovića, no u nastavku teksta s pozivom na ruskoga naučnika Golniščev-Kutuzova iznosi hipotezu da se bugarštice nastale „u primorskim oblastima južnih Slovena između Splita i Skadarskog jezera, vjerovatno i susjednim područjima Bosne i Hercegovine.“²³⁸ Zloković stoji na uvjerenju da su bugarštice nastale u Boki, u raznim vremenima, a da su potom oblikovane duž srednjega primorja, đe su poprimile izvjesne jezičko-stilske osobenosti lokalnoga ambijenta. Po njegovu mišljenju, one su nastale neposredno po dolasku prebjega iz Srbije u primorske krajeve, što ne potkrepljuje bilo kakvom argumentacijom. Premda to nije eksplicitno formulisao, Zloković vjerovatno ima u vidu jednu istorijsku činjenicu koja je često služila kao argument u raspravama o postanku bugarštica. Riječ je o dolasku Đurđa Brankovića u Dubrovnik đe se zadržao izvjesno vrijeme 1441. godine.²³⁹ Autori koji taj provjereni istorijski podatak koriste kao argument o povlačenju srpske vlastele u primorje i njihovu prenošenju bugarštica s istoka na zapad, previđaju jednu neobično važnu činjenicu, a to je naglašeno protivdespotovsko i prougar-

---

²³⁶ Maksim Zloković, „Pomorski motivi u epskim pjesmama Boke“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XIX, Kotor, 1971, str. 115–146.

²³⁷ Isto, str. 118.

²³⁸ Isto.

²³⁹ O vezama Đurđa Brankovića s Dubrovnikom videti u: Jelka Ređep, „Dubrovnik, utočište srpskih despota Brankovića“, u: Jelka Ređep, *Ubistvo vladara. Studije i ogledi*, Prometej, Novi Sad, 1998, str. 40–49. Opširnije u monografiji: Momčilo Spremić, *Durađ Branković 1427–1456*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2006.

sko raspoloženje kojim obiluju bez izuzetka i bokeljske i dubrovačke bugarštice. O tome Ilja Nikolajevič Goleniščev-Kutuzov veli: „Kao opći ideološki pravac u mnogima od tih kompozicija opaža se neprijateljski stav prema Brankovićima i simpatije prema ugarsko-hrvatskim junacima XV i XVI stoljeća kao i prema Skenderbegu, borcima protiv turskog nasilja.“²⁴⁰ No Zloković donosi i neke zanimljive folklorističke informacije kad spominje tradiciju prisutnu na primorju, od Boke pa do Cetine, da se narodne pjesme pjevaju iz pjesmarica, a samo poneđe uz gusle, ističući da je i sam bio potonji javni „pjevač iz pjesmarica“ u Bijeloj. Iako sam po sebi zanimljiv, taj podatak nema znatnije vrijednosti za rekonstrukciju prvobitnoga izvođenja bugarštica, budući da tradicija kakvu opisuje Zloković ne mora nužno, a reklo bi se i ne može, biti prećerano stara. Vrijedno je i njegovo zapažanje da se glagol bugariti u značenju tužiti, žaliti i u njegovo vrijeme koristio u Boki. S pozivom na Miloša Miloševića i Miroslava Pantića Zloković navodi dotad poznata imena peraških zapisivača usmene poezije XVII i XVIII stoljeća, ponavljajući za njima i greške u identifikovanju Andrije Zmajevića i Andrije Balovića kao sakupljača i zapisivača usmenoknjiževnih zbirki. Zanimljivo je da Zloković bilježi da su se neke od pjesama iz tih starih zbirki u njegovo vrijeme još mogle čuti u Boki kao živi dio usmene kulture. Osim što analizira pomorske motive u usmenoj epici kako dugoga, tako i deseteračkoga stiha, Zloković često komentariše i izvjesne leksičke specifičnosti tih pjesama, bilo da im traži paralele u savremenome bokeljskome govoru bilo da ih identifikuje u drugim i dalje živim oblicima bokeljske usmene kulture, tražeći u njima potvrdu teze da su pjesme ponikle baš na bokeljskome tlu. Prava je šteta što Zloković nije ranije imao pred sobom makar dio građe peraških i bokeljskih pjesmarica XVII i XVIII vijeka jer bi tako i njegov prethodno objavljeni

²⁴⁰ Ilja Nikolajevič Goleniščev-Kutuzov, nav. djelo, str. 193.

rad „Primorsko-pomorski motivi u lirskim narodnim pjesmama Boke“²⁴¹ zacijelo bio kompletniji. No i u tome radu, na temelju objavljene građe i vlastitih istraživanja, daje neke vrijedne, u prvome redu folklorističke vijesti, poput informacija o tekstovima pjesama koje je sam zabilježio i načinu njihova izvođenja.

U obimnoj polemički intoniranoj studiji „Narodne pesme dugoga stiha“ objavljenoj u časopisu *Književna istorija* tokom 1972. i 1973. godine Nenad Ljubinković je podvrgao kritičkom preispitivanju dotadašnje naučne hipoteze i zaključke vazane za ključne probleme proučavanja bugarštica. Više od drugih autoriteta koji su se bavili bugaršticama na udaru njegove kritike našao se, nekad s više a nekad s daleko manje uspjeha, Valtazar Bogišić. Bogišića Ljubinković krivi za niz po njegovu sudu nedovoljno utemeljenih zaključaka koji su se odomačili tokom istorijata proučavanja bugarštica. Dok s potpunim pravom osporava valjanost Bogišićeva metoda primijenjenoga u njegovu zborniku će je pjesme, po ugledu na Vuka Stef. Karadžića, poručao hronološki i tematski, čime je razbio cjelovitost zbirke iz kojih je preuzimao tekstove, neke Bogišićeve primjedbe, poput one da bugarštice reflektuju svijet feudalnoga poretka i viteškoga ambijenta, Ljubinković apodiktički opovrgava, čini se bez dovoljno uvjerljive argumentacije. Kritikujući Bogišićeva uopštavanja koja dolaze do izražaja kad karakteristike jednoga broja pjesama pripiše cijelome korpusu, i sam Ljubinković zapada u neka bespotrebna apstrahovanja. Ljubinković s pravom, a ne ni prvi, ukazuje na to da je Bogišićev metod grupisanja pjesama rezultirao nemogućnošću sagledavanja individualnih karakteristika pjesama pojedinih zapisivača. On ističe da je Bogišić većinu zaključaka iz predgovora svoje zbirke zasnovao na pri-

---

²⁴¹ Maksim Zloković, „Primorsko-pomorski motivi u lirskim narodnim pjesmama Boke“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, X, Kotor, 1962, str. 293–311.

mjerima koje je pronašao u pjesmama iz biblioteke Male braće u Dubrovniku te da se takvi zaključci ne mogu prihvatiti i za ostale zapisivače i zbirke. No kritikujući Bogišića i sam zapada u kontradikcije, kao u ovome tvrđenju: „U pesmama dugoga stiha zabeleženim u dubrovačkoj okolici (*dubrovački rukopis*) epitet *vrli* se upotrebljava u značenju koje nam je poznato i iz dela dubrovačkih pesnika (divalj, okrutan, strašan – prim. A. R.). U pesmama dugog stiha iz Boke Kotorske (*Balovićev rukopis*), iz Perasta – koje su se i najduže zadržale u kakvom-takvom aktivnom životu – epitet *vrli* se upotrebljava u značenju nama danas bliskom.“²⁴² Manjkavost tih tvrdnji ogleda se u tome što je autor zanemario zagrebački rukopis IV a. 30, nastao u Boki Kotorskoj, a u kome se epitet *vrli* srijeće u sintagmama koje bi mogle asociirati oba pretpostavljena značenja. Nije Ljubinković imao uspjeha ni u dokazivanju da se termin *bugarštica* i njemu srodni termini *bugarkinja* i *bugarka* ne mogu uzimati kao naziv jedne pjesničke vrste, već da je njihovo značenje vezano za način pjevanja pjesama, zbog čega predlaže da se termin *bugarštica* zamijeni sintagmom „pesme dugoga stiha“. Ko će izmjeriti adekvatnu dužinu od koje počinju i do koje završavaju pjesme dugoga stiha, to Ljubinković ne objašnjava. Pri svemu tome, zanemaruje spomene „bugarki“ iz pjesmarice Nikole Burovića koje dodatno potvrđuju da je za prve zapisivače tih tekstova to bila specifična pjesnička vrsta, a ne samo ili, ako je suditi po spomenu „srpskoga načina“ kod Hektorovića, ne uopšte način pjevanja. Međutim, kad tragove bugarštičkoga stila uočava u *Ljetopisu crkovnome* Andrije Zmajevića, na osnovu bokeljskih rukopisa dokazuje da su te pjesme duže vremena živjele u narodu, ili kad opet na primjerima iz bokeljskih rukopisa

---

²⁴² Nenad Ljubinković, „Narodne pesme dugoga stiha“, u knjizi: Nenad Ljubinković, *Traganja i odgovori. Studije iz narodne književnosti i folklor* (I), Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2010, str. 30.

opovrgava Bogišićeve sudove o slaboj umjetničkoj vrijednosti bugarštica i nefunkcionalnosti pripjeva, dokazujući upravo suprotno, Ljubinković je nesumnjivo na pravome tragu. Studija „Narodne pesme dugoga stiha“ otvara brojna pitanja, na neka od njih nudi valjane odgovore, na neka pak samo naslućivanja, a na neka ne sasvim najsrećnija rješenja. Ipak, u cjelini je riječ o zanimljivome i istraživački podsticajnom pokušaju da se nanovo prokomentarišu brojni problemi vezani za izučavanje bugarštica. Svodeći svoja razmatranja, Ljubinković zaključuje: „*Pesme dugoga stiha jesu narodne pesme*. Isto onoliko narodne pesme, koliko su to bile i *chansons de geste*, *vizantijske epske pesme*, *novogrčke paraloge*, *ruske istorijske epske pesme XVII veka* itd. Ispevane su od pojedinaca, katkad i od ‘pravih’ pesnika, ali su bile prilagođene i pri daljem prenošenju (prvo usmenom, kasnije zborničkom – pismenom) prilagođavale su se uvek zahtevima sredine, odnosno pojedinaca (kao dela te sredine).“²⁴³ Kao prilog toj studiji Ljubinković je objavio korisne sadržaje najvažnijih zbirki u kojima se nahode bugarštice (Dubrovački rukopis Male braće, dva zagrebačka rukopisa nastala u Boki te pjesmarice Julija Balovića i Nikole Mazarovića), ispravljajući tako Bogišićev propust, koji je, doduše, i sam Bogišić namjeravao korigovati u planiranoj ali nikad objavljenoj drugoj knjizi *Narodnih pjesama*. Premda je istraživanje započeo služeći se prijepisima zbirki dobijenim od Miroslava Pantića, Ljubinković se uključuje u uzan krug istraživača koji su vršili arhivska istraživanja, budući da je iz studije vidljivo da je boravio u Bogišićevu arhivu u Cavtatu i služio se njegovim neobjavljenim materijalima. S obzirom na tu okolnost, ostaje nepoznanica zašto tokom istraživanja nije koristio i pjesmaricu Nikole Burovića, koja se nalazi u Bogišićevu Naučnome arhivu, a mogla je svakako biti od koristi za neka razmišljanja o fenomenu bugarštica, a isto tako nije sasvim ja-

²⁴³ Isto, str. 113.

sno kako se moglo desiti da u prilogu studije iznese tvrdnje da se zbirke Julija Balovića i Nikole Mazarovića nalaze u Bogišićevu arhivu u Cavtatu, kad je onđe mogao zateći samo njihove prijepise, jer je prvi od spomenutih rukopisa u Arhivu HAZU u Zagrebu, a drugi u Nadžupskome arhivu u Perastu.

Iako bokeljske usmenoknjiževne pjesmarice nijesu bile u centru njegova naučnoga istraživanja, Radoslavu Rotkoviću pripada važno mjesto u istorijatu njihova proučavanja. Baveći se dugo, a u prvome redu na osnovu arhivskih istraživanja, djelom Ivana Antuna Nenadića, Rotković je pomogao da se odgonetne problem „autorstva“ tri zbirke iz Arhiva HAZU, za koje je još od Bogišićevih opisa bilo izvjesno da su nastale u Boki Kotorскоj. Preciznije rečeno, zahvaljujući Rotkovićevim bilješkama ustanovili smo da je najveći dio usmenoknjiževnih tekstova iz rukopisa IV a. 30, I a. 27 i I b. 80 ispisan rukom Peraštanina Ivana Antuna Nenadića. Tokom svojih istraživanja Rotković je koristio arhivske fondove Nadžupskoga arhiva u Perastu, Naučnoga arhiva Valtazara Bogišića u Cavtatu te Arhiv HAZU, pa je i prvi od autora, makar i uzgredno, spomenuo da su se sakupljanjem usmenoknjiževnih tekstova u Boki, pored od ranije poznatih imena, bavili i Krsto Mazarović²⁴⁴ i Ivan Antun Nenadić.²⁴⁵ Kao što je već bilo riječi, Rotković je na postojanje rukopisa narodnih pjesama pisanih rukom Ivana Antuna Nenadića u Arhivu HAZU ukazao u monografiji *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja*,²⁴⁶ pa smo tragom te informacije pregledali dio njegove

²⁴⁴ Radoslav Rotković, *Crnogorsko književno nasljeđe I*, Pobjeda, Titograd, 1976, str. 146.

²⁴⁵ Radoslav Rotković, „Crnogorci – Književnost“, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, CRN–Đ, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1984, str. 128.

²⁴⁶ Dr Radoslav Rotković, *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja. Prilog istoriji drame XVII i XVIII vijeka*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2000, str. 96.

zaostavštine, u kojoj smo u kutiji građe naslovljenoj „Rukopisi crnogorskih pjesama“ pronašli djelove fotokopija zbirki I b. 80 i I a. 27 iz Arhiva HAZU i napomene na marginama kopija koje ukazuju na to da je Rotković kao njihova zapisivača identifikovao Ivana Antuna Nenadića. Jednostavnim upoređivanjem toga rukopisa s rukopisom glavnine pjesama zbirke IV a. 30, kao i rukopisa dva crkvena prikazanja pisana Nenadićevom rukom, koja se takođe nalaze u Arhivu HAZU, postalo je jasno da se uz ime Ivana Antuna Nenadića mogu vezati čak tri rukopisne usmenoknjiževne zbirke.

O bokeljskim je usmenim epskim pjesmama u kontekstu starije usmenoknjiževne tradicije raspravljao i Svetozar Koljević u knjizi *Naš junački ep*.²⁴⁷ Tu je knjigu docnije dopunio i temeljno preradio za englesko izdanje (1980), čiji je prijevod s engleskoga pod naslovom *Postanje epa* objavio 1998. godine.²⁴⁸ Koljevićev pristup usmjeren je na s jedne strane opisivanje i analizu jezičkih obrazaca karakterističnih za bugarštice i registrovanje njihovih tragova u poznijoj deseteračkoj epici, a s druge strane na kulturnoistorijsku rekonstrukciju i na tematološku analizu korpusa. U njegovoj prvoj knjizi građu za svoju jezičko-stilsku i tematološku analizu crpio je iz Bogišićeva zbornika, dok je u *Postanju epa* kao izvor koristio i Pantićeve prijepise pjesmarica Julija Balovića i Nikole Mazarovića. U poglavlju „Veličanstveno mucanje“, posvećenom upravo bugaršticama, Koljević ovako sažima osnovne pravce svoga tumačenja bugarštica i ocjene njihova književnog značaja: „Upšteno govoreći, ranije zapisane bugarštice su jasnije u naraciji i nadahnutije u slikovnosti nego one kasnije, ali s izuzetkom jednog značajnog cjelovitog pjesničkog ostvarenja (‘Marko Kraljević i brat mu Andrijaš’), kao

---

²⁴⁷ Svetozar Koljević, *Naš junački ep*, Nolit, Beograd, 1974.

²⁴⁸ Svetozar Koljević, *Postanje epa*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Novi Sad, 1998.

i nekoliko izvanrednih fragmenata, one odslikavaju ‘silaznu’ društvenu liniju i umjetničko rasulo starijeg, feudalnog oblika epskog pjevanja. Njihova visoka herojska pjesnička dikcija bila je iščupana iz svog srednjovjekovnog feudalnog ambijenta; ona je nadživjela svoj izgubljeni historijski zavičaj kao oblik popularne zabave među nepismenim slojevima glavnih jadranskih gradova i njihove okoline – to jest u razvijenim gradskim sredinama. Stoga je ovaj epski krš zanimljiv prevashodno po onome što je ponudio tradiciji usmenog deseteračkog epskog pjevanja u usponu. A to je bilo zavještanje nekih krupnih historijskih tema, mnogobrojnih sporadičnih motiva, desetina narativnih i stilskih sredstava, stotina jezičkih obrta, formula i obrazaca, koji su zaživjeli punim životom u kasnijem deseteračkom seljačkom epskom pjevanju.²⁴⁹ U poglavlju „Novi glas: u Dalmaciji“ Svetozar je Koljević skrenuo pažnju na zbirke Julija Balovića i Nikole Mazarovića. Za ovu prvu, doduše, pogrešno ističe da je pisana nepoznatom rukom a sačuvana u porodici Balović, što je neočekivan podatak, budući da je još Srećko Vulović ustanovio da je rukopis pisan rukom Julija Balovića. Zanimljivo je da se neke sitnije nepreciznosti, poput navedene, koje su opet djelimično i posljedica pisanja bez uvida u izvornu građu, s oslanjanjem na druge autore, Koljević u osnovi precizno rekonstruiše paraški kulturni, privredni i historijski milje pogodan za nastanak epske poezije: „Ne bi se stoga moglo reći da je bilo nekakve oskudice u građi za epsko pjevanje; a dvostruki – patricijski i hajdučki – društveni ambijent Perasta bio je pogodno tle na kojem su se feudalne bugarštice i seoske deseteračke pjesme sretale i živjele u tijesnom dodiru.“²⁵⁰ Kao što se vidi iz navedenoga citata, Koljević bugarštice i deseteračku usmenu epiku sagledava kroz prizmu socijalne dihotomije: feudalno društvo – seoska civiliza-

---

²⁴⁹ Isto, str. 47.

²⁵⁰ Isto, str. 75.

cija pod osmanskom vlašću. Analiza formula, jezičkih obrazaca, narativnih i stilskih sredstava, ponavljanja motiva i sl. u peraškim bugaršticama i njihovim deseteračkim paralelama osnova je za njegovu dalju razradu izvedenu i na drugim materijalima, mahom iz Bogišićeve zbirke, o transformaciji pojedinih elemenata starije epike, u novom društvenom ambijentu. Ta analiza zapravo dosljedno potkrepljuje njegovu tezu o bugaršticama kao „pjesničkome mucanju“, za razliku od jasne deseteračke pjesme, čak i kad, kao u peraškim pjesmama, u njima nema velike poezije. Jezičke obrasce i formule koje detektuje u tim pjesmama Koljević prepoznaje u razvijenoj i pjesnički uobličenoj formi u pjesmama iz poznijih, u prvome redu Vukovih, zapisa.

Pregledni rad o bugaršticama napisala je, sumirajući rezultate dotadašnjih istraživanja, a osvrćući se i na one peraške provenijencije, Nada Milošević-Đorđević.²⁵¹

Južnoslovenski epos iz komparativne perspektive proučavao je sovjetski teoretičar književnosti Viktor Maksimovič Žirmunski u studiji *Epsko stvaralaštvo slovenskih naroda i pitanja uporednoga proučavanja epike*, ukazujući i na neke motivske karakteristike pojedinih bugarštica. Žirmunski, naime, polazi od teze da su u baladnome žanru široko rasprostranjeni internacionalni sižei ilustrujući to na većem broju primjera iz južnoslovenske usmene poezije. Po njegovim riječima „balade imaju sadržinu češće posve ličnu, ljubavnu, porodičnu, uslovno rečeno ‘novelističku’, a ne herojsku, iako u određenim historijskim okolnostima mogu biti ukrašene ratnom heroikom, karakterističnom za feudalnu epohu.“²⁵² Kao jedan od primjera balade s prisustvom internacionalnih sižea, Žirmunski navodi pjesmu

---

²⁵¹ Nada Milošević-Đorđević, „Rečnik usmenih književnih rodova i vrsta (VII)“, *Književna istorija*, IX, 35, Beograd, 1977, str. 541–561.

²⁵² В. М. Жирмунский, *Сравнительное литературоведение Восток и Запад*, Наука, Ленинград, 1979, str. 269. (Prijevod naš)

„Marko Kraljević i Mina od Kostura“, koju je publikovao Vuk Stefanović Karadžić u drugoj knjizi *Srpskih narodnih pjesama*, kao i istoimenu bugaršticu koju je pod brojem 61 objavio Val-tazar Bogišić u svojem zborniku, a koja potiče iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30, ukazujući, s pozivom na Sozonovića, na njihovu srodnost s romanskim baladama i romansama o „Mavru-Saracenu“ koji otima hrišćansku đevojku, nakon čega slijedi muževljeva potraga, prerušavanje u hodočasnika, plasiranje vijesti o njegovoj lažnoj smrti i sl.²⁵³

Kao što se moglo zaključiti iz dosadašnjega izlaganja, peraške su i bokeljske pjesmarice u nauci kakvo-takvo interesovanje pobudile prvenstveno zahvaljujući bugaršticama, pa su i deseteračke epske pjesme koje one sadrže mahom proučavane da bi se ustanovila hronologija postanka ili jezičko-stilske osobine bugarštica i njima paralelnih deseteračkih epskih pjesama. Lirske pjesme ovoga korpusa gotovo da su sasvim zanemarene u tim proučavanjima.

Izuzetak predstavljaju proučavanja Hatidže Krnjević. I nije to jedina razlika između nje i većine drugih istraživača. Hatidža Krnjević, naime, pripada onim rijetkim istraživačima koji se nijesu zadovoljili Bogišićevim i Pantićevim izdanjem, pa ni samo Pantićevim prijepisima zbirki koje je taj autor, izgleda, rado i često ustupao zainteresovanim istraživačima, već su za pjesmaricama tragali onđe đe su ih jedino mogli integralno upoznati i proučiti – u arhivima. Na ime Hatidže Krnjević naišli smo tako i u inventarnim kartonima Arhiva HAZU, kao i u popisu korisnika Naučnoga arhiva Baltazara Bogišića u Cavtatu. Istraživanja je takođe vršila i u Nadžupskome arhivu u Perastu. U Cavtatu je proučavala zbirku o kojoj se zapravo ponajmanje i pisalo u istorijatu proučavanja peraških zbornika, iako je kao najstarija i jedna od obimnijih trebala zavrijediti posebnu pa-

---

²⁵³ Isto, str. 270.

žnju. Riječ je o pjesmarici Nikole Burovića. Zbirka sadrži više od stotinu raznovrsnih lirskih usmenoknjiževnih sastava, a Krnjević je svoju istraživačku pažnju usmjerila kako na osobenu formu počasnica, tako i druge lirske pjesme, koje je analizirala u knjizi *Lirski istočnici* 1986. godine. O počasticama, dotičući se i drugih lirskih pjesama iz Burovićeva zbornika, Krnjević bilježi: „Beležene već od XV veka, počasnice su i kasnije i vazda, očuvale svoja stalna, ujednačena lirska svojstva obnavljana životom; one su izraz svečanih trenutaka ljudskog života i iz tog prazničnog jezgra rađaju se blagoslovene: radost življenja, duševna vedrina i vera u ljudsku dobrotu. S druge strane, drugi sloj lirskih pesama peraškog izvora otvara nova tematsko-stilska polja ulivajući se u onaj, kasnije najširi, tok lirske oblikovanja koji možemo odrediti kao sižejno razvijeniji, stilski i kompoziciono raznovrsniji. Dok su počasnice ispevane u jednom dahu i u najvišem stepenu lirske, dotle ove druge razvijaju lirske teme narativnim činiocima i dramskim pojačanjem kao izrazima celovitijeg zbivanja i složenije emocionalne osnove.“²⁵⁴ Dajući pregled osnovnih osobina lirike zastupljene u Burovićevu zborniku Krnjević nudi dragocjene uvide u tematsko-motivske, stilsko-jezičke, obredno-simboličke osobenosti ovoga korpusa, što je još vrednije – najstarijeg te vrste za koji se u nauci zna. Ističe u toj svojoj nadahutoj analizi svojevrstu prilagodljivost počasnica kao žive lirske forme, koja je uveliko prevazilazila nazdravičarske okvire i bila otvorena za prijem novih raznovrsnih motiva, poput opisa ljepote mladenaca, blagoslova i molitava, ali i erotike i čulne žudnje „u smelim i ljupkim poređenjima i mirisima mediteranske vegetacije“.²⁵⁵ Za drugi sloj lirike iz Burovićeva zbornika, s obiljem pored ostaloga i svadbenih pjesama, Krnjević zaključuje da obiluje svakovrsnim temama i lirskim postup-

---

²⁵⁴ Hatidža Krnjević, *Lirski istočnici...*, str. 70.

²⁵⁵ Isto, str. 94.

cima, uključujući se u opšte lirske nasljeđe i povezujući se kako s ostalim bodeljskim zbornicima, tako i s *Erlangenskim rukopisom* i nešto mlađim pjesmaricama s drugih, udaljenih terena. No tim se analizama ne iscrpljuju njena interesovanja za peraško usmenoknjiževno nasljeđe, pa u posebnoj cjelini iste knjige Krnjević piše i o peraškim počašnicama koje je zabilježio Vuk Stefanović Karadžić tokom njegova boravka u Boki 1834–1835. godine, uočavajući brojne podudarnosti s pjesmama koje je u svoj zbornik unio Nikola Burović, što je i potvrda izuzetne vitalnosti te usmenoknjiževne vrste. Svodeći svoje analize, Krnjević daje ovakvu ocjenu Burovićeve zbirke: „Blagodareći širokom horizontu zabeleženog narodnog pevanja, zbirka Nikole Burovića višeslojno je književno delo velike umetničke i istorijske važnosti.“²⁵⁶ Tragajući posvećeno za najstarijim usmenoknjiževnim nasljeđem ovih prostora, pažnji Hatidže Krnjević nijesu izmakli ni drugi bodeljski zbornici u kojima se mogu naći usmene lirske pjesme. Pored Burovićeva zbornika o kojemu je opširnije pisala, u knjizi *Lirski istočnici* osvrnula se i na tematske i stilske osobnosti bodeljskih zbirki iz Arhiva HAZU od kojih rukopis I b. 80 sadrži četrdesetak usmenih lirskih, između ostalih brojnijih autorskih pjesama, a I a. 27 ima svega dvanaest lirskih usmenih pjesama, kao i na lirske sadržaje iz zbirke Nikole Mazarovića. Poredeći rukopis I b. 80 s Erlangenskim rukopisom Krnjević primjećuje njegovu sociokulturnu specifičnost: „Za razliku od rukoveti *ER*, gde ljubavne pesme prožima neobuzdana erotika a katkad i opscenost, ljubavna i porodična lirika bodeljskog rukopisa odiše kultom patrijarhalnog načina života i obrednom starinom.“²⁵⁷ Još preciznije o specifičnostima lirskih pjesama ove zbirke Krnjević bilježi: „One nose znakove lirskog senzibiliteta područja Boke, retke motive nepoznate lirici drugih krajeva,

---

²⁵⁶ Isto, str. 101.

²⁵⁷ Isto, str. 177.

boju lokalnog pejzaža i čar leksičkih modela svojstvenih govoru kraja gde su pesme zapisane, gde su jedne svakako i postale, dok su druge samo adaptirane.²⁵⁸ Prevazilazeći okvire književnoistorijskoga opisa, Krnjević svoje analize obogaćuje folklorističkim, mitološkim, antropološkim i etnološkim saznanjima, pa je njen prilog proučavanju peraške i bokeljske usmene lirike u metodološkome pogledu ostvaren kao kompleksna interdisciplinarna cjelina. Doprinos Hatidže Krnjević proučavanju i valorizaciji peraških i bokeljskih usmenoknjiževnih zbirki, a prevashodno njihovih lirskih sadržaja, ne očituje se samo u njenim minucioznim analizama tematskih i stilskih osobenosti ovoga korpusa, već i u činjenici da je ona u svome radu publikovanjem pojedinih cijelih pjesama, dotad neštampanih, stavila na uvid javnosti stihove nesumnjive vrijednosti, nepoznate kako naučnoj tako i stručnoj javnosti.

Bokeljskim bugaršticama u kontekstu proučavanja balade pažnju je posvetila u dva svoja priloga Krinka Vidaković-Petrov. U radu „Ne-narativno načelo u strukturi balade“²⁵⁹ ona polazi od definicije balade kao vrste narativne poezije u kojoj su prisutni lirski elementi, potom uspostavljajući podjelu balada na dvije skupine, one čija se struktura zasniva na narativnome načelu i one čija se struktura zasniva na ne-narativnome načelu.²⁶⁰ Obrativši pažnju na tip balade zasnovan na ne-narativnome načelu, autorka uočava da se u tri pjesme koje je odabrala kao ogleadne u funkciji toga načela javlja antiteza. Ta se antiteza u analiziranim primjerima javlja na planu zbivanja, pa autorka uvodi razlikovanje autentičnih događaja od pseudo-događaja u

---

²⁵⁸ Isto, str. 184.

²⁵⁹ Krinka Vidaković-Petrov, „Ne-narativno načelo u strukturi balade“, u: *Poetika srpske književnosti*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1988, str. 141–159.

²⁶⁰ Isto, str. 155–156.

tim baladama, Jedna od pjesama koje Vidaković-Petrova uzima kao predmet analize je bugarštica iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30, koju je Bogišić objavio u svojoj zbirci pod brojem 22 i naslovom „Smrt majke Sekulove“. Autorka poredi realizaciju predstavljene sheme antiteze u toj pjesmi, u bugarštici „Marko Kraljević i brat mu Andrijaš“ te u deseteračkoj pjesmi „Kad morija Mostar morijaše“, ukazujući na sličnosti, ali i specifičnosti strukturiranja antiteze u njima. Opisujući odnos prema motivu smrti u toj vrsti balade i baladama zasnovanim na narativnom načelu Vidaković-Petrov primjećuje: „Za razliku od balada zasnovanih na narativnom načelu (u kojima smrt po pravilu proizilazi iz sukoba kao njegovo razrešenje), ove balade obrađuju *spoznaju* smrti, odnosno, emotivno i psihološko suočavanje s tuđom smrću. Drama koju ove balade obrađuju je drama koja se odvija u subjektivnom prostoru protagoniste, a ona proizilazi iz nekih elementarnih ljudskih svojstava, kao što je, na primer, nemogućnost da se podnese emocija (bol) koja prevazilazi određenu granicu. Uzrok stradanja protagoniste je saznanje da je neko od njegovih najbližih (sin, ćerka, muž, itd.) mrtav.“²⁶¹ U radu „History and fiction in a bugarštica ballad from the Eastern Adriatic: *How the Natives of Perast Punished the Spanish Duke Don Karlo Who Disgraced Two Orphan Maidens of Perast in the Year 1537*“²⁶² Krinka Vidaković-Petrov u središte svojih interesovanja postavlja bugaršticu iz pjesmarice Julija Balovića, koju je Bogišić objavio u svojem zborniku pod naslovom „Kako Peraštani kazniše ispanskoga vojvodu Don Karla koji osramoti dvije perашke sirote djevojke *g(odišta) 1573*“ pod brojem 59. No

---

²⁶¹ Isto, str. 157.

²⁶² Krinka Vidaković-Petrov, „History and fiction in a bugarštica ballad from the Eastern Adriatic: *How the Natives of Perast Punished the Spanish Duke Don Karlo Who Disgraced Two Orphan Maidens of Perast in the Year 1537*“, *Folkloristika*, 1/1, Beograd, 2016, str. 31–42.

ona je koristila tekst iz dvojezične antologije bugarštica Džona Miletića, u čijem je naslovu ispravljeno datiranje događaja, pa je umjesto godine 1573, kako stoji u pjesmarici Julija Balovića i kako je, držeći se originala, štampao Bogišić, ispisana 1537. godina, na osnovu činjenice da je špansko prisustvo u Herceg Novom vezano baš za tu godinu. Prateći odnos povijesnih činjenica vezanih za špansko zauzimanje i osmansko preuzimanje Herceg Novoga 1538–1539. godine,²⁶³ koje rekonstruiše na osnovu dostupne istorijske građe pretežno španske provenijencije, prema pjesničkoj transformaciji tih istorijskih događaja, autorka uočava da je u pjesmi istorijski element bitno redukovan, odnosno zanemaren, kontekst izmijenjen, a vojni sukob predstavljen kao socijalni. Taj prijelaz od istorije ka pseudoistoriji zapravo je usklađen s prijelazom od epske forme prema baladnoj iz čega autorka izvlači zaključak o tome da pjesma, ostvarena u cjelini kao fikcija bez ikakva istorijskoga utemeljenja, nije savremena španskome prisustvu u Herceg Novome, već da je nastala znatno kasnije, što je omogućilo da se zaboravi suštinski istorijski kontekst i da se transformiše u tipični baladni zaplet izveden u skladu s konvencijama toga žanra. Nastojeći da objasni otkud u toj bugarštici izrazito negativna karakterizacija Španaca, autorka iznosi prilično proizvoljne hipoteze, poput one o mogućoj identifikaciji Peraštana s pretežno „srpskim i pravoslavnim stanovništvom“ Herceg Novog, za što nema baš nikakvoga povijesnog osnova budući da onovremeno novsko stanovništvo ni u etničkome ni u vjerskom smislu ne odgovara njenome opisu.²⁶⁴ Nega-

²⁶³ O pjesničkim odjecima bitke kod Herceg Novoga, spominjući i perašku bugaršticu i deseteračku pjesmu, pisao je Josip Torbarina. V. Josip Torbarina, „Pjesnički odjeci bitke kod Hercegnovoga (G. 1539).“, *Hrvatsko kolo*, knjiga XXII, Zagreb, MCMXLI, str. 128–149.

²⁶⁴ Turski putopisac Evlija Čelebi boravio je u Herceg Novom maja 1664. godine i dao precizan opis osmanske vojne i administrativne uprave, navodeći podatak da je u gradu 1900 naoružanih ratnika te donoseći

tivna karakterizacija Španaca u bugarštici zapravo je posljedica konkretnoga istorijskoga konteksta vezanog za ponašanje španskih vojnika, o čemu je pisao Josip Torbarina: „Španski vojnici nisu najbolje postupali s okolnim stanovništvom. Nekoliko su puta provaljivali u Konavle i pljačkali dubrovačka sela. Razzi spominje, da su u raznim prilikama otjerali 14.000 glava sitne stoke, 800 krupne i 2.000 svinja. Osim toga su odvodili u ropstvo lijepe Konavočke i ‘uopće počinili toliko štete, da se ne pamti, da bi Turci bili ikad više počinili’.“²⁶⁵ Proizvoljna je, uostalom, i hipoteza, izrečena kao apodiktički sud, da se ta bugarštica ne zasniva na stvarnome događaju već da je u cjelini proizvod fikcije. To što o tome događaju nema drugih savremenih vijesti nije nikakvo čudo s obzirom na oskudicu dokumenata iz toga perioda i izvjesno lokalni karakter događaja, no zaključak da je riječ o izmišljenome događaju samo zato što se u njemu ne spominju istorijski poznate ličnosti i što ga nijesu zabilježili španski izvori u metodološkom je pogledu sasvim neosnovan, osobito kad se ima u vidu ukupan kontekst bugarštica iz pjesmarice Julija Balovića, obilježenih izrazitom hroničarskom komponentom. To što se u pjesmi referira i na određene lokalne toponime, odnosno njihovu etimologiju, poznate recipijentima peraških bugarštica, kao i to što nasilničko ponašanje španskih vojnika prema devojkama iz novske okoline dokumentuje i Serafino Raci samo oko pet decenija od opisanih događaja, upućuje na pretpostavku da

---

važne demografske i etnološke vijesti: „Većina stanovnika su arnautski, bosanski i hrvatski junaci, koji nose tijesnu odjeću, poput Alžiraca, i šetaju golih cjevanica. Svi oni, malo i veliko, nose puške i barataju oružjem. Za pojasom nose noževe i sablje i bijele čorde. Na glavi oko crvenog fesa stavljaju zavijače, a na leđima nose ogrtače od raznobojnih čoha.“ V. Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Svjetlost, Sarajevo, 1967, str. 429.

²⁶⁵ Josip Torbarina, „Pjesnički odjeci bitke kod Hercegnovoga (G. 1539.)“, *Hrvatsko kolo*, knjiga XXII, Zagreb, MCMXLI, str. 129–130.

i ta pjesma ima neku istorijsku osnovu. Uostalom, u zadarskoj *Narodnom listu* 1874. godine pod pseudonimom „Nepoznat rodoljub iz Boke“ Srećko Vulović opisao je mač „Don Karlota Fernanda Gonzalesa“ koji se u to vrijeme čuvao u peraškoj porodici Visković, a koji je predaja vezivala za događaje opisane u bugarštici.²⁶⁶ To što se u pjesmi spominje „don Karlo“ kojeg ne bilježe istorijski izvori, nije dokaz da je događaj izmišljen. S tim u vezi zanimljiva bi mogla biti činjenica da su Španci za kratkoga boravka u Herceg Novome obnovili i dogradili tvrđavu koja se na mapama redovno označavala kao Gornji grad, premda je u narodnome imenovanju do danas njeno ime Španjola, dok su je sami graditelji nazivali imenom Karla V.²⁶⁷ Otud je, kako nam se čini, to ime u narodnoj predaji moglo potisnuti ime istorijskoga protagoniste. No događaj opjevan u bugarštici i topografska legenda s njim u vezi zabilježeni su i u drugim peraškim izvorima, pa se tako na strani 118 rukopisa *Annali di Pirusto* Andrije Balovića iz sredine XVIII stoljeća, danas u posjedu Muzeja grada Perasta, španski nasilnik imenuje kao don Karlo Gonzaga. Ne isključujemo mogućnost da je podatke za anale Balović mogao preuzeti iz pjesme koja je, sudeći po tome što je sriječemo u dvije najstarije peraške pjesmarice Nikole Burovića i Julija Balovića, bila popularna u Perastu, ali je ovim potvrđeno da i drugi narativni izvori, makar i znatno pozniji od opisanoga događaja, taj događaj tretiraju kao istorijski.

Nekoliko bugarštica iz peraških rukopisa, dostupnih na osnovu Bogišićeve knjige, bile su predmet pažnje Davora Dukića u okviru šire analize figure Protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici. Figura protivnika kao jedna od narativnih figura epskoga

²⁶⁶ V. Nepoznat rodoljub iz Boke, „Opis peraških povjestnih spomenika“, *Narodni list*, XIV, broj. 60, Zadar, 1875, str. 1–3.

²⁶⁷ V. Maksim Zloković, „Turci u Herceg Novom“, *Boka. Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti*, 2, Herceg Novi, 1970, str. 67.

žanra nalazi se u centru njegove književnosemantičke analize. Polazeći od toga da se Protivnik u epskome tekstu manifestuje kao kolektiv (protivnički tabor), naspram kojeg se nalazi Mi-tabor, što asocira izvjesnu aksiološku centriranost epskoga teksta, Dukić nastoji odrediti postupke kojima se ostvaruje unutartekstovno vrednovanje epske zbilje, odnosno vrednovanje suprotstavljenih tabora. S tim u vezi razlikuje tri skupine postupaka unutartekstovnoga vrednovanja epske zbilje. Prvu skupinu čine vrednovanja na leksičkoj razini, drugu vrednovanje iskazom (konstatacijom), dok treću skupinu čini aksiološki postupak vrednovanja na sižejnoj razini (radnjom). Za Dukićevu analizu važan je i pojam legitimiranja pripovjedača, odnosno mehanizam kojim pripovjedač otkriva svoju privrženost jednoj od sukobljenih strana. Na osnovu toga, ovđe ugrubo predstavljenoga analitičkoga modela, on u svojoj studiji ispituje kako se figura Protivnika oblikovala u hrvatskoj povijesnoj epici. Na samome početku toga svog ispitivanja Dukić propituje postupke imanentnoga vrednovanja figure Protivnika u bugaršticama. Iz korpusa bugarštica koje je objavio Valtazar Bogišić Dukić izdvaja svega osam onih koje odgovaraju definisanome pojmu povijesne epike kao usmeno ili pisano prenošena pripovjednog djela u stihu, koje, koristeći za svoju sižejnu jezgru neki istorijski događaj, uz veći ili manji udio izmišljenog ili fantastičnog, odražava (ili proizvodi) vrijednosti prihvaćene unutar neke zajednice.²⁶⁸ A od tih osam bugarštica koje postaju predmet njegove analize njih četiri potiču iz peraških, odnosno bokeljskih rukopisa. Riječ je o tri pjesme iz zbirke Julija Balovića, koje je Bogišić objavio pod brojevima 63, 65 i 73, te o jednoj pjesmi iz zagrebačkoga zbornika IV a. 30, koja se u Bogišićevoj knjizi nalazi pod brojem 77. Ukazujući na u literaturi već formulisane hipoteze o tome da

---

²⁶⁸ Davor Dukić, *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998, str. 8.

neke od bugarštica koje je izdvojio nijesu usmene već umjetne, Dukić minucioznom analizama te pretpostavke izdiže na nivo naučno utvrđene činjenice. Kod bugarštica centar unutartekstovne aksiologije predstavlja leksički sloj. Dukić primjećuje da na leksičkoj razini bugarštica ne prepoznaje izrazito negativno vrednovanje figure Protivnika. Izvjesne ideološke atribucije, međutim, javljaju se isključivo u onim bugaršticama koje su prepoznate kao umjetne. S druge strane, postupci neposrednoga vrednovanja radnjom i vrednovanja na iskaznoj razini, kao donekle i postupak pripovjedačeva legitimiranja, u usmenim bugaršticama potisnuti su u drugi plan, no potonja dva postupka uglavnom se srijeću u umjetnim bugaršticama. Dukić ukazuje i na neke poetičke osobenosti peraških bugarštica u kojima je figura Protivnika makar malo bliža smjeru negativnijega vrednovanja: „Ovdje se najprije misli na pojavu riječi *zulumčar* odnosno *zulum*, i s tim u vezi na neposredno vrednovanje glagolom (br. 63 i 73). Sve je to posljedica bitno drukčije obrade povijesnih tema u peraškim u odnosu na klasične bugarštice. Naime, siže i peraških bugarštica koncentriraju se na prostor samog sukoba, pa tako i motivi nasilja mogu češće iskočiti u prvi plan. No ipak, njihova gustoća i sadržaj nisu takvi da bi se moglo govoriti o *sotonizaciji* Protivnika; tim više što peraške bugarštice zadržavaju aksiološki leksik pjesničkog jezika klasičnih bugarštica. Iz razumljivih razloga one ne zadržavaju i feudalne ideologeme. Umjesto njih ovdje su izraženiji kršćanski, naročito u bugarštici br. 65, te svojevrsni zavičajni ideologemi, prisutni primjerice u bugarštici br. 63, u već citiranoj pripovjedačevoj pohvali Peraštanima.“²⁶⁹ Preciznim književnosemantičkim analizama postupaka kojima se ostvaruje unutartekstovno vrednovanje epske zbilje, na primjeru bugarštica, uključujući i one peraške provenijencije, Dukić je u metodološkome pogledu napravio značajan iskorak kad je ri-

²⁶⁹ Isto, str. 46.

ječ o pristupu proučavanjima toga korpusa, otvarajući prostor za imagološka istraživanja.

Osvrt na proučavanje ovoga korpusa bio bi nepotpun ako ne bismo spomenuli historičarku književnosti i folkloristkinju Maju Bošković-Stulli. Ne zadržavajući se na njenom ukupnom vrijednome doprinosu proučavanju usmene književnosti, ovđe ćemo spomenuti njen sintetički rad „Bugarštice“,²⁷⁰ u kojem je, razumije se na temelju širega korpusa od onoga koji je predmet našega interesovanja, pretresla sva važnija pitanja vezana za tu (ipak) usmenoknjiževnu vrstu, ne nudeći, doduše, uvijek i definitivne odgovore, no dajući svakako i za buduća istraživanja podsticajne smjerokaze. Četiri bugarštice iz zagrebačkoga rukopisa IV a. 30 i jedna iz rukopisa I b. 80, na osnovu Bogišićeva izdanja, bile su predmetom njene analize u radu „Baladni oblici bugarštica i epske pjesme“ u kojemu je upoređivala nekoliko bugarštičkih balada s njihovim epskim transpozicijama, kao i pojavu paralelnih junačkih sižea u bugarštici i epskoj deseteračkoj pjesmi.²⁷¹ Zanimljivo je spomenuti da ranim folklorističkim istraživanjima Maje Bošković-Stulli pripada njeno ispitivanje folklorne baštine istarskoga sela Peroj, nastanjenoga još od sredine XVII stoljeća doseljenim Crnogorcima. Premda je istraživanje obavljeno još 1954. godine, građa koja je tom prilikom prikupljena publikovana je tek 2006. godine,²⁷² a posebnu pažnju zavređuje to što se među lirskim pjesmama tu sriječnu varijante pjesama zabilježeni u najranijim peraškim i bokeljskim zbornicima.

²⁷⁰ Maja Bošković-Stulli, „Bugarštice“, *Narodna umjetnost*, 41/2, Zagreb, 2004, str. 9–51.

²⁷¹ Maja Bošković-Stulli, „Baladni oblici bugarštica i epske pjesme“, u: Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske & Zavod za istraživanje folkloru, Zagreb, 1991, str. 227–247.

²⁷² *Priče, pjesme, običaji iz Peroja – sela crnogorskih doseljenika u Istri*, priredila Maja Bošković-Stulli, HCDP „Croatica –Montenegrina“ RH & CKD „Montenegro – Montenegrina“, Osijek, 2006.

Uzgređno i u granicama u literaturi već poznatoga o pjesmaricama Nikole Burovića, Julija Balovića, Nikole Mazarovića te o zagrebačkim bokeljskim rukopisima, uz nešto širi osvrt na bokeljske bugarštice, pisala je Vanda Babić u prilogu „Neke posebnosti hrvatske usmene književnosti u Boki kotorskoj“.²⁷³

Doprinos izučavanju poetičkih zakonitosti bugarštica, na primjeru Bogišićeve zbirke pa dakle imajući u vidu i tekstove iz bokeljskih rukopisa, dao je Davor Nikolić u tekstu „Etimološke figure u bugaršćicama Bogišićeva zbornika *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*“, u kojemu je analizirao pojavu triju etimoloških figura (antanaklaza, poliptoton i paregmenon) u bugaršćicama naznačenoga korpusa.²⁷⁴

Na osnovu nedavno objavljenih pjesmarica Nikole Burovića, Nikole Mazarovića i Andrije Balovića, o dijelu korpusa počašnica iz tih zbornika (i to isključivo tzv. muškim počašnicama) instruktivno je pisao Aleksandar Čogurić.²⁷⁵

Na samome kraju pregleda proučavanja peraških usmenoknjiževnih pjesmarica vrijedno je notirati antologije i izbore u kojima su objavljivane pojedine pjesme iz ovoga korpusa, kao i književnoistorijske sinteze u kojima se spominju peraške pjesmarice.

---

²⁷³ Vanda Babić, „Neke posebnosti hrvatske usmene književnosti u Boki kotorskoj“, *Zadarski filološki dani 1.*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga 20. i 21. svibnja 2005, Zadar, 2007, str. 259–271.

²⁷⁴ Davor Nikolić, „Etimološke figure u bugaršćicama Bogišićeva zbornika *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*“, u: *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti*, 24. apr. 2008. godine, knjiga 2, Službeni glasnik & Institut za uporedno pravo & Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Beograd, 2011, str. 583–592.

²⁷⁵ Aleksandar Čogurić, „Muške počašnice u primorskim rukopisima – pjesmaricama – (Burović, Mazarović, Balović) – samo one koje pjevaju o odnosu mladića i đevojke“, *Lingua Montenegrina*, br. 27, Cetinje, 2021, str. 163–183.

Nedugo nakon izbora bugarštica Miodraga Lalevića, o kojemu je već bilo riječi, novo izdanje bugarštica priredio je Milorad Živančević 1959. godine.²⁷⁶ U Živančevićevu izboru našlo se 36 bugarštica, od čega je tačno polovinu, njih 16 preuzeo iz peraških, odnosno bokeljskih rukopisa, na osnovu Bogišićeva izdanja. U kratkome pogovoru skicirao je osnovne informacije o toj pjesničkoj formi dotičući se i specifičnosti peraških bugarštica.

Znatno je uži izbor bugarštica objavio Vladan Nedić 1969. godine. U njegovoj antologiji našla su se svega 22 teksta, a samo 5 bugarštica Nedić je preuzeo iz bokeljskih rukopisa, kao i njegovi prethodnici koristeći se Bogišićevim izdanjem. Kratki informativni pogovor koji slijedi izbor rezimira neke od ključnih problema vezanih za proučavanje bugarštica, uz isticanje povoljnoga stava o estetskim dometima te usmenoknjiževne vrste.

Prilično kompleksniji priređivački napor preduzeo je Josip Kekez za svoje izdanje bugarštica objavljeno 1978. godine.²⁷⁷ U opširnome predgovoru raspravlja o svim bitnijim pitanjima, od građe, preko klasifikacije i termina pa do tragova u pisanoj književnosti, afirmišući za razliku od ranijih autora termin „bugarščica“ i Miklošičevu tezu da je riječ o hrvatskome usmenoknjiževnom fenomenu. Kekez je ponudio klasifikaciju na četiri grupe: tipične, s infiltracijom epskog, lirsko-epske i mjesne, pa je tu klasifikaciju primijenio i kao kriterij za raspoređivanje pjesama u antologiji. Od 49 pjesama koliko ih se našlo u tome izboru, njih 20 preuzete su iz bokeljskih rukopisa, i to iz dva zagrebačka i zbornika Julija Balovića. Uz svaku objavljenu pjesmu, za razliku od prethodnih priređivača, Kekez je dao kratku bilješ-

---

²⁷⁶ *Bugarštice*, za štampu priredio Milorad Živančević, Narodna knjiga, Beograd, 1959; Isti i: *Bugarštice*, izbor i beleške Milorad Živančević, Narodna knjiga, Beograd, 1965.

²⁷⁷ Josip Kekez, *Bugarščice. Starinske hrvatske narodne pjesme*, Čakavski sabor, Split, 1978.

ku iz kojega je rukopisa preuzeta te osnovne vijesti. Kekezova knjiga doživjela je tri izdanja, od čega je posljednje, izmijenjeno izdanje objavljeno 2000. godine.²⁷⁸

Da je interesovanje za publikovanje bugarštica krajem 70-ih godina XX vijeka naglo poraslo, pokazuje činjenica da su na godinu nakon Kekezova izdanja iz štampe izašla još dva izdanja bugarštica. Prvo, koncipirano kao antologija, priredio je Novak Kilibarda, opremivši ga kratkim predgovorom i objavivši 32 bugarštice od kojih je njih 11 iz bokeljskih rukopisa.²⁷⁹ Iste godine u prestižnoj ediciji „Luča“ Grafičkoga zavoda iz Titograda pojavilo se izdanje *Crnogorske bugarštice*,²⁸⁰ priređivača Vojislava P. Nikčevića, u kojem su objedinjene sve dotad poznate bugarštice zapisane u Boki Kotorskoj, njih 40. Usto, Nikčević je na kraju knjige objavio i 8 deseteračkih pjesama iz zbirke Nikole Mazarovića koje su zapravo paralele bugarštica iz zbirke Julija Balovića. Nikčević je u obimnome predgovoru razmotrio brojna pitanja koja nameće seriozno bavljenje tom usmenoknjiževnom vrstom, ponudio je u samoj strukturi zbornika podjelu na epsko-lirske, epske i lirske, dok je bugarštice koje nijesu zavredivale da uđu u antologijski izbor izvrstio iz te klasifikacije, objavivši ih ipak iz književnoistorijskih razloga, baš kao i Mazarovićeve deseteračke paralele, u dodatku. Nikčević u predgovoru iznosi pretpostavku da su bugarštice prvobitno bile prijelazna, epsko-lirska vrsta, najbliža baladama, a u razvoju crnogorskih bugarštica razlikuje dva perioda, od kojih je prvi do dolaska Osmanlija, kad su se one razvijale kao epsko-lirska vrsta, a drugi od dolaska Osmanlija do izumiranja bugarštica, tokom kojeg su,

---

²⁷⁸ Josip Kekez, *Bugaršćice. Starinske hrvatske narodne pjesme*, Organizator, Zagreb, 2000.

²⁷⁹ *Bugarštice*, izbor i predgovor dr Novak Kilibarda, Rad, Beograd, 1979.

²⁸⁰ *Crnogorske bugarštice*, izbor, predgovor, pogovor, rječnik i bilješke dr Vojislav Nikčević, NIO „Pobjeda“, Titograd, 1979.

usljed društveno-istorijskih okolnosti, poprimile izrazitije epske karakteristike. U pogovoru izdanju Nikčević je dao kratke opise rukopisa, kao i vijesti o tome kako je priredio tekstove. Kao i njegovi prethodnici on je koristio Bogišićevo izdanje, no imao je pred sobom i hartije iz Bogišićeva arhiva, pa je izvršio i određene korekcije tekstova u odnosu na Bogišićevo izdanje. Pored toga što je prvi put na jednome mjestu objedinio korpus poznatih i dotad objavljenih bokeljskih bugarštica, Nikčević je prvi put objavio i 4 bugarštice iz zbirke Nikole Burovića, nazivajući ga, po uzoru na Srećka Vulovića, „Prvim Zmajevićevim rukopisom“, iako je u predgovoru istakao da rukopis nije Zmajevićev, već djelo „nepoznatog Peraštanina“. Jedina bugarštica zapisana u Boki do koje nije mogao doći je ona iz tzv. „Drugog Zmajevićevog rukopisa“, a nju će, kako smo već videli, prvi put objaviti Miroslav Pantić deset godina nakon Nikčevićeva izdanja. U njegov izbor nijesu ušle ni dvije pjesme iz zagrebačkih rukopisa. Dok varijantom pjesme „Majka Margarita“ iz rukopisa IV a 30 nije raspolagao, pa je nije ni uvrstio u antologiju, pjesmu koju je Bogišić naslovio „Molitva devojčina vidovnomu Bogu“ unio je u izbor, ali ne i njenu varijantu iz zagrebačkoga rukopisa I b. 80, kojom Nikčević nije raspolagao.

Dvojezičnu antologiju bugarštica s predgovorom glasovitoga proučavaoca usmene književnosti Alberta B. Lorda priredio je Džon Miletić 1990. godine.²⁸¹ Od 41 bugarštice objavljene u toj antologiji, njih 17 pripada korpusu bokeljskih, odnosno peraških bugarštica. U instruktivnome predgovoru antologije, Lord poređenjem motiva varijanti zabilježenih od različitih zapisivača, kao i analizom stilskih osobina bugarštica, nudi nove argumente u prilog tezi da bugarštice pripadaju korpusu usme-

---

²⁸¹ John S. Miletich, *The Bugarstica: Bilingual Anthology of the Earliest Extant South Slavic Folk Narrative Song*, University of Illinois Press, 1990.

nih pjesama.²⁸² Za razliku od autora koji pretpostavljaju veću starinu bugarštica u odnosu na deseteračke pjesme, Lord je na stanovištu postojanja dvije paralelne tradicije različitoga tipa, jedne izvorno i suštinski baladične i druge izvorno i suštinski epske, s promjenjivim stepenom uzajamne razmjene tokom vremena.²⁸³

Četrnaest bokeljskih bugarštica objavio je Boško Suvajdžić u knjizi *Narodna književnost. Epske pesme u starijim zapisima*, donoseći uglavnom već poznate informacije o rukopisima kako u predgovoru, tako i u komentarima.²⁸⁴ Suvajdžić se u kontekstu analize metafore smrti u bugaršticama kratko osvrnuo i na primjere iz bokeljskih rukopisa.²⁸⁵

Dvije pjesme iz peraških pjesamarica, preuzimajući ih iz Pantićeva izdanja, objavila je i Zoja Karanović u *Antologiji srpske lirsko-epske usmene poezije*, spominjući u pogovoru zbirku Nikole Burovića i rukopise iz Arhiva HAZU.²⁸⁶

U knjigama čiji je priređivač ili supriređivač Jelka Ređep, *Narodne pesme o kosovskom boju*²⁸⁷ i *Bistru vodu zamutile*,²⁸⁸

²⁸² Albert B. Lord, "Foreword", in: John S. Miletich, *The Bugarstica: Bilingual Anthology of the Earliest Extant South Slavic Folk Narrative Song*, University of Illinois Press, 1990, str. vii–xviii.

²⁸³ Isto, str. xiii.

²⁸⁴ Boško Suvajdžić, *Narodna književnost. Epske pesme u starijim zapisima*, Filološki fakultet Beograd & Nova svetlost Kragujevac, 1998.

²⁸⁵ Boško Suvajdžić, „Tri vile na tri ljeljena – O metafori smrti u bugaršticama“, u: Boško Suvajdžić, *Junaci i maske – tumačenja srpske usmene epike*, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Beograd, 2005, str. 158.

²⁸⁶ *Antologija srpske lirsko-epske usmene poezije*, priredila Zoja Karanović, Svetovi, Novi Sad, 1998.

²⁸⁷ *Narodne pesme o Kosovskom boju u bugaršticama i epskim pesmama kratkog stiha*, priredili Jelka Ređep & Rade Mihaljčić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.

²⁸⁸ Jelka Ređep, *Bistru vodu zamutile. Svađa kćeri kneza Lazara*, Pešić i sinovi, Beograd, 2006.

preštampana je, na osnovu Pantićeva izdanja, jedina sačuvana bugarštica o Kosovskome boju zabilježena u Perastu. Na izvjesne podudarnosti između te bugarštice i verzije *Žitija kneza Lazara* iz *Zbornika apokrifa* iz druge četvrtine XVIII vijeka koji se čuva u Manastiru Savina, kraj Herceg Novoga, Ređep je ukazala u radu „Savinski rukopis ‘Žitija kneza Lazara’“.²⁸⁹

I u antologijskim izborima u okviru edicija *Pet stoljeća hrvatske književnosti*²⁹⁰ i *Stoljeća hrvatske književnosti*²⁹¹ publikovane su bokeljske bugarštice.

Iako su, kako je već istaknuto, bokeljski rukopisi privlačili pažnju prevashodno zbog bugarštica, u pojedinim antologijskim izborima objavljene su i neke lirske pjesme ovoga korpusa, kao u edicijama Matice hrvatske *Hrvatske narodne pjesme* đe je objavljena jedna pjesma iz zbirke Julija Balovića²⁹² i *Stoljeća hrvatske književnosti*.²⁹³

O bokeljskim usmenoknjiževnim zbirkama uzgredno je pisano i u sintezama koje obuhvataju određeni segment ili ukupno usmenoknjiževno nasljeđe pojedinih nacionalnih književnosti. Tako u knjizi *Srpska narodna epika* Jovan Deretić spo-

---

²⁸⁹ Jelka Ređep, „Savinski rukopis ‘Žitija kneza Lazara’“, u knjizi: Jelka Ređep, *Ubistvo vladara. Studije i ogledi*, Prometej, Novi Sad, 1998, str. 209–224.

²⁹⁰ *Narodne epske pjesme I*, priredio Olinko Delorko, Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1964.

²⁹¹ *Usmene epske pjesme I*, priredio Davor Dukić, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.

²⁹² *Ženske pjesme, sveska prva*, uredio dr Nikola Andrić, Matica hrvatska, Zagreb, 1909, str. 96–97; Isti priređivač objavio je na drugome mjestu istu pjesmu iz Balovićeve rukopisa, kao i jednu bugaršticu iz rukopisa IV a. 30 iz Arhiva HAZU. V. *Izabrane narodne pjesme II. Ženske*, priredio dr Nikola Andrić, Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, Zagreb, 1913, str. 77 i 130–132.

²⁹³ *Usmene lirske pjesme*, priredio Stipe Botica, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.

minje zagrebačke rukopise nastale u Boki skicirajući njihovu sadržinu, ali i dvije zbirke iz Perasta, jednu pripisujući Nikoli Baloviću (sic!), a za drugu neodređeno tvrdeći da je sačuvana u porodici Mazarović. Kao i drugi autori koji su o tim zbirkama pisali iz druge ruke, i Deretić konstatuje da Balovićev rukopis sadrži bugarštice, a Mazarovićev deseteračke pjesme.²⁹⁴ Povodom bugarštica o peraškim rukopisima raspravlja i Novak Kilibarda u prvome tomu *Istorije crnogorske književnosti* (2012). Spominjući peraške rukopise Julija Balovića i Nikole Mazarovića, s pozivom na Vojislava P. Nikčevića, Kilibarda ocrtava dva tematska kruga koji se javljaju u peraškim bugaršticama, stariji, epsko-lirski, i noviji, koji ima izrazito epski smjer. Slijedeći teze Radosava Medenice, Kilibarda u kratkim crtama opisuje poetičke i socijalne uslove u kojima je u Boki Kotorskoj deseteračka epika smijenila stariji sloj epike, odnosno bugarštice.²⁹⁵ Peraške bugarštice spominje i Stipe Botica u *Povijesti hrvatske usmene književnosti*, donoseći iz literature preuzete opise dvije zagrebačke i dvije peraške zbirke, pri čemu za zbirku iz familije Balović navodi, povodeći se za pogrešnom identifikacijom koju je učinio Pavle Butorac, da je pisana rukom Marka Balovića, a da je kazivač bugarštica bio Marko Martinović,²⁹⁶ za što, osim Butorčeve pretpostavke, nema nikakvih dokaza.

Prva integralno objavljena pjesmarica iz ovoga korpusa je *Pjesmarica Nikole Burovića*, koju su 2017. godine za štampu priredili te predgovorom i rječnikom manje poznatih riječi opre-

²⁹⁴ Jovan Deretić, *Srpska narodna epika*, Filip Višnjić, Beograd, 2000, str. 177.

²⁹⁵ Novak Kilibarda, *Usmena književnost, Istorija crnogorske književnosti, knjiga I*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012, str. 156–159.

²⁹⁶ Stipe Botica, *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013, str. 124.

mili Aleksandar Radoman i Adnan Čirgić.²⁹⁷ Prethodno su objavili članak o *Pjesmarici Nikole Burovića* u časopisu *Matica*.²⁹⁸ Isti autori su 2017. godine u časopisu *Lingua Montenegrina* u okviru članka „Izvještaj o proučavanju *Pjesmarice Krsta Mazarovića* u Nadžupskome arhivu u Parastu“²⁹⁹ prvi put objavili dotad u nauci nepoznatu kratku pjesmaricu Krsta Mazarovića iz oko 1710. godine, koju čine svega dvije epske pjesme. U istome časopisu pomenuti autori objavili su i „Izvještaj o ispitivanju *Pjesmarice Nikole Mazarovića* u Nadžupskome arhivu u Parastu“³⁰⁰ koji donosi opis rukopisa kao i veći broj transkribovanih pjesama, a u časopisu *Matica* objavili su članak „Pjesmarica Nikole Mazarovića“, koji pored opisa rukopisa, sadrži i detaljnu analizu njegove grafije.³⁰¹ Uslijedilo je i publikovanje *Pjesmarice Nikole Mazarovića*.³⁰² Isti autori potom su još objavili i izvještaj o istraživanju *Pjesmarice Julija Balovića*³⁰³, izvještaj

---

²⁹⁷ *Pjesmarica Nikole Burovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat za kulturu Glavnog grada, Cetinje – Podgorica, 2017.

²⁹⁸ Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Rukopisni zbornik Nikole Burovića“, *Matica*, broj. 68, Cetinje – Podgorica, 2016, str. 271–282.

²⁹⁹ Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju *Pjesmarice Krsta Mazarovića* iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“, *Lingua Montenegrina*, god. X/1, br. 19, Cetinje, 2017, str. 283–318.

³⁰⁰ Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju *Pjesmarice Nikole Mazarovića* iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“, *Lingua Montenegrina*, god. X/2, br. 20, Cetinje, 2017, str. 511–532.

³⁰¹ Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Pjesmarica Nikole Mazarovića“, *Matica*, broj. 73, Cetinje – Podgorica, 2018, str. 229–250.

³⁰² *Pjesmarica Nikole Mazarovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018.

³⁰³ Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o istraživanju *Pjesmarice Julija Balovića* u Arhivu HAZU“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/1, br. 21, Cetinje, 2018, str. 361–373.

o proučavanju pjesmarice Andrije Balovića³⁰⁴ te izvještaj o proučavanju pjesmarice Ivana Kolovića.³⁰⁵ Nakon objavljenih izvještaja o istraživanju zbirki, isti autori su priredili za štampu još pet rukopisa iz ovoga korpusa, u knjigama *Pjesmarica Julija Balovića*³⁰⁶, *Pjesmarica Andrije Balovića*,³⁰⁷ *Pjesmarica Ivana Kolovića*³⁰⁸ i *Pjesmarice Krsta Balovića*.³⁰⁹

---

³⁰⁴ Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju pjesmarice Andrije Balovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/2, br. 22, Cetinje, 2018, str. 309–322.

³⁰⁵ Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Ivana Kolovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XIV/1, br. 27, Cetinje, 2021, str. 447–460.

³⁰⁶ *Pjesmarica Julija Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.

³⁰⁷ *Pjesmarica Andrije Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.

³⁰⁸ *Pjesmarica Ivana Kolovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2020.

³⁰⁹ *Pjesmarice Krsta Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2020.

DRUŠTVENE, KNJIŽEVNE I KULTURNE PRILIKE U PERASTU OD KRAJA XVII DO SREDINE XIX STOLJEĆA

U ovome poglavlju osvrnućemo se na istorijske, društvene i kulturne prilike u Perastu od kraja XVII do tridesetih godina XIX stoljeća. Položaj grada na limesu koji je Perast tokom ranoga novovjekovlja uživao oblikovao je osobeno društveno uređenje, kao i specifični kulturni ambijent. Grad koji je procvat doživio tokom XVII i u prvoj polovini XVIII stoljeća svoj je prosperitet dugovao u prvome redu pomorsko-trgovačkim privilegijama koje je dobio od Mletačke Republike kao nagradu za ratni angažman u borbi s Osmanskim Carstvom. S nestankom Serenisime s istorijske pozornice, opadaće i postepeno nestajati peraška slava i uticaj na jadranskoj obali.

Peraški kulturni identitet sačinjen je od onoga što su Peraštani primili od drugih, bilo da je riječ o Mlečanima, sušedima bilo hajdučkim pridošlicama te usvojili ga kao vlastitu tradicij-sku praksu, kao i onoga što su sami stvorili tokom vjekova mukotrpane borbe za opstanak na granici. Glasoviti ratnici i vješti pomorci i trgovci, Peraštani su u epohi ekonomskoga uspona grada bili često prisiljeni braniti grad od Osmanlija, pirata,³¹⁰ Vlaha, kako su zvali svoje pravoslavne sušede iz zaleđa, ali i štititi svoje interese od sušednoga Kotora, pa i hajduka, koji su tokom dru-

---

³¹⁰ O okršajima s tripolitanskim piratima v. Đorđe Milović, „Tri sukoba peraških brodova s tripolitanskim piratima u vodama Jadrana 1706.“, u: Đorđe Milović, *Boka Kotorska u doba Venecije na izvorima mletačkih arhiva*, Književni krug, Split, 2009, str. 236–238.

ge polovine XVIII vijeka, kao mletačka gerila, bili stacionirani upravo u Perastu i okolini. Status graničnoga grada, koji je bio poprište burnih istorijskih zbivanja u XVII, XVIII i na početku XIX vijeka, bio je plodno tle za nastanak osebujne epske tradicije, vrijedne usmene lirike, kao i bogatoga arsenala kulturnih tradicijskih praksi, zabilježenih u brojnim rukopisima peraških patricija ili notiranih kod potonjih istraživača peraške starine.

Istorijske i društvene okolnosti

Po riječima Konstantina Jirečeka još u XIII stoljeću u Perastu su živjeli „lađari, bačvari, kamenari, krečljari i ciglari“.³¹¹ Grad Kotor, a s njime i pripadajuće mu područje koje je obuhvatalo i naselje Perast, pod mletačku vlast dospio je 1420. godine.

Miloš Milošević izdvaja dvije faze u razvoju Perasta, odnosno u njegovoj transformaciji iz naselja (Comune) u opštinu (Comunita). Prva faza vezuje se za XIV i XV vijek i označava „lagano i mučno probijanje kmetova opatije Sv. Đorđa po stranim lukama, sa malenim jedrenjacima i bez vlastitog kapitala.“³¹² Peraštani su u tome periodu bili usmjereni na materijalnu pomoć dubrovačkoga kapitala, pa su za Dubrovčane i obavljali tranzitnu trgovinu prema njihovim destinacijama. S finansijskim jačanjem i snažnim vojnim i trgovačkim angažmanom Peraštana, u drugoj fazi razvoja grada, uslijedila je podrška Venecije, a potom i preuzimanje novih tržišta kao i strateško pozicioniranje Perasta kao centra otpora mediteranskoj pirateriji, čija su uporiša bila u Ulcinju i u manjemu obimu u Herceg Novome.

---

³¹¹ Citat prema: Niko Luković, *Boka Kotorska. Kulturno-istoriski vođ*, Narodna knjiga, Cetinje, 1951, str. 84.

³¹² Miloš Milošević, „Samoupravni status Perasta za vrijeme Mletačke Republike“, *Glasnik odjeljenja društvenih nauka CANU*, br. 13, Podgorica, 2000, str. 7.

Svekoliki procvat koji je u tome drugom periodu razvoja Perasta uslijedio bio je posljedica kako povoljnih geostrateških prilika tako i sticanja brojnih mletačkih privilegija.

Organizovano zanatstvo i brodogradnja te pomorska privreda bili su preduslov da Perast već tokom XVI vijeka ispolji izvjesne zahtjeve za autonomnim djelovanjem u odnosu na Kotor, kojem je pripadao. Već početkom XVI vijeka zabilježena je tužba Perasta protiv Kotorana s ciljem dostizanja slobodnoga izbora tržišta i protiv davanja novčane garancije da će s teretom iz Venecije pristati u Kotor.³¹³ Bilo je izvjesno da je za razvoj peraške trgovine neophodno osloboditi se kotorskoga upravnog, crkvenog i trgovačkog sizerenstva. Sam Perast bio je metoh Opatije Sv. Đorđa, što su je istorijska vrela kao benediktinski manastir notirala još u XI vijeku. Kako je opatija pripadala Kotoranima, u doba mletačke uprave na njeno su čelo usljed opadanja benediktinskoga reda postavljeni kotorski plemići, zainteresovani za taj položaj u prvome redu zbog izdašnih feuda kojima je opatija raspolagala. Jedan od centralnih događaja koji su obilježili borbu Perasta za oslobađanje od kotorskoga tutorstva zbilo se 1535. godine kad je grupa peraških zavjerenika u samoj crkvi na ostrvu Sv. Đorđe ubila opata, kotorskoga plemića Pompeja Paskvalija.³¹⁴ Nedugo potom, Peraštani su naspram ostrva Sv. Đorđe, oko prirodne hridi, nasipanjem i potapanjem brodova formirali novo ostrvo, izgradivši na njemu crkvu koja će postati snažno kultno mjesto, Gospa od Škrpjela.³¹⁵ Izdvaja-

---

³¹³ Miloš Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od XV do XVIII vijeka*, CID, Podgorica, 2008, str. 173.

³¹⁴ Pavao Butorac, *Opatija Sv. Jurja kod Perasta*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999, str. 41.

³¹⁵ V. Srećko Vulović, *Gospa od Škrpjela. Povijestne crtice o čudotvornoj slici blažene djevice od Škrpjela i njenom hramu na otočiću prama Perastu*, Zadar, 1887. Up. Pavao Butorac, *Gospa od Škrpjela*, Nakladom svetišta Gospe od Škrpjela, Sarajevo, 1928.

nje peraške bratovštine pomoraca (*Fraternitas navigantium*) iz drevne Kotorske mornarice, notirano u izvorima 1580. godine, bio je važan stadijum peraške emancipacije od Kotora. Samo pet godina kasnije Perast se u mletačkim izvorima spominje kao posebna opština, a do oslobođanja od jurisdikcije kotorskoga plemstva preko Opatije Sv. Đorđa doći će nakon velikoga sudskog spora 1634. godine, kad Mletačka Republika „preuzima pravo patronata i posjed nad ostrvima.“³¹⁶

Kako bi u rivalstvu sa sušednim Kotorom, u čiji je sastav sve do sredine XVI vijeka ulazio, uspostavio samostalnu komunalnu organizaciju feudalnoga tipa, Perast, kao grad razvijenoga zanatstva, brodogradnje i pomorske trgovine, morao je uspostaviti i vlastito autentično gradsko plemstvo. Tako je i utemeljen autohtoni sistem 12 kazada (ital. – casa – kuća, stara plemićka familija), koje drže cjelokupnu vlast u gradu i u 12 pripadajućih mu sela³¹⁷ te čiji predstavnici čine glavno gradsko tijelo, Vijeće (*Collegio della Comunità*). Tih 12 peraških kazada čine: Studeni, Smilojević, Vukašević, Zubatci (Dentali), Šestokrilović (Lepetali), Šilopi, Rajković, Čizmaj, Perojević, Stojšić, Bratica i Mioković.

Kazade su vremenom primale i nove porodice, što je s obzirom na stalni priliv stanovništva i postepeno odumiranje starosedilačkih familija bila neminovnost, no uvijek se gledalo da novoprimitljeni budu u krvnoj vezi s nosiocima kazade. Sve javne službe u gradu kontrolisali su predstavnici patricijata. No postojalo je i tijelo građana (*Corpo dei cittadini*, kasnije nazivano i *universa*). Premda je cjelokupni javni život bio podređen volji patricijata, izbor mjesnoga kapetana i čuvara državnoga barjaka morala su rješavati oba tijela.³¹⁸ Tokom XVIII vijeka, a osobito

---

³¹⁶ Miloš Milošević, nav. djelo, str. 174.

³¹⁷ Isto, str. 112.

³¹⁸ Isto.

u njegovoj drugoj polovini, zaoštavao se sukob između plemstva i građanstva (universite), u prvome redu oko nadležnosti u izboru kapetana, opata i drugim javnim poslovima. Uredbom iz 1685. Opštem zboru, u koji ulazi i „opština“ (plemstvo) i „universa“ (građanstvo), određuje se ingerencija izbora kapetana, ali i sudija, kaštelana i vojvode. No već 1719. godine to se pravo sužava samo na izbor kapetana, što uzrokuje situaciju u kojoj universa mahom bojkotuje čak i to svoje pravo. Koliko je bilo trzavica u odnosima između dva reda govori podatak da godine 1743. plemstvo poništava staru praksu da se za kapelane Gospe od Škrpjela mogu birati i pripadnici „universe“, da bi Malo vijeće 1761. godine poništilo i tu odluku.³¹⁹ Kako veli Pavao Butorac: „Uredba je peraške općine održala uvijek svoju čisto slavensku podlogu dvanaest bratstava. Ali je vremenom poprimila, osobito kroz XVII. stoljeće i početkom XVIII., različite elemente gradskog ustava, kako se još od srednjega vijeka uvriježiše u autonomnim primorskim gradovima. Pridolazi, dakle, tuđ elemenat, koji nipošto ne potiskuje domaću ustanovu dvanaest bratstava, dapače je s njome srastao. Ali ovaj strani utjecaj doprinosi, da se razlike između domaćega plemstva i neplemenitoga stanovništva ističu sve to jačim obrisima, da dovode kroz XVIII. st., osobito u drugoj polovici, do teških trzavica između dva reda.“³²⁰

Samu osnovicu peraškoga građanstva činili su pomorci. Godine 1756. zabilježeno je da je u Perastu bilo 37 pomorskih kapetana i oficira, a mornara 393.³²¹ Istovremeno, evidentirane

³¹⁹ Odlomak o strukturi peraškoga društva preuzet je iz našega rada „*Ilija Kuljaš – peraška prerada Molijera i/ili legitimisanje društvenoga poretka*“, *Umjetnost riječi*, LXI (2017), 3–4, Zagreb, srpanj – prosinac, str. 158–162.

³²⁰ Pavao Butorac, *Razvitak i ustroj peraške općine*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1998, str. 160.

³²¹ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, Zagreb, 2011, str. 443.

su i 52 zanatlije, među kojima je ponajviše onih čiji su zanati vezani za brodogradnju, kalafati i drvodjelci, no ima i pekara, zlatara i draguljara.

Zajednička kultura gradskoga sloja stanovništva, unekoliko različita od one koje je baštinilo stanovništvo susjednih sela, razvijala se i posredstvom sistema cehovske organizacije, tzv. bratovština, koje se u ranome novovjekovlju srijeću na širem evropskom prostoru.³²² Kako zapaža Lenka Blehova-Čelebić, bratovštine su „kao izraz srednjovjekovnoga dobrotvorstva nastajale (...) kao vjerske i dobrotvorne ustanove“.³²³ I u Perastu je djelovao veći broj bratovština različite vrste, od striktno cehovskih do onih vezanih za crkvene potrebe. Po vremenu bilježenja prva od njih je Fratrija Sv. Krsta, koja djeluje još 1552. godine i čiji je cilj pomoć brodovima i mornarima. Manje od tri decenije kasnije, javlja se i peraška Bratovština mornara. Bratstvo Sv. Marije od Škrpjela javlja se u drugoj polovini XVI stoljeća i cilj mu je briga o svetištu na ostrvu Gospa od Škrpjela. Čisto pobožnim bratovštinama pripadaju Škola Presvetoga Sakramenta i Škola Rožarija, obje s početka XVII vijeka. Nešto je poznijega nastanka, iz sredine XVIII vijeka, bratovština Pet rana Raspetoga, koja je svojim djelovanjem izašla iz uskih okvira pobožne bratovštine, uključivši se u političku borbu kao jedan od stubova antiaristokratskih tendencija u Perastu.³²⁴ Bratovština Gospe od Karmela osnovana je 1763. godine i u svojem je djelovanju imala dva rukavca, jedan pobožni, a drugi laički. Značaj tih bratovština nadilazio je njihove uske cehovske ili crkvene okvire,

³²² V. Peter Burke, *Junaci, nitkovi i lude. Narodna kultura predindustrijske Evrope*, Školska knjiga, Zagreb, 1991, str. 42.

³²³ Lenka Blehova-Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki 1200–1500. Kotorski distrikt*, Pobjeda & Narodni muzej Crne Gore & Istorijski institut Crne Gore, Podgorica – Cetinje, 2006, str. 246.

³²⁴ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, Zagreb, 2011, str. 262–265.

budući zamajac organizacije kulturnoga života (inscenacije crkvenih prikazanja, primjerice), ali i prosvjetnih aktivnosti.

Pored samoga grada, Perastu je pripadalo i 6 okolnih naselja (Orahovac, Đurići, Stoliv, Kostanjica, Lipci i Strp). Izuzev Stoliva koji se formirao kao omanje urbano jezgro, ostala su naselja bila seoskoga tipa, a njihovi žitelji živjeli su od zemljoradnje i stočarstva. Julije Balović u svojoj *Hronici Perasta* pisanoj pred kraj života, u drugoj deceniji XVIII vijeka, bilježi da je Perast s okolnim naseljima 1714. godine imao 2533 stanovnika, dok je samo gradsko jezgro, koncentrisano na uzanome pojasu i podijeljeno u dva dijela, Luku i Penčić, brojalo 1720 žitelja. Te je godine popisano i 125 kmetova na teritoriji Perasta.³²⁵

U istorijsko-političkim konstelacijama Perast u centar povijesnih zbivanja dospijeva nakon 1482. godine kad Osmanlije osvajaju gradove u njegovu sušedstvu, Herceg Novi i Risan. Time Perast postaje prva linija mletačke odbrane, a istovremeno i Antemurale Christianitatis. Zbog takvoga svog položaja Perast je bio izložen stalnoj opasnosti od osmanskoga osvajanja, no to mu je priskrbilo i ulogu važne mletačke uporišne tačke na Jadranu i donijelo mu brojne privilegije. Na prve privilegije u izvorima nailazimo 1509. godine,³²⁶ no prva u nizu značajnijih mletačkih povlastica stigla je 1540. godine nakon što su tokom Barbarosina napada na Kotor Peraštani priskočili u njegovu odbranu. Uslijedile su tokom XVII stoljeća, kao rezultat peraških okršaja s piratima, odbrane od osmanskih napada i učešća u oslobođenju Herceg Novoga 1687. godine³²⁷ i drugim mletačkim protiv-

---

³²⁵ *Analisti, hroničari, biografii*, priredio Miloš Milošević, Obod, Cetinje, 1996, str. 149.

³²⁶ V. Gligor Stanojević, „Peraške isprave“, *Spomenik*, CXXVII, SANU, Beograd, 1986, str. 50.

³²⁷ Opširnije o tome videti u: Pavao Butorac, *Boka kotorska u 17. i 18. stoljeću. Politički pregled*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999, str. 118–124.

smanskim operacijama, brojne druge pretežno trgovačke privilegije, ali i teritorijalno proširenje na novooslobođene prostore. Istorijski događaj koji je ostavio najdublje traga u svijesti Peraštana je bitka protiv neuporedivo brojnije osmanlijske vojske pod vođstvom Mehmedage Rizvanagića koja se odigrala u Perastu 15. maja 1654. godine. O posebnome statusu koji je Perast uživao u Mletačkoj Republici svjedoči Fernan Brodel: „Oslobođeni svakog poreza, Peraštani imaju jedinu obavezu da obezbede za Veneciju policijski nadzor dugog Bokokotorskog zaliva; zahvaljujući njima ‘colfo’ je ‘sicurissimo de mala gente’.”³²⁸

U povijesti Perasta izuzetnu ulogu ima i činjenica da je tokom Kandijskoga rata Perast postao važno hajdučko uporište,³²⁹ pa je 1669. godine u njemu zabilježeno preko 100 hajduka i gotovo 300 njihovih žena i dece.³³⁰ Primjera radi, po podacima starijim tek jednu deceniju Perast je imao oko 1500 stanovnika, a isto toliko bilo ih je u okolini koja mu je pripadala.³³¹

Posebno je važno istaći mletačku privilegiju koja je prvi put zabilježena u vrijeme lepantske bitke 1571. godine. Riječ je o posebnoj vojnoj funkciji, odnosno pravu nosilaca zastave (gonfalonijera) koju su u mletačkoj vojsci imali predstavnici 12 peraških kazada. Po jedan je predstavnik kazada bio čuvar zastave na glavnome brodu mletačke mornarice. Koliko prestižna privilegija koja je osiguravala visok ugled u Mletačkoj Republici, toliko je pravo nosilaca ratne zastave istovremeno bila izuzetno opasna uloga, pa su mnogi njezini nosioci tragično skončali živote u mletačkim pohodina. Miloš Milošević navodi podatke da

---

³²⁸ Fernan Brodel, *Mediteran i mediteranski svijet u doba Filipa II*, tom I, CID & Geopoetika, Podgorica & Beograd, 2001, str. 138.

³²⁹ V. *Hajduci u Boki Kotorskoj 1648–1718*, priredio Miloš Milošević, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1988.

³³⁰ Miloš Milošević, nav. djelo, str. 176.

³³¹ Isto, str. 175.

je samo u bici kod Lepanta na admiralskoj lađi čak 7 Peraštana poginulo u ulozi čuvara zastave.³³²

Zahvaljujući brojnim trgovačkim povlasticama i prvenstveno tranzitnoj ulozi peraške trgovine bazirane na saradnji s albanskim i grčkim lukama, grad će od XV vijeka postati trgovački centar Boke Kotorske, što će potrajati sve do sredine XVIII vijeka i sukoba s Mletačkom Republikom zbog konflikta s ulcinjskim piratima,³³³ nakon čega trgovačke privilegije, a s njima i moć i uticaj, Mlečani prenose na druge manje bokeljske gradove.³³⁴ Gubitkom pozicije graničnoga mletačkog grada na Jadranu s povlačenjem Osmanlija iz neposrednoga okruženja bokeljskih gradova krajem XVII vijeka, potom sukobom s Mletačkom Republikom sredinom XVIII stoljeća, koje je rezultiralo povlačenjem trgovačkih povlastica, i konačno nestankom zaštitnice Mletačke Republike s istorijske pozornice 1797. godine, Perast će postepeno izgubiti primat koji je kao razvijeno pomorsko i trgovačko mjesto uživao u Boki Kotorskoj. Nestabilne istorijske prilike koje su uslijedile nakon 1797. i česte smjene uprava (Francuska, Austrija, Rusija, Crna Gora, pa od 1814. godine opet Austrija), kao i sve veća nekonkurentnost peraških jedrenjaka u trgovačkim poslovima na Sredozemlju dodatno izražena pojavom parobroda, doprinijeće da Perast od uloge razvijenoga pomorsko-trgovačkog centra s posebnim privilegijama preraste u rubni gradić Carstva bez većega strateškog značaja.

Svi važniji istorijski bojevi, kao i lokalni događaji od posebnoga značaja, koje još od početka XVI vijeka Perast bilježi,

---

³³² Isto, str. 176.

³³³ Francesco Viscovich, *Storia di Perasto*, Tipografia del Lloyd Austriaco, Trieste, 1898, str. 246. V. O tome i: Gaetano Cozzi & Michael Knapton & Giovanni Scarabello, *Povijest Venecije*, svezak II, Antibarbarus, Zagreb, 2007, str. 605–606.

³³⁴ Miloš Milošević, nav. djelo, str. 180.

dobiće svoj odjek u usmenoj poeziji Perasta. Don Niko Luković tim povodom primjećuje: „Teško je naći u našoj zemlji tako maleno naselje, a da je dalo toliki doprinos narodnoj kulturi i kulturi čovječanstva, kao Perast.“³³⁵

Kulturne prilike

Polazeći od teze antropologa Roberta Retfilda da u nekim društvima postoje dvije kulturne tradicije od kojih jedna pripada obrazovanoj manjini pa je imenovana kao „velika tradicija“, dok druga pripada svima ostalim i označava se kao „mala tradicija“, Piter Berk na primjeru predindustrijske Evrope djelimično modifikuje tu tezu, ukazujući na to da je za razliku od velike tradicije koja je zatvorena jer je prenošena u školama i univerzitetima kao elitnim ustanovama nedostupnim širem populusu, mala tradicija, koja se prenosi neformalno, vlasništvo ne samo neobrazovanih, već je baštine i viši slojevi, kao svoju drugu kulturu. Berk primjećuje: „Želim, dakle, dokazati da je temeljna kulturna razlika u predindustrijskoj Evropi – razlika između većine, za koju je narodna kultura jedina kultura, i manjine, kojoj je omogućen pristup velikoj tradiciji, ali u maloj tradiciji sudjeluje kao u drugoj kulturi. Pripadnici ovog potonjeg sloja bili su dvorani, imali su dvije kulture, također i dva jezika. Dok većina ljudi govori samo svojim regionalnim dijalektom, elita govori ili piše latinskim odnosno književnom varijantom maternjeg jezika, no i dalje može govoriti u dijalektu – svom drugom ili trećem jeziku. Za elitu, i samo za nju, dvije su tradicije imale dvije različite psihološke funkcije; velika je tradicija bila ozbiljna, a mala tradicija igra. Suvremena bi analogija takvom odnosu bio položaj nigerijske anglofone elite koju zapadnjačko obrazovanje

---

³³⁵ Niko Luković, nav. djelo, str. 86.

ne sprečava da sudjeluje u tradicionalnoj plemenskoj kulturi.“³³⁶

Pripadnici peraškoga patricijata, školovani pretežno na talijanskim univerzitetima, ponajviše u Padovi, baš kako Berk opisuje, pripadali su dvjema tradicijama i baštinili više jezika. Oni među njima koji su ostavili tragove literarnoga angažmana jasno su dvojili naučni žanr za koji je prevashodno rezervisan latinski ili talijanski jezik (mletački dijalekt), od beletrističkoga žanra će je u upotrebi mogao biti „slovinski“ jezik, odnosno pjesnički idiom koji je jezičko-stilski slijedio dubrovačko-dalmatinske uzore ili pak usmenu poeziju, ali i latinski i talijanski. U lokalnome dijalektu, kao zasebnome idiomu, bilježene su usmene pjesme u brojnim zbornicima koje su za sobom ostavili peraški patriciji. Zanimljivo je da je sličan fenomen zabilježen u to vrijeme na sasvim drugome kraju Evrope. Naime, tokom XVI i XVII vijeka danske i švedske balade bilježene su u posebnim pjesmaricama (*visböcker*) od strane plemića i plemkinja.³³⁷

Tokom XVIII stoljeća u Perastu povlašteni jezik nauke, a onda i djela istriografskoga žanra, jeste talijanski, dok se u poeziji naizmjenično javlja talijanski i narodni jezik, prilagođen dubrovačkome književnojezičkom uzusu ili usmenoknjiževnome idiomu. No dok je književni rad pripadnika peraške vlastele dio velike tradicije, njihovo aktivno učešće u gradskim proslavama i običajima, bilježenju usmenoknjiževnih zbornika, čini ih, zajedno s ostalim slojevima koji su kreatori ili reproduktivci usmenoknjiževnih tekstova i protagonisti brojnih obreda, dijelom i tzv. male tradicije. U ovome ćemo poglavlju stoga nešto reći kako o važnijim piscima te epohe, tako i o znatnijim pučkim svečanostima i gradskim ceremonijama koje su obilježile naznačeni period, s posebnim osvrtom na peraške poklade.

---

³³⁶ Peter Burke, *Junaci, nitkovi i lude. Narodna kultura predindustrijske Evrope...*, str. 36.

³³⁷ Isto, str. 34.

Pisci

Izuzetak u pogledu tretmana jezika u naučnome i pjesničkome radu čini djelo Andrije Zmajevića (1. VIII 1628. – 7. IX 1694), prvoga glasovitijeg peraškog pisca. Školovao se u franjevačkoj školi u Perastu, potom i Kotoru, a titulu doktora teologije i filozofije stekao je na Kolegiju Propagande za širenje vjere u Rimu. Po povratku u zavičaj bio je opat Svetoga Đorđa i peraški župnik, da bi 1671. godine bio imenovan za barskoga nadbiskupa.³³⁸ Zmajevićovo djelo prožeto je „slovinskim“ duhom, a u velikoj mjeri nastalo na „slovinskome“ jeziku. Tu se u prvome redu misli na njegov *Ljetopis crkovni*,³³⁹ od kojega su sačuvana dva primjeraka, jedan na latinici, a drugi s paralelnim tekstom na bosaničnoj ćirilici i u prijevodu na latinski. Pored toga njegova historiografskoga djela u kojem je obuhvatio svjetovnu i crkvenu istoriju u formi anala od početka svijeta do 1689. godine, Zmajević je pisao i poeziju na narodnome jeziku, od čega se sačuvala samo njegova pjesma „Slovinska Dubrava“ i poslanica Tripu Skuri. Pisao je i propovijedi na narodnome i latinskom jeziku. Zanimljivo je, a za katoličku crkvu i sasvim izuzetno, da su svi akti dijecezanskoga sinoda što ga je Zmajević održao 1674. godine u Crkvi Sv. Ćekle u Spiču bili pisani na narodnome jeziku.

Andrijin sinovac Vicko (23. XII 1670. – 11. IX 1745), studij teologije završio je u Rimu, potom je bio opat Sv. Đorđa i peraški župnik, a docnije barski, pa zadarski nadbiskup. Njegovo rano djelo *Razgovor duhovni*³⁴⁰ zbirka je propovijedi na narodnome jeziku, dok su sva njegova poznija djela, pretežno iz

---

³³⁸ Pavao Butorac, *Zmajevići*, „Gospa od Škrpjela“, Perast, str. 9.

³³⁹ Andrija Zmajević, *Ljetopis crkovni*, tom I, Obod, Cetinje, 1996; Andrija Zmajević, *Ljetopis crkovni*, tom II, Obod, Cetinje, 1996.

³⁴⁰ V. Vanda Babić, *Razgovor duhovni Vicka Zmajevića*, Hrvatsko kulturno društvo „Napredak“ – Podružnica Zadar, Zadar, 2005.

korpusa duhovne literature, na latinskome i talijanskome jeziku. I njegova zbirka pjesama *Musarum chorus* iz 1694. godine na latinskome je jeziku.

Više riječi o Nikoli Buroviću bilo je u prvome dijelu ovoga rada, no ovđe spomenimo da je pored njegova velikog udjela u zapisivanju i prepisivanju usmenoknjiževnih sastava te djela dubrovačko-dalmatinske književnosti (Palmoćić, Đurđević, Bobaljević), sačuvano i nešto njegovih autorskih pjesama, pisanih u duhu i idiomu bliskom dubrovačko-dalmatinskim uzorima.

Marko Martinović (1663–1716) glasoviti je pomorski kapetan i pedagog, ali je za kulturnu istoriju Perasta značajan i kao pjesnik, hroničar i autor pomorskih udžbenika. Njegova poezija i hroničarski zapis o ubistvu Vicka Bujovića pisani su talijanskim jezikom, dok su pomorski priručnici, namijenjeni ruskim pitomcima na ruskome jeziku, pisani bosaničnom ćirilicom.³⁴¹

U prvome dijelu rada pisali smo o Juliju Baloviću i Krstu Mazaroviću kao autorima koji su za sobom ostavili i djela istoriografske prirode na talijanskome jeziku, ali su se u kulturnu povijest Perasta uključili i usmenoknjiževnim pjesmaricama, kao i drugim književnim radovima. Fondu istoriografskih djela treba dodati i djela Draga Martinovića (1697–1781), Andrije Balovića (1721–1784) i Tripa Smeće.³⁴²

Osobeno mjesto u književnoj istoriji Perasta pripada Ivanu Krušali (oko 1680. – 12. VIII 1739), Turčinu po porijeklu koji se kao zarobljenik obreo kao dijete u Perastu, đe ga je posinio Matija Krušala. Teološke nauke završio je u Padovi, da bi potom

---

³⁴¹ V. Nautika. *Predavanja Marka Martinovića ruskim mornarima u Perastu 1697–1698*, Istorijski institut Crne Gore, Moskva & Podgorica, 2015.

³⁴² V. Milorad Nikčević, „Barokna književnost bokokotorskog korpusa i njezini tematsko-motivski i jezičko-stilski dodiri sa slavonskim barokom“, u knjizi: *Crnogorske filološke teme*, Institut za crnogorski jezik i književnost & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Pordorica, 2010, str. 58–59.

postao redovnik u Kotoru, a kratko vrijeme i opat Sv. Đorđa u Perastu. Na jeziku koju mu nije bio maternji, „slovinskom“, Krušala je spjevao pjesmu „Spjevanje događaja boja peraškoga na 15. svibnja 1654.“, u spomen na istorijsku odbranu Perasta o kojoj svjedoči i epigrafski natpis koji je na zid Crkve Sv. Nikole u Perastu dao postaviti Andrija Zmajević. Krušalina je pjesma u rimovanim trinaesticima s preko 330 stihova pisana u duhu usmenoga trinaesterca, a po istraživanjima Miloša Miloševića njen melografski zapis mogao bi biti podesan za rekonstrukciju bugarštinskoga stiha.

Poeziju na narodnome jeziku i u duhu usmene poezije pisao je i sin Nikole Burovića, Luka Burović (15. IX 1695. – 18. X 1755), čijih je šest pjesama naknadno upisano u pjesmaricu njegova oca.

O djelu Đura Bana (25. X 1742. – 6. III 1776), peraškoga sveštenika zna se tek posredno, na osnovu bilješki Srećka Vulovića da je pisao makaronsku poeziju na narodnome i talijanskome jeziku, a Vulovićeva je i pretpostavka da je Bane autor peraškoga prijevoda Molijerova *Građanina plemića*, pod nazivom *Ilija Kuljaš*. Pominje se i kao prevodilac Metastazijeva *Temistokla*.

Za kulturne prilike u Perastu druge polovine XVIII stoljeća ilustrativno je saznanje o postojanju peraškoga prijevoda Fenelonova *Telemaka*, koji je sačinio Josip Visković (28. VIII 1728 — 6. IV 1801), no tome se tekstu izgubio svaki trag.

O najznačajnijemu peraškome piscu XVIII stoljeća Ivanu Antunu Nenadiću bilo je riječi u uvodnome dijelu ovoga rada. Ovđe spomenimo da je njegovo žanrovski raznorodno djelo, od teoloških spisa, crkvenih prikazanja do epske i duhovne poezije, u cjelini ostvareno na narodnome jeziku. Djela *Nauk kršćanski za kotorsku državu* (1758), *Put Križa* (1768), *U pofalu braće Ivanovića* (1757) i *Šambek satarisan božjom desnicom* (1757)

štampana su za njegova života, dok su u rukopisu ostali brojni njegovi spisi, da neki od njih tek u naše vrijeme budu priređeni i objavljeni, poput njegova prijevoda Metastazijeve melodrame *Isak* i crkvene drame *Bogoljubno prikazanje muke Gospodina našeg Jezukrsta*.

Među peraške pisce kraja XVIII i početka XIX vijeka vrijedi notirati polihistora Tripa Smeću i Joza Matikolu Šilopija o kojima je više riječi bilo u prvome dijelu ovoga rada, kao i Josipa Marinovića (1741–1801), poznatoga po panegiricima, dok su mu brojne teološke rasprave ostale u rukopisu, a objavio je u Veneciji dvije knjige posvećene jermenskome pitanju.

Crkvena prikazanja

Kulturni život Perasta u ranome novovjekovlju obilježila su i crkvena prikazanja. Crkvena prikazanja, kao kompleksnija forma crkvene drame proistekla su iz lauda, dramskih pohvala. Korpus od 24 teksta nastala na prostoru Boke Kotorske, od kojih je gotovo polovina zabilježena u rukopisima nastalim u Perastu, čiji najstariji prijepisi potiču iz sredine XVII vijeka, uglavnom je do sada bio smještan u kontekst barokne književnosti, premda je riječ o formi karakterističnoj za predrenesansnu književnost. Na prostoru Crnogorskoga primorja prikazanja kao žanr crkvene drame u tijesnoj su vezi s pojavom bratovština u razvijenim gradskim sredinama toga vremena – Kotoru, Perastu, Dobroti i Budvi, bilo da je riječ o cehovskim bratovštinama, poput Bratovštine kotorskih pomoraca, čije je postojanje dokumentovano sredinom XV vijeka, a vezuje se još za IX vijek, bilo religiozno-humanitarne bratovštine, kao Bratovština Sv. Krsta, ustanovljena 1298. godine, ili Bratovština Svetoga Duha iz sredine XIV vijeka. Pavao Butorac kao izvrсни poznavalac peraške starije locira i moguće „scene“ na kojima su se u Perastu mogla

igrati prikazanja: „Kameni ovisoki i prostrani podij ispred kapelice na Počiljutu, kao i onaj manji ispred Bronzine kapelice, kraj velikih kamenih križova, sigurno su služili za ova dramska prikazivanja.“³⁴³ Neposredni dokaz da su se prikazanja izvodila u Perastu su po peraškim kućama sačuvani igrokazi iz muke Gospodinove. Jedan takav rukopis iz starijega Balovićeva kodeksa prepisao je Nikola Mazarović 1783. godine, a danas je pohranjen u Nadžupskome arhivu u Perastu. Ivan Antun Nenadić, kako je već rečeno, autor je najslojevitijega teksta koji pripada tome korpusu, *Bogoljubnog prikazanja Muke Gospodina našeg Jezukrsta*, te prevodilac Metastazijeva *Izaka, prilike našega Odkupitelja*. Iz Perasta potiču i varijante plača, odnosno muke, u rukopisima Marka Balovića (1733) i kapetana Ivana Nenadića.

Treba naglasiti da su za pojavu religioznoga dramskog pje-sništva na narodnome jeziku upravo u najvećoj mjeri zaslužne bratovštine i niži kler, pa su ti oblici u neku ruku postali „narodna liturgija“, ili kako to veli Ronald Harvud, „istinski narodno pozorište, naivno zato što se obraćalo jednoj široko nepismenoj publici i zato što je pozorište tako dugo stajalo na udaru, ali naivno i zato što je izražavalo do banalizovanja pojednostavljena srednjovjekovna gledišta“.³⁴⁴ Korpus bokokotorskih prikazanja čine raznorodni tekstovi pisani osmeračkim distisima, od jednostavnijih dijaloških formi do složenijih oblika. Tematski se mogu podijeliti na ove skupine: 1. Rođenje Gospodinovo; 2. Posljednja (tajna) večera; 3. Plačevi i muke; 4. Razgovor s križom; 5. Simbol Isusovih mučila; 6. Uskrsnuće.³⁴⁵ Kako su istorijski

---

³⁴³ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, Zagreb, 2011, str. 528.

³⁴⁴ Ronald Harvud, *Istorija pozorišta*, CLIO, Beograd, 1998, str. 107.

³⁴⁵ Tu klasifikaciju predložio je Radoslav Rotković u svojoj dragocjenoj monografiji o pasionskoj drami. V. Radoslav Rotković, *Oblici i dome-ti bokokotorskih prikazanja. Prilog istoriji drame XVII i XVIII vijeka*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2000, str. 51–54.

skupi ljude u župnoj Crkvi Sv. Nikole, objavi im vijest o slici, pa potom svi u svečanome ophodu uz molitve i pobožne pjesme prenesu sliku u župnu crkvu, nakon čega smrtno oboljeli ribar naprasno ozdravi te se pridruži narodu i ode u crkvu da iskaže zahvalnost Djevici što ga je izbavila iz teškoga stanja. Međutim, već sutra slika nestane iz crkve, pa je Peraštani pronađu na hridi đe je i prvobitno nađena, što bude shvaćeno kao Božija odluka da se na tome mjestu izgradi ostrvo i na njemu crkva u kojoj će se čuvati čudotvorna slika.³⁴⁹ Tako je spajanjem okolnih hridi, stalnim nasipanjem brodova i lađa te kamenja nastalo ostrvo Gospa od Škrpjela, a na njemu i snažan marijanski kult vezan za čudotvornu sliku od kedra. Peraštani i stanovnici okolnih sela uz prateće pjesme od toga vremena svakoga 22. jula ophode ostrvo brodovima napunjenim kamenjem, a to kamenje utapaju u more uz samo ostrvo. Taj je običaj poznat pod imenom fašinada (tal. fascinareta – dovlačenje). Etnolog Jovan Vukmanović publikovao je tekstove pjesama „Oj, vesela veselice“³⁵⁰ i „Dvoje mi drago zaspalo“ koje su se pjevale prilikom približavanja barki ostrvu.³⁵¹ Treba, razumije se, imati u vidu da nasipanje ostrva i razvijanje kulta mogu imati i drugu motivaciju, s obzirom na to da je u vrijeme peraške borbe za osamostaljenje od Kotora, čiji su patriciji držali pod svojom upravom opatiju Sv. Đorđa, formiranje novoga kultnog mjesta, ovoga puta izričito peraškoga,

---

³⁴⁹ V. opširnije u: Srećko Vulović, *Gospa od Škrpjela. Povijestne crtice o čudotvornoj slici blažene djevice od Škrpjela i njenom hramu na otočiću prama Perastu*, Zadar, 1887, str. 12–15.

³⁵⁰ Šilopijev rukopis u kojem bi bio najstariji poznati zapis ove pjesme, o kojem je pisao Pavao Butorac, nažalost, danas je nedostupan, no verziju pod naslovom „O vesela veselice“ pronašli smo na strani 67 rukopisnoga Zbornik A. Milostića iz 1902–1903. godine (MH 168) iz Arhivske zbirke Odsjeka za etnologiju HAZU.

³⁵¹ V. Jovan Vukmanović, „Fašinada“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, XXI knjiga, Beograd, 1958, str. 339–340.

u neposrednoj blizini ostrva opatije Sv. Đorđa, moralo imati i znatno simboličko značenje. Mogla bi se uzeti u razmatranje i mogućnost da je riječ o znatnijoj prethrišćanskoj starini koja je naknadno mogla biti preslojena hrišćanskim tumačenjem. Do-nošenje kamena na škrpio (hrid) mogao bi biti dio starijega kulta koji je široko rasprostranjen u zaleđu i duž primorja, a na nekim mjestima i danas živ običaj da se u prisustvu sveštenika iznosi kamen u procesijama (po pravilu s proljeća ili ljeti), kao na Velju mogilu u Gornjem Šušanju, kod Crkve Sv. Petke ili na planinu Rumiju, iznad Bara, na kojoj se takođe nalazila mogila (tumul). U bokeljskim procesijama etnolog Špiro Kulišić vidio je obred kojim se utvrđivalo teritorijalno razgraničenje između naselja: „Opšti običaj litija o Spasovdanu ili na Duhove, koji se doskora održavao u ovim mjestima, između ostalog ima za cilj strogo utvrđivanje granica mjesnog atara. Uz učešće svih odraslih muškaraca, koji su ranije išli pod oružjem i pucali na granicama atara, svečano se vršilo razgraničenje teritorije svog mjesta od susjednih naselja.“³⁵²

Prema opisu Pavla Butorca na 15. maja koji se slavio kao Zavjetni dan u Perastu je postojao ustaljeni ceremonijal. Još prije 1. maja odaberu se iz redova mladeži vojvoda, barjaktar i oficiri mornarice za proslavu Velike Gospe 15. maja. Na taj datum o svim organizacionim detaljima brine se vojvoda s „mladićima“, kako se od davnina u Perastu imenuje grupa koja učestvuje u raznim gradskim manifestacijama. Slika Svete Marije prenosila se na kopno u svečanome ophodu naoružanim lađama koje bi obrazovale kordon na drugu neđelju maja, a prijenos slike natrag na ostrvo zbivao se na Petrovdan 29. juna kad je praktikovan isti ritual. Proslava Zavjetnoga dana počinje odlaskom ljudi pod oružjem kapetanu čija je uloga da podigne zastavu prije nego što počne

---

³⁵² Špiro Kulišić, „Etnološka ispitivanja u Boki kotorskoj“, *Spomenik CIII*, SANU; Beograd, 1953, str. 197.

svečani ophod. Slijedi obilazak grada, s jednoga kraja na drugi, a povorka se zadržava na pjaci, koja je imala funkciju centralnoga trga đe se zastava postavi na stub te podijeli po pet naboja praha teritorijalcima za salve u ophodu.³⁵³ Potom uslijedi ritual gađanja kokota, postavljenog na moru na puškomet. Taj običaj gađanja kokota zabilježen je i u obližnjemu selu Muo. I onđe je običaj vezan za procesije.³⁵⁴ Butorac svjedoči da je taj običaj postojao i u sušednoj Kostanjici i Strpu.³⁵⁵ Običaj gađanja kokota kao prateći segment procesija na Spasovdan u Budvi krajem XVIII vijeka, opisao je u svojim memoarima Antun Kojović.³⁵⁶

Svečani ophodi uobičajeni su i na Veliki četvrtak i Krstovdan (14. septembra). Krstovdan je bio krsna slava familijama koje potiču od 12 kazada,³⁵⁷ a Crkva Sv. Krsta, u istoimenoj tvrđavi ponad grada, smatra se „prvom crkvom koju je općina podigla“.³⁵⁸ Velji Krstovdan 14. septembra i s njim u vezi običaj stolova ili trpeza koji se upriliči nakon procesije kad opat i kapetan šednu s opštinom za trpezu, proslavljan je kao „glavna svetkovina“. Na osnovu bilješki sačuvanih uz usmenu epsku pjesmu koja opjeva perašku pobjedu nad vlaškim „vojevodom“ Radulom na Mali Krstovdan 3. maja 1511. godine dalo bi se zaključiti da je nekad upravo Mali Krstovdan obilježavan kao glavna gradska proslava.

---

³⁵³ V. Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, Zagreb, 2011, str. 217–220.

³⁵⁴ V. Špiro Kulišić, nav. djelo, str. 196.

³⁵⁵ Pavao Butorac, nav. djelo, str. 220.

³⁵⁶ Antun Kojović, *Djela*, priredila Zlata Bojović, Obod, Cetinje, 1996, str. 211–212.

³⁵⁷ O krsnoj slavi u Perastu v. Jovan Vukmanović, „Krsno ime u Perastu“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, knjiga 22–23, Beograd, 1960, str. 209–216.

³⁵⁸ Pavao Butorac, nav. djelo, str. 204.

Među mjesnim običajima vezanim za svetačke datume Butorac navodi i onaj da se na Đurđevdan 23. aprila organizuje boj pod maskama za dječake, đe su suprotstavljeni jedni drugima dječaci iz dva djela grada, Luke i Penčića.³⁵⁹ Ta se đečija igra naziva „na grad“, a osim na Đurđevu igrala se i na Markovu.

Pred dan Sv. Ane 26. jula peraški „mladići“ naveče se penju pucajući do Crkve Sv. Ane koja se nalazi na gori iznad grada, đe pale vatre i večeraju, a na sam praznik rano ujutro dočekuju sveštenika da im odsluži misu. I njihov povratak u Perast praćen je pucanjem. Zanimljivost je Crkve Svete Ane potpis na narodnome jeziku znamenitoga peraškog slikara Tripa Kokolje (28. II 1661. – 18. X 1713) koji je smješten na oltarskoj pali, a ispisani su latiničnim slovima: „U molitvach tvoiech spomeni se i od mene gresnica Tripo Cocoglia pitur molim“.

U *Ceremonijalu peraške opštine* iz 1743. godine³⁶⁰ posebni ceremonijal namijenjen je svečanim crkvenim procesijama i drugim proslavama. Tu se, pored već opisanih procesija, navode i procesije za Veliku srijedu, Veliki četvrtak, Veliki petak i Veliku subotu, potom u osmini Tjelova, na dan Sv. Justine (7. oktobra), na dan Sv. Barbare (4. decembra), na dan zaštitnika Perasta Sv. Nikole (6. decembra), uz proslave Božića i Nove godine te uz proslavu pošete peraških plemića u Bijeljoj.³⁶¹

Još jedan je peraški običaj vezan za prolječne dane. Riječ je o kićenju mađa koji pada 1. maja kad se na pjaci ispred Crkve Sv. Nikole kiti mađ, odnosno mlado, zeleno drvo brije-

---

³⁵⁹ Isto, str. 203.

³⁶⁰ Opis toga rukopisa kao i kompletan tekst talijanskoga originala dao je Pavao Butorac u: Pavao Butorac, *Razvitak i ustroj peraške opštine...*, str. 265–295.

³⁶¹ Miloš Milošević, „Samoupravni status Perasta za vrijeme Mletačke Republike“, *Glasnik odjeljenja društvenih nauka CANU*, br. 13, Podgorica, 2000, str. 31.

sta okićeno flašicama mlijeka, vina i kolačima³⁶² što ga podiže najmlađi peraški mladoženja. Običaj kićenja mađa dio je širega evropskoga konteksta proslave majskoga praznika. Po riječima Pitera Berka „proljetni su običaji sadržavali spolnu slobodu. U osamnaestom stoljeću na majski dan u Londonu dimnjačari bi se posipali brašnom, što bi se također moglo shvatiti kao izrazit primjer običaja obrata. U Italiji majsko je stablo poznato pod nazivom *Albero delle Cuccagna*, tj. stablo iz zemlje Dembelije, što je još jedna karika prema pokladnome svijetu. U Španjolskoj majski se dan, poput poklada, proslavljao šaljivim bitkama i šaljivim svadbama, naprimjer (kako je to opisao Covarrubias u svom rječniku): ‘neka vrsta igre što je izvode momci i djevojke koji dječaćića i djevojčicu smjeste na bračni krevet sa značajnijem braka’“.³⁶³

O peraškoj svadbi prvi etnografski zapis ostavio je još Franjo Morandi, vjerovatno krajem XVIII vijeka. Morandi je u tome svom zapisu na talijanskome jeziku koji smo pronašli u Nadžupskome arhivu u Perastu opisao svadbene običaje okolnih naselja koja su pripadala Perastu, smatrajući ih unekoliko interesantnijim od običaja u samome gradu, za koje veli da se obavljaju tiho, pretežno u nevjestinoj kući, a prelazak u mladoženjinu kuću zbiva se noću. Prijevod toga Morandijeva teksta, pripisujući ga greškom Andriji Baloviću,³⁶⁴ objavio je Srećko Vulović u zadarskome Novom listu. Osavremenjeni prijevod publikovali su Gracija Brajković i Miloš Milošević u antologiji *Proza baroka*. Pored ustaljenoga ceremonijala Morandi bilježi i redosljed

³⁶² Pavao Butorac, *Gospa od Škrpjela*, Nakladom svetišta Gospe od Škrpjela, Sarajevo, 1928, str. 34.

³⁶³ Peter Burke, nav. djelo, str. 156.

³⁶⁴ Uz rukopis u NAP smo pronašli listić na kojem je rukom don Gracije Brajkovića ispravljen na mašini otkucani podatak da je autor rukopisa Andrija Balović, uz napomenu da je rukopis Franja Morandija, u što smo se uvjerali neposrednim uvidom u rukopis.

kojim su se pjevale „napitnice“³⁶⁵ „uz sofru“: „Prva je na slavu božju, druga na slavu kućnog odvjetnika, t. j. onoga svetca koga se svake godine slavi (Krstno ime), treća u zdravlje domaćina, komu se čestita srećna sinovljeva ženidba, (ili bratanića). Četvrta u zdravlje kuma, t. j. poglavita svjedoka te ženidbe. Poslie se pije u zdravlje ostalih svata, koji imaju kakovu čast, a napokon u zdravlje starog svata, koji je glava te gostbe. Medju svakom napitnicom pjeva se po koja katica kakve junačke pjesme, a to se mora odnositi na osobu kojoj je napitnica učinjena.“³⁶⁶ Osobnost samoga ceremonijala ogleda se u tome što se nakon dolaska svatova u kuću mlade u prošnju, od nje traži dokaz o junaštvu, kao potvrda da se nije „izrodila“ od „stare, junačke i ratničke krvi predaka“. (O počašnicama, nezaobilaznoj usmenoknjiževnoj pjesničkoj formi koja je pratila svadbeni obred u Perastu, više riječi biće u sljedećem poglavlju ovoga rada.) Nakon toga, poziva se mlada, otac joj naređuje da pruži dokaze svojega junaštva, a ostatak ceremonijala Morandi opisuje ovako: „Tada sjedne na jastuk pripravljen na sredini dvorane, na turski način prekrstivši noge, pokrivene dugom suknjom. Pripremljene mačeve dohvaća ukrštenim rukama. Najedanput, istim trzajem ustaje na noge i dok pruža ruke naoružane mačevima, korice daleko otpadaju, a ona se nađe sa dva gola mača u rukama.“³⁶⁷ Uz taj opis Morandi dodaje i podatak da taj običaj nije vidio niđe izvan Perasta. Priređivači *Proze baroka* zapažaju da je isti običaj zabilježio sredinom XVIII vijeka i Andrija Balović na margini 21. strane rukopisa *Analli di Pirusto*, uz napomenu da je taj običaj u

³⁶⁵ Tekstove pjesama koje su se pjevale tokom svadbe, kao i etnografski opis peraške svadbe dao je Jovan Vukmanović u radu „Svadba u Perastu“, *Glasnik Etnografskog instituta*, VII, Naučno delo, Beograd, 1958, str. 141–151.

³⁶⁶ Srećko Vulović, „Riedki običaji kod starih Peraštana“, *Narodni list*, br. 51, Zadar, 1882, str. 2.

³⁶⁷ *Proza baroka...*, str. 247.

Perastu prisutan „od pamtivijeka“. U jednome pismu Valtazaru Bogišiću, koji je zapravo cjeloviti etnografski opis vezan za počašnice, njihovo porijeklo, namjenu, način izvedbe i sl., Srećko Vulović pominje „dobru molitvu“ kao dio svadbenoga rituala prilikom koga se pjevaju počašnice, a koji nastupa u „navjestinoj kući čes prije neg će se u crkvu za vjenčanje“.³⁶⁸ O „dobroj molitvi“ i „svadbenoj čaši“ kao važnome činiocu svadbenoga rituala bilješku je ostavio Vuk Stefanović Karadžić, opisujući u predgovoru prve knjige *Srpskih narodnih pjesama* običaj koji je zabilježio u Risnu. Budući da sâm ističe da ga ima i u susjednim krajevima,³⁶⁹ ali ne i u krajevima iz kojih on potiče, moglo bi se na osnovu Vulovićeve napomene vjerovati da je „dobra molitva“ bila dio i peraškoga svadbenog običaja. O „dobroj molitvi“ Karadžić veli: „To je običaj vrlo lijep i znatan, a amo ga u našim krajevima nema; za to ću ga evo ovdje dodati. Kad svatovi s djevojkom već hoće da polaze, onda, u Risnu, djeveri izvedu djevojku *na molitvu*: svatovi sazovu djevojačke roditelje (ili one od kućana, koji su joj mjesto njih) i ostalu rodbinu, da joj dadu *dobru molitvu*, pa uzevši veliki kolač, ili, kao što ovdje kažu, somun i na njemu, na mjestu za to u miješanju načinjenome, čašu vina, dadu ga najprije ocu, govoreći mu: ‘Oče! dajte vašemu detetu dobru riječ, tako i nama Bog dao svaku dobru sreću!’ Otac onda držeći kolač s čašom u ruci odgovori: ‘Šćerce! da ti Bog da svaku dobru sreću i svako dobro, kako bih i sam sebe rad!’ Izgovorivši ovo, srkne malo vina iz čaše; po tom se kolač s onakijem riječima dade materi, koja odgovori ovako: ‘Šćerce! Bože ti daj dobru sreću! koliko škroka postupila od tvoga roda do tvoga doma, toliko ti Bog dao dobrih i sretnijih časa!’ A

---

³⁶⁸ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ ..., str. 225.

³⁶⁹ „Dobru molitvu“ kao dio budvanskog svadbenog rituala spominje i Antun Kojović u svojim memoarima. V. Antun Kojović, *Djela*, priredila Zlata Bojović, Obod, Cetinje, 1996, str. 214.

tako, od prilike, i braća i ostala rodbina. I u Crnoj se gori, od prilike, ovako daje djevojci dobra molitva, osim, što je onamo ne daje samo rodbina, nego i svatovi, i najposlije djever popivši sve vino, *molitvenu* čašu da djevojci, te je ona ostavi u sebe do vjenčanja, a onda opet iz nje piju, i po tom se sa svijem njojzi dade, te je ostavi i čuva.³⁷⁰ Svadbeni je ceremonijal u Perastu bio pod nadzorom instanci gradske vlasti što potvrđuje zaključak gradskoga vijeća iz 1790. godine, iz vremena opadanja moći Perasta, kad iz ekonomskih razloga biva ukinut cijeli niz svadbenih običaja vezanih za darovanje.

Od božićnih običaja Pavao Butorac spominje badnjak i lûk, odnosno posebni kolač nalik na luk.³⁷¹ Iz peraških pjesama, epskih i lirskih, kao bitne institucije običajnoga prava razaznajemo kumstvo i pobratimstvo, pri čemu je povreda tih drevnih institucija u patrijarhalnoj zajednici shvatana kao teški prekršaj, a u pjesmama redovno i tumačena kao uzrok nesreće onoga ko je prekršio obaveze koje iz toga tipa patrijarhalnog povezivanja proističu.

Sudeći po sačuvanim usmenoknjiževnim zapisima i drugim izvorima u peraškoj narodnoj kulturi ranoga novovjekovlja njegovana su vjerovanja u natprirodna bića – vile, vještice i zmajeve.

Veselin Čajkanović veli kako je u nauci preovladalo mišljenje da vile pripadaju demonologiji Južnih Slovena, a o vjerovanju u vile bilježi i ovo: „Predstave o vilama najsloženije su kakve se mogu zamisliti, jer su vile poprimile na sebe funkcije mnogih različitih ženskih demona, šumskih i poljskih, ‘vodnih’ i ‘meteornih’, manističkih i ‘prirodnih’, najmoćnijih i najneznatnijih. (...) Naša shvatanja o vilama starinska su, i među najstari-

---

³⁷⁰ Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pjesme, knjiga prva, 1841*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IV, Prosveta, Beograd, 1975, str. 43–44.

³⁷¹ Pavao Butorac, nav. djelo, str. 467.

jima koje poznaju istorija religije i mitologija.³⁷² Špiro Kulišić pak smatra da ne bi trebalo zanemariti ni mogući antički i paleobalkanski uticaj pri tumačenju porijekla vila u južnoslovenskim vjerovanjima te primjećuje da u „savremenoj nauci, može se reći preovlađuje mišljenje da su vile prvobitno predstavljale personifikaciju prirodnih pojava, a da su se tek kasnije, možda i pod uticajem hrišćanske crkve, u narodnom vjerovanju poja-vile predstave o vilama kao dušama neudatih ili nasilno umrlih djevojaka.“³⁷³ Raspravljajući na široj osnovi o vilama u južnoslovenskim vjerovanjima Adnan Čirgić uočava osobenost vila u crnogorskoj tradicijskoj kulturi u odnosu na prikaz vila u južnoslovenskim predajama: „Dok su vile u južnoslovenskim vjerovanjima prikazane kao lijepe djevojke s nekom izrazitom fizičkom manom, umjesto stopala imaju npr. papke ili kopita, u crnogorskim vjerovanjima tipično je vjerovanje u vile kao ideal ženske ljepote, bez fizičkih nedostataka.“³⁷⁴ Taj Čirgićev sud potvrđuju i usmenoknjiževni zapisi nastali u Perastu. U usmenim pjesmama bilježenim u Perastu i Boki Kotorskoj u periodu od kraja XVII do početka XIX vijeka vile sriječemo kako u bugaršticama, tako i usmenim epskim i lirskim pjesmama. Prikazane su, najčešće, kao „planinkinje“, prenosnice glasova, komentatorke zbivanja ili pak protagonistkinje koje znaju zavaditi rođenu braću. Nerijetko u tim pjesmama vile se pominju i u metaforičnome značenju, đe se njihov pomen odnosi na žensku ljepotu. U pjesmi koja se javlja u više rukopisa i koja je paralela tzv. spasovskim pjesmama koje je Vuk Stefanović Karadžić zabilje-

---

³⁷² Veselin Čajkanović, *Iz srpske, religije, mitologije i folklora*, Evro-Đunti, Beograd, 2014, str. 587.

³⁷³ Špiro Kulišić, *Stara slovenska religija u svjetlu novijih istraživanja posebno u balkanologiji*, Djela, LVI, ANUBiH, Sarajevo, 1979, str. 146.

³⁷⁴ Adnan Čirgić, *Natprirodna bića u tradicijskoj kulturi Crnogoraca*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018, str. 178.

žio povodom izlazaka na brdo Spas više Budve, vilini stanovi „naresni bijeli dvorovi“ su na „Lovćen planini“, đe vile igraju, a jedna od njih srijeće i obljubljuje mladića koji „jezdi planinom“. Među tim pjesmama ima i onih mitoloških u kojima, na primjer, vile žanju Dunav.

Pišući iscrpno o vjerovanjima u vještice u crnogorskoj tradicijskoj kulturi Adnan Čirgić veli da su kod Crnogoraca vještice prikazivane kao „stare žene koje bi se pretvarale uglavnom u pticu ili leptira i tako donosile razne nesreće i ljudima i stoci.“³⁷⁵ Vrijednu arhivsku građu o isljeđivanju, mučenju, pa čak i ubijanju žena nabijedenih da su vještice na Crnogorskom primorju objavio je Petar Šerović.³⁷⁶ Pored primjera ubistva žena optuženih da su vještice iz Krtola 1784. đe je jedna nesretna žena prvo bačena u vodu pa nakon što je isplivala – što je po ondašnjim uvjerenjima bio nepobitan dokaz njene krivice – spaljena na lomači, i iz Mokrina 1795. đe je jedna žena kamenovana („bačena pod gomilu“) te drugih izvora o mučenju i ubijanju proskribovanih žena, Šerović je objavio i dragocjenu dokumentaciju o isljeđivanju nekoliko žena pred mletačkim vlastima u Herceg Novom 1708. godine. Tri žene iz Risna i okoline je hercegovskom providuru Marinu Molinu uputio kavalir Ivan Burović, Peraštanin porijeklom, a cilj postupka bio je da se optužbe detaljno ispituju te da se žene zaštite od progona koji im je pripreman. Za jednu od tih žena, Bojanu Sredanovu, Ivan Burović veli da su je „u doba njegova providurstva Peraštani žigosali usijanim gvožđem na leđima.“³⁷⁷ Posebno je interesantno svjedočanstvo upravo Rišnjanke Bojane Sredanove koja je u svojem iskazu pred mletačkim

---

³⁷⁵ Adnan Čirgić, nav. djelo, str. 93.

³⁷⁶ Petar Šerović, „Nekoliko arhivskih podataka o vješticama“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, XXIV/3–4, Izdavačko preduzeće Rad, Beograd, 1953, str. 247–258.

³⁷⁷ Petar Šerović, nav. djelo, str. 252.

vlastima potvrdila da se bavila vještičarenjem, otkrivajući svoje drugarice, kao i način na koji su postale vještice te dajući detaljan opis svojih postupaka. Zanimljivo je da su žene nedugo poslije toga puštene na slobodu, a spominje se i da je Bojana, nakon svega, „liječila“ po Boki Kotorskoj. Pjesmarica Nikole Mazaro- vića završava dvijema pjesmama u kojima su sačuvani tragovi vjerovanja u vještice, pri čemu se u prvoj, pjevanoj izvjesno „o pokladama“, „čarovnici“ na vijeće kupe u Spilici (pećini iznad Perasta), dok je u drugoj prikazana žena „od bolijesti vješta“, što basmama liječi „mladicu bolestnu“. Vještice će se u bokeljsku istoriju ranoga novovjekovlja na neobičan način upisati i 1784. godine kad je u Dobroti od posljedica srčanoga udara – što ga je zadesio tokom propovijedi o vješticama u Gornjoj Lastvi – preminuo župnik Crkve Sv. Stasija, pjesnik i dramski pisac Ivan Antun Nenadić, zapisivač zbornika I b 80.

Već se u prezimenu znamenite peraške plemićke famili- je Zmajević i u opisu njihova grba na kojemu je predstavljen „raskriljeni zmaj“,³⁷⁸ može nazrijeti očiti trag prisustva figure zmaja u tradicijskoj kulturi te sredine. Pišući o zmajevima u vjerovanju Paštrovića Jovan Vukmanović je zabilježio: „Zmaj se zamišlja u obliku ogromne ptice, koja svake četvrte godine prelijeće s jedne na drugu stranu svijeta, sa istoka na zapad. Kad poleti od Blata (Skadarskog Jezera) k moru, očekuje se dobra, a kad ide u drugom pravcu rđava godina. Prilikom letenja zmaj sipa oko sebe velike varnice, koje bi sve zapalile kad bi pale na kopno.“³⁷⁹ U peraškoj pjesmarici Nikole Burovića nailazimo na spomen zmaja koji „Dunaj plovi“, što bi se moglo dovesti u vezu s poznatim motivom usmene poezije o zmaju koji prelije-

---

³⁷⁸ Mirko Vukasović, *Grbovi kotorskih i peraških plemićkih porodica*, Vuk- čević Uliks & Vesmark, Kotor – Beograd, 2008, str. 76.

³⁷⁹ Jovan Vukmanović, *Paštrovići. Antropogeografsko-etnološka ispitivanja*, CID, Podgorica, 2002, str. 367.

će „s mora na Dunavo“, a što bi se svakako moglo povezati i s paštrovskim vjerovanjem o zmajevima. U bugarštici iz Nenađićeva rukopisa IV a 30 „bane Sekule“ iz njedara pušta „ljutu zmiju krilaticu“ koja u „jajeru vedra neba“ zapodijeva boj sa sokolom. Sekulin ujak vojvoda Janko ustrijeli zmiju, ne znajući da je zapravo ustrijelio sestrića, koji se pribraja grupi likova sa zmajskim karakteristikama. U lirskoj pjesmi iz rukopisa I a 27 iz Arhiva HAZU visoka „Lovćen planina“ prikazana je ne samo kao vilinji stan, već i kao obitavalište „ognjenih zmajeva“.

Peraške poklade i „okviri komičke slobode“³⁸⁰

U jednome dokumentu iz 1715. godine znameniti peraški pomorac Marko Martinović (1663–1717) dao je precizan scenario karnevalskih svečanosti koje su se trebale desiti 3. marta 1715. poslije podne, ukoliko to vrijeme dozvoli ili, ukoliko dođe do odlaganja, posljednja dva dana poklada. Budući da drugi tekstualni tragovi karnevalskih proslava u Perastu ranoga novovjekovlja do danas nijesu objelodanjeni, a da su rijetki i oskudni pomeni karnevala i u susjednim gradovima Crnogorskoga primorja, poput Kotora³⁸¹ i Budve³⁸², Martinovićevu ćemo opisu ovđe posvetiti posebnu pažnju.

---

³⁸⁰ Ovo poglavlje preuzeto je iz našega rada „*Ilija Kuljaš* – peraška prerada Molijera i/ili legitimisanje društvenoga poretka“, *Umjetnost riječi*, LXI (2017), 3–4, Zagreb, srpanj – prosinac, str. 158–162.

³⁸¹ Nekoliko novijih podataka vezanih za karneval iz Sudsko-notarskih i Upravno-političkih spisa Kotorskoga arhiva objelodanila je nedavno Stanka Janković-Pivljanin. V. Stanka Janković-Pivljanin, „Iz kulturne istorije Kotora – karneval“, u: *Knjiga o Kotoru*, ur: Katarina Mitrović, Magelan pres, Beograd, 2014, str. 152.

³⁸² Dragocjena svjedočanstva o pokladama u Budvi nalazimo kod pisca i kanonika Antuna Kojovića. V. Antun Kojović, *Djela*, priredila Zlata Bojović, Obod, Cetinje, 1996.

Kako na samome početku svoga nacрта veli Martinović, scenario je pripremljen u znak veselja što je oglašen početak rata između Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva. Kao mletački graničari i nosioci njihove zastave u ratovima, Peraštani su nešto manje od dva mjeseca od obznane rata između Sinjorije i Porte, kako se to vidi iz Martinovićeva teksta, njegov početak kanili veoma pompezno proslaviti. Prilično kompleksnu ceremoniju sastavljenu od nekoliko scenskih i plesnih cjelina, s propratnim dopadljivim efektima i uz pratnju muzike, Martinović je detaljno razradio. Prvo bi trebalo dovesti jedan vašel „pod pjacu“, šezdeset lakata daleko od kraja, pa od pilastra gradskoga zvonika protegnuti konop i dobro ga rastegnuti nad vašelom. Na prostranome podnožju trebalo bi postaviti kip „nevjernika s turbanom“ i u njemu vještačke vatre. U određeno vrijeme od strane Penčića, a to je dio grada okrenut prema Risnu, pojavio se „neko odjeven kao veliki general“ s mnogobrojnom pratnjom časnika, dok će se s druge strane, od Luke, pojaviti „mladić raskošno odjeven po devojačku, predstavljajući kćer spomenutoga generala“, u pratnji četiri glumca koji će glumiti dame i plesati s cimbalima u ruci. Susret generala i njegove kćeri odigraće se na pjaci, inače samome središtu gradskoga života, đe će, nakon što devojka ponizno poljubi generalovo odijelo, general otkriti da se obrekao bogu Jupiteru da će žrtvovati prvoga ko mu dođe u susret pri povratku u svoj grad, u znak zahvalnosti za udieljene mu pobjede. Nakon što isuče mač, devojka će od oca zatražiti da prinošenje žrtve odgodi na mjesec dana kako bi pripremila dušu na taj čin. Otac joj na molbu prisutnih odobrava odgodu, a potom je poziva da šedne na prijesto s njim kako bi zajedno pogledali svečanosti koje je u čast njegova povratka priredio narod. Uslijedi udaranje u bubanj, hici i plesna tačka, nakon koje na pjacu izvode bika kojem odrubljuju

glavu. Zatim idu kolo i pjesma „po mjesnom običaju“. Dio ceremonije koji slijedi obuhvata veliki broj likova i komičnih situacija u koje dolaze, uključujući likove Zakanjina, Doktora i Pantalona, poznate maske talijanske komedije *dell'arte*. Tako Kranjac, „obučen kao lakrdijaš“ (tipični buffo) na sceni izvodi razne lakrdije, improvizacije i „uobičajene brbljarije“ dok mu mladići za pantalone prilijepe fiške, čije ga pucanje ćera da skoči u vodu. Za njim u vodu skoćice i Đavo kad u opštem me-težu na sceni shvati da niđe nije siguran. Tu su i prepoznatljivi motivi iz komedije *dell'arte*, poput motiva klistira i pometnje koju izaziva, vječito u pratnji Doktora. Potom slijedi let s pi-lastra zvonika do vašela po konopu, a tu atrakciju okončavaju udarci u fanfare i bubanj i puščani hici. Scena će se još jednom otvoriti za lakrdijaše, Pantalona, Doktora i Zakanjina i njihove uobičajene gegove, no tada će ih đavo koji izlazi iz tamnice, jednog po jednog smjestiti u tamnicu. Nakon još jednoga kru-ga „stranih plesova“, a u zavisnosti od doba dana moguće i domaćih, u sumrak slijedi paljenje karnevalske lutke, uz prat-nju vatrometa sa zvonika, udaranje bubnjeva, fanfara i kitara te uz opšte povike: „Živio rat, živio rat, živio rat!“ Zatim se protagonisti svečanosti uz pjesmu povlače u kuću na večeru, a poslije večere nastavlja se ples i pjesma. Na kraju svoga nacрта karnevala Martinović daje zanimljivu opasku: „Pošto moraju završiti svoju ulogu svi, koji budu u igri, ko prouzroči nemir i buku, bit će globljen prema uvidavnosti.“³⁸³

Kao što se vidi iz opisa, svečanost čiji je nacrt koncipirao Martinović odvija se u sklopu širih pokladnih događanja i za-mišljena je kao jedan od vidova obredno-predstavljачkih formi narodne smjehovne kulture, kojom se ukidala i izvrtala svakod-nevica, njena službena pravila i uzusi, i otvarao prostor za upliv

³⁸³ Pavao Butorac, „Dva nepoznata rukopisa Marka Martinovića“, *Anali His-torijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, I, Dubrovnik, 1952, str. 383.

drugačijih modela ljudskih odnosa i ponašanja, makar ambijentalno ograničenih javnim prostorom gradskoga trga i vremenski oročenih 6. januarom i početkom uskršnjega posta. Osnovno karnevalsko jezgro te kulture, kako veli Bahtin, „nije čisto *umetnička* pozorišno-predstavljačka forma i uopšte ne pripada oblasti umetnosti. To jezgro se nalazi na granici umetnosti i samog života. U suštini, to je – sam život, ali uobličien na poseban način igrovnom slikom.“³⁸⁴ Formu karnevala kao svijeta okrenutog naglavačke Bahtin još preciznije definiše: „Nasuprot službenom prazniku, karneval je slavio reklo bi se privremeno oslobođenje od vladajuće istine i postojećeg poretka, privremeno ukidanje svih hijerarhijskih odnosa, privilegija, normi i zabrana. To je bio istinski praznik vremena, praznik nastajanja, smenjivanja i obnavljanja. On je bio protiv svakog ovekovečenja, završetka i kraja. Bio je okrenut budućnosti koja se ne završava.“³⁸⁵ Sigurno da Bahtinov nesumnjivi i prodoran doprinos osvjetljavanju smjehovne narodne kulture srednjega i ranoga novoga vijeka ne može osujetiti prigovor da je ovakav opis karnevala, u jednom drugačijem čitanju, možda suviše jednostran. Naime, afirmacije slobode i nezavisnosti od bilo kojeg poretka, iako primamljiva utopijska slika, pri drugačijemu svijetlu mogla bi se pokazati kao vješto simulirana i kontrolisana praksa kojom ipak upravljaju nosioci političke i ideološke moći. Tu janusovsku prirodu karnevala Umberto Eko u tekstu znakovita naslova „Okviri komičke slobode“ naziva autorizovanom transgresijom. Po njegovu mišljenju „komedija i karneval nijesu primjeri stvarnih transgresija: naprotiv, oni reprezentuju vrhunske primjere jačanja zakona. Oni nas podsećaju na postojanje pravila.“³⁸⁶

---

³⁸⁴ Mihail Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, Nolit, Beograd, 1978, str. 13.

³⁸⁵ Mihail Bahtin, nav. djelo, str. 16–17.

³⁸⁶ Umberto Eco, „The frames of comic 'fridom'“, u: Umberto Eco & V. V.

Osim što donosi vrijedne podatke o pokladama u Perastu, Martinovićeov zapis proučavaocima je posebno bio zanimljiv zbog pomena rituala žrtvovanja.³⁸⁷ Paralele za scenu s kćerkom koja traži odgodu izvršenja ritualnog pogubljenja nađene su u starozavjetnoj fabuli o Jeftaju i njegovoj kćeri; žrtvovanje bika takođe ima svoje analogije, od Italije do dalmatinske obale, no pomen boga Jupitera redovno je interpretiran u kontekstu drevnih paganskih ritualnih relikata. Nešto više pažnje tome su odlomku posvetili Viktorija Franić-Tomić i Slobodan Prosperov Novak povezujući obred odsijecanja glave volu s dionizijskim svečanostima te iznoseći tvrdnju da je „sakralni sadržaj priče cenzuriran jer je zbog pokladnoga konteksta u tada kršćanskoj religioznoj komuni Perasta uvodilo naraciju o antičkim božanstvima, dakle za učesnike ovoga spektakla, priču o profanim dramskim licima.“³⁸⁸ Spomenuti autori su na stajalištu da je motiv zavjeta datog Jupiteru zapravo vid cenzurisanja uslovljenog pokladnim, religijskim i patrijarhalnim kontekstom, budući da su se peraški pomorci tradicionalno zavjetovali Bogorodici. Premda je ovo tumačenje pomena Jupitera na dobrome tragu,

---

Ivanov & Monica Rector, *Carnival!*, Mouton Publishers, Berlin – New York – Amsterdam, 1984, str. 6. (Prijevod – A. R.)

³⁸⁷ Pored ostalih, Martinovićeov zapis komentaran je u ovim publikacijama: *Proza baroka...*, str. 228–229; Miroslav Pantić, *Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka...*, str. 218–219; *Analisti, hroničari, biografi...*, str. 40–41. Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999, str. 305–308; Miloš Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od XV do XVIII vijeka...*, str. 310; Radoslav Rotković, *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852...*, str. 278–280; Stanka Janković-Pivljanin, „Iz kulturne istorije Kotora – karneval“..., str. 152–153; Viktorija Franić-Tomić & Slobodan Prosperov Novak, *Književnost ranog novovjekovlja u Boki kotorskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2015, str. 72–74. i dr.

³⁸⁸ Viktorija Franić-Tomić & Slobodan Prosperov Novak, *Književnost ranog novovjekovlja u Boki kotorskoj...*, str. 74

mislimo da bi ga ipak trebalo izmjestiti iz konteksta kontinuiranja paganske ritualnosti, a moguće i iz okvira identifikacije Jupitera i Bogorodice, i razumjeti kao jedan od modaliteta razmjene društvene energije ranonovovjekovnog teatra kome je Stiven Grinblat dao naziv metaforička akvizicija,³⁸⁹ a koji se zasniva na indirektnome ostvarivanju neke prakse, u ovome slučaju zamjene imena Božijeg, u za to neprimjerenom okružju, „neutralnim“ imenom Jupitera, posuđenim iz registra drevnih vremena.

Martinovićev tekst važan je izvor u nekoliko ravni. U prvome redu, on je najpotpunije i najintragantnije svjedočanstvo pokladnoga života ranonovovjekovnoga Perasta, a to podrazumijeva i jednu širu sliku ne samo scenskoga života već i peraške svakodnevice naznačene epohe. Zahtjevni scenski spektakl koji bilježi Martinović danas je gotovo jedini tekstualni trag po svoj prilici bogatih i dinamičnih pučkih teatarskih aktivnosti Perasta XVIII vijeka, u kojemu, izgledno je, postoje i pisci scenarija i glumačke družine obvikle igranju scena bliskih talijanskoj komediji *dell'arte*, ali i vješte akrobate i meštri zaduženi za pirotehniku i brojni drugi protagonisti scenskoga života. Potvrda je to i brojnih modaliteta cirkulisanja društvene energije koja tvori cijeli kompleks scenske prakse. No s druge je strane Martinovićev zapis i vanredna potvrda teze da su poklade, iako najčešće shvatane kao spontani izliv pučke kulture i neobuzdane snage slobodnoga djelovanja, zapravo ipak striktno kontrolisana društvena praksa.

Već činom izrade scenarija ove vrste od strane visokoga peraškog uglednika, proslavljenoga pomorca i pomorskoga pedagoga³⁹⁰, karnevalski je spektakl stavljen u okvire propisane

---

³⁸⁹ Stephen Greenblatt, *Shakespearean Negotiations. The Circulation of Social Energy in Renaissance England*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1988, str. 10–11.

³⁹⁰ Kao posebno zanimljiv podatak iz Martinovićeve biografije izdvaja se

aktivnosti. Cijelim nizom jasnih političkih i ideoloških konotacija ta je aktivnost u potpunosti podređena interesima nosilaca političke moći u Perastu, peraškim plemićima raspoređenim u tradicionalnih 12 kazada. Počev od podatka da se cijeli spektakl organizuje povodom objave rata između Venecije i Osmanlija, potom prikazom karnevala u obliku „nevjernika s turbanom“, sve do njegova spaljivanja na vrhuncu svečanosti i usklika u slavu objave rata, koji bi se u karnevalskome ključu mogli razumjeti kao izraz one obrnute stvarnosti koju promovišu poklade, no u konkretnoj situaciji nesumnjivo podvlače zbiljsku euforiju koju izaziva novi obračun sa starim neprijateljem, Martinovićev zapis upravo potvrđuje da je cijela svetkovina striktno kontrolisana od strane vlasti. Na kraju, i natuknica da će svi koji prozrokuju nered i buku biti globljeni, samo zatvara jasno ocrtan okvir granica karnevalske slobode, kreiran od strane stvarnih generatora društvenoga života onovremenoga Perasta. Time se peraški karneval zapravo očituje kao jedna od formi državnoga ideološkoga aparata.³⁹¹ Kako se iz navedenoga vidi, Martinovićev tekst prema zbilji odnosi se dvosmjerno – i kao model njene reprezentacije, ali i kao važan element njezina (pre)oblikovanja.

---

njegovo obučavanje pomorskim vještinama najprije u Veneciji, a potom i u Perastu, ruskih boljara poslatih od Petra Velikog.

³⁹¹ Luj Altiser državne ideološke aparate definiše kao „određen broj realnosti koje neposredni posmatrač vidi u formi određenih i specijalizovanih institucija“ te navodi ove tipove državnih ideoloških aparata: religijski, obrazovni, porodični, pravni, politički, sindikalni, informacioni i kulturni. V. Luj Altiser, *Ideologija i državni ideološki aparat*, Karpos, Loznica, 2015, str. 27–28.

GENOLOŠKE I TEMATOLOŠKE OSOBINE KORPUSA

Korpus peraških pjesmarica koji je predmet našega istraživanja sadrži raznovrsne pjesničke tekstove, kako prijepise poznatih ili anonimnih autorskih pjesama pisaca iz Dubrovnika, Dalmacije i Boke Kotorske, tako i brojne usmenoknjiževne tekstove.

U genološkome pogledu usmenoknjiževne tekstove ovoga korpusa mogli bismo svrstati u nekoliko grupacija. Uobičajena bi načelna podjela bila ona na epske i lirske pjesme, pri čemu bi prvoj cjelini pripadale deseteračke junačke pjesme, dok bi drugoj cjelini pripadali raznovrsni usmenolirski oblici, u okviru kojih posebno mjesto zauzimaju peraške počašnice. Kako se u literaturi bugarštice najčešće definišu kao epsko-lirske pjesme (iako među njima ima i onih dominantno epskih i onih posve lirskih), njima bi pripadalo posebno mjesto u ovako definisanoj klasifikaciji peraških usmenih pjesama. U ovome dijelu rada osvrnućemo se na – u prvome redu genološke i tematološke osobine korpusa.

S tim u vezi treba imati u vidu da je već u najstarijemu od sačuvanih rukopisa podjela na određene žanrovske cjeline dosljedno realizovana. Tako su u *Pjesmarici Nikole Burovića* pjesme grupisane u četiri izdvojene cjeline. Prvu čine „bugarke“, drugu „počašnice“, treću „popije(v)ke od kola“, a četvrtu, neimenovanu, deseteračke junačke pjesme. U ovome radu ipak nećemo slijediti Burovićevu razdiobu, već, prilagođavajući se terminima i klasifikacijama koje su ustaljene u nauci o južnoslovenskoj usmenoj poeziji, peraške usmene pjesme analizirati u

okviru tri cjeline. Prva cjelina biće posvećena bugaršticama, a potom slijede cjeline o epskoj deseteračkoj te o lirskoj usmenoj poeziji u peraškim pjesmaricama od kojih je najstarija ona datirana u 1696. godinu, a najmljađa je zapisana 1833. godine.

Bugarštica/Bugarke

O bugaršticama kao osobenoj formi usmene poezije u južnoslovenskoj književnoj istoriografiji postoji zamašna literatura. No, iako su bile predmet analize brojnih autora i premda je pisano o različitim aspektima toga usmenoknjiževnog fenomena, na brojna pitanja vezana za tu pjesničku vrstu nauka još uvijek nije dala definitivne odgovore. Ni u ovome radu, razumije se, neće biti odgonetnute nedoumice koje su prisutne u nauci, no nastojaćemo da ukažemo na neke osobenosti, u prvome redu genološke i tematološke, bugarštica nastalih ili zabilježenih u Boki Kotorskoj, odnosno Perastu.

Naziv

Na samome početku neophodno je razriješiti neke terminološke nedosljednosti. U nauci se, naime, za ovu pjesničku vrstu srijeću različiti nazivi – od nepreciznog „metričkog“ naziva „pjesme dugog stiha“, preko nekoliko varijacija s osnovom „bugar“: bugarštica, bugarščica, bugarština, bugarščina, bugarskica, bugarska, bugarka. Odbacimo li naziv „pjesme dugoga stiha“, prisutan u literaturi već dugo, a afirmisan posebno u radovima Nenada Ljubinkovića, zbog svoje neodređenosti – jer ne upućuje na neko specifično svojstvo te vrste niti ukazuje u odnosu na koji parametar bi se morala definisati dužina stiha – preostali termini imaju svoje potvrde u izvornim tekstovima vezanim za tu pjesničku vrstu, što je istraživačima poslužilo da razviju različite

teorije o porijeklu tih naziva. Kako je tome pitanju posvećeno dovoljno pažnje u literaturi, a cijelu je problematiku rezimirala Maja Bošković-Stulli u radu „Bugarštice“,³⁹² ovdje se nećemo zadržavati na detaljima, već samo ukazati na obrise problematike.

Naime, u nauci je danas gotovo opšteprihvaćen termin bugarštice, uz znatan broj autora koji se s pozivom na imenovanje koje je pratilo prvi zapis te usmenoknjiževne vrste, onaj Petra Hektorovića, pridržavaju termina bugarščice. Porijeklo, pak, toga naziva tumači se na posve različite načine. Od pretpostavke da je naziv izveden iz glagola bugariti, preko poveznice s etnonimom Bugarin (osim etnonimijske isti naziv mogao je imati i socijalnu funkciju, postajući sinonim za balkanske stočare), pa do hipoteze da se porijeklo imena može tražiti u romanskoj sintagmi „carmen vulgare“ jezički adaptiranoj na slovenskome etničkom prostoru. Kako je svako od tih tumačenja ipak u domenu hipoteze, pitanje je ostalo neriješeno, a porijeklo naziva te usmenopoetske vrste nerazjašnjeno. Đuro Daničić u *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* za bugarštice veli da su „pjesme o smrti kojega junaka ili o žalosnu događaju ili prema pjesmi o smrti junačkoj, koja biva s djelom junačkim, pjesma o djelu junačkom u opće“, a dalje primjećuje da su bugarštice narodne pjesme jer ih je „narod pjevao“, ali da je bilo i onih „koje su pisali učeni ljudi“. ³⁹³ Polemišući s autorima koji su ime bugarštice povezivali s etnonimom Bugarin, Daničić primjećuje da je „teško vjerovati da je bugarštica mogla nastati od narodnoga imena bugarskoga, nego će biti postaća koje je kazano pod bugariti pod 2, a po tom se postaću može u kratko reći da je pjesma u kojoj se bugari, i isprva je bez sumnje bila zapijevka (kao što je bugariti i danas

---

³⁹² Maja Bošković-Stulli, „Bugarštice“ ..., str. 9–51.

³⁹³ Đ(uro). Daničić, „Bugarštica“, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880–1882, str. 715.

zapijevati), pa je iz toga značena sa svijem lako mogla prijeći u značenje naprijed rečeno.³⁹⁴ Značenje glagola bugariti na koje u tome opisu upućuje Daničić u posebnoj je jedinici definisano kao „zapijevati, pjevati što žalosno, pjevati.“³⁹⁵ Veliki broj autora, od Jagića, preko Serensena, Maretića, Murka, pa sve do Burkhart ili Ljubinkovića, bili su na stajalištu da je porijeklo naziva u vezi s etnikom Bugarin i da upućuju na kretanje usmene epike koja se navodno širila od jugoistoka prema severozapadu. Drugi, pak, autori, poput Petrovskog, Goleniščev-Kutuzova ili Halanskog, etimologiju bugarštica izvodili su iz romanskih jezika, odnosno iz latinskoga „carmen vulgare“. Dodajmo tome i Daničićevu opasku da bi se etimologija glagola bugariti doista mogla tražiti u romanskim jezicima, ali ne u obliku „carmen vulgare“, već od talijanske riječi koja bi odgovarala srednjolatinskom bucculare, a u talijanskom boccalone i boccalona u značenju „muško i žensko čeljade koje viče i koje cvili, plače.“³⁹⁶

U korpusu koji je predmet našega interesovanja, a riječ je o pjesmama zabilježenim u Boki Kotorskoj ili po svemu sudeći samo u Perastu, sriječemo tri termina koja se odnose na tu pjesničku vrstu. Najčešće posvjedočeni termin je „bugarka“ koji se javlja u 5 primjera, dok se po jednom srijeće termin „pjesan bugarska“ i „popijevka“. Termin bugarka nalazimo dva puta u *Pjesmarici Nikole Burovića* i dva puta u Nenadićevu rukopisu iz Arhiva HAZU pod brojem IV a 30 (jednom u formi „pjesan bugarka“). U istome tom Nenadićevu rukopisu nailazimo na jednom mjestu i na sintagmu „pjesan bugarska“, kao i na naslov „Popijevka od Kotora“. Najposlije, u Vulovićevoj Zbirci pjesama raznih pjesnika iz Nadžupskoga arhiva u Perastu našli smo varijantu bugarštice koja u Nenadićevu rukopisu ima naslov

---

³⁹⁴ Isto, str. 716.

³⁹⁵ Isto, str. 714.

³⁹⁶ Isto

„Popijevka od Kotora“, pri čemu je u toj varijanti naslov „Bugarka od Kotora“. Iako bi se na osnovu toga moglo zaključiti da bi termin „popijevka“ mogao biti sinoniman terminu „bugarka“, izvjesno je da ovđe nije riječ o sinonimima, već termin „popijevka“ ima šire značenje, obuhvatajući razne pjesničke oblike. Primjera radi, u *Pjesmarici Nikole Burovića* korpus lirskih pjesama nadnaslovljen je sintagmom „popije(v)ke od kola“. Da su popijevke u Crnoj Gori bile sinonim za pjesme, a ne uži žanrovski naziv, svjedoči i jedna zabilješka Dimitrija Milakovića objavljena uz korpus deseteračkih epskih pjesama u časopisu *Grlica* 1835. godine. Naime, uz naslov „Crnogorske junačke popijevke“ Milaković donosi napomenu: „Ovuda se čuje reći i pjesma, al’ više popijevka, kao što se i običnije govori pojati, nego pjevati.“³⁹⁷

Dakle, od tri genološka termina za tu pjesničku vrstu, zabilježena u rukopisima s prostora Boke, popijevka ima šire značenje, pa preostaje da se zaključi da je na terenu na kojem su te pjesme živjele i zapisivane tokom ranoga novovjekovlja njihov naziv bio – bugarke. Onaj usamljeni primjer „pjesni bugarske“ naspram pet utvrđenih pomena „bugarki“ ne dovodi u pitanje naš zaključak, budući da su bugarke doista mogle biti razumijevane i kao „pjesni bugarske“, u značenju pjesama koje se bugare. Uvjereni smo da bokeljska nominacija te pjesničke vrste može doprinijeti i otklanjanju jedne nedoumice vezane za nju. Naime, oblik bugarka upućuje na zaključak da je ime vrste dobijeno od glagola bugariti, onako kako je to dokazivao Daničić, nezavisno od toga da li je njegova etimologija toga glagola doista pouzdana, a ne od bugarskog etničkog imena ili makar imenice Bugarin koja je mogla imati šire, socijalno ili regionalno značenje u odnosu na primarno etničko. Analogija s nazivima

---

³⁹⁷ D(imitrije). M(ilaković)., „Crnogorske junačke popijevke“, *Grlica*, Cetinje, 1835, str. 88.

popijevka, zapijevka, začinka, naricaljka i sl. koji su svi odreda izvedeni od glagola i upućuju na način na koji se određena pjesma izvodi, potvrdila bi hipotezu da su bugarke zapravo pjesme koje se bugare. A da je glagol bugariti bio poznat u Boki Kotorskoj zasvjedočio je i Vuk Stefanović Karadžić zabilježivši poslovicu „Šalji luda na vojsku, pa za njim bugari (plaći).“³⁹⁸

To, naravno, ne znači da je pitanje porijekla termina bugarka u Boki i bugaršćica/bugarštica u Dubrovniku i Dalmaciji, posve riješeno. O etimologiji glagola bugariti, dakako, može se raspravljati na temelju dosad predočenih hipoteza, no sami termin je, kako nam se čini, sasvim sigurno proizašao iz glagola bugariti, u skladu s već opisanom praksom da naziv za pojedine pjesničke vrste može biti dobijen iz glagola koji označava specifičnu formu pjevanja. To potvrđuje na određeni način i Petar Hektorović, koji je prvi zabilježio tekstove dvije bugarštice,³⁹⁹ kad u pismu prijatelju Mikši Pelegrinoviću veli: „jere si (može bit) i od družih slišal bugaršćice, one koje su moji ribari bugarili“,⁴⁰⁰ čime je vidno da je naziv vrste izveden iz glagola bugariti. Drugi jedan detalj iz Hektorovićeve pisma Pelegrinoviću naveo je jedan broj autora da porijeklo bugarštica potraže u jugoistočnim krajevima. Hektorović, naime, zapisuje: „Evo ti šalju (...) oni srbski način (ovdi zdolu upisan), kojim je Paskoj i Nikola svaki po sebi bugaršćicu bugario“.⁴⁰¹ Da je zaključak da Hektorovićev „srpski način“ postanak bugarštica smješta u istočnije krajeve pogrešan, s pravom je ukazao još i Daničić primijetivši da Hektorović bugarštice

---

³⁹⁸ Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne poslovice*, Sabrana dela Vuka Karadžića, IX, Prosveta, Beograd, 1965, str. 311.

³⁹⁹ Pretpostavku da je prvi zapis bugarštice od Hektorovićevih zapisa stariji gotovo šest decenija te da ga je zabilježio talijanski pjesnik Rođero de Pačienca razmotrićemo u nastavku rada.

⁴⁰⁰ *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*, Stari pisci hrvatski, knj. šesta, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1874, str. 54.

⁴⁰¹ Isto, str. 49.

„oštro razlikuje od srpskog imena.“⁴⁰² Iz Hektorovićeve bilješke zapravo je jasno da se pod srpskim načinom ne misli na formu bugarštice, već na način na koji su je hvarski ribari Paskoje Debelja i Nikola Zet interpretirali, i koji je u toj sredini, ako je suditi po kontekstu u kojem se pominje, bio nekom vrstom kurioziteta. Hektorović jasno ukazuje na to da su same pjesme Pelegrinoviću mogle već biti poznate iz drugih izvora, što je potvrđeno njegovom pretpostavkom da je te bugarštice možda već slušao od drugih, ali naglašava specifičnost njihova izvođenja od strane dvojice hvarskih ribara, koje imenuje „srpskim načinom“. Bugarštice su se, dakle, na osnovu ovoga Hektorovićeve svjedočanstva, mogle izvoditi na različite načine, a onaj „srpski“ očigledno je u sredini u kojoj djeluju Hektorović i Pelegrinović bio nešto nepoznato, što je iziskivalo potrebu da ga Hektorović i melografski fiksira. To bi moglo značiti i da uobičajeni način izvođenja bugarštica nije bio „srpski“, što lucidno primjećuje i Daničić. Do toga je zaključka došao i Bogišić primijetivši: „Sam Hektorović, nazivljući taj način pjevanja ‘srpskim’, očevidno drži, da je to pjevanje osobita napjeva drukčije, nego je obično možda bilo na Hvaru i u okolici.“⁴⁰³ Reklo bi se na osnovu svega navedenog da se pod „srpskim načinom“ izvođenja bugarštica misli na posebnu formu jednoglasnoga pjevanja. U zapisima bugarštica iz rukopisa nastalih u Boki Kotorskoj, pak, čini se da postoje tekstualne indicije u kojim su se okolnostima i na koji način bugarštice izvodile u toj sredini. Nenad Ljubinković je skrenuo pažnju na pjesmu iz zagrebačkoga rukopisa IV a 30 koju je Bogišić u svojem izdanju naslovio „Zaglavak pop’jevke ili zdravica“, poredeći njen sadržaj sa zapisima na margini bugarštica iz zagrebačkoga rukopisa I b 80. Zanimljivo je da su ti tekstovi pisani istim rukopisom, a u uvodnome dijelu ovoga rada utvrdili smo da je riječ o ruci Ivana

⁴⁰² Đ(uro). Daničić, „Bugarštica“..., str. 715.

⁴⁰³ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 66–67.

Antuna Nenadića. Ljubinković je na osnovu stihova ispisanih na margini dvije bugarštice iz Nenadićeva rukopisa I b 80 zaključio da su se bugarštice pjevale na svadbama i slavama. Dodamo li njegovim uvidima i opasku da na takav zaključak navode ne samo zapisi na margini dvije bugarštice već i epiloški stihovi⁴⁰⁴ sve tri bugarštice iz spomenutoga Nenadićeva rukopisa, bez većih rezervi mogli bismo prihvatiti Ljubinkovićev zaključak: „Uzgredne, nenametljive, lične opaske zapisivača, dragoceni su podatak za utvrđivanje aktivnog života pesama dugog stiha u narodu. One nam omogućuju da sa sigurnošću tvrdimo da su *pesme dugog stiha bile sastavni deo narodnih praznika: i onih pobožnih (slave) i onih najintimnijih (svadbe)*.“⁴⁰⁵

Potruga za porijeklom bugarštica u srpskim, makedonskim ili bugarskim krajevima ili u Sremu će nije zasvjedočen niti jedan jedini stih koji bi upućivao na njihovo prisustvo, a na osnovu tematike jednog broja bugarštica, čini se uzaludnim poslom. Činjenica da je najveći broj bugarštica zabilježen u Dubrovniku i Boki Kotorskoj, uz još nekoliko zapisa iz Dalmacije i jedan koji bi takođe mogao poticati iz tih krajeva, po našem mišljenju upućuje na zaključak da je taj prostor i oblasti koje mu gravitiraju zapravo mogao biti areal njihova izvornog rasprostiranja.

---

⁴⁰⁴ Mislimo na stihove u kojima pripovjedač prelazi iz objektivne naracije u trećem licu na direktno obraćanje u drugom licu, kao na početku i kraju pjesme o Marku Kraljeviću i Arapki đevojci („Pošten domaćine / Veseli se domaćine, veseli ti prijatelji“ i „Veselite se vi okolo, veselio vi Bog veliki“), na kraju pjesme o Ivanu Čajkoviću („A sad vi, gospodo, popijevka na poštenje / Gospodo pridraga / Popijevka vi na poštenje, nami zdravlje i veselje“) i u završnim stihovima bugarštice o mladoj Kotorkinji („Ovo je nigda bilo a sada se spominjuje, / Gospodo pridraga / Ako vi popijevka u čem omili, svak je za svoju primi.“)

⁴⁰⁵ Nenad Ljubinković, „Narodne pesme dugoga stiha“, u knjizi: Nenad Ljubinković, *Traganja i odgovori. Studije iz narodne književnosti i folklor (I)*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2010, str. 59.

Na to posredno upućuje i jezička analiza dubrovačkih bugarštica na osnovu koje je Mate Hraste zaključio da su „nastale na tlu istočne Hercegovine, istočne Bosne, Crne Gore ili zapadne Srbije, svakako u čisto ijekavskom kraju.“⁴⁰⁶ I jedan od poklonika Serensenove teorije po kojoj su bugarštice iz „unutrašnje Srbije“ preko Srema dospjele u Dalmaciju, Svetozar Matić, poredeći stih bugarštice sa stihovima sa stećaka s prostora Bosne i Hercegovine, uočava zanimljive sličnosti, potvrđujući tako posredno da bi se izvorno rasprostiranje bugarštica trebalo potražiti baš na prostoru koje čini zaleđe Dalmacije i Boke Kotorske, približno ondje gdje ga je na osnovu jezičke analize lokalizovao i Mate Hraste. Protiv Serensenove teorije po kojoj su bugarštice svoje epsko obilježje stekle u Sremu, pa potom migracijama bile prenesene u primorje, govori i zapažanje Maje Bošković-Stulli o imenima ugarskih junaka kako u bugaršticama, tako i u južnoslovenskoj usmenoj deseteračkoj epici: „Ugarske povijesne osobe Székely, Hunyadi, Szilágyi zovu se u bugaršticama (a i kasnijim desetercima) Sekul, Sibirjanin Janko, Svilojević. Teško je zamisliti da bi njihovi suvremenici i podanici, koji su ih izbliza poznavali, tako temeljito slavizirali i heroizirali ta imena. Čini se da dominantni prostor te poezije ipak nije bio ondje, nego južnije, a davne stilске naznake dijelom se prepoznaju već na stećcima.“⁴⁰⁷

Vrijedno je pomena zapažanje Ivana Slamniga koje, doduše, nije detaljnije obrazloženo, vezano za moguće porijeklo bugarštica: „kao mjesto nastanka označio bih dukljanske krajeve.“⁴⁰⁸ Ima li se u vidu da se prostor koji je opisao Hraste ugru-

⁴⁰⁶ Mate Hraste, „O kraju postanka bugarštica na osnovu analize njihova jezika“, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego. Prace językoznawcze*, Z. 4, *Filologia*, Z. 8, Nr. 37 (Krakow) 1961, str. 310.

⁴⁰⁷ Maja Bošković-Stulli, nav. djelo, str. 29.

⁴⁰⁸ Ivan Slamnig, *Hrvatska versifikacija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1981, str. 18.

bo podudara s kulturnim žarištem koje je Neven Budak nazvao kulturom humsko-dukhljanskog područja, kao osobene kulturne zone, čiji se tragovi reflektuju i u pisanoj tradiciji kroz postojanje tzv. zetsko-humske redakcije staroslovenskoga jezika, čini se da se time otvara novi ugao sagledavanja pitanja u kojem su kulturnome arealu mogle nastati bugarštice. Budak primjećuje i ovo: „Veoma je važno konstatirati da se književna, ali i grafijska tradicija, transmitirala ne samo duž obale nego od nje i u unutrašnjost logikom koju su slijedile kulturne, gospodarske i migracijske veze. (...) Što se tiče grafije, potrebno je pogledati prostor na kojemu se upotrebljavala bosančica: ne ulazeći u dublje analize toga zapadnog oblika ćirilice, dovoljno je ustanoviti da se ona u osnovi širila tamo gdje i književnost zetsko-humske redakcije (Hum, Bosna), da bi potom, kao i ova, slijedila jadransku magistralu, javljajući se na čitavom prostoru do Istre.“⁴⁰⁹ U prilog pretpostavci da bi postanak bugarštica trebalo tražiti na širem prostoru njihova bilježenja, idu i razmatranja Ilje Nikolajeviča Goleniščev-Kutuzova koji iznosi sumnju da su bugarštice bile prisutne na cijeloj južnoslovenskoj teritoriji. Goleniščev-Kutuzov primjećuje: „Na istoku među Srbima nije se sačuvalo ništa od bugarštica; u Panonskoj Hrvatskoj (Zagreb) tragovi pjesama dugog stiha veoma su slabi. Srpski geografski nazivi koji se susreću i u deseteračkim pjesmama obično su netočni, što govori o kasnijim pozajmicama. U bugaršticama preovladava jugozapadna geografska nomenklatura. Na taj način dolazimo do zaključka da su bugarštice nikle i živjele u XVI–XVII stoljeću u primorskim krajevima južnih Slovena na teritoriji između Splita i Skadarskog jezera, a vjerovatno i u bližim djelovima Bosne i Hercegovine.“⁴¹⁰

---

⁴⁰⁹ Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994, str. 133.

⁴¹⁰ Ilja Nikolajevič Goleniščev-Kutuzov, „Istraživači epike i narodni pje-

Postojanje srednjovjekovne „narodne“ poezije koja jeste narodna, baš onako kako je primijetio Daničić, utoliko što je prenošena usmenim putem, ali s nesumnjivim tragovima feudalnoga miljea, kakve su bugarštice, zabilježene u ranome novovjekovlju, od sredine XVI do sredine XVIII stoljeća u Dubrovniku, Dalmaciji i Boki Kotorskoj, upućuju na pretpostavku da izvore te tradicije ne treba tražiti dalje od mjesta đe su zabilježene i njemu gravitirajućega kulturnog areala. Upravo je zaleđe sredinā u kojima su zabilježene bugarštice bilo tokom ranoga ranovjekovlja, kako veli Radosav Medenica, postojbina patrijarhalne kulture i epske pjesme Dinaraca.⁴¹¹ Direktni susret dvije dominantno epske tradicije – riječima Svetozara Koljevića – feudalnog epskog pjevanja sačuvanog u bugaršticama i deseteračke seljačke epike, dokumentovan je upravo u peraškim usmenoknjiževnim zbirkama od kraja XVII do sredine XVIII stoljeća.

Korpus i klasifikacija

Bugarštice zabilježene u Boki Kotorskoj sačuvane su u šest rukopisa. U izgubljenome tzv. Drugom Zmajevićevu rukopisu, danas poznatom zahvaljujući tome što je Miroslav Pantić u dva navrata objavio njegovu sadržinu, zabilježena je jedna bugarštica, jedina iz bokeljskoga korpusa koja je tematski vezana za prvi boj na Kosovu. Po starini zapisa, slijedi 14 bugarštica zapisanih u *Pjesmarici Nikole Burovića* iz 1696. godine, potom 9 bugarštica iz *Pjesmarice Julija Balovića*, dok su u Nenadićevim zbirkama iz Arhiva HAZU zabilježene 3 bugarštice u rukopisu I b 80 i 24 bugarštice u rukopisu IV a 30. Tome treba dodati i „Bu-

---

vači“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*, priredila Maja Bošković-Stulli, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 193.

⁴¹¹ Radosav Medenica, *Naša narodna epika i njeni tvorci*, Obod, Cetinje, 1975, str. 5–17.

garku od Kotora“ sačuvanu u Vulovićevoj Zbirci pjesama raznih pjesnika. U Boki Kotorskoj je, dakle, u šest rukopisa zabilježen tekst 52 bugarštice.

Kad se u obzir uzme Daničićovo zapažanje da postoje „narodne“ i bugarštice sastavljene od „učenih ljudi“, korpus bokeljskih bugarštica bismo mogli podijeliti na dvije cjeline. Prvi bi činile pjesme koje ćemo uslovno nazvati „narodnima“, dok drugu cjelinu čine imitativne bugarštice, odnosno tekstovi prilagođeni bugarštičnoj formi. Imitativnim bi bugaršticama pripadalo 10 tekstova iz *Pjesmarice Nikole Burovića* koji zapravo čine prilagođene stihove Gundulićeva *Osmana*, đe je spajanjem po dva Gundulićeva stiha i dodavanjem karakterističnoga pripjeva dio *Osmana* transformisan u bugarštice. Toj cjelini pribraja se i tekst iz Nenadićeva rukopisa IV a 30, dat takođe u obliku bugarštice, ali koji je prerada dijela prologa melodrame *Alčina* Junija Palmotića. Prerade Gundulića i Palmotića uklapaju se u širi obrazac tzv. pučkih knjižica o kojima je kao fenomenu predindustrijske Evrope pisao Piter Berk. Berk, naime, zapaža da su interakciju između dvije kulture predindustrijske Evrope, učene i narodne, podsticali oni koji su se nalazili između te dvije tradicije djelujući kao posrednici. Na taj način bi se o kulturi predindustrijske Evrope moglo govoriti ne kao fenomenu sačinjenom od dvije, već od tri kulture: „Između učene kulture i tradicionalne usmene kulture nalazila se – mogli bismo je tako nazvati – ‘kultura pučke knjižice’, kultura polupismenih koji su pohađali škole, no ne predugo. (...) Tu bismo kulturu pučke knjižice mogli smatrati ranim oblikom onoga što David Mackdonald naziva ‘midcult’, pojavom smještenom između velike i male tradicije kojima se istovremeno napaja.“⁴¹² Berk skreće pažnju da su se pučke knjižice napajale i tzv. velikom tradicijom, pa navodi primjere prerada Ariosta, Lope de Vege, Kalderona i dr.

---

⁴¹² Peter Burke, *Junaci, nitkovi i lude. Narodna kultura predindustrijske Evrope...*, str. 61–62.

U posebnu grupu imitativnih bugarštica ubrojaćemo i bugaršticu o napadu Mehmed-paše na Kotor, sačuvanu u dva zapisa, u Nenadićevu rukopisu IV a 30 iz Arhiva HAZU i u Vulovićevoj *Zbirci raznih pjesnika* te bugaršticu o opsadi Beča iz *Pjesmarice Nikole Burovića* i Nenadićeva zbornika IV a 30. Mišljenja smo da tome tipu pjesama pripada i bugarštica o prvome Kosovskom boju iz tzv. Drugog Zmajevićeva rukopisa, o čemu će biti riječi docnije. Kod te grupe imitativnih bugarštica nije riječ o formalnoj transformaciji postojećih poetskih tekstova u oblik bugarštice, već o tekstu koji nastaje po ugledu na bugarštičku formu, ali odaje tragove autorstva.

Premda nam danas nije poznat predložak na osnovu kojega je sačinjena bugarštica o opsadi Kotora, da je doista riječ o postupku imitacije bugarštičke forme izvjesno je na osnovu toga što se u pjesmi dosljedno javlja rima, nepoznata tradiciji bugarštice. Rima je zapravo prisutna na sredini i na kraju stiha, pa u formi u kojoj je zapisana pjesma sadrži metrički obrazac dvostruko rimovanoga šesnaesterca. Da pjesma poseduje samo formalno, tehnički oblik bugarštice, izvjesno je i na osnovu leksičke ravni teksta u kojoj srijećemo, za usmene bugarštice nekarakterističnu aksiološku atribuciju, poput one u sintagmi „poturica neka gnjila“ i sl. Da nije riječ o bugarštici usmenoknjiževne provenijencije, primijetio je još Valtazar Bogišić u iscrpnome predgovoru svoje zbirke *Narodnih pjesama iz najstarijih najviše primorskih zapisa*: „Mi znamo na pr., da je umjetnu bugaršticu pod br. 77 jedan svakako obrazovan čovjek Kotoranin sastavio .“⁴¹³ Na to upućuju, uostalom, i završni stihovi pjesme:

---

⁴¹³ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 83.

„Popijevka vi na dar da je, Kotorani mili moji,
Braćo i družino!
Ako vi u čem ugodna je, za svoju je svaki broji;
Ako li pak u njoj nije ni jedne slasti ni vridnosti,
Malahnoj popijevci,
Molim, svaki ostavi je, i rad mene nje grijeh prosti,
Zna Bog, pravo vi ću reći: sagradi je slabost moja,
Moji Kotorani,
Zlo nemoćan kad ležeći nemah mira ni pokoja.“

Da i bugarštica o opsadi Beča pripada grupi „umjetnih bugarštica“, odnosno posebnoj grupi autorskih pjesama u okviru imitativne grupe bugarštica, primijetio je još Valtazar Bogišić u predgovoru svoje zbirke. Osim što je ustanovio da je pjesma nastala krajem XVII vijeka, nedugo poslije događaja iz 1683. godine koji opisuje, Bogišić veli da je njen sastavljač bio „po svoj prilici sveštenik latinske vjere“.⁴¹⁴ Uviđa i to da po jezičkim karakteristikama autor pjesme nije Bokelj ili Dubrovčanin, ali da jeste neko ko potiče s Primorja i ko se ugledao na dubrovačke pjesnike.

O toj grupi tekstova Davor Dukić dao je vrijednu napomenu: „Ipak, u Bogišićevoj zbirci našlo se i nekoliko evidentno umjetnih pjesama koje slijede metričku strukturu i pjesnički jezik bugarštica. Tu spadaju i dvije pjesme koje će ovdje biti analizirane (br. 58 i 77), te završetak pjesme br. 65. Takve su pjesme u pravilu doživljavale estetički prezir i analitičko ignoriranje. U semantičkoj analizi koja se orijentira k unutartekstovnom vrednovanju epske zbilje one predstavljaju zahvalnu građu jer kao spona između usmene i umjetne epike mogu pridonijeti jasnijem razdvajanju tradicijskih (nadindividualnih) i individualnih aksioloških postupaka.“⁴¹⁵

---

⁴¹⁴ Isto, str. 92.

⁴¹⁵ Davor Dukić, *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici*, Hrvatska

Neuporedivo zanimljiviji su oni tekstovi koje, ne uvijek s jednakom sigurnošću,⁴¹⁶ pribrajamo drugome, znatno brojnijem korpusu, narodnih bugarštica. Njih je, dakle, sačuvano 39, no nije do danas utvrđeno da se i među njima možda ne krije još poneka koja je mogla nastati preradom nekog danas nama nepoznatog ili neuočenog teksta, pa podjelu na narodne i imitativne bugarštice ipak treba shvatiti kao uslovnu. O „narodnim“ bugaršticama će u ovome poglavlju biti više riječi.

Kad bismo se oslonili na striktno stilske elemente tekstova, teško da bi se ovaj korpus mogao sagledati kao cjelina. U njemu se naime srijeću tekstovi izrazito lirskoga ili, opet, dominantno epskoga karaktera, a najbrojniji su ipak oni koji se tradicionalno definišu kao epsko-lirski. Cjelinom ga ipak čine formalne karakteristike tekstova – petnaesterci ili šesnaesterci koje nakon prvoga stiha, a potom i nakon svakoga drugoga stiha slijedi šesterachi pripjevni priložak, koji obavezno prethodi i posljednjemu stihu u pjesmi. O funkciji pripjevnoga priloška bilo je dosta riječi u literaturi. Ovđe je pak dovoljno reći da on ne donosi nikakve motivske novine, već je riječ o stihu u kojem se najčešće ponavlja neka sintagma upotrijebljena ili nagoviještena u stihovima koji mu prethode, odnoseći se ne na samu radnju, već „na izvršitelje i objekte, a to znači likove“.⁴¹⁷ Davor Dukić primjećuje da pripjevni priložak iako ne pomiče fabularni tok, nije semantički prazan, već je zapravo „jedno od središta unutartekstovne aksiologije bugarštica“.⁴¹⁸ Važno je istaći da, za razliku od bugarštica zabilježenih izvan Boke kod kojih ne postoji dosljednost u upotrebi (ili makar bilježenju) pripjevnoga priloška, u svim bugaršticama

---

sveučilišna naklada, Zagreb, 1998, str. 26.

⁴¹⁶ Ур. М. Халанскій, „Замѣтки по славянској народној поэзији“, *Русскій филологическій вѣстникъ*, томъ VII, Варшава, 1882, стр. 113–134.

⁴¹⁷ Davor Dukić, nav. djelo, str. 26.

⁴¹⁸ Isto, str. 26.

zabilježenim u Boki Kotorskoj bez izuzetka se javlja ista metrička forma s karakterističnim pripjevnim priloškom.

Još je Valtazar Bogišić kao prvi proučavalac koji je bugaršticama posvetio veću pažnju ponudio model njihove klasifikacije. Sabravši sve dotad poznate bugarštice na jednom mjestu, Bogišić u obimnome predgovoru nudi njihovu tematsku klasifikaciju: „Pogledamo li na bugarštice naše zbirke, sa strane njihova sadržaja, opazićemo isti pojav, koji se nalazi i u epskim pjesmama deseterca, to jest, da se one mogu podijeliti u dvije glavne gomile. U prvu od njih dolaze pjesme opće narodne, riječ pod kojom mi ne razumjemo samo pjesme, koje se tiču događaja iz opće narodne istorije, nego i pjesme o junacima poznatijem u svijem krajevima našega naroda; – u drugu grupu mogu biti smještene pjesme o događajima i junacima koji su izvan njihova užega značaja vrlo malo poznati u slijed čega i imaju posve mjesni karakter.“⁴¹⁹ Nešto drugačiju klasifikaciju bugarštica zabilježenih u Boki Kotorskoj, uz izvjesni oprez, nudi Vojislav P. Nikčević, imajući u vidu ne tematske već stilske osobine tekstova: „... crnogorske bugarštice mogu se klasifikovati ovako: 1. epsko-lirske, 2. lirske i 3. epske. Dakako prilikom tipološkog određivanja književnih tvorevine mora se uzeti u obzir i to da se one često ne javljaju u čistome pojavnom vidu, da literarni oblici koji se svrstavaju recimo u epiku nijesu lišeni ni lirskih sadržaja, i obrnuto, a katkad je teško i razlučiti jedno od drugoga.“⁴²⁰ Nikčevićeva stilska klasifikacija pokazala je da u datome korpusu preovlađuju tzv. epske bugarštice, budući da je u tu kategoriju uvrstio 20 tekstova, dok se u kategoriji epsko-lirskih našlo 13, a u kategoriji lirskih samo 8 tekstova.

---

⁴¹⁹ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 32.

⁴²⁰ Vojislav P. Nikčević, „Predgovor“, u: *Crnogorske bugarštice*, izbor, predgovor, pogovor, rječnik i bilješke dr Vojislav Nikčević, NIO „Pobjeda“, Titograd, 1979, str. 21.

Crnogorsku usmenu epiku Novak Kilibarda je podijelio na dva repertoara – prvi i drugi.⁴²¹ Kilibarda je ranije podjele zasnovane na tematskim ciklusima u radu „Specifičnost crnogorske narodne epike“ zamijenio jednom drugačijom klasifikacijom: „Prema tome u Crnoj Gori stalno su postojala dva epska repertoara: pjesme opštih i starih tema koje su zadovoljavale jednako svakoga i pjesme o crnogorskoj stvarnosti XVIII i prve polovine XIX vijeka, koje su pratile puls plemenskog i bratstveničkog života. Tako je narod Crne Gore manifestovao svoju poetsku obdarenost kroz pjesme koje govore o starijoj istoriji i neistorijskim temama, a svoje moralne i političke potrebe izrazio je u narativnim pjesmama koje prate mozaik zbivanja za vrijeme vladanja kuće Petrovića od preko dvjesta godina.“⁴²² Ta je njegova klasifikacija u osnovi tematska, djelimično modifikovana, primjenjiva i na korpus bokeljskih bugarštica.

Bokeljske se bugaršnice takođe mogu podijeliti na dvije cjeline, odnosno dva repertoara, a ta podjela djelimično se ogleda i u zbirkama u kojima su zabilježene. Prvome repertoaru pripadaju pjesme sa srednjovjekovnom tematikom, hronološki omeđenom periodom od kraja XIV do sredine XV stoljeća (s izuzetkom pjesme o opsadi Sigeta, za koju je Halanski smatrao da nije „narodna“), u kojima je pozornica dešavanja daleko od Perasta i Boke, dok se drugi repertoar odnosi na povijesna zbivanja vezana za XVI i XVII vijek, radnjom situirana u Perast i okolinu. Hronološka vododjelnica na pjesme sa srednjovjekovnom tematikom – uz nekoliko pjesama će se ta hronologija tek posredno dâ utvrditi i pjesmom o opsadi Sigeta koja se odnosi na događaj iz sredine XVI vijeka – i pjesme s ranonovovjekovnom tematikom, prati i

---

⁴²¹ Novak Kilibarda, *Usmena književnost*, Istorija crnogorske književnosti, knjiga I, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012, str. 175.

⁴²² Novak Kilibarda, *Poezija i istorija u narodnoj književnosti*, Slovo ljubve, Beograd, 1972, str. 94.

liniju stilsloga razdvajanja na pjesme dominantno epsko-lirskoga ili lirskoga karaktera, koje ćemo u ovome radu objediniti skupnim nazivom balade,⁴²³ i pretežno epske pjesme, s izraženom hroničarskom komponentom. Pjesmama prvoga repertoara pripadaju sve tri bugarštice Nenadićeve zbirke iz Arhiva HAZU I b 80, 21 bugarštica u rukopisu IV a 30 te 1 pjesma iz *Pjesmarice Nikole Burovića* i bugarštica iz tzv. Drugoga Zmajevićeva rukopisa. Druge repertoaru pripada svih 9 bugarštica iz *Pjesmarice Julija Balovića* i 2 bugarštice iz *Pjesmarice Nikole Burovića*.

Ekskurs o prvome zapisu bugarštica

Premda nije u uskoj vezi s naslovom ovoga rada, ovđe ćemo se ukratko osvrnuti i na pitanje otkad datira prvi zapis bugarštica. Dugo se u nauci smatralo da su prve zabilježene bugarštice one dvije pjesme koje je Petar Hektorović čuo i zapisao od hvarskih ribara Paskoja Debelje i Nikole Zeta te objavio u *Ribanju i ribarskome prigovoranju*, dovršenom 1556. godine, a objavljenom u Veneciji 1568. godine. Ipak, danas je u naučnoj literaturi gotovo sasvim prihvaćena pretpostavka Miroslava Pantića, objavljena 1977. godine, da je prvi zapis bugarštice stariji od Hektorovićeve cijelih šest decenija te da je njegov zapisivač talijanski pjesnik Rođero de Pačienca. Ovđe ćemo nešto reći tim povodom, najprije o tome s kojega prostora potiču interpretatori te najranije zapisane južnoslovenske usmene pjesme, a potom ćemo skrenuti pažnju i na pitanje da li je zaista riječ o bugarštici.

⁴²³ Polazimo pritom od definicije balade koju nudi *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics* da je riječ o kratkoj narativnoj pjesmi ili priči-pjesmi, uz bitno određenje: „Sve balade su u suštini narativne pjesme s većim ili manjim uplivom lirskih elemenata“ (prijevod naš) prema: Krinka Vidaković-Petrov, „Ne-narativno u strukturi balade“, u: *Poetika srpske književnosti. Zbornik radova*, ur. Novica Petković, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1988, str. 141.

Zapis o kojemu je riječ nastao je u južnoj Italiji, u pokrajini Pulja, u gradiću Đoja del Kole. Boraveći u gradiću Đoja del Kole u pratnji napuljske kraljice Izabele del Balco, slabo poznati poznorenesansni pjesnik Rođeri de Pačienca zabilježio je 1. juna 1497. godine pjesmu (ili njezin fragment) čiji je početni stih Miroslav Pantić transkribovao kao *Orao se vijaše nad Smederevom gradom*. Pjesmu su u sklopu proslave dočeka napuljske kraljice izveli Sloveni nastanjeni u okolini toga gradića. Izvođenju pjesme prethodio je cijeli ritual o kojem Pačienca piše s neskrivenom kulturnom distancom opisujući plesove u parovima, pjevanje „romanci“, „gromko vikanje“ i kolo u kojem su se našli muškarci i žene, ali i dječaci, koji su „kružili okolo“ i „skačući kao koze“ pjevali riječi svoje pjesme. Stihove pjesme, kao i imena „Slovena“ koji su je pjevali, Pačienca je pribilježio onako kako je umio, u skladu s talijanskom ortografijom, no, premda se na njegovo objavljivanje čekalo sve do 1977. godine, taj je zapis dragocjen trag ranoga razvoja naše usmene književnosti.⁴²⁴ O postojanju toga ranog zapisa naučnu je javnost prvi obavijetio književni historičar Miroslav Pantić⁴²⁵, koji se potrudio da taj neprecizno fiksirani tekst rastumači, da ga metrički posloži i da ga genološki odredi. Za Pantića nije bilo nikakve dileme da je riječ o najranije zabilježenoj bugarštici o tamnovanju Ugrina Janka u smederevskoj tvrđavi. Taj zaključak, osim metričkih naznaka, podupiralo je i postojanje bugarštice s istom tematikom objavljene pod brojem 10 u Bogišićevoj zbirci.⁴²⁶ Pantićevo otkriće djelovalo je kao zaista krupan iskorak u sa-

⁴²⁴ Odlomak o najranijem zapisu jedne južnoslovenske usmene pjesme, uz izvjesne preinake, preuzeli smo iz našeg rada „Pregled crnogorske usmene književnosti“, *Matica*, br. 54, Cetinje – Podgorica, 2013, str. 224–225.

⁴²⁵ Miroslav Pantić, „Nepoznata bugarštica o despotu Đurđu i Sibirjanin Janku iz XV veka“, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, XXV, Novi Sad, 1977, str. 421–439.

⁴²⁶ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 31–34.

gledavanju istorijata južnoslovenske usmene poezije, a većina je autora prihvatila njegovo tumačenje da je riječ o bugarštici,⁴²⁷ dok je pitanje porijekla Slovena čije je stihove zabilježio Pačienca ostalo predmet sporenja. Pantić je pretpostavio da bi to što pjesma opjeva događaj koji se zbio svega pola vijeka ranije u Smederevu trebalo da uputi na zaključak da su doseljeni Sloveni pjevali svoje zavičajne pjesme, odnosno da bi mjesto njihova porijekla trebalo potražiti u „Srbiji despota Đurđa“ ili samome Smederevu.⁴²⁸ Drugačijega je mišljenja onomastičar Petar Šimunović koji je ispravio pojedina Pantićeva čitanja, a onomastičkom i lingvističkom analizom nastojao dokazati da je riječ o doseljenicima s hrvatskoga dijela istočnojadranske obale, ili još preciznije – iz podbiokovskoga kraja.⁴²⁹

Dragocjen trag na kojem Šimunović temelji svoje zaključke, a na istome je materijalu i Pantić došao do svojega zaključka, jeste popis imena Slovena koji su učestvovali u igri, koje je Pačienca zabilježio, baš kao i sami tekst pjesme, onako kako ih je čuo i razumio. Pored velikoga broja slovenskih imena Pačienca je notirao i jedno albansko žensko ime Drita⁴³⁰, pa bi to mo-

---

⁴²⁷ Premda je većina autora prihvatila Pantićevo genološko određenje pjesme kao bugarštice, bilo je, iako rijetko, i problematizovanje te pretpostavke. Tako je Hatidža Krnjević dovela u pitanje opravdanost Pantićeva metričkog čitanja teksta, opazivši da ne odgovara izvođenju pjesme u kolu i pretpostavivši da bi ipak mogla biti riječ o osmeračkoj pjesmi (moguće u kombinaciji sa sedmeračkim stihovima). V. Hatidža Krnjević, *Lirski istočnici...*, str. 28–29. Jovan Deretić takođe pretpostavlja da je riječ o osmeračkom stihu, odnosno o osmeračkoj epskoj pjesmi. V. Jovan Deretić, *Istorija srpske književnosti*, četvrto izdanje, Prosveta, Beograd, 2004, str. 250–251.

⁴²⁸ Miroslav Pantić, nav. djelo, str. 422.

⁴²⁹ Petar Šimunović, „Šklavunske naseobine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugarštica“, *Narodna umjetnost*, knj. 21, Zagreb, 1984, str. 53–68.

⁴³⁰ *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, drugo izdanje, Prosveta, Beograd, 2002, str. 31–32.

gao biti trag da su Sloveni iz okoline Đoja del Kole, mogli biti s prostora slovensko-albanskoga etničkog dodira, ponajprije iz srednjovjekovne Zete. Dva epigrafska spomenika s crkava koje su baš u mjestu Đoja del Kole obnovili Sloveni, jedan iz 1500. godine, a drugi iz 1506. godine spominju Braja Maslešu Bjelopavlića „iz slovenske zemlje Zete“ te njegovu ženu Ljubu.⁴³¹ To neposredno upućivanje na Slovena iz Bjelopavlića, kao i pomen albanskoga imena u onomastikonu⁴³² koji je zabilježio Pačienca, čini se da ukazuju na zaključak da su i oni Sloveni koji su pred Pačiencom i napuljskom kraljicom izveli svoje kolo, uz pratnju pjesme, potekli baš s prostora srednjovjekovne Zete. Uostalom, opis kola koji je ponudio Pačienca zaista bi mogao odgovarati opisu morlačkoga kola koje je dao Alberto Fortis koncem XVIII stoljeća opisujući „kolo ili krug što se poslije izvrgne u *skoči gori* (...) a naposljetku se premetne u pretjerano visoke skokove“,⁴³³ a to je u osnovi i kolo koje se pod imenom „duplo zetsko kolo“, odnosno kolo na kolu, sačuvalo kao prepoznatljivi dio crnogorskoga folklor.⁴³⁴ S tim u vezi nije zгорега pomenuti da se leksem ora(o) javlja u znatnome broju pjesama koje se pjevaju u zetskome kolu,⁴³⁵ a sam naziv „oro“ odnosi se na igru đevojke i mladića u zetskome kolu. Kako je Pačienca zapisao da su Sloveni igrali i u parovima, asocijacija na oro i zetsko kolo tim je očitija. Sve to, kad se zna da i pjesma zabilježena u mjestu

---

⁴³¹ Božidar Šekularac, *Tragovi prošlosti Crne Gore*, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1994, str. 267.

⁴³² V. Francesco Saverio Perillo, „Onomastica slava di Gioia“, u: *Gioia. Una città nella storia e civiltà di Puglia*, vol. III, Schena editore, Fasano, 1992, str. 307–337.

⁴³³ Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, Marjan tisak, Split, 2004, str. 59.

⁴³⁴ V. Jovan Vukmanović, *Crmnica. Antropogeografska i etnološka ispitivanja*, SANU, Beograd, 1988, str. 322.

⁴³⁵ Primjerice „Crmnički je oraj svaki...“, „Ovo oro na dospjenje“ ili „Ko mi neće oru doći“...

Đoja del Kole započinje leksemom „ora(o)“, mogu biti vrijedni podaci za odgonetanje pitanja s kojega su se južnoslovenskoga prostora na jug Italije doselili Pačiencini informatori.

Za pitanje iz kojih su krajeva u Đoja del Kole prispjeli Sloveni važan je i popis imena koje je ostavio Pačienca. Pa premda se na taj argument pozivaju i Pantić i Šimunović iz njega izvlačeći različite zaključke, mi ćemo ovdje skrenuti pažnju na još nekoliko detalja koji upućuju na zaključak da je mjesto njihova porijekla mogla biti srednjovjekovna Zeta. Osim, dakle, imena Drita koje nesumnjivo dolazi iz albanskoga imenoslova, te pored epigrafskih spomenika s pomenom Braja Masleše Bjelopavlića i njegove žene Ljube⁴³⁶, čak 10 od 17 muških imena koje je zabilježio Pačienca srijeću se u nahiji Bjelopavlići u osmanskome defteru Skadarskoga Sandžakata iz 1485. godine.⁴³⁷ Riječ je o imenima Đuro (kod Paćinece Chiuro, a u Defteru Gjuro), Milko (kod Paćinece Milco, a u Defteru Melko), Petko (kod Paćinece Petco, a u Defteru Petko), Radič (kod Paćinece Radicchio, a u Defteru Radiç), Radonja (kod Paćinece Radognio, a u Defteru Radonja), Raško (kod Paćinece Rascho, a u Defteru Rashko), Vuçeta (kod Paćinece Bucetta, a u Defteru Vuçeta), Vučić (kod Paćinece Busicchio, a u Defteru Vuçiqi), Vujko (kod Paćinece Vuico, a u Defteru Vuku) i Vukašin (kod Paćinece Bucascino, a u Defteru Vukashin). Pačiencinom imenu Radoslauce možda bi moglo odgovarati Radosav ili Radosaliçi iz Deftera. Zanimljivo je da je u defteru u Bjelopavlićima popisan i „Ivan Brajani“,⁴³⁸

---

⁴³⁶ I kod Paćinece se spominje „Juba“, ali kao Vujkova žena. Francésko Perilo je to Pačiencino ime izjednačio s imenom Ljuba („Liuba“) s epigrafskoga spomenika iz 1500. godine. V. Francesco Saverio Perillo, nav. djelo, str. 324.

⁴³⁷ *Defteri i registritimit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, prir. Selami Pulaha, Akademia e Shkencave e RP. të Shqipërisë, Tirane, 1974, str. 123–125.

⁴³⁸ V. *Defteri i registritimit...*, str. 124.

što bi možda moglo upućivati na osobu čije je ime zabilježeno na epigrafskom spomeniku iz Đoje iz 1506. godine kao „Io(annes) Braia Bielopaulic“. Razumije se, nepreciznost u bilježenju imena i Pačience i osmanskih bilježnika ostavljaju mogućnost da bi i neko ime koje nijesmo identifikovali kao identično to moglo biti, no za ovu priliku je i ovo dovoljno da ukaže na moguće podneblje odakle su Sloveni pristigli u gradić Đoja del Kole. Tako bi se moglo naslutiti da bi se pod imenom zabilježenim kao „Jurco“ možda moglo kriti ime Đurko, prilično učestalo u naznačenome defteru. Doduše, u nešto starijem dokumentu, mletačkome Skadarskom zemljišniku iz 1416. godine, u blizini Skadra zabilježeno je i ime Jurko (Jurco).⁴³⁹ Moglo bi se pomisliti da bi i ime „Iunco“ moglo biti u vezi s imenom Junak, zabilježenom u Zetskoj ravnici 1485. godine, a i ime „Dusco“ moglo bi biti u vezi s prezimenom Duške (danas Duškići), u današnjim Mrkojevićima, oblasti između Bara i Ulcinja. Toponim Duške sriječemo i u blizini Podgorice. Ako bi se pokazala tačnom pretpostavka etnografa Andrije Jovičevića da je „‘Dušk’ albansko ime i znači ‘šušanj’“,⁴⁴⁰ moglo bi se ispostaviti da Drita nije jedino albansko ime koje je zabilježio Pačienca. Toj bi pretpostavci u prilog išao i podatak da se patronim „Duscha“ spominje i u Skadarskome zemljišniku iz 1416. godine u Baleču,⁴⁴¹ u blizini Skadra, danas u sjevernoj Albaniji, jednoj od županija koje se još u XII vijeku spominju kao dio Zete. U defteru se prilično često pominje i ime Ratko zabilježeno kod Pačience. I ime Butko (Butco) koje je Pačienca zapisao, zabilježeno je na prostoru Zete, istina nešto više od jednoga stoljeća ranije, u povelji Đurđa Balšića Dubrovniku

⁴³⁹ Šime Ljubić, „Skadarski zemljišnik od god. 1416.“, *Starine JAZU*, XIV, Zagreb, 1882, str. 45. i 47.

⁴⁴⁰ Andrija Jovičević, „Crnogorsko Primorje i Krajina“, *Srpski etnografski zbornik*, knj. XXIII, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1922, str. 82.

⁴⁴¹ Šime Ljubić, nav. djelo, str. 38.

iz 1386. godine, koju je pisao „logotet Butko“.⁴⁴² Šteta je što u osmanskim defterima nijesu pobilježena i ženska imena, izuzev imena udovica, pa bi ovo poređenje moglo imati širu osnovu, no čini se da i neka ženska imena iz Pačienčina zapisa mogu pri pomoći našu hipotezu o zetskome porijeklu slovenskih doseljenika. Takvo je ime Cvijeta (koje Šimunović bez ikakva osnova pretvara u Cvita), koje upućuje na ijekavski jezički areal, ali i ime Stija, čiji se trag sačuvao u prezimenu Stijović, prisutnom upravo u neposrednoj blizini Bjelopavlića, u Zetskoj ravnici. Preostala ženska imena, pored Ljube koju kao ženu Braja Bjelopavlića identifikuje epigrafski spomenik iz 1500. godine, Mila, Milica, Radelja, Radoslava, Ruža, Slava, Stanica, Vučica, Vuka i Vuksava, mogla bi takođe poticati iz zetskoga areala, mnoga od njih su, uostalom, istorijski potvrđena, ali i danas na tome prostoru prilično frekventna.

S obzirom na ortografske probleme s kojima se Pačienca suočio bilježeći pjesmu na jeziku koji mu nije bio poznat, izvjesno je da sačuvani materijal može navesti na neke pogrešne zaključke usresredimo li se samo na jezikoslovni pristup. Ipak, neka nam se zapažanja ranijih proučavalaca čine opravdanim. Tako je Pantićevo čitanje uvodnoga leksema „orao“ Šimunović, vjerujemo s dosta prava, pročitao kao „ora“⁴⁴³, navodeći taj oblik kao jezičko odličje „stare domovine“. Ukoliko bi Šimunovićeva ispravka bila tačna, a na materijalu koji nam je sačuvan izgleda da jeste, i taj bi detalj mogao upućivati na središnju zetsku oblast kao prostor s kojega su dospjeli Sloveni koje je Pačienca sreo u Đoja del Kole, budući da je kontrakcija samoglasničke grupe „ao“ u dugo a dosljedna u širem reonu Zetsko-bjelopavličke rav-

---

⁴⁴² Dr Božidar B. Šekularac, *Dukljansko-zetske povelje*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1987, str. 177.

⁴⁴³ Petar Šimunović, nav. djelo, str. 59.

nice.⁴⁴⁴ Preostaje pitanje upotrebe ekavskih leksema „beloga“ i „telo“ u zabilježenoj pjesmi, koje je Šimunović riješio tako što ih je pročitao kao „biloga“ i „tilo“. Imajući u vidu da je tekst zabilježio stranac, moglo bi se pomisliti da su ekavski refleksi dugoga jata u toj pjesmi rezultat ne stvarnoga govornog stanja, već činjenice da se krajem XV vijeka ijekavski refleks jata u pjesmi koja je izvođena u kolu mogao „čuti“ kao diftong, a da ga je Pačienca, kao pjesnik koji je svakako morao imati sluha za metričku shemu pjesme, identifikovao u obliku u kojem je i zapisan zbog silabičke pravilnosti stiha. Poznato je, naime, da u pjesmama s prostora Crne Gore, osobito onima koje se pjevaju u kolu, shematska silabička pravilnost stiha zna biti poremećena upravo ijekavskim oblicima, dok se u izvedbi pjesme ta nepravilnost ne oseća.⁴⁴⁵ Da je Pačienca prilikom zapisivanja pjesme imao na umu izvjesnu silabičku pravilnost, uslovljenu doduše njegovim nepoznavanjem jezika, ali s nesumnjivim osećajem za metrički obrazac, pokazalo je istraživanje Dejvida Bajnama.⁴⁴⁶

Naša promišljanja o porijeklu Slovena čija je pjesma prvi zabilježeni trag južnoslovenskoga usmenog pjevanja, podudarana su sa zaključkom koji je o tome pitanju ponudila Milica Grković. Razmatrajući slovensko-albanske veze u kontekstu antroponimije, Grković se pozabavila i pitanjem porijekla Slovena opisanih u Pačienčinu spjevu, obrativši posebno pažnju na albansko ime Drita, te došla do zaključka: „Dakle, nema sumnje

⁴⁴⁴ Adnan Čirgić, *Dijalektologija crnogorskoga jezika*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2017, str. 102.

⁴⁴⁵ Za primjer možemo navesti poznatu osmeračku pjesmu koja se pjeva u kolu „Pod onom gorom zelenom“ i stih „...u njemu lijepa devojka“ koji formalno predstavlja iskliznuće iz pravilne osmeračke sheme pjesme, ali ta „nepravilnost“ ne remeti ritmički sklad zahvaljujući upravo načinu izvođenja pjesme.

⁴⁴⁶ David E. Bynum, „The collection and Analysis of Oral Epic Tradition in South Slavic: An Instance“, *Oral Tradition*, 1/2, 1986, str. 312–313.

da je bugarštica o Đurđu Smederevcu i Sibirjanin Janku pevana u južnoj Italiji četrdesetak godina posle pada Smedereva i srpske države doneta iz jekavskih balkanskih krajeva gde su u blizini, ili zajedno živeli Sloveni i Albanci, a to je najverovatnije današnja Crna Gora ili severna Albanija.⁴⁴⁷

Preostaje još da kažemo nešto i o genološkoj pripadnosti pjesme o Đurđu Smederevcu i Janku „vojevodi“, za koju se dugo u nauci tvrdilo da je bugarštica. Prvi proučavalac te pjesme, onaj koji je i predstavio javnosti, ponudivši njeno čitanje, Miroslav Pantić, bez dileme je u pjesmi prepoznao bugaršticu. Na to ga je uputio spomen junaka koji su opjevani i u bugaršticama, ali i sam raspored stihova asocirao ga je na to da je riječ o pjesmi tzv. dugoga stiha. Tu njegovu pretpostavku preuzeli su brojni istraživači ne dovodeći je u pitanje. Pomenuli smo već da su sumnje u takvo genološko određenje pjesme iznijeli Hatidža Krnjević i Jovan Deretić, no njihove opaske, izrečene prilično uopšteno, nijesu zadobile veću pažnju u nauci, pa je Pantićeva hipoteza preuzeta bez prave provjere. Na Pačienčin podatak da su pjesmu pjevali u kolu muškarci, žene, deca, ali i stariji, u nesaglasju s onim što se dosad zna o načinu izvođenja bugarštica, niko nije ponudio uvjerljivo objašnjenje. Pokušaj Maje Bošković-Stulli da problem riješi pretpostavkom da u kolu uopšte nije izvedena zabilježena pjesma, već neka druga, nama danas nepoznata, a da je ona koju je Pačienca inkorporirao u svoj ep, zapravo dio materijala koji mu je serviran prilikom susreta s neobičnim izvođačima u Đoja del Kole, u nesaglasju je s Pačienčinim tekstom i ne čini se ni najmanje uvjerljivom.

---

⁴⁴⁷ Milica Grković, „Lična imena u nekim naseljima severne Albanije i slovensko-albanske veze u svetu antroponimije“, u: *Stanovništvo slovenskog porekla u Albaniji. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Cetinju 21, 22, i 23. juna 1990*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1991, str. 188.

Na široj je osnovi Pantićevu pretpostavku da je riječ o bugarštici kritički preispitao Dejvid Bajnam, polazeći od dvije važne premise. Prva je metrička i tiče se pravilnoga silabičkog obrasca koji je Pačienca ostavio, a koji se narušava u Pantićevu prestrukturiranju pjesme po modelu metričkog čitanja bugarštice. Drugi je, pak, činjenica da, kako Bajnam veli, nikad u petsto godina u stotinama zbirki koje sadrže milione stihova usmene poezije nije zabilježen niti jedan izvještaj o usmenoj epici koju izvodi grupa ljudi, žena i dece, skakućući „kao koze“, u energičnome plesu kao onom u *Đoja del Kole*.⁴⁴⁸ Bajnam u pjesmi koju je zabilježio Pačienca vidi žanr južnoslovenske usmene poezije poznat pod imenom poskočica. Na temelju detaljne metričke uporedne analize, Bajnam, dakle, zaključuje da pjesma koju je zabilježio Pačienca pripada lirskoj osmeračkoj usmenoj tradiciji, nudeći svoje, u odnosu na Pantića znatno različito, čitanje izvornoga teksta pjesme, ispravljajući Pačienčin zapis i dopunjujući pretpostavljene lakune pozajmicama određenih sintagmi, epitea ili sklopova upravo iz bugarštica. Pored toga što je obavio odista seriozni posao genološkoga određenja te rekonstrukcije izvornoga teksta pjesme, možda ne uvijek i do kraja jednako uspješno, Bajnam skreće pažnju i na pjesmu koju je zabilježio Vuk Stefanović Karadžić uz napomenu „U Risnu pjevaju momci igrajući u kolu“, u kojoj je ključni protagonist Ugrin Janko, baš kao i u zagonetnoj pjesmi s kraja XV vijeka, zapisanoj u gradiću *Đoja del Kole*.⁴⁴⁹

Svojom analizom, na osnovu po mnogo čemu nedostatnoga Pačienčina zapisa, Bajnam je, kako nam se čini, uspio dokazati da je najstarija zabilježena južnoslovenska usmena pjesma ne bugarštica, kako se mislilo, već osmeračka lirska pjesma, koju bi da je njen tekst poznao Peraštanin Nikola Burović za-

⁴⁴⁸ David E. Bynum, nav. djelo, str. 313–314.

⁴⁴⁹ Isto, str. 328.

sigurno smjestio u korpus „popijevki od kola“, a Nikola Maza- rović naslovio „poskočnicom“, baš kao i jednu osmeračku pje- smu iz svoje zbirke. Ovim nešto dužim ekskursom nadamo se da se ipak nijesmo isuviše udaljili od osnovne teme ovoga rada. Istina, pjesma koja je ovđe bila predmet rasprave ne pripada sa- mome korpusu, ali, kako se vidi, s njim jeste u direktnoj vezi, ukazujući nam zapravo na predistoriju cjelokupne problematike.

Genološke karakteristike bokeljskih bugarštica

Kao što je već spomenuto, prvome repertoaru peraških bugarštica pripadaju 3 bugarštice Nenadićeve zbirke iz Arhiva HAZU I b 80, 21 bugarštica u rukopisu IV a 30 te 1 pjesma iz *Pjesmarice Nikole Burovića* i bugarštica iz tzv. Drugoga Zma- jevićeva rukopisa. Riječ je, dakle, o 26 tekstova grupisanih u 4 rukopisa, pri čemu je više od 80% tekstova zabilježeno u Nenadi- ćevu rukopisu IV a 30, koji se čuva u Arhivu HAZU u Zagrebu.

Spomuli smo već i to da smo pjesme iz ovoga korpusa, iako o tome nije postojala saglasnost u nauci, u genološkome pogledu odredili kao balade. Imali smo u vidu definicije narodne balade poput one koju nudi *Rječnik književnih rodova i vrsta*: „Narodna b., pevana, jednostavne melodije, koja teži potpunom ili delimičnom predstavljanju akcije razmenom iskaza, nagla- šava samo određeni trenutak, ili određene trenutke, koncentriše i kondenzuje akciju; to je predstava u vidu skice, fragmentarna je, u vidu nagoveštaja i nikada ne pruža detaljan tok događa- ja; iz toga proizilazi zagonetnost, a ponekad nejasnoća, suges- tivnost; ova metoda ide u prilog stvaranju tajnovitosti i po- sebnog raspoloženja, spajanja epskog s dramatičnim i lirskim. Česta su ponavljanja i paralele; epiteti, metafore, poređenja su jednostavni i uglavnom stereotipni. Teme su ratovi, ubistva i

ljubav; neretko se uključuje fantastika; čest je pečat užasa. Forma pesme je strofična, često s refrenom.⁴⁵⁰ To što smo stariji repertoar bugarštica podveli pod genološki okvir balade, ne znači, razumije se, da je riječ o stilski homogenome korpusu. Ranija kolebanja u klasifikaciji ovoga korpusa, zasnovana na prepoznavanju stilske dominante, pri čemu je potom govoreno o epskim, epsko-lirskim i lirskim bugaršticama, ne gubi na značaju time što smo u našoj književnonaučnoj tradiciji nikad dovoljno precizno obrazložen pojam balade upotrijebili za imenovanje tematski najstarijega sloja bugarštica. Različiti stepen prisustva lirskoga ili epskoga u razmatranim pjesmama ne može potrijeti bjelodanu činjenicu da se te pjesme u ponečemu, a da to nije samo metrički obrazac, doimaju kao izvjesna genološka cjelina. Učinilo nam se, pritom, da bi internacionalni pojam balade, redovno opisivan kao svojevrsni hibridni oblik, kako već rekosmo ne uvijek dovoljno precizno razgraničen od drugih epskih ili epsko-lirskih formi, doista mogao poslužiti kao podešan za uvezivanje toga kruga pjesama u jednu genološku cjelinu.⁴⁵¹ Na taj nas je postupak ponukala i osnovna definicija te književne vrste u našoj književnonaučnoj tradiciji kao usmene pripovjedne pjesme „s bogato izraženim elementima lirskog i dramskog karaktera“.⁴⁵² Na drugome, pak, mjestu Nada Miloše-

⁴⁵⁰ Julijuš Klajner, „Ballada“, u: *Rečnik književnih rodova i vrsta*, redakcija Gžegož Gazda & Slovinja Tinecka Makovska, Službeni glasnik, Beograd, 2015, str. 126–127.

⁴⁵¹ O usmenim baladama v. Tvrtko Čubelić, „Književno-teorijske karakteristike usmene narodne balade“, u knjizi: *Na stazama usmenog narodnog stvaralaštva. Za sustav i poetiku usmene narodne književnosti. Studije – rasprave – kritike*, Pedagoški fakultet, Osijek, 1982, str. 78–94. V. i: Hatidža Krnjević, „O našim narodnim baladama“, u knjizi: *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Nolit, Beograd, 1980, str. 7–49.

⁴⁵² Radmila Pešić & Nada Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, Trebnik, Beograd, 1997, str. 21.

vić-Đorđević uvjerljivo raspravlja upravo o tankoj liniji između epskoga i baladičnog u bugaršticama: „Čitav sistem uopštavanja događaja i zbivanja u postojeće epske klišeje u bugaršticama kreće se granicom čiste epske poezije i balade. Istorijska zbivanja dobijaju pri tom zahvaljujući izvanredno razvijenoj poetskoj tehnici jednu mekotu baladičnoga pristupa, jednu dramatičnost i intimnost u kojoj opšte narodni običaji duboko zadiru u lične sudbine junaka. S druge strane, čak i u onim pesmama gde osnovni događaj nije podređen istorijskoj tačnosti, likovi većinom dobijaju određenja istorijskim koordinatama, ili se odslikavaju u okvirima koje postavlja ustaljena epsko-istorijska tradicija.“⁴⁵³ Ovo insistiranje na baladičnome karakteru starijega sloja bugarštica važno je i radi njegova jasnoga razgraničenja – ne samo na tematskome planu – od bugarštica drugoga repertoara, u kojima je, kako ćemo videti, epski element gotovo u cjelini potisnuo baladičnu dimenziju pjesama, pa su te pjesme, izuzme li se metrički obrazac koji im je spojnica s prvim repertoarom bugarštica, zahvaljujući izrazitoj narativnoj komponenti bliskije deseteračkoj epici. Na temelju stilskih poređenja bugarštica i deseteračkih junačkih pjesama koje donose istu ili sličnu fabularnu osnovu, Maja Bošković-Stulli prepoznala je izvjesne razlikovne sižejne znakovitosti koje upućuju na zaključak da većina bugarštica preferiraju formu balade.⁴⁵⁴ Temeljne razlike između načina oblikovanja srodne građe u bugaršticama i deseteračkim junačkim pjesmama Bošković-Stulli vidi u ovim postupcima: „nasuprot zgusnutoj naznaci događaja u bugarštici, naći će se epsko nizanje, epske formule, ponavljanje epizoda,

---

⁴⁵³ Nada Milošević-Đorđević, „Rečnik usmenih književnih rodova i vrsta (VII)“, *Književna istorija*, IX, 35, Beograd, 1977, str. 549.

⁴⁵⁴ Maja Bošković-Stulli, „Baladni oblici bugarštica i epske pjesme“, u: Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske & Zavod za istraživanje folkloru, Zagreb, 1991, str. 244.

različit društveni ambijent, zbivanje *in medias res*, tek s naznakom prošloga događaja u bugarštici, nasuprot epskoj opširnoj sukcesivnoj naraciji; događaji iskazani dijalogom, te mnogo manje surovosti u bugarštici. Takve će razlike naći ne samo u izrazitim bugarštičkim baladama nego i onima dijelom epskima, no s tendencijom prema baladičnom izrazu.⁴⁵⁵ Zaključak ispitivanja Maje Bošković-Stulli bio bi da među bugaršticama ima „podosta čistih balada“, da, potom, postoje bugarštičke balade koje se javljaju s deseteračkim epskim pjesmama istoga sadržaja pri čemu su stilske razlike između njih jasno uočljive te da, najposlije, postoje i bugarštice „koje same pripadaju junačkome epskom žanru“, ali ipak u poređenju s deseteračkim pjesmama do izražaja dolazi tendencija „bugarštice prema baladnom uobličanju.“⁴⁵⁶ Uz oslonac na ta zapažanja Maje Bošković-Stulli, postupak identifikovanja najstarijega sloja bugarštica s formom balade čini nam se opravdanim.

Drugome repertoaru bokeljskih bugarštica, kako smo već rekli, pripada 9 bugarštica iz *Pjesmarice Julija Balovića* i 2 bugarštice iz *Pjesmarice Nikole Burovića*. Za razliku od pjesama prvoga repertoara koje smo označili baladama, udio narativnoga i historijskoga u pjesmama drugoga repertoara doprinio je da se one u velikoj mjeri udaljavaju od baladične forme i dobijaju oblik hroničarskih pjesama koje bismo najprije mogli podvesti pod pojam povijesne epike. Davor Dukić ističe da se pod tim terminom „imaju na umu usmeno ili pisano prenošena pripovijedna djela u stihu, koja, koristeći za svoju sižejnu jezgru neki povijesni događaj, uz veći ili manji udio izmišljenog ili fantastičnog, odražavaju (ili proizvode) vrijednosti prihvaćene unutar neke zajednice. Tu komponentu kolektivnog povijesna epika dijeli s ostalim epskim žanrovima, ona je gotovo samorazumljiva

⁴⁵⁵ Maja Bošković-Stulli, „Bugarštice“ ..., str. 35.

⁴⁵⁶ Maja Bošković-Stulli, „Baladni oblici bugarštica i epske pjesme“ ..., str. 247.

odrednica pojma epske književnosti.⁴⁴⁵⁷ Sve bugaršnice drugoga repertoara tiču se bokeljske povijesti XVI i XVII stoljeća, ključni topos je Perast, a najvažniji protagonisti Peraštani.

Tematološke karakteristike bokeljskih bugarštica

Polazeći od određenja Davora Dukića da atribut *tematološki* označava interes za ekstrinzično, „za ono o čemu se u tekstu piše a što postoji izvan teksta“,⁴⁵⁸ obrat ćemo pažnju na teme odnosno koncepte *rata*, *granice*, *identiteta* i *drugosti* u bokeljskim bugaršticama.

Istorijski događaji koji se reflektuju u pjesmama ovoga korpusa su prva i druga kosovska bitka te, najopštije, prodor Osmanlija na Balkan. Zauzećem Konstantinopolja i propašću Vizantijskoga Carstva 1453. godine te padom pod osmansku vlast cijeloga niza balkanskih feudalnih zemalja, zid odbrane hrišćanstva – *Antemurale christianitatis*⁴⁵⁹ – postale su granične katoličke zemlje, Mletačka Republika, Austrija, Ugarska i Poljska. Izuzme li se nekoliko izrazitih lirskih pjesama u kojima nema prepoznatljive topografije, upravo je prostor granice ključno poprište zbivanja u korpusu prvoga repertoara bokeljskih bugarštica. Osvrćući se na pjesme prvoga repertoara

---

⁴⁵⁷ Davor Dukić, *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998, str. 8.

⁴⁵⁸ Davor Dukić, *Tematološki ogledi*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008, str. 5.

⁴⁵⁹ „Izrazom *antemurale christianitatis* (iz srednjovekovnog latinskog *ante* (pre- ili pred) i *murus* (zid)), 'Bedem hrišćanstva', obično su se označavale granice zapadnog hrišćanstva s orijentalnim 'nevernicima' poput Tatara i Turaka ili istočnih šizmatika različitih pravoslavnih veroispovesti.“ (Božidar Jezernik, „Uvod. Stereotipizacija 'Turčina'“, u: *Imaginarni Turčin*, ur. Božidar Jezernik, XX vek, Beograd, 2010, str. 24)

bugarštica, a imajući u vidu ukupni fundus do toga vremena poznatih tekstova, Valtazar Bogišić primjećuje: „Narodi, koji se najviše spominju u bugaršticama opće narodnog sadržaja, jesu: Ugri ili Ugričići, Turci, Bugari, Grci, Arbanasi, Mletčići; – zemlje: Bosna, Hrvatija, Crna Gora, Natolija, Romanija, Podunavlje; – gore: Sveta Gora; polje – Kosovo; – rijeke: Dunaj, Tisa, Marica; – pojedina mjesta i gradovi: Biograd, Smederevo, Kruševo, Kupjenovo, Carigrad, Mletci, Budim, Sibinj, Siget, Slovin, Ohrid, Beč, Mostar, Dubrovnik, Zadar, Kotor, Šibenik.“⁴⁶⁰ U bokeljskim bugaršticama, pak, najprisutniji toponimi su Kosovo i Budim, a među junacima po broju pjesama u kojima je protagonist ili makar samo spomenut prednjači Ugrin Janko, pod čijim imenom je sačuvana uspomena na mađarskoga junaka Janoša Hunjadija (1387–1456). Ugrin Janko ili Janko vojevoda spominje se u čak 13 pjesama prvoga repertoara bokeljskih bugarštica, što bi značilo da je opjevan u pola pjesama ovoga korpusa. Kad je riječ o etnonimima koji se spominju u bokeljskim pjesmaricama, pored Ugara i Turaka, Bogišiću je promaklo da registruje i etnonim Vlasi. S obzirom na učestalost pominjanja, nešto više ćemo reći o toponimima Kosovo i Budim u bokeljskim bugaršticama.

Dok je prvoj kosovskoj bici, onoj iz 1389. godine, posvećena svega jedna bugarštica, Kosovo se u vezi s drugom Kosovskom bitkom iz 1448. godine spominje u 8 bugarštica koje pripadaju ovome korpusu. U sredini u kojoj su nastale bugarštice o Kosovu, događaji koji se prikazuju predstavljeni su kao sukob hrišćanskih i islamskih vitezova, posve različito od njihova prikaza u deseteračkim epskim pjesmama zabilježenim u XIX vijeku u kojima je Kosovska bitka iz 1389. godine prikazana u kontekstu konstruisanja nacionalne ideologije.

---

⁴⁶⁰ *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa...*, str. 36.

Kako veli Davor Dukić, u narativnome tekstu koji tematizuje ratni sukob „za aksiološki su ustroj teksta najvažniji vrijednosni pokazatelji iz prostora pripovjedačeva govora, a tek potom iz govora likova onog tabora s kojim se pripovjedač poistovjećuje i koji se stoga može nazvati mi-taborom. To pripovjedačevo identificiranje s jednom sukobljenom stranom odnosno s nekim likovima može se označiti kao *legitimiziranje pripovjedača*. Ono može biti eksplicitno: uočljivo uporabom osobne ili prisvojne zamjenice u prvom licu množine, ili implicitno: sugerirano pripovjedačevim vrijednosnim atribucijama, komentarima ili legitimirajućim ‘malim’, sekundarnim žanrovima poput blagoslova, pozdrava ili kletvi koje pripovjedač upućuje likovima.”⁴⁶¹ U bokeljskim bugaršticama prvoga repertoara, Mi-tabor ne nosi specifično određenje kakvog komunalnog identiteta (kakav će biti slučaj u pjesmama drugog repertoara), već je razdioba na Mi-tabor i Protivnika izvedena po modelu hrišćani:Turci. Dukić zapaža i to da se aksiološke atribucije mogu razvrstati na svojevrsna semantička polja, koja čine stereotipne uloge, budući da se odnose na kategoriju lika. Na zamašnome korpusu hrvatske književnosti ranoga novovjekovlja, Dukić izdvaja četiri stereotipne uloge Turaka: Vjerski Neprijatelj (Nevjernik), Osvajač, Snažni Ratnik i Nasilnik (Zulumćar).⁴⁶² U bugaršticama koje su predmet našega razmatranja, pak, vrijednosno atribuiranje prisutno je na leksičkoj ravni i postiže se najčešće imenicom ili pridjevom. Kako se u ovome korpusu Turci najčešće određuju kao „Turci vitezovi“ ili „vrli“ vitezovi, a znatno rjeđe i kao „kleti Turci“, to je razvidno da se u tim pjesmama zrcali viteški ambijent, u kojem sukob između dva vjerska tabora, hrišćanskoga i islamskoga, još uvijek nije dobio dimenziju kompleksnijeg ideologema.

---

⁴⁶¹ Davor Dukić, *Sultanova djeca. Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranoga novovjekovlja*, Thema, Zadar, 2004, str. 2.

⁴⁶² Isto, str. 4.

Jedina bokeljska bugarštica o prvome Kosovskom boju, kako smo već pominjali, sačuvana je u rukopisu koji je dugo, zahvaljujući nepreciznoj napomeni Srećka Vulovića, slovio za Drugi Zmajevićević rukopis. Vulović koji je posljednji imao uvid u originalni rukopis, i kad je uvidio da griješi što Andriji Zmajeviću pripisuje pjesmaricu iz 1696. godine, za koju je docnije utvrđeno da ju je pisao Nikola Burović, za taj rukopis koji sadrži jednu bugaršticu i jedan kraći dramski tekst o Kosovskoj bici, nije uspio preciznije odrediti čijom je rukom pisan jer je po njegovu sudu rukopis sličio i rukopisu kojim je ispisan zbornik Nikole Burovića i rukopisu Andrije Zmajevića. Marljivom arhivskom radu Miroslava Pantića, koji je posljednji imao pred sobom jedini prijepis zagonetnog rukopisa da li Burovićeva ili Zmajevićeva, možemo zahvaliti to što su nam danas poznati i tekst bugarštice i tekst drame. Netragom je, nažalost, nestao i taj jedini prijepis izrađen svojevremeno za potrebe Valtazara Bogišića pod budnim okom Srećka Vulovića. No, ma đe se danas nalazio original rukopisa ili njegov prijepis, objavljeni tekstovi su nam na raspolaganju, a iz njih je, kako je to pronicljivo sugerisao Miroslav Pantić na osnovu nekoliko detalja, jasno da njihov zapisivač nije bio Andrija Zmajević. Pantić je, naime, uočio da se u drami kao godina Kosovske bitke navodi 1348. i to na dva mjesta, što isključuje mogućnost nesvjesne omaške zapisivača, te da se žena Vuka Brankovića naziva Vidosava, a žena Miloša Obilića Mara.⁴⁶³ Andrija Zmajević, međutim, u *Ljetopisu crkvnom* zna da se Kosovska bitka zbila 1389. godine,⁴⁶⁴ a navodi i podatak da je Miloš Obilić bio oženjen Vukosavom, a Vuk Branković Marom.⁴⁶⁵ To što je anonimni

⁴⁶³ Miroslav Pantić, „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“..., str. 372..

⁴⁶⁴ Andrija Zmajević, *Ljetopis crkvnj*, tom II, Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka, priredio Mato Pižurica, Obod, Cetinje, 1996, str. 396.

⁴⁶⁵ Isto, str. 403.

zapisivač ili sastavljač zbornika s dva teksta o Kosovskoj bici u datiranju prve Kosovske bitke pomiješao prvu i drugu bitku, pa je od prve preuzeo vijek, a od druge godinu, osim što svjedoči da nije riječ o obrazovanome i upućenom barskom nadbiskupu Andriji Zmajeviću, trag je da u sredini u kojoj je rukopis nastao nije bilo žive tradicije o Boju na Kosovu. Svjedoči to, uostalom, i činjenica da je to jedini peraški rukopis za koji danas znamo u kojem se srijeću tekstualni tragovi prve Kosovske bitke, jer nije zabilježen nijedan drugi primjer, bilo bugarštice bilo deseteračke pjesme, te tematike. Istina, u sušednome Dubrovniku zapisane su 3 bugarštice vezane za prvi Kosovski boj, ali u Boki izvan ovoga, danas zagubljenog rukopisa, nemamo tragove usmenoga nasljeđa prvoj Kosovskoj bici. Uz to, nakon što je Pantić oprezno odbacio Zmajevićevo autorstvo, preostalo nam je da, s makar isto toliko opreza, pretpostavimo na osnovu Vulovićevih sugestija da je i ovaj rukopis pisao Nikola Burović.

Kao što je pokazala analiza Miroslava Pantića, i dva teksta o Kosovskoj bici, bugarštica i drama, zasigurno ne slučajno sačuvana u istome rukopisu, oslanjaju se na knjiške uzore, poput *Kraljevstva Slovena* Mavra Orbina ili jednoga teksta pravoslavne crkvene provenijencije, u literaturi najčešće nazivanog *Priča o boju kosovskom*. Na srodnosti peraškoga rukopisa i *Priče o boju kosovskom* pažnju je skrenulo nekoliko autora, bez saglasnosti u pogledu zaključka koje je djelo izvršilo uticaj na to drugo. Budući da se temeljno bavila pitanjem *Priče o boju kosovskom*, ovđe ćemo izložiti što u pogledu odnosa između dva teksta tvrdi Jelka Ređep. Proučivši preko 30 verzija *Priče o boju kosovskom* i poređenjem tih verzija s peraškim rukopisom čiji joj je prijepis ustupio Miroslav Pantić, Ređep je došla do zaključka da je *Priča o boju kosovskom* mogla nastati pod uticajem peraškoga rukopisa i to baš na prostoru Crne Gore ili Boke Kotorske: „Postoji niz elemenata koji nas navode na pomisao da

bi korene i mesto nastanka *Priče o boju kosovskom* trebalo tražiti na jugu, u Crnoj Gori i Boki Kotorskoj, gde je krajem XVII i početkom XVIII veka kosovska tradicija bila vrlo živa, a da je tek kasnije, iz južnih krajeva, ona preneta u severne predele, gde je u XVIII veku doživljavala svoju renesansu.⁴⁶⁶ Nesumnjiva tekstualna bliskost otvara prostor i za takav zaključak, no Ređep svoja promišljanja temelji na krivim premisama. Naime, kao gotovu činjenicu uzima sud da je u Crnoj Gori i Boki Kotorskoj krajem XVII i početkom XVIII stoljeća „kosovska tradicija bila vrlo živa“, a upravo činjenica da o njoj u Boki nema nikakvo-ga traga u korpusu usmenoknjiževnih pjesmarica koji su predmet naše pažnje, izuzev tog jedinog rukopisa po svemu sudeći umjetnoga karaktera, pokazuje da se ni o kakvoj usmenoj tradiciji vezanoj za Kosovsku bitku iz 1389. godine ne može govoriti u Boki Kotorskoj. Tom zaključku ide u prilog i to što ni u prikazu Kosovske bitke kod Andrije Zmajevića ne možemo nazrijeti nikakav trag neke žive usmene tradicije, već gotovo dosljedno slijedeće onoga što je o Kosovskoj bici zabilježio Mavro Orbin u *Kraljevstvu Slovena*.⁴⁶⁷ To što se u pravoslavnim crkvenim rukopisima iz vremena koje Ređep pominje moglo naići i na zapise o Kosovskom boju ne svjedoči ni o kakvoj živoj usmenoj tradiciji, već je posljedica postojanja dviju paralelnih kultura, jedne narodne i druge crkvene, čiji dometi jedva da su izlazili iz uskoga kruga crkava i manastira. Da kosovske tradicije kakvu apostrofira Ređep nije bilo ni u neposrednom bokeljskom zaleđu tokom XVIII vijeka,⁴⁶⁸ primjećuje i Miodrag Popović u

⁴⁶⁶ Dr Jelka Ređep, *Priča o boju kosovskom*, Centar za kulturu Zrenjanin & Filozofski fakultet Novi Sad, Zrenjanin, 1976, str. 281.

⁴⁶⁷ Mavro Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1968, str. 96–102.

⁴⁶⁸ O tome opširnije v. Danilo Radojević, „O pojavi lika Miloša Obilića kao mitskog junaka u svijesti Crnogoraca, *Ars*, god. 3, br. 1, Cetinje, 1988, str. 83–98.

knjizi *Vidovdan i časni krst*: „U prilog mišljenju da je kosovsko predanje, upravo onaj deo predanja koji govori o Milošu, i u ovu plemensko-patrijarhalnu sredinu došao sa Zapada, govori i delo crnogorskog vladike Vasilija Petrovića ‘Istorija o Čornoj Gori’ iz 1754; u njemu je kosovska legenda izložena po Orbinu, a ne, kako bi se moglo očekivati, po vlastitom narodnom predanju.“⁴⁶⁹ Da do Njegoša kosovske tradicije u Crnoj Gori nije bilo pokazuje i to što ni Vuk Stefanović Karadžić, ni Simo Milutinović Sarajlija⁴⁷⁰ na tome terenu nijesu zabilježili ni jednu jedinu pjesmu o Kosovskome boju, o čemu je uvjerljivo pisao Svetozar Matić.⁴⁷¹ Dodajmo tome i podatak da se za razliku od *Priče o boju kosovskome* koji je zasvjedočen u brojnim prijepisima, peraška drama o Kosovskoj bici i bugarštica iste tematike sačuvala u jednom jedinom rukopisu te da u drugim brojnim rukopisima peraškim toga doba nema nikakvoga traga da su ti tekstovi bili prepisivani ili popularizovani. Da je *Priča o boju kosovskom* mogla poslužiti kao građa za peraški rukopis, a ne obratno, smatrao je, na osnovu ubjedljive argumentacije i Miroslav Pantić.⁴⁷²

Ako bi se pošlo od pretpostavke da je autor rukopisa u kojem su sačuvane bugarštica i drama o prvome Kosovskom boju zaista Nikola Burović, dakle ista ona ličnost koja je po svoj prilici odlomke Gundulićeva *Osmana* pretvarala u bugarštice, moglo bi se pomisliti da je i bugaršticu, kao i dramu, na osnovu ne usmene, već pisane građe sastavio upravo on. Naime, kako to pokazuje i primjer adaptacije *Osmana*, bugarštice su u Perastu imale status „elitne“ pjesničke forme, viteške provenijencije, pri-

⁴⁶⁹ Miodrag Popović, *Vidovdan i časni krst. Ogled iz književne arheologija*, XX vek, Beograd, 2007, str. 57–58.

⁴⁷⁰ V. Sima Milutinović Sarajlija, *Pjevanija crnogorska i hercegovačka*, priredio Dobrilo Aranitović, Univerzitetaska riječ, Nikšić, 1990.

⁴⁷¹ Svetozar Matić, *Naš narodni ep i naš stih. Ogledi i studije*, Matica srpska, Novi Sad, 1964, str. 95–151.

⁴⁷² Miroslav Pantić, nav. djelo, str. 380.

mjerene receptivnim zahtjevima pripadnika peraške aristokracije. Zato ne nalazimo niti jednu jedinu bugaršticu hajdučke tematike, iako je deseteračkih epskih pjesama o hajducima u Perastu zabilježen znatan broj. Tekst bugarštrice koji nam je poznat na osnovu Pantićeva izdanja svjedoči da svakako nije riječ o pjesmi koja bi se mogla uzeti kao proizvod usmene kulture, niti da je duže vrijeme prenošena usmenim putem. To je, uostalom, zapazio i Pantić iznoseći ovu pretpostavku: „Lako može biti da je Zmajević, ako je taj zapisivač bio on, ili Nikola Burović, što je daleko verovatnije, u stvari tvorac te bugarštrice, bilo da ju je u celini sam ispevao, ili je pak udesio i priredio prema nekoj bugarštrici istoga predmeta koja mu je poslužila kao osnova.“⁴⁷³ Tragove autorske kreacije u toj pjesmi naziremo kako u pojedinim atipično izvedenim pripjevnim prilošcima, ali isto tako i u atribuciji nekarakterističnoj za prvi repertoar bokeljskih bugarštica („prokleti Turci“, „cara nečistoga“), te izrazito narativnome postupku, u kojem, izuzev porodičnoga konteksta, gotovo da i nema baladičnih elemenata. K tome, važno je napomenuti da i u kompozicionoj ravni pjesma odaje necjelovitost, inače uobičajenu u korpusu kojem smo je pribrojali. Četiri kompozicione cjeline (svađa Lazarevih kćeri, dvoboj Lazarevih zetova, večera pred boj i opis boja) vještački spojene u jednu pjesmu, suprotno poetičkim zakonitostima žanra, navele su i Miroslava Pantića na zaključak da je Peraštanin „spajao pojedine ‘komade’ kosovskih pesama u veću celinu, kako će docnije činiti, sva je prilika, i Jozo Betondić“.⁴⁷⁴ Za razliku od Pantića, nama se čini da Nikola Burović ili koji drugi Peraštanin koji je sačinio tu bugaršticu pred sobom nije imao „komade“ kosovskih pjesama, već, vjerovatnije, narativne izvore, poput ćirilične *Priče o boju*

⁴⁷³ Miroslav Pantić, „Peraška bugarštica o Kosovskom boju“, *Raskovnik*, XV, 55–56, Beograd, 1989, str. 77.

⁴⁷⁴ Isto, str. 78.

kosovskom, Orbinova *Kraljevstva Slovena*, Zmajevićeva *Ljetopisa crkvnog* i drugih nama danas nepoznatih tekstova te vrste na koje se mogao neposredno osloniti.

Ako u korpusu bokeljskih pjesmarica nema nedvosmisljenoga traga usmene tradicije o prvome Kosovskom boju, to nije slučaj s Kosovskom bitkom iz 1448. godine, koja se neposredno ili posredno spominje u čak 7 bugarštica zabilježenih u Boki Kotorskoj. Kosovo i Budim zapravo su dva ključna toponima koji reprezentuju prostorne koordinate hrišćansko-osmanskoga sukoba. Ali Kosovska bitka iz 1448. godine u tim tekstovima nije dobila svoju narativnu rekonstrukciju, već je Kosovo zapravo preraslo u metonimiju hrišćansko-osmanskih okršaja tokom XV vijeka. Za Kosovo se u tim pjesmama vezuju i likovi čiji istorijski korelati nijesu uzeli učešća u bici iz 1448. godine, a isti likovi u različitim pjesmama imaju različitu sudbinu, što je jedan od pokazatelja da se ovđe susrijećemo s motivskim pjesmama, a ne onima hroničarskoga tipa. Primjerice, kao žrtve boja na Kosovu u tim se pjesmama spominju: Stjepan Lazarević, nastao po istorijskome liku despota Stevana Lazarevića, koji je umro 21 godinu prije druge Kosovske bitke; kralj Vladislav, lik modeliran prema ličnosti Vladislava I Jagelovića koji je poginuo kod Varne 1444. godine; ban Mihalja, modelovan prema istorijskome Michaelu Szilágyiu koji je poginuo 1460. godine; Ugrin Janko, nastao na osnovu istorijskoga Jánosa Hunyadija, koji je cijelih 8 godina nadživio Kosovsku bitku; Ognjeni Vuk, istorijski Vuk Grgurević koji je poživio sve do 1485; najposlije kao žrtva Kosovske bitke spominje se Jankov sestrić Sekule, nastao po uzoru na povijesnoga Jánosa Székelyja, koji zaista jeste poginuo u Kosovskome boju 1448. godine. U pjesmama iz prvoga korpusa bokeljskih bugarštica, pored tih anahronizama, javljaju se i druge neusaglašenosti, pa tako kralj Vladislav u dvijema pjesmama gine na Kosovu, a u jednoj u odbrani Budima. Kao što

smo već pomenuli, u pjesmama dominira baladični ton, scene ratovanja nijesu direktno prikazane, već o njima saznajemo iz dijaloga likova, izvještaja ili su nagovješteni snovima ili vizijama likova. U nekima od njih javljaju se i vile ili ptice kao posrednici. O funkciji vila u usmenoj epici Davor Dukić veli: „Pored glasova pripovjedača i likova u hrvatskoj povijesnoj epici javljaju se i glasovi životinja i fantastičnih bića, uglavnom vila. Vile ovdje imaju uvijek istu funkciju, one su Pomagači. (...) Vila kao pomagač pripovjedača preuzima ulogu svjedoka epskog događanja, što je poznati književnofolklorni topos. Isto vrijedi i za pojavu ptica – glasnika koje u usmenoj epici obavještavaju pripadnike jednog, obično poraženog tabora, o ishodu bitke.⁴⁷⁵ U bugarštici iz Nenadićeve zbirke IV a 30, koju je Bogišić objavio pod brojem 21, sestra kralja budimskoga ima viziju Kosova na kojem su tri vile na tri jelena, a njen brat Vladislav prepoznaje u tim prikazima „tri bana Ugričića“ – Ugrin Janka, bana Mihaila i Sekulu Drekalovića – svi će oni nedugo potom stradati na Kosovu, zajedno s kraljem Vladislavom. U skladu s normama patrijarhalnoga koda, Vladislavljeva sestra na kraju pjesme oplakuje svojeg poginulog brata. Nenad Ljubinković motiv jelena kao nosioca duše navodi kao trag keltskoga nasljeđa: „Od Kelta smo prihvatili i verovanje o jelenu psihoforusu, odnosno o jelenu koji prenosi duše umrlih sa ‘ovoga’ na ‘onaj’ svet. Iz verovanja preuzetog od Kelta nastalo je tzv. ljeljeno kolo, odnosno mrtvačko kolo, kolo kojim se simbolično obavlja prenos pokojnika iz ‘ovostranog’ u ‘onostrano’. Kolovođa mrtvačkog, ljeljenog kola, jeste vila koja na jelenu jaše ili, pak, jelena sobom vodi. Vila kao posrednik između ‘ovog’ i ‘onog’ sveta, između života i smrti postaje u narodnoj svesti osobena gospodarica i jednog i drugog, pa se doživljava i kao gospodarica čovekove

---

⁴⁷⁵ Davor Dukić, *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici...*, str. 14.

sudbine, kao osobena suđaja.⁴⁷⁶ No hronotop rata u ovome se korpusu bokeljskih bugarštica vezuje i za neke druge toponime, pa tako Marko Kraljević u službi „cara čestitoga“ tri godine vojuje u „arapskoj zemlji“, Herceg Stjepan šalje sokola da izvidi je li od Turaka odbranjen Samobor, a ovaj mu donosi vijesti da ga je knez Dabisav predao Turcima, opjevan je i ban Miklauš Zrinjski i njegova odbrana Sigeta, a nagovještaji ratnih zbivanja vezanih za Zadar očituju se i u pjesmi o majci Margariti iz Nenadićeva zbornika IV a 30, varijanti pjesme koju je Juraj Baraković objavio u *Vili Slovinci* 1614. godine. Pored hronotopa rata u jednome broju pjesama javlja se hronotop vjeridbe, odnosno ženinidbe te hronotop tamnovanja. Posebnu grupaciju pjesama čine one porodičnoga karaktera, s izraženijom lirskom komponentom, poput pjesme o Ivanu Čajkoviću i njegovoj majci, pjesme o Marku Kraljeviću i Arapki đevojci ili pjesme o sultani Prezdani i Mlađenu Vlašiću. Vrijedno je napomenuti da obje pjesme u kojima se kao junak javlja Marko Kraljević – od kojih je jedna iz Nenadićeve zbirke IV a 30, a Bogišić je objavio pod brojem 7,⁴⁷⁷ dok je druga iz Nenadićeva rukopisa I b 80, kod Bogišića pod brojem 5⁴⁷⁸ – pripadaju pjesmama s internacionalnim sižeom te da se obje javljaju u deseteračkim varijantama. Od pjesama in-

⁴⁷⁶ Nenad Ljubinković, „'Svoj' i 'tuđ' u interakciji na balkanskim prostorima do početka osamnaestog veka – fragmenti“, u: *Slika drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima*, zbornik radova, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2006, str. 78.

⁴⁷⁷ O internacionalnom sižeu pjesme koju je Bogišić objavio pod brojem 7 v. detaljnije: B. M. Жирмунский, *Сравнительное литературоведение Восток и Запад*, Наука, Ленинград, 1979, str. 270.

⁴⁷⁸ Povezujući internacionalni motiv tamnovanja i izbavljenja iz tamnice s vizantijskim epom *Digenis Akrita* i *Ljetopisom Popa Dukljanina* o pjesmama u kojima je Marko Kraljević utamničen pisao je opširnije Rade Božović. V. Rade Božović, *Arap i usmenoj narodnoj pesmi na srpskohrvatskom jezičkom području*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1977, str. 46–53.

ternacionalnoga sižea porodične tematike izdvaja se bugarštica o braći Jakšićima, Mitru i Stjepanu, u kojoj preokret, odnosno bratoubistvo pokreće „planinkinja vila“. Snežana Samardžija za taj tip sižea primjećuje da „ishod sukoba dosledno ističe pokajanje kroz završni prizor samoubistva bratoubice.“⁴⁷⁹ S pozivom na Maretića Aleksandar Loma naglašava da u pjesmama o Jakšićima nema ničeg istoričnog, osim samih imena i dodaje da je u pjesmama toga ciklusa „prepoznatljiv refleks indoevropskog blizanačkog mita, koji je u svom klasičnom vidu poznat iz grčke i staroindijske mitologije.“⁴⁸⁰

Hronotop rata u prvome repertoaru bokeljskih bugarštica refleksija je povijesnih zbivanja od sredine XV do sredine XVI vijeka, i kao takav oslikava istorijsku prekretnicu Balkana, jer dolaskom Osmanlija na ove prostore bitno se mijenja politički i vjerski kontekst, pa zapravo govorimo o graničnoj poeziji u smislu da pjesme opjevaju geografski prostor granice između dva svijeta, hrišćanskoga i islamskoga. Kako primjećuje Jurij Lotman „Jedan od osnovnih mehanizama semiotičke individualnosti je granica. A tu granicu možemo da odredimo kao liniju na kojoj se završava forma prvog lica. Taj prostor određujemo kao ‘naš’, ‘svoj’, ‘kulturan’, ‘bezbedan’, ‘harmonično organizovan’ itd. Njemu se suprotstavlja ‘njihov prostor’, ‘tuđe’, ‘neprijateljsko’, ‘opasno’, ‘haotično’. Svaka kultura počinje podelom sveta na unutrašnji (‘svoj’) i vanjski (‘njihov’) prostor.“⁴⁸¹ Funkciju svake granice Lotman svodi na „ograničavanje prodiranja, filtriranja i adaptirajuće priređivanje spoljašnjeg u unutrašnje.“⁴⁸²

⁴⁷⁹ Snežana Samardžija, *Biografije epskih junaka*, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Beograd, 2008, str. 96.

⁴⁸⁰ Aleksandar Loma, *Prakosovo. Slovenski i indoevropski koreni srpske epike*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2002, str. 59.

⁴⁸¹ Jurij M. Lotman, *Semiosfera. U svetu mišljenja, Čovek – tekst – semiosfera – istorija*, Svetovi, Novi Sad, 2004, str. 194–195.

⁴⁸² Isto, str. 208.

Pored prostorne granice između dvaju suprotstavljenih sociokulturnih blokova, hrišćanskoga i islamskoga, u pjesmama prvoga repertoara bugarštica srijećemo još jednu formu granice, onu između realnoga i fantastičnoga, između mrtvih i živih. Tako u dvjema pjesmama koje su zapravo varijante, jednoj iz Nenadićeva rukopisa IV a 30, koju je Bogišić objavio u svojoj zbirci pod brojem 83, a druge iz rukopisa I b 80, srijećemo molitvu mlade Vlahinjice, odnosno Kotorkinje „vidovnome Bogu“ da je „satvori vitom jelom u planini“, da joj kose pretvori u „sitnu travu đetelinu“, a od crnih očiju „dva hladjenca bistre vode“ da kad joj dragi dođe u planini „lov loviti“ počine pod vitom jelom, a konje „napita“ travom đetelinom i napoji vodom iz hladjenaca. Zaključni stih pjesme „Što je Bogu molila, toj mu je i umolila“ upućuje na mitološki kontekst, animističke transformacije kojom se prekoračuje granica između svjetova. Čini nam se da bi se motivika te pjesme mogla povezati s paleoslovenskom tradicijom o Bogu Jarilu, o kojemu je pisao Radoslav Katičić: „U pjesmama o Jurju, što je kršćansko ime za mladoga boga Jarila, u kojima se opisuje kako po *dalekom putu* i u *trudnom hodu* dolazi na *zelen lug*, gdje ga dočekuje raspjevana djevojka *Mara*, njegova *nevjesta*, – u takvim pjesmama svih slovenskih jezičkih tradicija uz samoga Jurja opet se i opet spominje njegov konj.“⁴⁸³ Iako nije do kraja moguće rekonstruisati „cjelovit kontekst mitskih predodžaba izraženih obredom i obrednim tekstom kojemu se ušlo u trag“, Katičić veli da se može smatrati sigurnim „da se do našega vremena nastavila usmena predaja praslovenskoga svetog pjeva, da je on u Istočnih Slovena uza sva preoblikovanja izuzetno čvrsto zadržao svoju izvornu arhaičnost i da je vezan s mitom o Jarilu i konju. Te uključen u kontekst obrednosti vezane za ob-

---

⁴⁸³ Radoslav Katičić, *Zeleni lug. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Ibis grafika & Matica hrvatska & Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga, Zagreb & Mošćenička Draga, 2010, str. 371.

navljanje svete svadbe.⁴⁸⁴ Zanimljivo je da trag komunalnoga identiteta, kojeg u prvome repertoaru nema, budući da dodaci uz imena Sibirjanin, Ohridanin i sl. ne govore o nekom specifičnom komunalnom identitetu, jer je na nivou etničkih kategorija hrišćansko-islamski sukob reprezentovan oprekom Ugri (ili rjeđe Vlasi) – Turci, naziremo samo u varijanti te lirske pjesme u kojoj je stariji oblik Vlahinja vjerovatno sam zapisivač, a po svoj prilici riječ je o Ivanu Antunu Nenadiću, prilagodio sredini u kojoj je sastavljao zbornik, Kotoru. Motiv metamorfoze sriječemo i u pjesmi iz Nenadićeva zbornika IV a 30, kod Bogišića pod rednim brojem 19, u kojoj se „na jajeru vedra neba“ odvija dvoboj između ljute zmije krilatice i sokola. Ugrin Janko ustrijeli ljutu zmiju, ne znajući da je to njegov sestrić Sekula koji se otpravio da s „kletim“ Turcima boj bije. Siže ove pjesme poznat je i iz nekoliko deseteračkih epskih pjesama od kojih je dvije objavio Vuk Karadžić, a jedna je iz zbirke Bogoljuba Petranovića. Motivom Sekuline metamorfoze u zmiju bavio se Veselin Čajkanović, prepoznajući u tome sižeu motiv šamanskoga dvoboja između dva čarobnika te ukazujući na to da se Sekula u narodnoj tradiciji pribraja grupi likova sa zmajskim osobinama.⁴⁸⁵ Čajkanovićevim tumačenjima pridodajmo i paleobalkanski kult zmije te zasvjedočene tragove narodnih vjerovanja u transformaciju ljudi u zmije.

⁴⁸⁴ Isto, str. 381.

⁴⁸⁵ Veselin Čajkanović, „Sekula se u zmiju pretvorio“, u: *Mit i religija u Srba*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1973, str. 35–45. V. i Boško Suvajdžić, „Zmija u bugaršticama“, u: *Guje i jakrepi. Književnost, kultura*, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umjetnosti, Beograd, 2012, str. 95–109. O Sekulinoj transformaciji u zmiju pisao je i Nemanja Radulović u: Nemanja Radulović, „Dve metamorfoze u našoj epici“, *Svet reči*, br. IX/19–20, Beograd, 2005, str. 40–43. Up. i: Snežana Samarđžija, „Ko se krije ispod zmijskog svlaka? Metamorfoze u žanrovskom sistemu“, u: *Guje i jakrepi. Književnost, kultura*, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umjetnosti, Beograd, 2012, str. 21–24.

Jedno od takvih vjerovanja vezano je i za prostor Crne Gore.⁴⁸⁶ Kult zmije, dokumentovan u ilirskoj tradiciji, vezuje se za legendarnoga osnivača Budve Kadma. Naime, po legendi, Kadmo je u mladosti ubio zmiju boga rata Aresa zbog čega je od bogova kažnjen i u starosti pretvoren u zmiju, baš kao i njegova žena Harmonija. Njihova sina Iliriosa, mitskoga rodonačelnika ilirskog roda, prema starogrčkoj legendi koju je zapisao Apolodor, zmija je obavila čim je rođen.⁴⁸⁷ Tim je činom na njega prenijela „svoju magičnu moć“.⁴⁸⁸ Brojni etnolozi zabilježili su da kult zmije „snažno je impregniran u svijest crnogorske patrijarhalne zajednice“,⁴⁸⁹ a ogleda se u vjerovanjima o zmiji čuvarući čije bi ubijanje donijelo nesreću domu ili onome o velikoj sreći koja čeka dijete koje zmija obavije u kolijevci.⁴⁹⁰

Problem identiteta i drugosti u bokeljskim bugaršticama prvoga repertoara već je nagoviješten ranijim razmatranjima, no ovdje ćemo dati još nekoliko napomena. Umberto Eko pitanje identiteta i drugosti ovako sagledava: „Imati neprijatelja važno je ne samo kako bismo definirali vlastiti identitet nego i kako bismo iznašli prepreku prema kojoj ćemo odmjeriti svoj sustav vrijednosti i, sukobivši se s njom, dokazati vlastitu vrijednost. Stoga, kad kakav neprijatelj ne postoji, valja ga konstruirati.“⁴⁹¹

---

⁴⁸⁶ O zmiji i zčaju u tradicijskoj kulturi Crnogoraca vidi detaljnije u: Adnan Čirgić, *Natprirodna bića u tradicijskoj kulturi Crnogoraca*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018, str. 195–212.

⁴⁸⁷ Aleksandar Radoman, „Pregled crnogorske usmene književnosti“, *Matica*, br. 54, Cetinje – Podgorica, 2013, str. 234.

⁴⁸⁸ Aleksandar Stipčević, *Iliri. Povijest, život, kultura*, Školska knjiga, Zagreb, 1989, str. 15.

⁴⁸⁹ Aleksandar Radoman, isto.

⁴⁹⁰ Pavel Apolonovič Rovinski, *Etnografija Crne Gore*, tom II, CID, Podgorica, 1998, str. 326.

⁴⁹¹ Umberto Eco, *Konstruiranje neprijatelja i drugi prigodni tekstovi*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2013, str. 10.

Kako smo već videli, najopštiju razdiobu po identiteskoj ravni u prvome repertoaru bokeljskih bugarštica imamo kao opreku hrišćanskoga i islamskoga. Pritom, hrišćanski tabor reprezentuju Ugri, a islamski Turci. Pitanje ugrofilskih tendencija u ranonovovjekovnom Perastu moglo bi se sagledati u kontekstu predstave Ugara kao posljednjega bedema hrišćanstva pred ekspanzijom Osmanlija u XV vijeku. Uostalom, ugrofilstvo nije nikakav specifikum bokeljske sredine, već manir koji odlikuje širi prostor, o čemu je imajući na umu u prvome redu dalmatinsku književnost ranoga novovjekovlja pisao Davor Dukić: „Ugrofilske ideje/motivi mogli su, osobito u antiturskoj literaturi, biti podređeni općekršćanskim idejama i time ne dospjeti nužno u koliziju s lojalnošću prema Mletačkoj Republici.“⁴⁹² No valjalo bi imati na umu da su ugrofilske ideje svoje uporište mogle naći ne samo u likovima junaka usmene poezije, kako bugarštica tako i deseteračkih epskih pjesama, već su služile i u svrhu legitimisanja patricijskih prava peraških porodica. S tim u vezi vrijedan je pažnje detalj koji u rukopisnoj knjizi *Biografija Mazarovića* saopštava Krsto Mazarović početkom XVIII stoljeća. Opisujući starinu svoje porodice, koja se pribrajala jednoj od prvobitnih peraških kazada, kazadi Smilojević, Krsto Mazarović veli: „MAŽAR (Maxar) Svilojević ili Smilojević bio je madžarske narodnosti, koji je sa ostalim izbjeglicama iz te kraljevine (koja je u mnogim ratovima krojila razne sudbine), bio prvi naseljenik Perasta. Često sam od svog oca Luke Mazarovića čuo, a on, opet, često od svog pretka Ivana ili Zuana, sina Vukovog ili Lukinog, da je spomenuti Mažar imao neko drugo ime, ali, zbog njegovog madžarskog porijekla, stalno su ga zvali tim imenom

---

⁴⁹² Davor Dukić, „Ugrofilstvo u hrvatskoj književnosti ranoga novovjekovlja“, u: *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, uredili Dubravka Oraić Tolić & Ernő Kulesár Sabó, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2006, str. 101.

Mažar. Sva je prilika da se u to može povjerovati, jer ime Mažar na turskom znači isto što i Ugar, a kako smo na granici, prihvatili smo mnoge riječi tog varvarskog naroda, pa tako i danas Ugre nazivamo Madžarima (Maxarri). Vjerovatno je iz tog proisteklo i prezime Mažarović ili Mazarović za čitavu porodicu. Uostalom, spomenuto prezime Svilojević (koje se lako izopačilo u Smilojević), i koje je spomenuta porodica, međutim, zadržala, nesumnjivo ukazuje ne samo na mađarsko porijeklo, već i na pripadnost plemstvu. U to ne može sumnjati onaj ko čita istoriju, jer će u njoj pronaći da je izvjesni crni ban /'Zarni Ban'/ Mihailo Svilojević učestvovao u sudbonosnoj bici kod Varne 1442. ili 3...⁴⁹³ Krsto Mazarović, dakle, porijeklo svoje familije izvodi od mađarskoga plemstva ili konkretnije od Michaela Szilágyia, kojega epska poezija pamti kao „Crnoga Bana“, „bana Mihalja“ ili „Mihaila Svilojevića“.

Kako smo već spomenuli, drugi repertoar bokeljskih bugarštica usko je povezan s peraškom prošlošću i reflektuje povijest Perasta tokom XVI i XVII stoljeća. Riječ je, dakle, o svojevrsnoj povijesti Perasta u 9 slika. Naime, pored 9 pjesama iz *Pjesmarice Julija Balovića*, ovome korpusu pripadaju i 2 pjesme iz *Pjesmarice Nikole Burovića*, koje su varijante pjesama iz Balovićeve zbirke. Granični položaj Perasta na limesu Mletačke Republike, uz stalnu izloženost napadima Osmanlija, uslovio je brojne vojne aktivnosti, od kojih je većina onih opjevanih u bugaršticama lokalnoga karaktera, no ima i onih koji su odraz širih ratnih sukoba. Uprkos tome što neke od pjesama opjevaju događaje lokalnoga karaktera, megdane i sukobe na granici, o kojima nema savremenih istorijskih izvora, čini nam se da se sve pjesme ovoga korpusa mogu podvesti pod ranije definisani pojam povijesne epike. Istorijski izvori vezani za događaje iz XVI, a dijelom i XVII vijeka su oskudni, no pozniji narativni izvori,

---

⁴⁹³ *Analisti, hroničari, biografii...*, str. 220–221. (prijevod Anita Mažibradić)

u prvome redu peraške hronike iz XVIII vijeka, o događajima opisanim u bugaršticama svjedoče kao o nesumnjivo istorijskim zbivanjima. Usto, uz jedan broj bugarštica u naslovu su istaknute godine kad su se opisani događaji zbili, a isti manir nastaviće se i uz deseteračke epske pjesme od kojih su neke sižejne paralele bugarštica, pa nema nikakve sumnje da o istoričnosti pjesama u peraškoj sredini nije bilo dvojbe. Potvrđuje se tako da su bugarštice i u Perastu imale status o kojem piše još Petar Hektorović u pismu Mikši Pelegrinoviću: „Tako ti i mi i sve strane našega jezika (koji se meu svimi ostalimi na svitu najveći broji i nahodi), drže i scine bugarščice za stvari istinne, brez sumnje svake, a ne za lažne, kako su pripovisti neke i pisni mnoge.“⁴⁹⁴

Problem identiteta i drugosti u peraškim bugaršticama drugoga repertoara unekoliko je različit od onoga u pjesmama iz prvoga repertoara. Naime, s obzirom na to da su sve pjesme ovoga korpusa vezane za Perast i okolinu, da su van svake sumnje i nastajale u Perastu, komunalni identitet Perasta u njima je primarna identitetska značajka u odnosu na koji se definišu drugi identiteti, ne nužno prema vjerskome kriteriju, kakav je slučaj u prvome repertoaru. Miloš Milošević s pravom primjećuje da u epohi ranoga novovjekovlja nema savremenoga nacionalnoga ošućanja: „U stvari, tada su ljudi bili međusobno povezani svojim ekonomsko-trgovačkim i staleškim interesima i partikularizmom gradskih i pomorskih komuna, ili seoskih autonomija, pa su se prvenstveno osjećali Kotoranima, Paštrovićima, Peraštanima, Grbljanima, Dobročanima, plemićima, zanatlijama i sl. Istovremeno, međutim, oni su, naročito prema tuđinskim vlastima, bili prožeti širokim idejama ‘slavjanstva’“⁴⁹⁵

---

⁴⁹⁴ *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*, Stari pisci hrvatski, knj. šesta, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1874, str. 55.

⁴⁹⁵ Miloš Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od XV do XVIII vijeka...*, str. 276.

Peraštani u tim bugaršticama ratuju prvjenstveno s Turcima, no imaju sukobe i s Vlasima iz zaleđa, Novljanima, Paštrovićima, Rišnjanima, Arnautima i Španjulima, a svoj odnos iskazuju prema izdaji saveznika Kotorana i u drugoj prilici podršci Hrvata, Talijana i Malteza. O aksiološkoj dimenziji peraških bugarštica, s detaljnom analizom vrednovanja Mi-tabora i tabora Protivnika pisao je Davor Dukić,⁴⁹⁶ pa ćemo ovđe ukazati na zaključke do kojih je došao uz osvrt i na pjesme koje se nijesu našle u centru njegovih ispitivanja.

Na izabranome korpusu bugarštica koje pripadaju povijesnoj epici, Dukić uočava bitne razlike na aksiološkoj ravni između pjesama usmene provenijencije i onih za koje je utvrđeno da su umjetne bugarštice. Za umjetne bugarštice (poput onih koje je Bogišić objavio pod brojem 58 i 77, kao i umjetnu interpolaciju na kraju pjesme br. 65) Dukić primjećuje da ih najsnažnije prožimaju hrišćanski ideologemi.⁴⁹⁷ U umjetnim bugaršticama figura Protivnika često preuzima ulogu (Vjerskoga) Neprijatelja, pa se ta karakteristika umjetnih bugarštica, uz naglašavanje postupka pripovjedačeva očitovanja i odstupanja na nivou leksike i težnji ka metričkoj pravilnosti, mogu uzeti kao ključna razlika između umjetnih i izvornih bugarštica.⁴⁹⁸ Kad je riječ o razlikama između bugarštica prvoga i drugoga repertoara, Dukić veli: „Naime, siže i peraških bugarštica koncentriraju se na prostor samog sukoba, pa tako i motivi nasilja mogu češće iskočiti u prvi plan. No ipak, njihova gustoća i i sadržaj nisu takvi da bi se moglo govoriti o *sotonizaciji* Protivnika; tim više što peraške bugarštice zadržavaju aksiološki leksik pjesničkog jezika klasičnih bugarštica. Iz razumljivih razloga one ne zadržavaju i feudalne ideologeme.“⁴⁹⁹

---

⁴⁹⁶ Davor Dukić, *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici...*, str. 25–47.

⁴⁹⁷ Isto, str. 46.

⁴⁹⁸ Isto, str. 47.

⁴⁹⁹ Isto, str. 46.

U prvoj bugarštici iz *Pjesmarice Julija Balovića* mjesto sukoba je sam Perast, a protagonisti Vlasi predvođeni vojvodom Radulom. Sukob koji se vezuje za početak XVI vijeka,⁵⁰⁰ a koji je opjevan i u deseteračkoj paraleli iz *Pjesmarice Nikole Mazarovića*, iako bi mogao imati i konfesionalnu motivaciju, budući da je riječ o sukobu pravoslavnih Vlaha iz zaleđa i katoličkih Peraštana, lišen je vjerske ideologemske osnove, a Radule je označen kao „pobratim nevjera“ ne zbog svoje različite konfesionalne pripadnosti, već što je pogazio pobratimstvo s Martezom Peraštaninom udarivši na „zemlju koja ga je pothranila“, kako Radula upozorava majka u pokušaju da spriječi njegovo robljenje Perasta. Na finalnoj poziciji pjesme nalazi se upravo monolog Radulove majke, Stare Vlahinjice, koji izriče nakon što joj stignu glasovi o Radulovoj smrti i vlaškom neuspjehu:

„Što je, veli, moj sinu, sudio te Bog veliki
Koliko ti govorih ne mogoh ti dogovorit
Moj sinu jadovan
Da ne robiš zemljice koja te je pothranila
Lezi sinu jadovan da bi se ne povratio
Što si isko to našao
Ne bijaše robiti Perast mjesto glasovito.“

Povod za sukob, dakle, nije različita konfesionalna pripadnost protagonista sukoba, već je po srijedi pokušaj „robljenja“, a Protivnik nije poprimio status Vjerskoga Neprijatelja, već su Vlasi opisani bez propratnih atribuiranja kao vojska

---

⁵⁰⁰ U *Pjesmarici Julija Balovića* navedena je 1571. godine, no u deseteračkoj varijanti iz *Pjesmarice Nikole Mazarovića* upisana je 1511. godina. Kako su bugarštice u *Pjesmarici Julija Balovića* poređane po hronološkome redu, a ova je pjesma prva u nizu, izvjesno je da je umjesto 1511. pogrešno upisana 1571. godina.

koja napada grad. S druge strane, Peraštani su označeni kao „hrabreni junaci“, „slavni Peraštani“, „dobri vitezovi“, pa pripovjedač time ističe zavičajni ideologem kao ključni činilac identiteta.

Druga bugarštica iz *Pjesmarice Julija Balovića*, koja se u naslovu vezuje za 1537. godinu, sačuvana je i u jezički znatno drugačijoj varijanti u *Pjesmarici Nikole Burovića*, a sačuvana je i deseteračka paralela koja obrađuje istu fabulu. U toj pjesmi motiv za sukob koji se odvija na graničnoj poziciji, između dva tabora, jesu zulumi novskih „Španjula“, odnosno to što je španjulski Don Karlo vojevoda obeščastio dvije peraške „orfanice“. U pjesmi nije prikazan vojni sukob već peraška osveta, busija koju su priredili za Don Karla i njegovu pratnju kojom su činom obljuje Don Karlove „ljube“ Izabele, otkidanjem ruke i usta Don Karlu i ubistvom njegovih pratilaca (kod Julija Balovića riječ je o 43, a kod Nikole Burovića 40 vojnika), sačuvali perašku čast. Ipak, osim „zuluma nepoštenih“ koji su pripisani Španjuli-ma na početku pjesme, karakterizacija Protivnika i ovđe je kao i u prethodnoj pjesmi u skladu s klasičnim tretmanom neprijatelja u bugaršticama, pa se Španjuli određuju kao „junaci“. Kao i u pjesmi o napadu Radula vojevode na Perast i ovđe je sukob motivisan djelovanjem pojedinca, kojem se pripisuju negativne karakteristike, a ne kolektiva koji reprezentuje. Izostanak feudalnih ideologema, o kojem je pisao Dukić, ovđe se potvrđuje i činjenicom da se u pjesmi opravdava neviteški čin obljuje kao legitimni čin osvete zbog uprljane časti peraških orfanica.

Zulumima Novljana motivisan je i sukob opjevan u trećoj bugarštici, datiranoj na 1539. godinu, iz rukopisa Julija Balovića, no Novljani su osim što su označeni zulumčarima koje krase oholost, u pjesmi određeni i kao „Novljani junaci“ i „Novljani vitezovi“. Megdan s Novljanima utanačen je na moru, na ničijoj zemlji, odnosno granici, a Mi-Tabor čine Peraštani i Kotorani.

Iako je u toj pjesmi Protivnik vjersko drugo, zanimljivo je da pripovjedač svoju osudu ne usmjerava na viteškoga protivnika, već na saveznika, Kotorane, koji iako iste vjere s Perašanima, iznevjere zajednički dogovor utvrđen zakletvom i napuštaju bitku. Kotorani su u pjesmi označeni kao „plašiva družina“, „himbene konšije“, „nevjerni Kotorani“, a u deseteračkoj pjesmi iz *Pjesmarice Julija Balovića* koja opisuje isti događaj i kao – „stari pizmatori“.

U četvrtoj bugarštici iz rukopisa Julija Balovića povod za sukob koji se ponovo odvija na ničijoj zemlji jeste optužba Paštrovke đevojke upućena Nikoli Peraštaninu da ju je na silu obljudio, pa nakon što Paštrovići u Perastu ubiju Nikolu, uslijedi odmazda i pogibija 12 Paštrovića i njihova predvodnika Đurice Davidovića. Tim činom raskinuto je i tradicionalno pobratimstvo naznačeno na početku pjesme. Iako protagonisti Mi-tabora i Protivnika pripadaju različitim konfesijama, Paštrovići su pravoslavni, a Peraštani katolici, sukob ni ovđe nije rezultat vjerskoga prijepora, već je prikazan kao posljedica intrige Paštrovke đevojke, a u završnim stihovima pjesme nju proklinje „dobra leventa“:

„A da bi Bog ubio paštrovsku mladu đevojku
Radi koje izgiboše do dvanaest Paštrovića
Hrabrijeh junaka
I pred njima izgibe Đurica Davidovića
Koji čini i ubi Nikolu Peraštanina
Dobroga junaka
Na tomu već ne bilo ni kumstva ni pobratimstva.“

U petoj bugarštici iz Balovićeve zbirke Peraštani se svete Turčinu Moru što je pogubio Peraštanina Sokola. Napad se odvija „pod Novim“, a lukavstvom zarobljenu fuštu Peraštani pota-

paju likvidirajući Morove ljude. Iako sukob s vjerskim drugim, ni u toj pjesmi nema izrazito negativnog karakterisanja Protivnika. Naprotiv, na leksičkoj ravni prisutna je pozitivna aksiološka oznaka „Turčin dobar junak“.

U šestoj bugarštici prikazana je busija Peraštana kojom su nanovo na granici spriječili iznenadni napad risanskih Turaka na Perast, karakterizacija Protivnika u svemu je saglasna s ranije opisanim manirom bugarštica, pa se oni nazivaju „rišnjanskim delijama“.

Sedma bugarštica iz *Pjesmarice Julija Balovića* opisuje jedan od najznačajnijih peraških povijesnih događaja, napad Turaka na Perast 15. maja 1654. godine. Kako smo ranije naveli, taj se dan, na koji podseća i epigrafski spomenik uzidan u dovratnik Crkve Svetoga Nikole, u Perastu slavio docnije kao Zavjetni dan. Ovđe, međutim, karakterizacija neprijatelja, predvođenog „Turčinom dobrim junakom“ hercegovačkim sandžakom Alajbegom Čengiće, djelimično odudara od ranije utvrđenoga manira jer se uz Protivnika vezuju i negativne vrijednosne konotacije, kao što su „zlobni pobratim“ i „Turci bestije“, no pored njih javljaju se i one pozitivne „vitez“, „Turci dobri siloviti“. Dukić primjećuje da je meta kasnijega negativnog vrednovanja lik Mehmedage Rizvanagića, koji je nagovorio Čengića da udari na Perast, a sam je zapalio kuću svojega pobratima u Perastu. Ipak, kako Dukić primjećuje, ukupna negativna karakterizacija Protivnika ovđe zaostaje u odnosu na onu u umjetnim bugaršticama; „Tome pridonosi već spomenuta aksiološka ambivalentnost njenog jezika i centriranost negativne karakterizacije na lik, a ne na tabor u cjelini, te konačno pohvalnička funkcija izražena u slavljenju hrabrosti Mi-tabora u završnom dijelu pjesme.“⁵⁰¹

Osma bugarštica opjeva oslobođenje Herceg Novoga, datirana je na 30. jul 1687. godine. Time što je okupljanje velike

---

⁵⁰¹ Isto, str. 40.

vojske s raznih strana pod mletačkim vođstvom koja ide „krv proliti za pravu kršćansku vjeru“ legitimisao kao hrišćansku armadu, pripovjedač je u toj bugarštici vjerski ideologem označio kao ključnu komponentu sukoba. Ipak, Protivnik je označen pozitivnim vrijednosnim obilježjima „Novljani junaci“, „delije“, „carevi junaci“, „Turčin dobar junak“, ali i uz jedno negativno, tipično i za stariji repertoar bugarštica – „kleti Turci“. Mi-tabor u toj je pjesmi proširen na saveznike, Hrvate i lacmane „izvrzne junake“, Malteze „junake“, Talijani i Papalini su „dobri vitezovi“, a za Peraštane je upitrijebljen cijeli arsenal pozitivnih vrijednosnih atribucija „Peraški junaci“, „vrli krajišnici“, „samovoljni Peraštani“. Iz Protivničkoga tabora u odsudnom trenutku bitke izdvajaju se Arnauti, obraćajući se Peraštanima kao „stari prijatelji“, da bi potom na vjeru bili evakuisani iz Novoga, a nedugo potom Novi peraškom zaslugom biva predat, a Novljani ga napuštaju. Za tu pjesmu Dukić primjećuje kako u njoj nedostaje opravdanje napada, svrstavajući je u tip neargumentovanoga napada Mi-tabora. Pitanje u kojoj je mjeri ta bugarštica odudara od tradicionalnog bugarštickog sižejnog modela, nameće se i „u vezi s evidentno autorskim završnim dijelom te pjesme u obliku protuturske molitve oštrog političkog naboja, te njenom prožetošću kršćanskim ideologemima i učestalim postupcima pripovjedačeva legitimiranja.“⁵⁰² Završni stihovi te pjesme s izrazitom protivturskom porukom i odstupanjem od obrasca završetka bugarštice će nakon priložnog pripjeva po pravilu slijedi još jedan stih, mogu biti ili naknadna glosa ili potvrda da bi se i ova pjesma mogla svrstati u grupu imitativnih bugarštica.

Posljednja bugarštica iz zbirke Julija Balovića opjeva događaj iz 1716. godine, iako je u njenoj deseteračkoj paraleli pogrešno navedena 1674. godina, kad se Peraštanin Đuro Bane sukobio kod Drača s Tunišanima. Bugarštica je do nas doprijela

⁵⁰² Isto

kao odlomak, pa iako u dijelu koji je sačuvan djeluje da je prezentirajući jednostavni sukob na ničijoj zemlji ispevana u duhu klasične aksiologije bugarštica, o tome zbog njene fragmentarnosti nije moguće iznijeti pouzdane zaključke.

Primjeri koje je analizirao Davor Dukić, a u tu se sliku skladno uklapaju i one peraške bugarštice koje nijesu bile predmet njegove analize, pokazuju da „poetika bugarštice ne poznaje veći repertoar motiva nasilja koji bi služili kao sredstvo negativne karakterizacije Protivnika. Da su ti motivi strani bugarštici pokazuje i činjenica da nisu dosegli razinu formulne obrade.“⁵⁰³

Kao što se iz ovoga osvrta na neke tematološke karakteristike korpusa moglo vidjeti, podjela na dva repertoara ima svoje opravdanje ne samo na žanrovskom i stilskom, već u određenoj mjeri i na tematološkome planu.

Peraške bugarštice potonji su odjek jedne bogate tradicije, koja je iznenada presahla vjerovatno već sredinom XVIII vijeka. Kako smo već naglasili, peraške bugarštice zabilježene su u tri zbornika na razmeđu XVII i XVIII stoljeća, u jednome zapisu o čijem se datiranju ne može s pouzdanjem govoriti te u dva rukopisna zbornika za koja se dugo mislilo da potiču s početka XVIII vijeka, no u ovome smo radu pokazali da su najvećim dijelom pisani rukom Ivana Antuna Nenadića i to svakako prije 1768. godine. Budući da već u *Pjesmarici Nikole Mazarovića* iz 1775. godine, a ni u docnijim zbirkama više nema nikakva traga bugaršticama te da je posljednji istorijski događaj koji je u njima opjevan pomorski sukob Đura Bana s tuniškim piratima kod Drača 1716. godine – i to u nedovršenoj bugarštici – izvjesno je da su se nakon toga datuma bugarštice počele povlačiti kao pjesnička forma, da potraju u zapisima još nekoliko decenija, prije negoli sasvim iščeznu iz pjesničke prakse, ali i pamćenja zajednice u kojoj su njegovane.

---

⁵⁰³ Isto, str. 36.

Deseteračka usmena epika

Naporedo s tradicijom bugarštica, a umnogome na tematskome planu bliska njoj, razvijala se, po svemu sudeći nešto mlađa deseteračka junačka epika. Sud o njenoj starini ipak bi valjalo tek uslovno prihvatiti s obzirom na uvjerljive zaključke Romana Jakobsona o indoevropskoj starini „srpskohrvatskog“ deseterca,⁵⁰⁴ ali starina stiha nije presudni indikator starine vrste. No, da ne bismo zapali u svojevrsnu žanrovsko-tipološku zbrku, na početku je bitno razlučiti sva tri segmenta sintagme deseteračka junačka epika. Kako je vidno, prvi činilac sintagme duguje svoje porijeklo metričkome kriterijumu, no, kako ćemo videti u cjelini o usmenoj lirici, taj metrički obrazac nije isključivo vezan za junačku epiku jer je nemali broj usmenih lirskih pjesama realizovan upravo u formi deseterca. Drugi činilac sintagme upućuje na tematski okvir, dok se treći odnosi na genološki kontekst upućujući na narativnost kao bitno svojstvo. Pa ako u našoj usmenoj tradiciji deseterac nije isključivo karakteristika junačke epike, već ga sriječemo i u lirici, a u bokeljskim zapisima on je i nešto pretežniji od lirskoga osmerca, valja istaći da deseterac nije isključivi stih junačke epike. U korpusu koji je pred nama tek u tragovima, zapravo samo u jednoj pjesmi („Poskočnica od Mehmedage“), ali u široj epskoj tradiciji ne sasvim zanemarivo, junačkih epskih pjesama imamo zabilježenih i u osmercu. Odrednicom junačka epika, pak, upućuje se na osnovno obilježje toga tipa epske poezije, a riječ je o temi borbe, „bilo kao dvoboj odnosno megdan dvojice junaka ili kao bitka dvaju suprotstavljenih tabora“.⁵⁰⁵

---

⁵⁰⁴ Roman Jakobson, „O strukturi stiha srpskohrvatskih narodnih epova“..., str. 146–156.

⁵⁰⁵ Davor Dukić, „Predgovor“, u knjizi: *Usmene epske pjesme I*, priredio Davor Dukić, Matica hrvatska, Zagreb, 2004, str. 52.

U korpusu koji je pred nama epske junačke pjesme srijećemo u *Pjesmarici Nikole Burovića* (16 pjesama), *Pjesmarici Krsta Mazarovića* (2 pjesme), *Pjesmarici Julija Balovića* (15 pjesama), *Pjesmarici Nikole Mazarovića* (43 pjesme), *Pjesmarici Andrije Balovića* (4 pjesme), *Pjesmarici Ivana Kolovića* (10 pjesama), *Pjesmarici Joza Šilopija* (5 pjesama), *Pjesmarici Tripa Smeće* (15 pjesama) i u dvijema pjesmaricama Krsta Balovića (ukupno 9 pjesama). Izvan ovoga računa koji broji skupno 117 zapisa, kako smo naznačili u poglavlju o korpusu, postoje još i pojedinačni zapisi pjesama koje su, osim u jednome slučaju iz Nadžupskoga arhiva u Perastu, varijante pjesama iz pobrojanih rukopisa. Razumije se, 117 zapisa junačkih epskih pjesama ne znači da raspolažemo istim brojem pojedinačnih tekstova jer su iz zbirke u zbirku prepisivane iste pjesme pa bi ukupni broj deseteračkih pjesama, kad se izostave varijante, iz ovoga korpusa bio pedesetak samostalnih tekstova. Zanimljivo je da ni u jednom od tri rukopisa koje smo pripisali Ivanu Antunu Nenadiću jer je njegovom rukom u njima zapisan najveći broj pjesama, nema zapisa deseteračke junačke epike, kao ni karakterističnih peraških počasnica, niti bugarštica s peraškim temama (osim jedne imitativne bugarštice o udaru na Kotor). Kao da se zapisivač tih zbornika trudio da prikupi samo onaj segment bogatoga usmenoknjiževnoga repertoara koji nije prepoznatljivo obilježje lokalnih prilika, već zajednička svojina širega konteksta usmene književnosti na štokavskome jezičkom terenu.

Budući da smo u poglavlju o bugaršticama skicirali fenomene ratova, granice, identiteta i odnosa prema drugosti, a kako peraške bugarštice i deseteračke junačke pjesme iz ovoga korpusa pripadaju istome epskome ambijentu, ovđe ćemo samo skicirati tipologiju tih pjesama uz određene tematološke napomene koje te pjesme, bar kad je riječ o epskome prikazu života, čine specifičnima u odnosu na korpus bugarštica.

Najprije, treba reći da klasifikacija na dva repertoara što su i tematski i stilski osobena, koju smo ponudili govoreći o bugaršticama, kad je riječ o deseteračkim epskim pjesmama iz ovoga korpusa nije sasvim primjenjiva. Naime, za razliku od bugarštica u kojima je ugrofilska komponenta izražena već i znatnim brojem pjesama čiji su protagonisti ugarski velikaši, među deseteračkim junačkim pjesmama zabilježenim u Boki od kraja XVII do sredine XIX vijeka, nema pjesama u Ugrinu Janku – spominje se, zapravo, samo u jednoj pjesmi u kojoj nije neposredni akter – i njegovu sestriću Sekuli, koji su centralne figure peraškoga bugarštičkog kruga. No, to ne znači da tragova ugrofilske komponente uopšte nema. U *Pjesmarici Krsta Mazarovića* iz oko 1710. godine nalaze se samo dvije deseteračke junačke pjesme u kojima se opisuju sukobi s Osmanlijama čiji su protagonisti ugarski junaci Rakočija bane, Ognjeni Madžare, Svilo(je)vić Milinko i Sifarić Petar. U *Pjesmarici Nikole Burovića*, u pjesmi pod brojem 198, opjevana su đeca kralja budimskoga, Jela i Ivan, koja nakon pada Budima postaju sužnji cara i carice.

Osim ovoga malenoga „ugarskog“ kruga pjesama, u *Pjesmarici Nikole Burovića*, karakterističnoj između ostaloga i po tome što sadrži veći broj epsko-lirskih pjesama, nahodi se i nekoliko pjesama koje kao da su u taj zbornik prispjele iz krajeva pod osmanskom vlašću, u kojima junaci dolaze iz miljea muslimanskih gradskih sredina, kakav je slučaj s pjesmom o Kape-tanoviću pod brojem 203, koja je varijanta poznatoga modela svadbe s preprekama, pjesme pod brojem 201 takođe iz muslimanskoga miljea o zavisti između sestara ili kratke epske skice o prepisci između cara i Arslanage koji drži sužnje u pjesmi pod brojem 206. Kad se ima u vidu neposredna blizina gradova pod osmanskom vlašću, poput Risna koji je na svega 5 km udaljen od Perasta, kao i to da u pjesmama koje pripadaju ovome korpusu

ima manje animoziteta prema risanskim Turcima, nego, recimo, prema Kotoranima, koji osim što su takođe mletački podanici s Peraštanima su povezani i preko pripadnosti istoj konfesiji, biva jasnije otkud u peraškoj sredini i takve pjesme. Ocjena Alberta B. Lorda o muslimanskoj usmenoj epskoj tradiciji vrijedi i za omanji krug pjesama muslimanske provenijencije iz Burovićeve zbirke: „Upravo u ovom pogledu meni se čini da su muslimanske narodne epske pjesme najdragocjenije na Balkanu, jer, ja se nadam da ću to i dokazati, one su sačuvala i razvile neke mitske uzore bolje od hrišćanske tradicije, koja je uperila svoje poglede sve više hajdučkim i kleftskim pjesmama, a odatle i historiji.“⁵⁰⁶ Pored epskih, u Perastu su zabilježene i lirske usmene pjesme muslimanske provenijencije.

Iz Burovićeva je zbornika i pjesma o razdvojenoj braći, od kojih je jednoga podigao (turski) car, a drugoga vojvoda Janko. U sukobu između „krtstjanske“ i turske vojske, u kojemu jedan drugoga nazivaju kaurinom i poturicom, nema pobjednika, pa ih obje vojske nagrade bogatim darom. Uz pjesmu o odbrani Beča od Osmanlija 1683. godine, preostale pjesme Burovićeva zbornika odnose se na hajdučke podvige, na širem geografskom prostoru od Klisa, preko Senja, Livna i Glamoča do Sarajeva, uz prepoznatljive junake Vuka Mandušića, Iva Senjanina i dr., te na lokalne istorijske događaje u Perastu tokom XVI i XVII vijeka.

Burovićev nevelika kolekcija deseteračkih epskih pjesama upravo skicira razdiobu na dvije cjeline, koje zbog neujednačenosti prve cjeline ipak nećemo nazvati repertoarom. U prvu grupu smjesticemo pjesme ugrofilske i turkofilske provenijencije, kojoj pribrajamo i pjesmu o hrišćansko-turskome sukobu s dvo-

---

⁵⁰⁶ Albert B. Lord, „Uticaj turskih osvajanja na balkansku epsku tradiciju“, u: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca. Izbor kritika*, sastavili dr Đenan Buturović & dr Vlajko Palavestra, IP Svjetlost & OOUR Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1974, str. 66.

jicom braće na različitim stranama, koja inklinira tipu feudalne, viteške epike. Drugu, pak, cjelinu, činile bi pjesme o hajducima i pjesme iz peraške povijesti.

Po tipologiji koju predlaže Jovan Deretić pjesme o hajducima pripadaju tipu epike o odmetnicima od vlasti i zakona,⁵⁰⁷ dok bi se pjesme iz peraške povijesti uklopile u tip graničarske epike.⁵⁰⁸ Tu podjelu na dvije podgrupe u okviru druge cjeline peraških deseteračkih epskih pjesama slijedila bi i podjela na dva epska modela, od kojih bi hajdučke pjesme bile bliže modelu motivskih pjesama, dok bi se pjesme o peraškoj povijesti uklapale u model hroničarskih pjesama.⁵⁰⁹ Riječ je, dakako, o okvirnom klasifikacijskom modelu. Činjenica da su hajduci baš u Perastu i njegovoj okolini našli utočište kroz nekoliko decenija te da je njihov udio u peraškoj povijesti druge polovine XVII vijeka nesumnjiv, uticala je da ta granica ipak bude tek uslovna. Za hroničarske pjesme iz kruga peraške povijesne epike, načelno bi se moglo reći ono što je Vuk Stefanović Karadžić uočio kad je riječ o crnogorskim pjesmama, da je u njima više „istorije, nego poezije“,⁵¹⁰ ali i u takvim pjesmama srijeću se postupci karakteristični za motivske pjesme. Takav je slučaj s pjesmom koja je pod brojem 13 u *Pjesmarici Julija Balovića* đe izvještaj o turskom stradanju i smrti Mehmedage prilikom udara na Perast 1654. godine Mehmedaginici u Korjenice donose dva „crna vrana“. Razvijenu poetsku sliku nekarakterističnu za krug hroničarskih pjesama nalazimo i u pjesmi koja je kod Julija Balovića pod brojem 19, đe Novljanki

⁵⁰⁷ Jovan Deretić, *Srpska narodna epika*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2000, str. 220.

⁵⁰⁸ Isto, str. 222.

⁵⁰⁹ O podjeli na hroničarske i motivske pjesme v. Snežana Samardžija, *Uvod u usmenu književnost*, Narodna knjiga & Alfa, Beograd, 2007, str. 77–78.

⁵¹⁰ Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pjesme, knjiga četvrta*, 1862, Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga VII, Prosveta, Beograd, 1986, str. 104.

đevojci formula sna u uvodnim stihovima pjesme predskazuje skorašnji pad Herceg Novog:

„Vezak vezla Novkinja đevojka
U Novomu pod žutom narančom
Vezak vezla mlada zadrijemala
U sanku je čudan san videla
Nad Novijem se nebo prelomilo
A iz neba zvijezde padahu
Ljute zmije nad grad letijahu
Ter Novljanom oči ispijahu
Đe je more kako ravno polje
Ter se bijelim cvijetkom izođelo...“

Stilskome repertoaru motivskih pjesama bliska je upotreba slovenske antiteze kakvu srijećemo na početku pjesme 116 iz zbirke Nikole Mazarovića, u kojoj je opjevan povijesni događaj – tunišanski napad na Perast 1624. godine:

„Što se bijeli na duždevu moru
Al su tice ali labudovi
Ni' su tice, ni' su labudovi
Neg su ono barbareske galije“

Ovđe je doduše prisutna krnja slovenska antiteza, budući da od tri elementa koje slovenska antiteza sadrži – pitanje, igru pogađanja i odgovor⁵¹¹ – u ovim stihovima izostaje središnji dio, igra pogađanja.

Ipak, dominantni je ton toga kruga pjesama suvo hronološko nizanje događaja vezanih za bojeve, pomorske i kopnene, i megdane, koji referiraju na potvrđene povijesne događaje iz isto-

---

⁵¹¹ Krešimir Bagić, *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012, str. 303.

rije Perasta od početka XVI do početka XIX stoljeća. Relativno kratki vremenski odmak od događaja koje opjevaju uslovio je da se većina pjesama iz ovoga kruga ne uobliči i umjetnički izbrusi kroz duže usmeno prenošenje, već da odigra ulogu više ili manje vjernog usmenog „zapisa“ istorijskoga događaja. Tome je pored odsustva vremenske distance, doprinio i kriterij socijalne distance u odnosu na aktere – pjesme često pjevaju protagonisti događaja ili neko iz njihova bliskog okruženja. Možda bi se tim dvama kriterijima mogao dodati i treći – odsustvo teritorijalne distance. Pjesme se, naime, pretežno odnose za Perast i okolinu, pa su i receptivna očekivanja vezana za potrebu da se ne iznevjere Peraštanima dobro poznati događaji ili ličnosti. Mirjana Drndarski s pravom primjećuje da je odnos između poezije i istorije najjednostavniji u hroničarskim pjesmama, nastalim neposredno nakon nekoga događaja, pa dodaje: „One se često pretvaraju u puko prepričavanje onoga što se dogodilo, bez ikakvog psihološkog oslikavanja protagonista i njihovog intimnog života. Umesto sveobuhvatne uokvirene slike, kazivanje se sastoji od nabiranja detalja, za istoriju nebitnih ali važnih za užu geografsku regiju u kojoj je pesma nastala.“⁵¹²

Za razliku od hroničarskih pjesama čiji je deseterac Radosav Medenica opisao kao vještački, odnosno knjiški,⁵¹³ hajdučke pjesme, s nerijetko internacionalnim sižeima, poetski su uspjelije pjesme, no peraški zapisi i tu pokazuju izvjesne specifičnosti u odnosu na poznije zapise. Govoreći o modelu epskih pjesama „srednjih vremena“, kako je Vuk Stefanović Karadžić nazivao krug pjesama kojima pripadaju i pjesme o hajducima, Boško Suvajdžić, s pozivom na Putilova i Šmausa, zaključuje da se on ne razlikuje bitnije od modela prisutnog u, Karadžićevom

---

⁵¹² Mirjana Drndarski, *Na vilonom vijalištu. O transpoziciji folklornih žanrova*, Rad & KPZ Srbije, Beograd, 2001, str.15,

⁵¹³ Radosav Medenica, „Peraški rukopisi Balovića i Mazarovića“ ..., str. 42.

terminologijom, „junačkim pjesmama najstarijim“: „To je epski model čije su osnovne odlike narativnost, zatvorenost vremena i sižejna svedenost prostora, formulativan stil i izgrađeni književni jezik. Odlikuju ga još zaokruženost radnje i linearni tok naracije.“⁵¹⁴

Jovan Deretić primjećuje da su hajduci u junačkoj epici zamijenili stare vitezove, povezujući tako viteški i hajdučki model epike, i ističući da su hajduci nosioci viteškoga morala i herojskoga pogleda na svijet.⁵¹⁵ Taj idealizovani pogled na hajdučku etiku u nesaglasju je s dvijema pjesmama zabilježenim i kod Julija Balovića i kod Nikole Mazarovića. U pjesmi koja je kod Julija Balovića pod rednim brojem 22 naslovljena „Svadba u Trebinje“, hajduci Nika Popovića iz Trebinja na prijevaru odvođe đevojku. Suočen s poćerom, Niko Popović posijeće đevojku, pa se pjesma i okončava njegovim riječima koje služe kao obrazloženje njegova postupka:

„Neka da znaš robinjo đevojko
Zašto za te junaci ginoše:“

I u pjesmi broj 23 iz Balovićeve zbirke pod naslovom „Svati od Novoga u Bileću“ ponavlja se isti motiv da hajduci nakon što otmu nevjestu, ubiju je u bijegu. U toj pjesmi, porred nevjeste ubijaju i 35 đevojaka iz njene pratnje. Tako surov prikaz hajduka odudara od njihova viteškog reprezentovanja, a zanimljivo je da u sličnome sižeju koji je u trećoj knjizi *Srpskih*

---

⁵¹⁴ Boško Suvajdžić, „Usmeno pevanje o hajducima u južnoslovenskom kontekstu“, u: *Slovenski folklor i folkloristika na razmeđu dva milenijuma*, zbornik radova sa međunarodnog naučnog simpozijuma održanog 2–6. oktobra 2006. godine, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 2008, str. 309.

⁵¹⁵ Jovan Deretić, nav. djelo, str. 221.

narodnih pjesama objavio Vuk Stefanović Karadžić, đevojka ne strada od hajduka, već od hadžije koji nišani hajduke, pa umjesto njih ubije đevojku.⁵¹⁶ Radosav Medenica je bio u dilemi da li taj neviteški postupak treba pripisati lošem kazivaču ili je u pitanju vjerno prenošenje stvarnoga događaja. Budući da su zapisi pjesama nastali u sredini u kojoj su hajduci prebivali i tek neku deceniju od njihova djelovanja, čini nam se da bi uvjerljiviji zaključak mogao biti da je po srijedi tačan prikaz hajdučkoga djelovanja, no proizvod imaginacije lošega kazivača. To uostalom potvrđuju i historijski izvori dubrovačke provenijencije u kojima se apostrofira svirepost hajduka, čak i prema đeci u kolijevkama i ženama kojima su odsijecane ruke i dojke.⁵¹⁷ Mlađa epika je, po svoj prilici, na uštrb povijesne dosljednosti epski lik hajduka približila viteškome modelu o kojemu je pisao Deretić. Ta je slika hajduka naknadno romantizovana od strane proučavalaca usmene književnosti, historičara i književnika u drugoj polovini XIX vijeka. O dvojakoj prirodi hajdučkoga poziva dragocjeno je svjedočanstvo ostavio još Vuk Stefanović Karadžić u *Srpsko-me rječniku* đe za hajduke veli: „Istina da mnogi ljudi ne odu u hajduke da čine zlo, ali kad se čovjek (osobito prost) jedan put otpadi od ljudskoga društva i oprosti se svake vlasti, on počne osobito jedan uz drugoga i zlo činiti; tako i hajduci čine zlo i narodu svome, koji ih prema Turcima ljubi i žali, ali se i danas čini hajduku najveća sramota i poruga kad mu se reče da je lopov i pržibaba. U stara su vremena hajduci, kao što se i u pjesmama pjeva, najradije dočekivali Turke kad nose novce od dacije, ali je to u naše vrijeme slabo bivalo, nego dočekuju trgovce i druge

---

⁵¹⁶ V. Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, priredila Snežana Samardžija, Zavod za udžbenike, Beograd, 2006, str. 506.

⁵¹⁷ V. Boško Suvajdžić, „Hajduci i uskoci u narodnoj poeziji“, u: *Epske pesme o hajducima i uskocima. Antologija*, priredio Boško Suvajdžić, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2002, str. 15.

putnike, a kašto udare i na kuću kome za koga misle da ima novaca ili lijepa ruha i oružja, te ga poharaju.“⁵¹⁸

Zapleti znatnoga broja hajdučkih pjesama pripadaju krugu internacionalnih sižea. Već smo ukazali na pjesmu iz *Pjesmarice Nikole Mazarovića* pod brojem 134 u kojoj se opisuje kako je četa Baja Pivljanina zabasala na mećavu u Somini planini, pa su bili prinuđeni lomiti krste i ikone u crkvi u kojoj su našli utočište da bi se docnije odbranili od Turaka, za koju je ruski filolog Konstantin Viskovati pronašao 3 južnoslovenske varijante. „Popijevka od Štukana“, kod Nikole Mazarovića pod brojem 136 donosi motiv poznat još iz *1001 noći* o skrivenom blagu do kojega njegov budući vlasnik dolazi posredno, kad ga san uputi na posrednika, u ovome slučaju trgovca Abrama Žuđela, koji ga upućuje na Štukanovo blago, navodeći ga tako na otkriće. No, znatan broj hajdučkih pjesama opisuje pogranično robljenje. Davor Dukić s tim u vezi primjećuje: „Narodne epske pjesme uglavnom iskazuju pozitivan stav prema pograničnom robljenju (zarobljavanju ljudi i stoke s druge, neprijateljske strane). Čin je najčešće eksplicitno ili implicitno argumentiran: kao osveta ili dio većeg sukoba, obično kršćansko-muslimanskog.“⁵¹⁹ U peraškim hroničarskim pjesmama, pak, ključna je tema sukoba, bilo da je riječ o sudaru dvije vojske bilo megdanu koji dijele junaci. Jedan takav megdan, između peraškoga junaka Vicka Bujovića⁵²⁰ i novskoga

---

⁵¹⁸ Vuk Stefanović Karadžić, *Srpski rječnik (1852)*, II, R–Š, Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga XI (2), Prosveta, Beograd, 1987, str. 1085.

⁵¹⁹ Davor Dukić, „Suvremeni ratovi u dalmatinskoj književnoj kulturi 17. i 18. stoljeća“, u knjizi: *Tematološki ogledi*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008, str. 52.

⁵²⁰ O Vicku Bujoviću, glasovitome junaku, mletačkome povjereniku i peraškome silniku, jednoj od najzanimljivijih ličnosti Perasta iz epohe njegova ekonomskog i kulturnog uspona opširnije vidi u: Miloš Milošević, „Prilozi za monografiju Vicka Bujovića“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, III, Kotor, 1955, str. 37–68.

kapetana Osmana, javlja se u čak 4 varijante i u pjesmarici Julija Balovića i u onoj Nikole Mazarovića. Kako se megdan odigrao samo desetak godina prije nego što je Julije Balović započeo s bilježenjem pjesama, neke od varijanti djeluju kao sirovi torzo, pa se preko različitoga postupka uobličjenja istoga, pritom historijskoga događaja, može pratiti geneza pjesme.

Već je više puta istaknuto da neke od peraških bugarštica, upravo one koje se vezuju za drugi, lokalni repertoar imaju svoje deseteračke ekvivalente. S tim u vezi, a povodom pitanja da li se i u kojoj mjeri deseteračke junačke pjesme razlikuju od bugarštica kad je po srijedi atribucija neprijateljskoga tabora u njima, valja citirati primjedbu Davora Dukića: „Neke od takozvanih peraških bugarštica iz Bogišićeve zbirke imaju i svoje deseteračke adekvate, koji su nastali jednostavnim prenošenjem sadržaja iz starijeg u novi oblik (...). Primjerice, sadržaj ovdje analizirane bugarštice br. 63 pretočen je stih po stih, uz neznatna odstupanja, u deseteračku pjesmu (B, br. 64). Ta neznatna odstupanja se, međutim, najjasnije uočavaju u onom dijelu pjesničkog jezika kojim se obavlja atribuiranje. Tako je u bugarštici u prostoru pripovjedačeva govora zabilježeno dvadeset aksioloških atribucija, dok ih se u deseteračkoj pjesmi javlja svega šest. Razloge tomu valja tražiti u bitno većoj duljini bugarštičkog stiha, a pogotovo u naglašenoj atributivnoj funkciji pripjevnog priloška.“⁵²¹ Aksiološke atribucije u bugaršticama i deseteračkoj junačkoj epici, i pored toga što ih je zbog opisanih razloga u onoj drugoj znatno manje, istovjetne su, pa bi ovđe bilo nepotrebno ponavljati na koji je način prikazan neprijatelj, ali i drugo u deseteračkoj junačkoj epici toga korpusa, jer je model reprezentacije identičan s onim koji smo opisali u bugaršticama. Načelno bi se moglo reći da nema aksiološke demonizacije neprijatelja, već je on dominantno opisan u skladu s modelom viteškoga odnosa prema pro-

---

⁵²¹ Davor Dukić, *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici...*, str. 48–49.

tivniku, a čak i kad se naglašavaju njegove negativne karakteristike, poput „oholosti“ i pripisuju mu se „zulumi“ po srijedi je zapravo model motivacije za sukob koji treba da uslijedi. Na isti način „oholim zulumčarima“ pjesme prikazuju i „Turke Novljane“ i „Spanjule“, ali i „Franceze“. Takva njihova, pritom sasvim štura karakterizacija tipična za prološki dio pjesme, prethodnica je okršaja između njih, shvaćenih kao neprijateljski tabor, i Mi-tabora, odnosno Peraštana.

Dok su neprijatelji u tim pjesmama tipizirani, bez izrazitijega ideologemiziranja, u njima je postojan prikaz Vlaha kao neviteškoga naroda. Tim terminom Peraštani su nazivali svoje pravoslavne susjede iz zaleđa, a tako su se oni uostalom i samoidentifikovali, što potvrđuje bogata arhivska građa iz Muzeja Grada Perasta, ali i drugih arhivskih fondova. U pjesmi koja je u *Pjesmarici Julija Balovića* pod rednim brojem 20 dizdar od Klobuka predaje grad Tripu Štukanoviću, ali se plaši da ga Vlasi ne prevare, pa Tripo Vlahe uzima za taoce sve dok ne omogući bezbjednu evakuaciju Turaka. U *Pjesmarici Nikole Burovića* u pjesmi pod brojem 186 Turci predaju Klis „fuškul đeneralu“, ali ih Vlasi „vrh vjere izgubiše“. Primjere vlaške nepouzdanosti nalazimo i u *Pjesmarici Nikole Mazarovića*. U pjesmi pod brojem 100 Njegušević Mato za mito od 100 dukata prikriva od pobratima Baja Pivljanina da njegov suparnik na megdanu beg Ljubović nosi pancir. Bajo ipak trijumfuje na megdanu, a potom pobratima koji ga je iznevjerio predaje mletačkim vlastima u Kotoru da ga kazne. Istoriji poznati harambaša Mato Njegošević doista je boravio u Perastu, a zanimljiv je dokument iz Istorijskoga arhiva u Kotoru iz 1672. godine po kojem je harambaša Mato Njegušević opunomoćio „harambašu Dragojla, zvanog Bajo (...) da ga zastupa pred vlastima u svim pravnim poslovima.“⁵²² U pjesmi iz iste zbirke pod brojem 108 vlaški

---

⁵²² *Hajduci u Boki Kotorskoj 1648–1718*, priredio Miloš Milošević,

vojvoda Radule udara na Perast kršeći pobratimstvo s Markom Mortezićem i biva ubijen u napadu. Vjerolomstvo, kršenje patrijarhalnih normi i obaveza kakvo nameće običaj pobratimstva, lakomost i surovost karakteristike su koje se u tim pjesmama pripisuju Vlasima. Iako ih pjesme najčešće lociraju na prostoru sušednoga Grahova i Krivošija, za ranonovovjekovne stanovnike Perasta Vlasi su i ostali pravoslavci iz neposrednoga sušedstva, pod osmanskom vlašću ili iz Crne Gore. Izrazito negativni prikaz Vlaha u peraškoj deseteračkoj junačkoj epici mogao bi biti i razlog izostajanja spomena učešća Crnogoraca u oslobođenju Herceg Novog u pjesmama iz toga kruga. Istorijski izvori, pak, ističu njihovu ulogu u toj vojnoj akciji.⁵²³

Sumirajući analize zbirki Julija Balovića i Nikole Mazarovića, dva po broju i tipu deseteračkih junačkih epskih pjesama reprezentativna rukopisa, Radosav Medenica primjećuje: „Nesigurnost i labavost deseteračkog stiha je karakteristična pojava u deseteračkim pesmama i Balovićeve i Mazarevićeve rukopisa, negde u jačoj negde u manjoj meri. Da li je to trag neusahle tradicije bugarštica ili ovde, daleko pre, dokaz da guslarska umetnost širokih narodnih slojeva, ovde hercegovačko-crnogorskog brdskog zaleđa, u priobalnom pojasu Boke, kod kulturno odmaklih slojeva koji su bili nosioci ovoga građanskog i gradskog pesnikovanja, nije bila još potpuno odomaćena.“⁵²⁴ U prilog toj

---

Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1988, str. 128. Ponaјbolјi poznavaoци kotorskih arhivskih izvora Risto Kovijanić i Ivo Stjepčević iznijeli su pretpostavku da je Dragojlo iz ovoga i nekoliko drugih dokumenata zapravo Bajo Pivljanin. V. Salko Nazečić, *Iz naše narodne epike...*, str. 15.

⁵²³ Pavao Butorac, *Boka kotorska u 17. i 18. stoljeću. Politički pregled*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999, str. 119. Up. Radoslav Rotković, *Kratka ilustrovana istorija crnogorskoga naroda*, Crnogorska izdanja, Podgorica, 2006, str. 207–208.

⁵²⁴ Radosav Medenica, „Peraški rukopisi Balovića i Mazarovića“ ..., str. 42.

tezi ide i Medeničino zapažanje da devet bugarštica iz zbirke Julija Balovića imaju svoje deseteračke paralele i to dvije već u Balovićevu zborniku, a njih sedam u zbirci Nikole Mazarovića. Po riječima Radosava Medenice sve paralele, osim jedne, direktni su prepjevi bugarštica iz pjesmarice Julija Balovića.⁵²⁵

Na kraju, nije zgorega uočiti i nekoliko detalja iz domena jezičko-stilskih karakteristika ovoga korpusa. Naime, pjesme koje opjevaju starije događaje potvrđene su u više varijanata a preko njih se može pratiti i jezički razvoj poput toga što imperfekta i pripovjedački prezent ustupa mjesto perfektu, potom da stariji leksički oblici ustupaju mjesto novijima (pr. orobiti – porobiti), neke se riječi iz starijih varijanata (očito zaboravljena značenja) mijenjaju u novijim varijantama neadekvatno – u skladu s pučkom etimologijom, neke se starije prakse zamjenjuju novijima, u skladu s vremenom kad nastaje varijanta (opaliti – oplijeniti), a ovi mlađi zapisi svjedoče i o započetome procesu degeneracije usmene pjesme, zasvjedočene uvođenjem rime, uvođenja „učene“ invokacije u pojedinim pjesmama, ditanjima u uvodnim stihovima pjesme i sl. Takve su pjesme, po pravilu većega obima od ostalih, inače obimom nevelikih pjesama iz toga kruga, a tragovi autorske intervencije očituju se i u kvalifikaciji neprijatelja, kao i u reprezentaciji sukoba izvan uobičajene matrice viteškoga odmjeravanja i njenim smještanjem u vjerski ideologemski okvir. Završni stihovi pjesme pod rednim brojem 115 iz *Pjesmarice Nikole Mazarovića* ilustruju u kojoj mjeri je došlo do degeneracije junačke epike:

„A sadaka ukloni nas Bože
Tebe sada svi molimo Bože
Tebi slava i tebi je fala
Tebi Bože i Gospi blaženoj

---

⁵²⁵ Isto, str. 31.

Koji ste ne u ovemu pomogli
Pomoste ne i unaprijedaka
Podaj nami junačko dobiće
Da dobijemo neprijatelje naše
Da išćeramo iz Evrope Turke
Da ova strana čista nam ostane
Da Muhamed među nam ne smrdi
Tvoja sveta vjera nek se uzviši
Po svem svijetu sveta vjera tvoja
Neka znadu svi narodi tvoji
Što je sveta vjera Jezusova.“

O razvoju junačke epike u peraškoj sredini zanimljivo svjedočanstvo pružaju pjesme o turskome napadu na Perast 1654. godine, događaju koji je u povijesti toga grada zauzeo posebno mjesto. Naime, taj je događaj opjevan u 5 epskih pjesama, od kojih je jedna bugarštica, jedna osmeračka, a tri deseteračke pjesme. Dok su bugarštica iz *Pjesmarice Julija Balovića* i njena deseteračka prerada iz *Pjesmarice Nikole Mazarovića* – do te mjere dosljedna bugarštičkome originalu da ga slijedi i u broju stihova, kojih je 114 – kao i deseteračka pjesma iz drugoga rukopisa Krsta Balovića, tipične hroničarske pjesme, oskudne poetske izgrađenosti, usredsređene na što vjerniji prikaz ratnoga sukoba, po svemu sudeći knjiškoga postanka, osmeračka epska pjesma o istome događaju te kraća motivska deseteračka pjesma koju smo već spomenuli, odaju utisak pjesama koje su prenošene usmenim putem, izgrađene po modelu živoga narodnog stiha.

Za razliku od bugarštice i njene deseteračke paralele, koje su opterećene detaljima netipičnim za usmeni modus prenošenja pjesama, u osmeračkoj epskoj pjesmi, ispjevanoj u simetričnome narodnom osmercu,⁵²⁶ čiji naslov „Poskočnica od Mehmedage“

⁵²⁶ O osmeračkoj usmenoj epici v. Vladan Nedić, „Srpskohrvatska osmerač-

upućuje na to da je pjevana u kolu, fabula je organizovana oko nekoliko punktova, pri čemu je data jasna motivacija za napad. Riječ je o osveti za peraški napad na Risan. Napadu na Perast pret-hodi upozorenje „bijele vile“ upućeno Mehmedagi da ne udara na Perast u kojem su „ljuti zmaji“, na koje se Mehmedaga ogluši, uvjeren u svoju silu. Sâmi napad sveden je na sliku pogibije Meh-medage „pod narančom Širovića“, da bi u drugome dijelu pjesme ženski likovi zauzeli ključnu ulogu, prvo Kata Đurkovića i peraške „ljubi“ koje se priključuju odbrani grada, a potom Mehmeda-ginica, koja na vijest o smrti muža kuka „kako zmija krilatica“, proklinjući one koji su ga uprkos njenim molbama da ne „ara“ Perast, povelj, a potom ga izdali. Druga deseteračka epska pjesma o tome događaju, od svega 50 stihova, započinje formulom:

„Prelećeše dva crna vrana
Preko Risna preko Ledenicah
Preko Grahova polja velikoga
I padoše pored Korjenića
Na dvorove age Mehmetage“

Cijela je pjesma, zapravo, svedena na izvještaj gavranova ostvaren kroz dijalog s Mehmedaginicom, a umjesto razvijene kletve kojom se završava osmeračka pjesma, ova se pjesma okon-čava riječima Mehmedagine majke, kojima tješi svoju snahu:

„Nu pomuči nevjestice moja
Ako je Mehmet ago poginuo
Lijepi ti je porod ostavio
Dvije kćeri i četiri sina.“

---

ka usmena epika“, u knjizi: Vladan Nedić, *O usmenom pesništvu*, Srpska književna zadruka, Beograd, 1976, str. 16–41.

O degeneraciji deseteračke junačke epike svjedoči najmlađa pjesma o istome događaju, iz male pjesmarice Krsta Balovića, po pretpostavci koja se zasniva na bilješkama Srećka Vulovića zapisana oko 1833. godine. Pjesma broji 197 stihova i predstavlja pokušaj narativnoga uvezivanja svih ranijih verzija, donoseći detalje vezane za motiv napada, nastojanja aginice da Mehmetagu odvrati od napada, potom opis napada te izvještaj o Mehmetaginoj pogibiji. U kojoj se mjeri pjesma udaljava od usmenoga obrasca, svjedoče brojni detalji, poput datiranja događaja nekarakterističnog za usmenoknjiževni postupak („U to bješe danak učinio / Slavni danak od petnaes svibnja / Od hiljade i još šest stotina / I pedeset i četiri ljeta“) ili, pak, transformacije kod scene izvještaja, đe se formula o gavranovima kao vjesnicima preuzeta iz deseteračke pjesme o kojoj je već bilo riječi, neutrališe realističkom motivacijom:

„Prolećeše dva crna gavrana
Preko Risna preko Ledenica
I pođoše srede Korjenića
Pod dvorove Rizvanović age
To nijesu dva crna gavrana
Nego su ovo dva Turčina mlada
Koji prvi jesu pobjegnuli
Od sve vojske Rizvanović age“

Za razliku od drugih pjesama o istome događaju, u ovoj je pjesmi naglašena i vjerska komponenta, budući da se vojni uspjeh pripisuje zaštiti Gospe od Škrpjela. I završna scena pjesme odstupa od ranije zasvjedočenoga modela, budući da je izvještaj o stradanju Mehmetage prikazan kroz dijalog dvojice preživjelih Turaka i Mehmetagine majke, a ne žene, koja u ovoj verziji tješi svekrvu upućujući na porod koji je Mehmetaga ostavio kao garanciju biološkoga održanja porodice.

Dvije male pjesmarice Krsta Balovića, koje čine gornju vremensku granicu korpusa koji je predmet naše pažnje, nastale nekih 140 godina nakon najstarije zabilježene zbirke, pa tako i deseteračka epska pjesma o turskome napadu na Perast sačuvana u jednoj od njih, donose materijal zahvalan za praćenje procesa transformacije usmene kulture, čiji pjesnički obrasci, sad već uveliko uronjeni u „knjiški“ model prenošenja, gube svoje prepoznatljive osobine čime otpočinje proces degeneracije usmene književnosti. O granici između dva modusa, koje on naziva „usmenim“ i „književnim“ Albert B. Lord, zapaža: „U *usmenom* tekstu ispoljiće se prevlast sasvim očiglednih formula, s velikim ostatkom ‘formulnih’ i malim brojem neformulnih izraza. *Književni* tekst će pokazati prevlast neformulnih izraza i vrlo malo jasnih formula. Činjenica što će se i neformulni izrazi naći u usmenom tekstu svedoči o tome da je klica ‘književnog’ stila već prisutna u usmenom stilu, isto tako prisustvo ‘formula’ u ‘književnom’ stilu ukazuje na njegovo poreklo u usmenom stilu. Te formule su tragovi usmenog stila.“⁵²⁷ Pjesmarice Krsta Balovića ostaju tako svjedočanstvo izmijenjenih društvenih i kulturnih okolnosti u kojima je epska pjesma izgubila svoj status i funkciju u društvu, a njeni ostaci ostataka preživljavaju u pisanoj formi, prepisujući se iz jedne u drugu zbirku, sad već ne kao živi dio tradicije, već kao relikv prošlih, epskih vremena. Zato je u pjesmama iz te završne faze bilježenja peraške usmene epike, poezija zaista ustuknula pred istorijom, a epska slika svijeta pred hroničarskom suhoparnošću opisa. O tome procesu Boris Nikolajevič Putilov veli: „Tek tada kada se produktivno epsko stvaralaštvo približuje razdoblju izumiranja, nastaju pjesme u kojima su elementi hronike do te mjere dominantni da nadvladavaju epsku tradiciju.“⁵²⁸

⁵²⁷ Albert B. Lord, *Pevač priča. 1. Teorija*, Idea, Beograd, 1990, str. 239.

⁵²⁸ Boris Nikolajevič Putilov, *Junački ep Crnogoraca*, Univerzitetska riječ &

Deseteračka junačka epika iz peraških zapisa, kako smo videli, svjedoči o žilavosti epske materije na tome prostoru, te potvrđuje s jedne strane da je ta sredina reprodukovala epske sadržaje poznate na daleko širem području, ali i, s druge strane, iznjedrila vlastiti epski obrazac, doduše više odan potrebi da se povijesni događaj upamti i proslavi, no da mu se podari uspjelija umjetnička forma. Deseteračke su junačke pjesme zabilježene u Perastu, nasljeđujući dio repertoara bugarštica, taj repertoar nadogradile novim sadržajima, u prvome redu imajući zadatak da proslave peraško junaštvo, opjevajući sve važnije događaje iz povijesti grada i njegovih žitelja, ali dajući i neuljepšanu sliku od sredine XVII vijeka peraških sušeda, hajduka. Ti rani zapisi usmene epike važni su stoga i kao svjedočanstvo o bogatoj kulturnoj produkciji jednoga malog grada na granici, ali i kao dragocjen materijal za proučavanje geneze južnoslovenske usmene epike.

Usmena lirika

U korpusu bokeljskih pjesmarica koji je bio predmet našega interesovanja, usmene lirske pjesme zabilježene su u 10 od ukupno 18 rukopisa. A među lirskim pjesmama tih zbornika, po popularnosti i broju zapisanih tekstova posebno mjesto zauzimaju počašnice. Njih, naime, nalazimo u čak 7 rukopisa, pri čemu 4 zbirke čine samo počašnice, a u preostalima se one nalaze zapisane uz druge pjesničke vrste. No, pored velikoga broja zapisanih počašnica u peraškim se rukopisima mogu naći i zapisi drugih usmenoknjiževnih lirskih pjesama, koje po riječima Hatidže Krnjević pripadaju „širem lirskom repertoaru i u geografskom i u tematsko-stilskom smislu“.⁵²⁹ Zbog posebnoga

---

NIO Pobjeda, Titograd, 1985, str. 216.

⁵²⁹ Hatidža Krnjević, *Lirski istočnici...*, str. 69–70.

mjesta koje zauzimaju u kontekstu bokeljske usmene lirike, u prvome dijelu ove cjeline posebnu pažnju posvetićemo počašnicama, dok ćemo se u drugome dijelu ovoga potpoglavlja osvrnuti i na druge usmenolirske vrste.

Počašnice

Izuzetno veliki broj zabilježenih počašnica u peraškim rukopisima, počev od onoga najstarijeg iz 1696. godine, do zbornika s početka XIX vijeka, kao i činjenica da je ta književna vrsta izdvajana i u poznijim zapisima, poput zbirke Vuka Stefanovića Karadžića, u djelima Vuka Vrčevića,⁵³⁰ pa sve do zapisa s kraja XIX vijeka Dionisija de Sarna⁵³¹ i Veljka Radojevića,⁵³² svjedočanstvo su izuzetne popularnosti te pjesničke vrste u Perastu. Tako su već u najstarijoj sačuvanoj *Pjesmarici Nikole Burovića* zabilježena 82 teksta te vrste, od čega njih, po autorovoj klasifikaciji, 57 „muških“ i 25 „ženskih“. U drugoj po obimu rukopisnoj zbirci iz Perasta, onoj pisanoj rukom Nikole Mazarovića, nahode se 73 i to samo „muške“ počašnice. U *Pjesmarici Andrije Balovića* nalazi se 61 „muška“ i 19 „ženskih“ počašnica. Kad se tome dodaju zbirke Joza Šilopija u kojima su sačuvane 83 počašnice te male zbirke iz Nadžupskoga arhiva u Perastu, čije zapisivače nijesmo uspjeli identifikovati, a u kojima su još 42 teksta koji pripadaju toj vrsti, dolazimo do brojke od 360 zapisanih tekstova koji pripadaju formi počašnica.⁵³³ Razumije se,

⁵³⁰ Vuk O. Vrčević Rišnjanić, *Tri glavne narodne svečanosti Božić, krsno ime i svadba*, Naklada knjižare braće Jovanovića, Pančevo, 1883, str. 130–138.

⁵³¹ Dionisije de Sarno-San Gjorgio, *Uspomene iz Perasta. Narodne pjesme za pjevanje i klavir*, Izdanje G. M. Gjorića, Beograd, 1896, str. 9–11.

⁵³² Veljko Radojević, „Peraške počašnice“, *Bosanska vila*, godina XIV, broj 15 i 16, Sarajevo, 1899, str. 215–216.

⁵³³ Istražujući rukopise Arhivske zbirke Odsjeka za etnologiju HAZU notirali smo još tri rukopisa u kojima su zabilježene počašnice, ali u periodu

mnogi tekstovi se ponavljaju iz rukopisa u rukopis, no i pored toga nesumnjiva brojnost tih tekstova pokazatelj je da je riječ o formi koja je pažljivo njegovana u peraškoj sredini. O tome uostalom svjedoči i ponavljanje pjesama u različitim zbirkama.

Premda se prve zabilježene počašnice javljaju već u zborniku Nikše Ranjine 1507. godine,⁵³⁴ uz podatak da je i Petar Hek-

koji izlazi iz hronološkoga okvira ove monografije. U rukopisnoj zbirci Miroslava Alačevića „Narodne pjesme...“ iz 1938. godine (u arhivskome fondu pod oznakom MH 1776) nalazi se 60 počašnica, a iz napomene se saznaje da su počašnice, zajedno s drugim lirskim pjesmama iz Boke, „pribavljene“ iz Kotora 24. X 1863. godine od „popa Grga Zarbarinja“ koji „ne želi biti imenovan“. Dvanaest počašnica zabilježeno je u rukopisnoj zbirci „Narodne pjesme (ženske)“ Brna Lazzarija (MH 150). Zbirku je Lazzari poslao Matici hrvatskoj 16. X 1889. godine, a pored zapisa pjesama sadrži i dragocjene podatke od koga su pjesme zapisane, kao i notacije o načinu i prilikama izvođenja pjesama. Lazzari je o počašnicama zabilježio: „Tako se zovu pjesme što se pjevaju, na dan vjenčanja mladijeh za 'Dobru molitvu' i preko objeda na pečenje. Prije da oni, što se imaju vjenčati, pođu u crkvu, koliko u mladoženje toliko u nevjeste sakupe se oko stola, ukućani, svatovi i pozvani prijatelji. Jedu slatkarije i piju rozalina pa pjevaju te 'počašnice', – i to je 'Dobra molitva'. – Kada su se sve počašnice izredale, svatovi se put crkve upute. Dobra molitva, počme sa sljedećom pjesmom počašnica a poslije se druge redaju...“ Lazzari je zabilježio još poneki značajan detalj vezan za izvođenje počašnica, poput ove primjedbe: „Rekli su mi, da se pirnicama u nevjeste prije reče počašnica, nego đeveru; – počašnica pirnicama ne govori se na 'dobru molitvu', u mladoženje jer ih nema. Pirnice, zovu se one djevojke, koje nejestu na vjenčanje prate uz svatove. – Ako je đever čovjek oženjen, pjeva mu se počašnica što i Kumu, ako je neoženjen, ovu mu pjevaju...“ Lazzari bilježi i ovo: „pošto svakijem danom ostavljaju se stari običaji, i pjevanje počašnica, kao da je izašlo iz mode. Dan na dan zaboravljaju se, tako da ih još malo ko zna.“ Treća zbirka iz Arhivske zbirke Odsjeka za etnologiju HAZU u kojoj se nahodi sedam počašnica jeste rukopisni Zbornik A. Milostića iz 1902–1903. godine (MH 168).

⁵³⁴ Vladan Nedić, „Jugoslovenska narodna lirika“, u knjizi: *O usmenom pesništvu*, priredio Miroslav Pantić, Srpska književna zadruga, Beograd, 1976, str. 43.

torović od hvarskih ribara koji su mu bugarili bugaršćice zabilježio i tri „počasnice“, ova je vrsta usmene poezije ostala do danas nedovoljno proučena. Iako ih je u posebnu grupu pod imenom „Peraške počasnice“ izdvojio u prvoj knjizi *Srpskih narodnih pjesama* i Vuk Stefanović Karadžić, počasnice nijesu skrenule na sebe osobitu pažnju naučne javnosti. Možda je tome uzrok i činjenica što nije riječ o metrički unifikovanoj formi, već o pjesmama različitim i po metričkome obrascu i po tematsko-motivskim karakteristikama, koje cjelinom čini njihova običajna funkcija. Dragocjene vijesti o načinu izvođenja, povodima kad se izvode i drugim važnim podacima vezanim za tu formu dao je Srećko Vulović u kratkome opisu te vrste, sačinjenom za potrebe Baltazara Bogišića. Rukopis toga opisa našli smo u Nadžupskome arhivu u Perastu i Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića i Cavtatu, a u sklopu korespondencije između Vulovića i Bogišića objavio ga je Miroslav Pantić. Budući da je riječ o zapisu izvanredne važnosti za tu pjesničku vrstu, ovđe ćemo ga opširnije citirati:

„1. U Perastu napitnice dolaze jedino pod imenom Počasnica te se i tako izgovaraju.

2. Počasnice se obično pjevaju na piru novomisnika; posvećenja biskupa (...) – pri uspostavljanju novog Opata s. Jurja – koj je i peraški župnik; kod dobre molitve u nevjestinoj kući čas prije neg će se uputiti u crkvu na vjenčanje; preko trpese u mladoženjinoj kući; po večeri uoči krstnog imena, po objedu na krstno ime. Od davnine obstoje u Perastu njeko društvo zvano ‘Mladići’ jer i sastoji od mladeži premda imade i iženjenih članova. Ovo društvo komu Obćina bira svake godine stariješinstvo, to dva časnika (logotenanta) i dva barjaktara (alfijera), glavna mu je zadaća uređivati javne svečanosti crkvene i narodne, pak tim prigodam večer se sakupu uz veselu sofru, a tu se najveće pjevaju počasnice. Take se večere slave po jedan i dva puta uz poklade, trošak je iz dobrovoljnih prinosaka mladoženja što

su se te godine oženili; još se sastavljaju pri velikoj narodnoj svečanosti 15 Svibnja, takodjer na 22 Lipnja kad utope ladju kamenja pod otočić Blažene Gospe od Škrpjela da daju znak da svaka občinska ladja utopi po jedan teret, napokon na 26 istoga kada kod crkvice s. Ane na po brda celo društvo prenoći i tu na otvoreno večera.

3. Običaj ima već kakovih trideset godina počeo je silu danomice slabiti, te se može rieti da rietko ili nigdje pri krsnom imenu počašnice se pjevaju. Isto i tako pri svadbama, na vlaš kod bogatijih kuća, dočim demokratičke kuće još pomiču taj običaj. Društvo Mladići još ih pjevaju, nu ima kakoih 15 godina da, pošto se ispjevalo nekoliko počašnica za da se vrši stari običaj, radje pjeva se političke nove pjesme.

4. Pri pjevanju oblužuje se neki red. Vazda u društvu il u posebnoj kući uz sofru ima il jedan čovjek, il žena koja ne samo umije dosta počašnica na pamet no ima osobitu vještinu svakomu gostu prikladno po jednu počašnicu namjeniti. Da ne bi ova osoba falila pri sofri na to providi domaćin, pak kad zna da medju rodbinom ili pozvanim nema je pozovne je za to i ako inače ona nema ni prava ni razloga da bude pozvana. U temu stoji njena vještina da baš počašnica opiše il svojstva il kakovu zgodu što se odnosi na osobu kom je namjenjena, te svaki put prima častičenja od prisutnih. Prva idje svečara, pak redom po dostojanstvu, vazda prvo ljudma pak ženama.

5. Tko ih sastavlja? Obično već sastavljene pjesme se pjevaju, samo kad vele rietko po jednu improvisira kakov vješti čovjek, al cienim da ima već i 40 godina da se nova nije izumila. Veći dio peraških počašnica su prastare, za njeke se zna da imaju dva vjeka (...).

6. Diele se na Muške, Ženske i Šaljive. Prve dvie kategorije pjevaju se gdje je u društvu obopolnih osoba i samo se pripjeva kad kad po jedna šaljiva kakovomu gostu, za koga se zna da je

dobričina i da neće na žao uzeti, al i ta šaljiva mora da bude od onih skladnijeh. Gdje je u društvu samo mladež onda se rado pjevaju i one šaljive koje pred ženskijema ne smiju se pomenuti.

7. Sličnih pjesama ima i po ostalim mjestima Boke, pjevaju se prigodom pira, krsna imena itd. Ove dosta naliču glede forme na peraške, navlaš u Dobroti, Paštroviću, Risnu i Stolivu.⁵³⁵

Pomenuli smo već da dilemu oko samoga naziva ove vrste – počašnica ili počasnica – koju otvara opaska Pavla Butorca da „ni danas ni u starini“ u Perastu nije bila poznata verzija „počašnice“⁵³⁶, možemo odbaciti zahvaljujući upravo Vulovićevu zapisu. Uostalom, nekih stotinu godina prije no je nastao Butorčev tekst, u Perastu je 1834–1835. godine Vuk Stefanović Karadžić zabilježio upravo oblik „počašnica“, a u svojoj prvoj knjizi *Srpskih narodnih pjesama* u posebnome odjeljku „Peraške počašnice“ objavio je 12 pjesama koje je zabilježio boraveći u Perastu. Kad se poblizhe zagledaju i neke druge pjesme iz te njegove knjige koje je Karadžić zabilježio u Perastu, lako se dá uočiti da je broj počašnica koje je čuo u Perastu bio znatno veći, no on je samo njih 12 svrstao u tu grupu, a ostale je rasporedio na osnovu tematike u druge cjeline svoje zbirke. Oblik „počašnice“ upotrebljava devedesetih godina XVIII vijeka Mirislav Zanočić⁵³⁷, a

⁵³⁵ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ ..., str. 225–226.

⁵³⁶ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, 2011, str. 540.

⁵³⁷ U nepotpunom ali jedinom dosad identifikovanom primjerku knjige Budvanina Mirislava Zanočića – po svoj prilici nastale uvezivanjem dvije manje knjige, štampane „na ilirskome jeziku“ u Liježu prvom polovinom 90-ih godina XVIII vijeka – koji se čuva u Gajevoj zbirci u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, zabilježen je oblik „pocasgnice“ (V. Mirko Breyer, *Antun Conte Zanočić i njegovi sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1928, str. 128–129), odnosno „pocasgnize“ (V. *Pjesnici baroka i prosvjećenosti*, priredio Miroslav Pantić, Obod, Cetinje, 1996, str. 403). Treba, ipak, imati u vidu da pjesme iz Zanočićeve knjige ni formom ni motivikom ne odgovaraju onom tipu pjesama koje su kao počašnice za-

krajem XIX vijeka i Veljko Radojević, bilježeći tekstove te pjesničke forme u Perastu.⁵³⁸ Premda je još Vulović konstatovao da se počašnice polagano povlače iz društvenoga života, o žilavosti te tradicije svjedoči to što je nekoliko „svadbenih počašnica“ (uz taj se termin koristi i pojam „napitnica“) nakon Drugoga svjetskoga rata zabilježio, uz melografske zapise, muzikolog Mio-

bilježene u Perastu, a tih 8 Zanovićevih pjesama sve odreda pripadaju korpusu svadbene lirike. Pjesme zabilježene u Zanovićevoj knjizi nerijetko se povezuju s usmenom poezijom. Radoslav Rotković, tako, primjećuje da „Zanović nije razdvajao svoje od narodnog“ (Radoslav Rotković, „Misli i popijevke Miroslava Zanovića“, *Stvaranje*, br. 6, Titograd, 1978, str. 786), dok Zlata Bojović veli kako su njegove pjesme „po metaforici i ritmu bliske narodnim lirskim pesamama“ (Zlata Bojović, *Poezija Dubrovnika i Boke Kotorske*, Matica srpska, Novi Sad, 2010, str. 313). Premda je lako uočljivo da se neke pjesme Miroslava Zanovića zaista mogu pribrojati korpusu pjesama „na narodnu“, ipak je izvjesno da su čak i one pjesme koje i tematski i formalno zahvataju iz usmenoknjiževnog repertoara, obilježene prepoznatljivom autorskom cenzurom. Miroslav Pantić s pravom primjećuje da su Zanovićeve pjesme „po izrazu i pesničkom jeziku, po slikama i metaforama oponašanja (imitacije) narodnih lirskih pesama“, što potvrđuje i Zanovićev iskaz dat mletačkim vlastima prilikom isljeđivanja u kojem je svoje pjesme nazvao đetinjarijama „od male važnosti“, pisanim „za šalu i zabavu i još da bi se, pošto se kod nas pevaju uvek iste pesme, one zamenile ovima.“ (*Pjesnici baroka i prosvćenosti*, priredio Miroslav Pantić, Obod, Cetinje, 1996, str. 405). To je i razlog što u ovoj monografiji pjesme iz Zanovićeve knjige nijesmo analizirali kao sastavni dio bokokotorskog usmenoknjiževnog nasljeđa. Zanimljivo je da je, koliko je poznato, upravo u Zanovićevoj knjizi prvi put objavljena pjesma „Još ne sviće bijela zora“, koja će, s modifikovanim naslovom i uz minimalne korekcije, do u naše vrijeme figurirati kao produkt usmenoknjiževne tradicije, iako je razvidno da ni izrazom, ni leksikom, a ni metrikom, ona nije usmenoknjiževnoga postanja. U verziji koja je gotovo identična Zanovićevoj, tu smo pjesmu pod naslovom „Jošt ne sviće“ pronašli na strani 76 i 77 rukopisnoga Zbornik A. Milostića iz 1902–1903. godine (MH 168) iz Arhivske zbirke Odsjeka za etnologiju HAZU.

⁵³⁸ Veljko Radojević, nav. djelo, str. 215–216.

drag Vasiljević, doduše ne u samome Perastu, već u susjednome Donjem Orahovcu.⁵³⁹

Uz odjeljak „Peraške počašnice“ Vuk Stefanović Karadžić u prvoj knjizi *Srpskih narodnih pjesama* donosi i napomenu ispod naslova „što se – u Perastu – pjeva uz čaše“.⁵⁴⁰ Uz pomen Perasta Karadžić donosi i napomenu usklađenu s vlastitim pogrešnim poimanjem svih štokavaca kao Srba; „Peraštani su gotovo svi zakona Rimskoga, kao i Konavljani; a iz ovijeh počašnica vidi se, da su pravi Srbi...“⁵⁴¹ Kako se vidi, Karadžićeva koncepcija nije se zasnivala na samoidentifikaciji Peraštana ili kakvim drugim, historijskim ili etnološkim dokazima, već na njegovu proizvoljnom „jezikoslovnom“ argumentu da su svi štokavci Srbi. No, nama je važnije to što Karadžić naziv počašnica povezuje s uobičajenim kontekstom, odnosno vezuje etimologiju te pjesničke vrste za pojam čaše. Iako je ta asocijacija očigledna, moglo bi se pomisliti i na drugu etimologiju, đe bi se naziv vrste izvodio od imenice počast, kad se zna da u nekim crnogorskim govorima suglasnička grupa *sn* alternira u *šn*. Istina, tu jezičku pojavu u Perastu nije dokumentovao Tomo Brajković, autor studije o peraškome govoru, ali jeste zabilježio neke primjere alternacije *s – š*.⁵⁴² Mato Pižurica u monografiji o jeziku Andrije Zmajevića takođe konstatuje izostajanje asimilacije suglasničke grupe *sn* u *šn*.⁵⁴³ S druge strane, tu jezičku pojavu kod Bokelja bilježe Vuk Stefanović Karadžić i Jovan Erdeljanović,

---

⁵³⁹ Miodrag A. Vasiljević, *Narodne melodije Crne Gore*, Naučno delo, Beograd, 1965, str. 174–179.

⁵⁴⁰ Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pjesme, knjiga prva, 1841*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IV, Prosveta, Beograd, 1975, str. 117.

⁵⁴¹ Isto.

⁵⁴² Tomo Brajković, *Peraški dijalekat*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1893, str. 6.

⁵⁴³ Mato Pižurica, *Jezik Andrije Zmajevića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1989, str. 241.

prvi navodeći da Bokelji tako govore kad u šali oponašaju govor Crnogoraca iz zaleđa,⁵⁴⁴ a drugi opisuje tu pojavu kao karakteristiku pravoslavaca u Boki,⁵⁴⁵ po kojoj se razlikuju od svojih katoličkih sušeda. No bilo da svojom etimologijom upućuju na pjevanje uz čašu bilo pjesmu kojom se izriče počast, počašnica, prepoznata i izdvojena kao osobena pjesnička forma, po riječima Mirjane Zavišin, koja je toj vrsti posvetila vrijedan rad, „svojom sadržinom, silom svojih reči čuva sećanje na magijski karakter koji je nekada mogla imati. Želje upućivane u toku žrtvenog rituala konkretizovane su u klasnoj feudalnoj, a kasnije i patrijarhalnoj sredini, gde je čast, ta izrazito aristokratska kategorija, i privilegija.“⁵⁴⁶ Da je obje etimologije moguće pomiriti, pokazuje leksikonska definicija počašnice kao „kratke lirske narodne pesme koje se pevaju uglednim pojedincima ‘na čast’, a često o gozbama i svadbama ‘uz čašu’, Tako, verovatno, dolazi do dvojakog naziva za ove pesme.“⁵⁴⁷

Drevnost počašnica, kao što smo videli, ističe i Srećko Vulović, no na njihove moguće antičke korijene ukazuje Marko Višić kad u okviru antičke vrste „skolija“ izdvaja kao zasebnu grupu „počašnice“. I doista, opis izvođenja gozbenih pjesama, koje daje Višić u predgovoru *Antologije stare helenske lirike*, asocira na ambijent koji je Vulović opisao u vezi s počašnicama: „Tako je na gozbama imućnijih helenskih, naročito atinskih porodica, postojala neka vrsta muzičkog rituala. Te gozbene pjesme ili počašnice imale su različit oblik, sadržaj i vrijeme

⁵⁴⁴ Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne poslovice*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IX, Prosveta, Beograd, 1965, str. 31.

⁵⁴⁵ Jovan Erdeljanović, „Etničko srodstvo Bokelja i Crnogoraca“, *Glas SKA*, XCVI (56), Beograd, 1920, str. 39.

⁵⁴⁶ Mirjana Zavišin, „Istorijski spomeni o počašnicama“, *Zbornik za slavistiku*, 17, Matica srpska, Novi Sad, 1979, str. 52.

⁵⁴⁷ R(admila). P(ešić)., „Pochašnice“, u: Radmila Pešić & Nada Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, Trebnik, Beograd, 2007, str. 206.

izvođenja, o čemu nas već antički pisci obavještavaju. Njihov bi raspored otprilike bio sljedeći: u početku gozbe hor bi zapjevao pean, što bi poslužilo kao neka vrsta blagoslova. U njemu bi se obično zazivao neki od bogova nakon čega bi se pjevale kratke počašnice ljubavnog ili društvenog karaktera. Na trećem bi mjestu došle takozvane mirtine ili lovorove pjesme koje obično pjevaju o zdravlju, bogatstvu, ili bi se kazivale mudre izreke. Posljednju vrstu pjesama pjevali bi gosti poslije jela i to preko reda, dodajući jedan drugome mirtinu grančicu ili liru. Svako bi morao otpjevati po jednu pjesmicu, jer je to bio vid određenog takmičenja. Stari su takve pjesme pjevane preko reda nazivali *skolije* ili krivudarke.⁵⁴⁸ Miroslav Pantić, pak, porijeklo počašnica vezuje za feudalni ambijent pišući o njima kao o „pesmama niklim u našoj feudalnoj sredini i pevanim, kao što im i ime svedoči, u nečiju čast ili nekome uz čašu, ali koje su se, i davno posle ritterskih vremena, pevale u širokim krugovima naroda, u iste svrhe i u sličnim prigodama.“⁵⁴⁹ Mirjana Zavišin uočava da su u patrijarhalnim uslovima te pjesme na starješinu porodice prenosile ono što je nekad pripadalo feudalnome gospodaru.⁵⁵⁰

Vido Latković počašnice smješta u grupu običajnih pjesama, smatrajući da im je najprirodnije mjesto uz svatovske pjesme.⁵⁵¹ To, dakako, potvrđuje i Vulovićev etnografski zapis. Ono što, međutim, na materijalu koji je pred nama možemo uočiti jeste da iako u osnovi vezane za određene svečanosti u životu patrijarhalne zajednice, u nekim se počašnicama naziru obredni tragovi, no dominantno je riječ o pjesmama koje se uklapaju

⁵⁴⁸ Marko Višić, *Antologija stare helenske lirike*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019, str. 36.

⁵⁴⁹ *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 22.

⁵⁵⁰ Mirjana Zavišin, nav. djelo, str. 52.

⁵⁵¹ Dr Vido Latković, *Narodna književnost*, I, Naučna knjiga, Beograd, 1982, str. 166.

u kontekst svadbene i jednako tako ljubavne usmene lirike, uz blagoslove i molitve kao nezaobilazni segment pojedinih svetkovina. Vuloviću dugujemo i to saznanje da su počašnice osim kao dio porodičnih svetkovina, pjevane i u sklopu proslava koje imaju širi značaj, poput poklada ili datuma važnih za cijelu zajednicu. Snežana Samardžija uočava da se u običajnim pjesmama naziru tragovi arhaičnih obreda prelaza, „mada je obredna komponenta u njima svedena i prigušena.“⁵⁵²

U rukopisima nalazimo podjelu počašnica na „muške“⁵⁵³ i „ženske“, što ne upućuje na model koji je primijenio Vuk Stefanović Karadžić kad je epiku imenovao muškom, a lirikom ženskom, već na izvedbeni, odnosno receptivni kontekst – muške su počašnice, naime, upućene muškarcima, dok su ženske upućene ženama, pri čemu je u sačuvanim zapisima neuporedivo veći broj muških počašnica. Pored podjele prema recipijentu na muške i ženske, Šilopijev zbornik počašnica sadrži i treću grupaciju. Riječ je o „šaljivim počašnicama“, u kojima dominira erotska komponenta, nekad metaforički data, a nekad i sasvim direktna. Zanimljivo je da su tekstovi koji bi se mogli ubrojati u grupaciju šaljivih počašnica u *Pjesmarici Nikole Mazarovića* zastupljeni u većem obimu te da su, neznano kad i od koga, u rukopisu križani, jer je njihov nerijetko lascivni sadržaj po svojoj prilici bio neprihvatljiv za nekog poznijeg recipijenta. Nije prećerano smjelo pretpostaviti da bi to mogao biti neko iz crkvenih krugova, budući da se rukopis i danas nalazi u Nadžupskome arhivu u Perastu. Pri klasifikaciji ne smije se zaobići ni obimom

---

⁵⁵² Snežana Samardžija, *Uvod u usmenu književnost...*, str. 69.

⁵⁵³ Vrijedan rad o korpusu muških počašnica objavio je Aleksandar Čogurić. V. Aleksandar Čogurić, „Muške počašnice u primorskim rukopisima – pjesmaricama – (Burović, Mazarović, Balović) – samo one koje pjevaju o odnosu mladića i đevojke“, *Lingua Montenegrina*, br. 27, Cetinje, 2021, str. 163–183.

neveliki korpus počašnica „od popova“,⁵⁵⁴ kako je u rukopisima obilježena ona rukovijet pjesama predviđena za izvođenje prilikom svečanosti vezanih za sveštenstvo. „Nečedne počašnice“ spominje Srećko Vulović u jednom pismu Valtazaru Bogišiću, uz molbu da ih ne „bjelodani“ jer „lasno je da bi se doznalo da ih od mene dobiste te bi mi to većih neperilika na mene navuklo“.⁵⁵⁵ Ova klasifikacija počašnica polazi od samih rukopisa i onoga kako je u peraškoj sredini taj korpus bio percipiran, no jasno je da su po srijedi različiti kriteriji klasifikacije, od one načelne kod koje se polazi od pola recipijenta, do izdvojenih korpusa vezanih za tematiku, odnosno priliku u kojoj se izvode. Kad se zna da su počašnice izvođene u određenim svečarskim prilikama, njihov je prigodni karakter nesumnjiv, a kako su njima bilježeni najčešće važni trenuci života patrijarhalne zajednice, bilo da je riječ o njenome nukleusu, familiji, bilo pak širem socijalnom miljeu, među sačuvanim pjesmama ponajviše je onih vezanih za svadbene običaje i s dominantno ljubavnom tematikom.

No, bilo da je riječ o muškim, ženskim, šaljivim bilo o počašnicama „od popova“, formu počašnice karakteriše odsustvo univerzalnog metričkog obrasca – mogu te pjesme biti u četvercu, petercu, šestercu, osmercu, desetercu... heterosilabičke ili izosilabičke, sa zabilježenim pripjevom ili bez njega – sveđenost na tek nekoliko stihova, jezgrovitost, svečarski karakter koji odražava vesele životne trenutke vezane za njihovu izved-

---

⁵⁵⁴ Među pjesmama koje Vuk Stefanović Karadžić nije objavio u svojim zbirkama u njegovoj zaostavštini našle su se i dvije počašnice koje pripadaju korpusu „počašnica od popova“. Jednu od njih Karadžić je odnekud prepisao svojom rukom, dok je druga pisana rukom Vuka Vrčevića. V. *Srpske narodne pjesme iz neobjavljenih rukopisa Vuka Stef. Karadžića. Knjiga prva. Različne ženske pjesme*, za štampu priredili Živorir Mladenović & Vladan Nedić, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd, 1973, str. 58.

⁵⁵⁵ Miroslav Pantić, „Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“ ..., str. 216.

bu, refleksija patrijarhalnoga sociokulturnog ambijenta i bogati jezičko-stilski repertoar. U patrijarhalnome ambijentu u kojem su oblikovane i prenošene, počašnice su kao pjesme koje se izvode javno, na svečanostima, onda kad je riječ o porodičnim prilikama, za razliku od poklada koje njeguju drugačiji pristup, služile upravo za promociju vrijednosti patrijarhalne zajednice. Te vrijednosti sublimirane su u idealu braka koji predstavlja ne samo sponu dviju osoba, već i kopču između različitih porodica i garanciju biološkoga produženja zajednice. Brak je u počašnicama redovno praćen dobrim molitvama i blagoslovima. Neokaljanost bračne zajednice reprezentuje motiv poštenja, nerijetko prisutan u počašnicama. U jednoj od njih, prisutnoj u većem broju zbornika, uspjelo je prikazan prijelaz od feudalnog, ratničkog svijeta viteštva ka porodičnome ambijentu, uz naglašavanje upravo ideala poštenja:

„Oružan junak Dunaj prepliva
Seldan ga konjic pri brijegu čeka
Ne čudimo se dobru junaku
Neg se čudimo konju njegovu
Što oseldan pri brijegu čeka
Jošter je treća koja je naveća
Doma ga ljubi s poštenjem čeka
I oko i čelo“

Simboli feudalnoga doba (konj, strijele, ostrozi, štitak i sl.) česti su pratioci junaka u počašnicama, a čest motiv susreta s devojkom nekad je realizovan kroz dijalog u kojem se protagonisti vješto nadgornjavaju, a nekad uz suptilno priželjkivanje ljubavnoga raspleta. Ima u tim pjesmama i viteškoga prestiža i demonstracije snage junaka, a isto tako i etičkih principa bratske i prijateljske pomoći i podrške. Iako je ideal braka, izuzme

li se ono nešto „nečednih pjesama“, kao manifestacije širenja i opstanka zajednice, visoko vrednovan, u nekim se pjesmama s izvjesnom šetom pjeva o braku, uz asociranje na magijske veze između svadbe i smrti, kao dva obreda prijelaza. Takav je slučaj u ovim stihovima, u kojima je bosiljak, kao prepoznatljiva biljka mističnih moći, u prvome redu zaštitnih i plodotvornih,⁵⁵⁶ metafora za devojku:

„O bosioče moj bosioče u široko rasti
Er će doći moj bosioče stara svata vlasti
Ter će tebe moj bosioče mlada potrgati.“⁵⁵⁷

Koliko su počašnice neodvojive od ambijenta u kojem su njegovane vjekovima, lijepo svjedoči zapaženje Hatidže Krnjević: „Sav ovaj vedri svet počasnica široko je otvoren i u punoj svetlosti podnevnog mediteranskog pejzaža. Zeleni lugovi, gajevi i ‘hladjenci’ naseljeni su plemenitim pticama, utvama, prepeLICAMA, sokolovima. Pejzaži mirišu mediteranskim biljem i sočnim plodovima dunja, narandži, limunova, grožđa, bosioKa.“⁵⁵⁸

U počašnicama kao pjesmama izrazito kratke forme data je samo skica nekog događaja, nekoliko scena koje reprezentuju neku životnu situaciju, posredovanih ili prikazivanjem ili kratkim monolozima i dijalozima. Pored ideala braka, ostvarenog ili

---

⁵⁵⁶ Š(piro). K(ulišić)., „Bosiljak“, u: Š. Kulišić & P. Ž. Petrović & N. Pantelić, *Srpski mitološki rečnik*, Nolit, Beograd, 1970, str. 41–42. O bosiljku u tradicijskoj kulturi v. i: Veselin Čajkanović, *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*, rukopis priredio i dopunio Vojislav Đurić, Srpska književna zadruga, Beograd, 1985, str. 41–49.

⁵⁵⁷ Varijantu pjesme zabilježao je i Vuk Stefanović Karadžić u „Gornjem Primorju“, odnosno u Crnogorskom primorju. V. Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pjesme, knjiga prva, 1841*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IV, Prosveta, Beograd, 1975, str. 53.

⁵⁵⁸ Hatidža Krnjević, *Lirski istočnici...*, str. 82.

naviješćenoga, u patrijarhalni svjetonazor koji se zrcali u počašnicama uklapaju se i ideali prijateljstva, lojalnosti i bliskih odnosa, bilo rodbinskih bilo prijateljskih, kao i izdizanje junaštva na pijedestal najviših društvenih vrijednosti:

„Junak junaka okom pogleda
Da onđe bude đe potrebuje
A dobar junak svuđe trebuje
Pred gospodinom među družinom
I oko i čelo“

Među peraškim počašnicama ima i onih koji upućuju na veću starinu, ukazujući na drevne mitske obrasce i obrede, đe prikaz scena svakodnevnoga života ustupa mjesto postupku metaforizacije. Takav je slučaj s pjesmama u kojima se, primjera radi, javlja motiv zlatne jabuke, koji se može razumjeti kao simbol sunca i života, ali i pjesme komponovane po modelu nizanja, nalik na zagonetke, kakva je pjesma s motivom srebrne čaše i biserne brade, zabilježena u više varijanata:

„Srebrna čaša biserna brada
Biser se roni u čašu pada
Svaka ga dlaka sto dukat valja
A sama brada tri bijela grada“

U pjesmama koje Vulović smješta u korpus „šaljivih“ posebno mjesto zauzimaju one „nečedne“. S obzirom na prilike u kojima su se počašnice inače izvodile u Perastu, a isto tako i na ambijent čvrste patrijarhalne zajednice, nameće se utisak da su pjesme s tek nagoviještenim erotskim motivima, a osobito one s otvoreno opscenim sadržajem, najprije mogle biti dio pokladnoga repertoara, rezervisane za onu godišnju svetkovinu u živo-

tu zajednice kad na scenu stupa svijet okrenut naglavačke. Dok u ljubavnim pjesmama ovoga korpusa nema detaljnijih prikaza ženske ljepote, već su opisi svedeni na stalni i uzan krug epite- ta, a ljepota nije konkretna već data kao univerzalna kategorija, „nečedne“ peraške počašnice donose nešto više detalja u opisu, a često su u njima predmet poruge pohotni starci. Raspon erot- skih motiva, kako rekosmo, kreće se od nagoviještene erotike pa sve do direktnih erotskih prikaza. Onaj prvi slučaj karakteriše jedan broj pjesama iz *Pjesmarice Nikole Burovića*, poput ove:

„Uz potok niz potok
Đe đevojka sama spi
Iz njedara dunja ckli i cavti
Ah da mi je pogristi“

U *Pjesmarici Nikole Mazarovića* može se pronaći veći broj primjera tekstova otvoreno opscenih sadržaja. Za razliku od opštega tona slavljenja vrijednosti patrijarhalne zajednice, sloge, bratske i prijateljske ljubavi, braka i sl. u takvim pjesma- ma, kojih je inače nevelik broj, akcentovani su prevara, tjelesna požuda, staračka pohotnost i sl. Razumije se da se takve pjesme pribrajaju korpusu muških počašnica. Za razliku od njih, ženske počašnice, neuporedivo rjeđe, dosljedno baštine patrijarhalne vrijednosti, a najčešće su koncipirane kao blagoslov ili molitva, što precizno pozicionira i ulogu žene u peraškome društvu, kao čuvarke od davnina utvrđenih društvenih konvencija.

O peraškim počašnicama dosad je najcjelovitije pisala Ha- tidža Krnjević, na čije smo se uvide oslonili i u ovome radu, pa je ovđe nužno citirati njen sumarni sud o njihovoj vrijednosti: „Spregnute i stabilne forme, ‘muške’ i ‘ženske’ počašnice, zbog svoje osnovne uloge i namene koju su imale u životu, pesme su bez tamnih tonova i turobnih raspoloženja. U njima je sve u

slavu života i berićeta, daleko od ličnih i porodičnih drama. U tom smislu, one nose jedinstveno obeležje vedrine i vere, radosti i, kadikad, blage i uzdržane sete. One se kreću u granicama određenog tematskog kruga i jasno potvrđuju koliko prilike učestvuju u konačnom obliku pesme, i sadržinski i formalno. Ali, počasnice su, takođe, rečit primer kako lokalni izraz i prigodno pevanje mogu poprimiti razmere univerzalnog iskaza i značenja. Naime, ono što u njima daleko nadilazi specifične uslovnosti samog konteksta, jeste njihov visoki poetski kvalitet.⁵⁵⁹

Kao specifična forma lirske poezije, bez ustaljene metričke forme, ali s prepoznatljivim stilsko-jezičkim repertoarom i postupkom skiciranja kratkih scena, bilo onih iz svakodnevnoga života bilo onih sa snažnom obredno-mitskom konotacijom, namijenjene javnom izvođenju u svečanim prilikama, peraške su počasnice, sačuvane u brojnim zapisima od kraja XVII do kraja XIX vijeka, prepoznatljivi usmenoknjiževni fenomen, koji, čini nam se, prodornije od drugih pjesama, epskih ili lirskih, reprezentuje perašku svakodnevicu ranoga novovjekovlja, peraške običaje, tragove drevnih obreda, vjerovanja i društvene norme koje su oblikovale tu osobenu društvenu zajednicu.

Ostale usmenolirske forme

Za razliku od počasnica, spregnute lirske forme i prepoznatljive lokalne ambijentalnosti, u pjesmaricama koje su predmet našega interesovanja nalazimo i lirske pjesme koje pripadaju širem repertoaru, u stilsko-izražajnom i tematskome smislu znatno razuđenije, čije paralele sriječemo i u zbirkama iz drugih krajeva, počev od ranih zapisa, nastalih u vrijeme kad i bokeljski, poput *Erlangenskoga rukopisa*, pa sve do znatno poznijih zapisa. U peraškim rukopisima te su pjesme grupisane u tek nekoliko

---

⁵⁵⁹ Hatidža Krnjević, nav. djelo, str. 74.

zbirki, i to zbirci Nikole Burovića, Nikole Mazarovića, dvjema zbirka iz Arhiva HAZU i zbirci Ivana Kolovića. Prema ustaljenoj, no ne dovoljno preciznoj klasifikaciji⁵⁶⁰ usmene lirike, među lirskim pjesmama iz bokeljskih zbornika sriječemo ljubavne, običajne (pretežno svadbene) te u znatno manjem broju mitološke i šaljive pjesme. S obzirom na neujednačen broj zapisa u pojedinim zbirka, pa i nekim specifičnostima samih zbirki, osvrnućemo se na lirske usmene pjesme u svakoj zbirci ponaosob.

Po broju lirskih pjesama iz našega se korpusa izdvaja rukopis I b. 80 iz Arhiva HAZU. Kako smo već obrazložili u prvome poglavlju ovoga rada, riječ je o zborniku pisanom rukom Ivana Antuna Nenadića. Pored 3 bugarštice, rukopis sadrži tekstove 49 usmenih pjesama, od kojih najveći broj, njih 40, pripada lirskoj poeziji u užem smislu, dok preostale možemo svrstati u prelazne lirsko-epske forme, balade, romanse ili pak u kratke epske nacrte, svedene na formule, bez razvijene fature. Uz očiglednu dominaciju deseteračkoga stiha, u tim se lirskim pjesmama srijeću i drugačiji metrički obrasci, pa tu imamo i pjesme u šestericu, osmercu i trinaestercu. U kompozicionome pogledu Hatidža Krnjević upućuje na značaj paralelizma kao najzastupljenijega postupka oblikovanja lirske usmene pjesme, upućujući na temelje drevnoga animističkog oštećanja i viđenja svijeta: „Ovo načelo ‘difuznog’ mitskog mišljenja u svakovrsnim analogijama i paralelama, koje spajaju čoveka sa svetom u najširem smislu, ispoljava se u svim vidovima kompozicije lirske narodne pesme: *u monološkoj i dijaloškoj, u pripovednoj formi sjedinjenoj s monologom ili dijalogom, u opisno-pripovednim oblicima kompo-*

---

⁵⁶⁰ O problemima klasifikacije usmene lirike v. Tanja Perić-Polonijo, „O klasifikaciji usmene lirike“, *Croatica*, br. 19, Zagreb, 1983, str. 99–111. Up. model klasifikacije koji predlaže Marko Dragić u: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, str. 15.

zicije, ali i u posebnim postupcima unutarnjeg oblikovanja kakvi su verižni nizovi slika, potom trostruko ponavljanje prizora, radnji ili govornih nizova, te postupak redukcije i izdvajanja jednog i ključnog motiva, i tako dalje.⁵⁶¹ Poetski paralelizam kao kompozicioni temelj lirske usmene pjesme, po riječima Hatidže Krnjević, proishodi iz psihološkoga, emocionalnoga paralelizma.

Ako je jedan od problema pri klasifikaciji usmene lirike upravo njena sinkretična priroda, đe je sam tekst pjesme vezan uz određenu njenu namjenu, pa se njegovim fiksiranjem i pismenim prenošenjem pjesma istrže iz ritualnoga konteksta i time svodi na samo jedan njen segment, kombinacija dvaju kriterija klasifikacije, sadržajnog i kriterija životne primjene, kod korpusa o kojemu govorimo nesumnjivo bi ukazala na dominaciju s jedne strane ljubavne tematike, a s druge strane pjesama povezanih sa svadbenim običajem. Za razliku od počasnica, vezanih za perašku sredinu ili nekoliko oaza na Jadranu, pjesme iz ovoga kruga, poput bugarštica, referiraju na širi geografski pojas, pa se u njima spominju pored Perasta, još i Carigrad, Budim, Senj, Zadar, Sarajevo, Podgorica... O lokalnoj transformaciji sižea rasprostranjenih na širem prostoru ilustrativno svjedoče pjesme iz kruga pjesama u kojima gavrani izvještavaju o ishodu bitke. Pjesme su ispisane jedna za drugom i dok je u prvoj mjesto zbivanja Senj, u drugoj je to Perast, pri čemu je prva svedena samo na razvijenu formulu, dok je druga obogaćena brojnim detaljima opisa, pa je i po obimu dvostruko veća od prve.

U pogledu forme, a s obzirom na način izvođenja pjesama koji je redovno zanemaren u klasifikaciji, zanimljivu grupu čini nekoliko pjesama koje se mogu povezati s jednim brojem pjesama iz lirske rukovijeti u zborniku Nikole Burovića, kao i

---

⁵⁶¹ Hatidža Krnjević, „Skica za vidove kompozicije lirske narodne pesme“, u: *Poetika srpske književnosti. Zbornik radova*, urednik Novica Petković, Institut za književnost i umetnost & Naučna knjiga, Beograd, 1988, str. 118.

s dvije pjesme iz rukopisa I a 27. Riječ je o pjesmama s pripjevom što prethodi ili slijedi svakome novom stihu koje pripadaju grupi svadbenih pjesama i upućuju na karakteristično otpijevanje, kakvo je moglo biti vezano za izvođenje u kolu („O pojgrade na livade“, „Bilji redom džanumlije Karadaglije“). No to je samo jedna od mogućnosti koje lirski paralelizam nudi u tim pjesmama.

Pjesmama te zbirke, kao uostalom i drugim lirskim usmenim zapisima iz Boke, dominira koncept svakodnevice. Stoga su i pjesme ljubavnoga karaktera, često uobličene u dijalog između mladića i djevojke, ipak spregnute normama patrijarhalne sredine. Etički kodeks patrijarhalne zajednice na najviše mjesto uzdiže pobratimstvo/posestrimstvo i kumstvo, što se očituje i u tim pjesmama. U pjesmi koja je šesta po redu u tome zborniku, „Djevojka je tuđinila brata“, djevojin prijedlog da prekrši tabu pobratimstva mladić odbija, a u finalnim stihovima pjesme prisutan je izvjesni animistički obrazac:

„Dva su druma, jedna je planina.
Kudje pođe gizdava djevojka
Ona gora zelena vahnjaše
Kojem pođe oni tuđin junak
Ona gora suha zelenjaše.“

Po tumačenju Tihomira Đorđevića preljuba u duhovnome srodstvu smatra se u narodu težim grijehom „nego kad je u krvnom srodstvu ili kad je u svojdbi (affinitas, srodstvo po braku). Pod duhovnim srodstvom valja razumeti: pobratimstvo, posestrimstvo, posinjenje i kumstvo.“⁵⁶²

---

⁵⁶² Tihomir P. Đorđević, *Beleške o našoj narodnoj poeziji*, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1939, str. 154.

U patrijarhalnoj zajednici, ipak, kumstvo je iznad pobratimstva, kako se razaznaje iz pjesme koja je osamnaesta po redu, „Razbolje se Pokrajčiću Pavle“. U ispovijesti kaluđerima Pavle priznaje da je ubio devet pobratima, obljudio devet posestrima i ubio kuma vjenčanoga. Dok prva dva grijeha kaluđeri mjere sa po devet godina bolesti, ubistvo kuma određeno je najvećom mjerom izraženom potonjim stihom: „Ubio si Boga velikoga“. Tu aksiološku prednost kumstva nad pobratimstvom potvrđuje i narodna izreka „Preče je kumstvo od bratimstva“, o čemu piše i etnolog Petar Ž. Petrović: „Kumstvo se nasleđuje, ono je duhovno srodstvo, pa se tretira kao krvno, predaje se potomcima; bratimstvo se ne nasleđuje i zastareva.“⁵⁶³ Kumstvo je kategorija prethrišćanska, a u toj je pjesmi s motivima prilično drevnim smješteno u hrišćanski kontekst.

Patrijarhalni uzusi osobito su izraženi u muško-ženskim odnosima, pa tako u pjesmi koja je sedma u nizu, s početnim stihovima „Pasoh ovce, a đevojka jance“, mladić ne uspijeva videti đevojkine oči čak ni u kolu, jer je majka na samrti zavjetovala riječima:

„Tako kćerce ne bila prokleta
Kada budeš u toj divnoj hori
Niti gledaj po kolu junake
Niti gledaj po nebu zvijezde
Nego gledaj u zelenu travu,“

Patrijarhalni kodovi ogledaju se i u pjesmi koja je zapisana kao dvadeseta u nizu, čiji su početni stihovi „Kupala se Bojana đevojka / Kupala se u Dunaju vodu“. Milić vojvoda na koplju i ostrogu „zanosi“ njenu odjeću, a ona ga kune, što izazi-

---

⁵⁶³ P(etar). Ž. P(etrović)., „Kumstvo“, u: Š. Kulišić & P. Ž. Petrović & N. Pantelić, *Srpski mitološki rečnik*, Nolit, Beograd, 1970, str. 188.

va njegov prijekor da bi joj mogao biti đever. Poslije izvjesnog vremena Milić zaista biva „ručni đever“ na devojčinu vjenčanju. Ta pjesma koja upućuje na feudalnu starinu (koplje i ostrozi), sa za repertoar lirskih usmenih pjesama rijetkom scenom devojke koja se kupa, ima svoju varijantu u rukopisu I a 27, đe su Bojana devojka i „Dunaj voda“⁵⁶⁴ prilagođeni lokalnome miljeu, pa se u njoj Kotorka devojka kupa „u jezernu vodu na Lovćen“.

Uz dominantno vedre tonove, kakvi se obično vezuju za svadbeni običaj i ljubavnu tematiku, ima u tome rukopisu i tragičnih tonova, kao u prvoj pjesmi rukopisa „Razbolje se gizdava devojka“, u kojoj devojci na bolesničkoj postelji dolaze đeveri donoseći dunje i jabuke, no glas o njenoj smrti zatiče ih „sred gore zelene“. Lirski paralelizam u toj se pjesmi realizuje u formi prstena, ponavljanjem stihova u prološkome i epiloškome dijelu pjesme:

„Razbolje se gizdava devojka
Pod prstenkom a u mile majke
(...)
Umrije ni gizdava devojka
Pod prstenkom a u mile majke“

---

⁵⁶⁴ Vatroslav Jagić je argumentovano ukazao na to da se imenica Dunaj u slovenskom usmenom pjesništvu osim na istoimenu rijeku „upotrebljava kao oznaka za rijeku uopšte“. V. Vatroslav Jagić, „Dunav-Dunaj u slavenskom narodnom pjesništvu“, u: Vatroslav Jagić, *Izabrani kraći spisi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1948, str. 150–176. Da je to bio slučaj i u bokeljskoj sredini svjedoče stihovi iz jedne svadbene pjesme koju je Vuk Stefanović Karadžić zabilježio u Risnu: „I staće vode Dunavi / I druga bistra jezera.“ V. Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pjesme, knjiga prva, 1841*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IV, Prosveta, Beograd, 1975, str. 57.

Hatidža Krnjević bilježi i tragove pravjerovanja u pjesmi u kojoj se javlja rijetki pripjev *bilje*, koji upućuje na majske svetkovine, kao i u pjesmi o trepetljici.⁵⁶⁵ Tome krugu pjesama koje upućuju na magijski kontekst pridružićemo i pjesmu „Ja mi usnuh i zadrijemah pod orahome“, u rukopisu po redu devetnaestu koja se u epiloškoj tački teksta otkriva kao šaljiva lirska pjesma. Sva tri segmenta pjesme započinju stihom „Ja mi usnih i zadrijemah pod orahome“, a lirska situacija postignuta je gradacijskim postupkom. Nakon što se zaspalome ispod oraha prikaže đevojčica koja mu staje na noge, a on pomisli da je lastovica, pa potom nevjestica za koju pomisli da je jalovica, slijedi epilog u kojem mu se prikazuje „stara baba“:

„Ja mi usnuh i zadrijemah pod orahome
Tudje dođe stara baba sta mi na noge
Ja mi rekoh i pomislih jer gora pade.“

Mitološkim pjesmama pribrajamo devetu pjesmu rukopisa „Procvijeljela trava đetelina“ komponovanu kao dijalog vile i đeteline, na kojoj su „tri junačke krvi“, kao i pjesmu koja je dvadeset osma u nizu, „Ka je gora od gore najljepša“. U toj, kao i u nekim drugim pjesmama iz ovoga korpusa, ključnu kompozicionu funkciju ima slovenska antiteza.

Neveliki korpus porodičnih pjesama u tome rukopisu reprezentuje pjesma trideset sedma u nizu „Lijepa ti je varoš Podgorica“, u kojoj je kroz dijalog đevojke i lastavice⁵⁶⁶ prikazano

⁵⁶⁵ Hatidža Krnjević, *Lirski istočnici...*, str. 179.

⁵⁶⁶ Uz gavrana i vilu u korpusu bokokotorske usmene književnosti kao vijesnik nerijetko se javlja „lastovica“. S pozivom na Tihomira Đorđevića Aleksandar Gura uočava da u „srpskim i hrvatskim pesmama lasta, kukavica, i ponekad zmiya, simbolizuju ljude koji plaču.“ V. Aleksandar Gura, *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*, Bromo & Logos & „Globosino“ – Aleksandrija, Beograd, 2005, str. 463.

kršenje patrijarhalnoga kodeksa, u formi incesta. Pjesma koja se nalazi na četrdeset šestom mjestu u rukopisu, pak, donosi siže kletve dvije jetrve.

Pored pjesama koje je Ivan Antun Nenadić zapisao u rukopisu I b 80, ustanovili smo da je on zapisivač i 12 lirskih usmenih pjesama u zborniku I a 27 iz Arhiva HAZU. Time je Ivan Antun Nenadić kao zapisivač 61 lirske usmene pjesme, uz jedan zbornik bugarštica u kojem se nahodi 19 bugarštica i jedna zdravica ispisana njegovom rukom te 3 bugarštice iz zbornika I b 80, zavrijedio posebno mjesto, kako po obimu tako i po vrijednosti zabilježenih pjesama, među ranim zapisivačima usmene književnosti u Boki Kotorskoj. Od 12 pjesama iz zbornika I a 27, čak njih 6 varijante su pjesama iz zbornika I b 80. Antologijskoga su karaktera dvije mitološke pjesme iz toga zbornika. Prva od njih, prva u nizu pjesama koje je zabilježio Nenadić, „Visok je Lovćen planina“ donosi upečatljivi opis bujne planinske vegetacije i životinjskoga svijeta, đe su smješteni vilinski stanovi, đe vile igraju, a jedna od njih „Koja je vijenac savila / Koja je suncem rodila / s mjesecom se grlila / Zvijezdama se je češila“ obljudi mladića koji jezdi planinom. Vjerovanje u seksualnu vezu vila i junaka bilo je u Crnoj Gori široko zastupljeno sve do XIX vijeka.⁵⁶⁷ U drugoj, četvrtoj pisanoj rukom Nenadića, „Visoke su one gore, rose moja“, dat je prikaz nebeske svadbe, đe je nevjesta „sunca sestra“, a „mjesecu bratučeda“. Animistički impulsi razaznaju se u pjesmi „Hranila je Mare“, oblikovanoj u šesteru, đe Mare hrani „slavja u naranči“, „konja u livadi“ i „hrabra u potaji“, a njenu tajnu majci odaje zelena dubrava. Pored 12 pjesama koje je zabilježio Ivan Antun Nenadić u tome su se zborniku našle još dvije usmene lirske pjesme, jedna iz kruga porodičnih, a druga iz grupe ljubavnih pjesama, zabilježene rukom Frana Morandija.

---

⁵⁶⁷ V. Adnan Čirgić, *Natprirodna bića u tradicijskoj kulturi Crnogoraca*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018, str. 181.

Po broju zabilježenih usmenih lirskih pjesama iz kruga zajedničkoga južnoslovenskoga repertoara, nakon Ivana Antuna Nenadića od bokeljskih zapisivača najveće zasluge pripadaju Nikoli Buroviću. Burović je, naime, u svojoj pjesmarici u okviru cjeline „Popije(v)ke od kola“, u kojoj su se obreli prijepisi pjesama dubrovačkih, dalmatinskih i bokeljskih pjesnika, ostavio zapis i 19 usmenih lirskih pjesama.

Kao i u opisanim zbirkama, i u Burovićevoj preovladavaju svadbene i ljubavne pjesme. Kao što smo već spomenuli u vezi s Nenadićevim rukopisom I b 80, posebnu grupu pjesama u Burovićevoj zbirci čine one u kojima se javlja pripjev koji prethodi ili slijedi svakom stihu pjesme. Takve su pjesme broj 109 „O pelime željo moja, pođoh s đevojkom na vodu“, broj 146 „Đevojčica pelin bere perindi voj“, pjesma 147 „O pod gradom na livadu vrani se konji igrahu“, pjesma 165 „Izrasla je tanka loza vinova vinova“, pjesma 168 „O vodo livado mnogo ti je vodih“, varijanta 175 „Đevojčica pelin bere perindi voj“ i pjesma 181 „Moj mile sadio đede“. Pripjev koji se ponavlja u svakoj od tih pjesama, osim što asocira na njihovu drevnost, kako je uočila i Hatidža Krnjević, trag je njihova izvođenja u kolu. U zbirci se mogu pronaći i varijante pjesama poznatih iz drugih izvora. Tako je pjesma broj 170 varijanta pjesme iz Nenadićeva zbornika I a 27, „Visok je Lovćen planina“, s dodatkom kojega nema u Nenadićevoj varijanti, a koji upućuje na izvedbeni kontekst:

„Ova je pjesan rečena
A druga je spraljena
Koja je ljepša od ove
Ova je pjesan rečena
Sva ova družba vesela
I ko nas čuje izvanja
Da mu je kruna od zlata

A ko nas čuje od mjesta
Da mu je sreća vesela.“

Pjesma 176 „Vince pije Dulči Petre varadinski ban“, pak, poznata je i iz drugih izvora od kojih je vremenski Burovićevoj varijanti najbliža ona u *Erlangenskom rukopisui*,⁵⁶⁸ od koje se Burovićeva razlikuje po tome što je po broju stihova gotovo dvostruko duža, donoseći opis ženske ljepote, ali i moralnu poruku koja nagovještava, i svojim stilsko-izražajnim elementima, da je izvorna pjesma prošla autorsku cenzuru:

„Mlozijema se dogodilo moj gospodine
Koji kroz žene izgubiše i blago i sebe
Mlogo je teža ljubav ženska neg li nemoći
Teško onomu ko se stavi u te žalosti“.

Hatidža Krnjević iz kruga svadbenih pjesama Burovićeva zbornika izdvaja 3 pjesme građene po osobitome modelu: „Za razliku od kratkih svadbenih pesama zasnovanih na načelu redukcije i mahom na jednoj situaciji, ove druge obeležene su postupnošću lirske radnje razvijene u dve-tri situacije koje se posebnim postupkom među se čvrsto vezuju. Fini redosled vezivnih ponavljanja, sužavanje (od većeg prema manjem) ili proširivanje (od manjeg prema većem) opsega slike i usredsređivanje (u oba slučaja) na jednu i glavnu situaciju, svakako su proistekli iz postupnosti svadbenog obreda. (...) U pesmama ovog tipa, lirsko zbivanje teče, na dva plana: opisno-narativnom i dijaloško-monološkom, ili u radnji ostvarenom konkretizova-

---

⁵⁶⁸ *Erlangenski rukopis. Zbornik starih srpskohrvatskih narodnih pesama*, priredili Radoslav Medenica & Dobrilo Aranitović, Univerzitetaska riječ, Nikšić, 1987, str. 335.

nju, u ulozi odgonetke.⁵⁶⁹ Najveću vrijednost toga tipa svadbenih pjesama Krnjević vidi u domenu obredne imaginacije, đe je svadba predstavljena kao putovanje, uvođenje u drugi svijet. Iako se Burović trudio da pjesme grupiše slijedeći vlastiti ošćaj, koji i nije daleko od savremenih klasifikacija, ipak ne razlikujući usmene od autorskih pjesama, ta njegova klasifikacija nije u svemu ostala dosljedna. Tako se i u završnoj cjelini zbirke rezervisanoj za deseteračku epiku nahodi ne samo poneka epsko-lirska pjesma, koje je Vuk Stefanović Karadžić imenovao „pjesmama na međi“, već i tipične lirske ljubavne pjesme. Epsko-lirskim pjesmama pripada varijanta balade o sukobu braće Jakšić – datih samo pod imenima Mirko i Stijepo i izmještenih u Trogir – ovđe pod brojem 199, te romana o đevojci prerušenoj u Ustu Čelebiju, pod brojem 188, inače poznata i u varijanti iz vremenski bliskoga *Erlangenskoga rukopisa*. Lirske ljubavne pjesme, nešto većega obima i s tendencijom pripovjedne realizacije, u rukopisu se srijeću na 185, 187, 191, 194, 195, 196, 207, 208. i 209. mjestu.

U skoro osam decenija mlađoj zbirci Nikole Mazarovića tipičnih lirskih pjesama gotovo da sasvim izostaje. Istina, neke od pjesama za koje je naznačeno da se pjevaju „u tancu“ ili su obilježene kao „začinke“ ukazuju na već započeti proces formiranja pjesama „na narodnu“, s elementima lirske stilsko-izražajne arhitektonike, no i s vidljivim šavovima autorske provenijencije. U cijelu zborniku, zapravo, nahode se tri pjesme koje bismo bez ostatka mogli svrstati u korpus usmene lirike, i to pjesma pod brojem 19 te 24 i 25. Prva od njih o „momi“ koja se prvo jutro nakon što se udomi odmah porodi skladno se uklapa u vedri ton cijele zbirke, u kojoj je po nekom osobitom nahodanju sastavljač izostavio sve pjesme tragične intonacije, bilježeći samo one koje su okrenute slavljenju života, ne bježeći u tom svojem

⁵⁶⁹ Hatidža Krnjević, nav. djelo, str. 87.

vitalističkom izboru ni od opscenih pjesama. U kombinaciji pripovjednoga uvoda i dijaloga između svekra i snahe realizovana je pjesma koja okončava „mominim“ odgovorom svekru, razuzdanim nabranjem četetovih očeva:

„O ti svekre tihi vjetre
Ne čudi se čije jedno
Neg se čudi čije drugo
Ovo je čedo svega sela
I gornjega i donjega
Devetinja iz Trebinja
I osminja iz Ocinja
I petinja iz Cetinja
I 2 đaka iz Žabljaka
I 2 popa iza plota
A najviše Vukadina“

Preostale dvije pjesme vezane su za muško-žensko otpijevanje. Premda ne pripadaju užem repertoaru lirskih usmenih pjesama, već je riječ o lirsko-epskim pjesmama, ovđe je vrijedno pomenuti i dvije šaljive pjesme, pjesmu broj 105, sa snažnim erotskim nabojem, o lijepoj Fati i njenim čudesnim gaćama te pjesma 131, realizovana u formi parodije, koja počinje stihovima „Lijepa ti je Stolivka devojkica“. U potonjoj pjesmi postupak niza nja opisa, iz karakterističnoga lirskog repertoara kojim se izgrađuje profil „gizdave“ devojkice, ovđe je zamijenjen kontrastnim osobinama, pa premda je uz njeno ime ostao epitet „lijepa“, on poprma parodijski funkciju, no pjesma sadrži i karakteristično lokalnu komponentu – ismijavanje Kotorana, „starih pizmatora“:

„Lijepa ti je Stolivka đevojka
Ali joj je zaludu ljepota
Glava joj je kak i mezarola
Debela je kak i karatio
Kad se kara vas se Stoliv valja
Kada prdi Boka odgovara.
Prde dobro Stolivka đevojka
Prepadoše se gospoda kotorska
Mlidijući da im Kotor roni
Tresu im se i noge i ruke
A peruće naopako obrnule...“

Iako nijesu ispisane rukom Nikole Mazarovića, već su u Mazarovićev rukopis dopisane naknadno rukopisom Joza Šilopija, za ukupnu sliku bokeljske lirске usmene produkcije osobito su važne dvije duže, narativne pjesme, oblikovane dominantno lirskim postupkom, „Pjesna od ženidbe“ i „Pjesna bosanska“, za koje Hatidža Krnjević, s puno prava, veli da ih „odlikuje neobična scenska živahnost i gusta mreža erotskih metafora i simbola.“⁵⁷⁰ Za korpus koji je predmet našega interesovanja neobično razvijen opis đevojačke ljepote iz „Pjesne od ženidbe“ ponajbolje će ilustrirati sud Hatidže Krnjević:

„U nje lihce ka i žarko sunce,
U nje čelo kako vedro nebo,
Obrvice dvije pijavice,
A očice ki dvije višnjice,
U nje nosak ki mirisni orah,
A nje usta rumena koralja,
Kad se otvoru ki od raja vrata,
Kad govoru ki da srebro zvoni,

---

⁵⁷⁰ Isto, str. 188.

Kad se smije ki da ruža capti,
Na prsima zlačene jabuke,
Lijepa jara imati ih u ruke!“

Najposlije, u *Pjesmarici Ivana Kolovića* s razmeđa XVIII i XIX vijeka, iako se zadugo vjerovalo da je riječ o zbirci bez ikakve vrijednosti u kojoj su samo pjesme poznate iz drugih izvora, zapisano je 8 usmenih lirskih pjesama, od čega su 3 poznate iz zbirke Nikole Mazarovića, dok preostalih 5 pjesama nema u drugim zapisima, ali se u potpunosti uklapaju u korpus i u metričkome i u stilskome i u tematskome pogledu. Riječ je, naime, o pjesmama ljubavne tematike, s izrazitim erotskim nagovještajima, u osmercu, desetercu i trinaestercu. Pjesma pod brojem 16 „Snovala je snovakinja“ sadrži tragove mitskoga kroz spomen „zloga mjesta pri potoku“ na kojem je snovakinja snila. „Zlo mjesto“ iz te pjesme asocira na „strašivo mjesto“, „pokraj mora“, iz jedne od pjesama iz Nenadićeve zbirke I b 80. Snovakinji najprije starac nudi da joj „prisnuje“ s dva „klubačca“ i jednim „mosurom“, ali starčevu ponudu snovakinja odbacuje. No pozniju ponudu „mladoga na konju“ snovakinja prihvata, čime erotski nagovještaj poprima ispunjenje. Pjesma pod brojem 23 počinje sličnim ponudama starca koji biva odbijen, a potom mladića, koji od đevojke dobija poziv da je noću posjeti u njezinoj kući. Nagovještaj erotskoga raspleta, međutim, biva pretvoren u gradacijski postavljen niz neprijatnosti koje pjesmu iz erotskoga pomjeraju ka šaljivome kontekstu.

Izvan kruga prepoznatljive forme peraških počašnica, kako smo videli, sačuvan je bogat fundus usmenih lirskih pjesama zabilježenih u Boki Kotorskoj u rasponu od 1696. do 1805. godine. Karakterističan za širi južnoslovenski prostor, i u tematskome i u stilsko-izražajnome pogledu, taj je korpus u Boki

Kotorskoj pažljivo njegovan, ali i vješto preoblikovan u skladu s društvenim konvencijama sredine u kojoj je imao svoju značajnu ulogu u životu zajednice.

ZAKLJUČAK

Bokeljska, a upravo pretežno peraška usmenoknjiževna ostavština, sačuvala nam se u rukopisnim pjesmaricama, nekad mješovitog književnog karaktera, a nekad isključivo u formi usmenoknjiževnih pjesmarica, bilježenih u Perastu od 1696. do 1833. godine. Najstarija od njih, ona Nikole Burovića, dakle, nastala je devet decenija prije rođenja Vuka Stefanovića Karadžića, čiji je rad na prikupljanju južnoslovenske usmene književnosti doprinio popularizaciji toga fenomena, i makar 20 godina prije no je neđe u ševernijim krajevima nastao *Erlangenski rukopis*, dok su najmlađi rukopisi koji su bili predmet našega istraživanja, dvije male pjesmarice Krsta Balovića, nastali 1833. godine, samo godinu dana prije no je Karadžić pošetio Perast i u njemu zabilježio oveći broj pjesama, od kojih je jednu rukovijet izdvojio u posebnu grupu u okviru svojega izdanja „ženskih pjesama“, imenujući je „peraškim počašnicama“.

U ovome smo radu nastojali približiti tu bogatu tradiciju, dosad tek rijetko i uzgredno sagledavanu kao cjelinu. U prvoj cjelini rada donijeli smo važnije informacije o korpusu i pristupu građi. Riječ je, kako rekosmo, o rukopisima koji su sve donedavno bili tek parcijalno objavljavani, bez uvida u integralne rukopise, od kojih smo neke posljednjih godina, zajedno s kolegom i prijateljem Adnanom Čirgićem priredili za štampu, a neke još uvijek čekaju da budu objavljene. U Nadžupskome arhivu u Perastu, Muzeju i zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu i Arhivu HAZU u Zagrebu pronašli smo rukopise najvećega dijela korpusa. Neke, pak, zbirke rekonstruisali smo na osnovu prijepi-

sa ili parcijalnih publikovanja, pa se ukupni broj zbirke koje su bile predmet našega interesovanja sveo na 18 rukopisa. Dodatna istraživanja, koja su dopunila pojedine detalje vezane za korpus ili sastavljače zbirke, kao i sami istorijski kontekst obavili smo i u arhivskome odjeljenju Muzeja grada Perasta, Istorijskome arhivu u Kotoru, Državnome arhivu i Sveučilišnoj knjižnici u Splitu te u Arhivskoj zbirci Odsjeka za etnologiju HAZU. Tokom istraživanja utvrdili smo i neke pojedinosti koje dosad nijesu bile poznate nauci, poput toga da su čak tri usmenoknjiževne zbirke pisane rukom Ivana Antuna Nenadića, potom da je pjesmarica Ivana Kolovića ipak sačuvana, a uspjeli smo i da rekonstruišemo bogati zapisivački rad Joza Šilopija koji je ranije bio poznat samo nominalno. Bilježenje usmenoknjiževnih tekstova, a na osnovu grafije reklo bi se i njihovo prepisivanje iz starijih, danas nepoznatih rukopisa, bila je privilegija predstavnika peraškoga patricijskoga sloja, a osim zapisivanjem usmenoknjiževnih i prepisivanjem literarnih djela dubrovačko-dalmatinske književnosti, većina se prepisivača bavila i drugim književnim ili historiografskim radom, pa smo, onđe đe smo raspolagali s više biografskih vijesti, nastojali da taj rad prikazemo u cjelosti.

U drugoj cjelini rada predstavili smo i kritički prokomentarisali istorijat istraživanja bokeljske usmene književnosti, od prvoga osvrta iz 1868. godine do danas. Možda bi se tome dijelu rada mogla dati primjedba da je neobično velikoga obima s obzirom na činjenicu da je riječ o pretežno neobjavljenoj građi, no ta se bogata literatura zapravo nadovezuje na parcijalno publikovanje korpusa od strane Valtazara Bogišića i u nešto manjoj mjeri Mirolava Pantića. Stoga je to poglavlje i podijeljeno na cjeline koje omeđava djelatnost jednoga i drugog zaslužnika, uz uvodni dio u kojemu je dat osvrt na doprinos Srećka Vulovića u otkrivanju, očuvanju i opisivanju toga korpusa. Vulovićeva istraživanja čine prvu, *deskriptivnu fazu* proučavanja peraških pjesmarica, dok dru-

gu, *interpretativnu fazu* čini relativno bogati korpus proučavanja koji započinje s Valtazarom Bogišićem i traje do u naše dane.

U trećoj cjelini rada dali smo kratak osvrt na društvene, književne i kulturne prilike u Perastu od kraja XVII do sredine XIX vijeka, nastojeći da osvijetlimo specifični povijesni položaj Perasta, njegovu važnost kao granične ispostave Mletačke Republike, ali i ulogu koju su tokom mletačko-turskih ratova odigrali hajduci, nastanjeni upravo u Perastu i okolini. Trudili smo se približiti i osobeno društveno uređenje Perasta u ranome novovjekovlju, temeljeno na visokome stepenu komunalne autonomije i svijesti o plemićkome porijeklu 12 prvobitnih peraških kazada. Kulturne tekovine te sredine prikazali smo u kratkome pregledu djelatnosti peraških pisaca, crkvenim prikazanjima kao osobitoj dramskoj formi, potom bilješkom o važnijim praznicima, svetkovinama i običajima zajednice te, najposlije, u osvrtu na peraške poklade, ovđe protumačene kao jedne od formi „državnoga ideološkog aparata.“

U završnoj, četvrtoj cjelini rada osvrnuli smo se u prvome redu na genološke i tematološke osobine korpusa. Posebna je pažnja posvećena peraškim bugaršticama, od pitanja njihova imenovanja i porijekla do propitivanja fenomena rata, granice, identiteta i drugosti u njima. Te smo motive izdvojili kao osobito važne za semantiku žanra i savremene filološke, u prvome redu književnopovijesne interese. Ukazali smo i na to da se peraške bugaršnice mogu kako tematski tako i stilski podijeliti na dva repertoara, od kojih prvi čini pjesme s uglavnom srednjovjekovnom, viteškom tematikom, po načinu oblikovanja srodniji baladama, dok drugi repertoar referira na perašku povijest XVII i XVIII stoljeća i po svojem je karakteru hroničarski i epski. Deseteračkoj usmenoj epici posvetili smo omanje potpoglavlje, skicirajući model klasifikacije koji se svodi ponovo na dvije cjeline, pjesme ugrofilske provenijencije i manji krug pjesama koje

pripadaju muslimanskoj epici, uz ostatke viteške epske poezije, kao prvu cjelinu koja po svojem karakteru nije specifično peraška već je svojinom širega štokavskoga jezičkoga areala, te drugu cjelinu u kojoj su pjesme koje referišu na poznate historijske događaje ili ličnosti iz XVII i XVIII stoljeća. U okviru te grupe, opet, sriječemo ne sasvim čvrstu podjelu na hajdučke pjesme, koje pripadaju tipu epike o odmetnicima od vlasti i zakona, te pretežno hroničarske pjesme o peraškim povijesnim događajima, pomorskim i kopnenim bitkama i megdanima, koje odgovaraju tipu graničarske epike. Uz iz bugarštica naslijeđeni model dominantno viteške reprezentacije protivnika, u tim su pjesmama izrazito negativno karakterizirani Vlasi, kao neviteški, svirepi, vjerolomni i lakomi narod. Posljednja cjelina četvrtoga poglavlja posvećena je usmenoj lirskoj poeziji u okviru koje smo posebnu pažnju posvetili peraškim počašnicama, kao osobitoj formi običajne lirike, koja po broju zapisanih tekstova predstavlja dominantni usmenoknjiževni žanr u okviru našega korpusa, a osvrnuli smo se i na druge usmenolirske vrste, među kojima su osobito bile popularne svadbena i ljubavna lirika, uz nešto manji broj zapisa porodične i mitološke lirike. Peraška usmena lirika i u tematskome i u stilsko-izražajnome pogledu uklapa se u širi, južnoslovenski usmenoknjiževni lirski korpus, no u Boki Kotorškoj ta je vrsta bila izrazito zastupljena, te vješto preoblikovana u skladu s uzusima društva u kojemu je imala važnu ulogu.

Osamnaest sačuvanih ili rekonstruisanih zbirki dominantno usmenoknjiževne provenijencije u malenome Perastu svjedochanstvo je bogatoga nasljeđa toga tipa književnosti na Crnogorskoj primorju u ranome novovjekovlju. Njihova starina, ali i snažan pečat osobnosti sredine – u kojoj su nastajale ili pak adaptirane – čine posebnu vrijednost ovoga korpusa kojom se on predstavlja kao nezaobilazna, inicijalna faza za proučavanje južnoslovenskoga usmenoknjiževnog nasljeđa.

ARHIVSKI FONDOVI

- Nadžupski arhiv u Perastu
- Muzej i zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu
- Arhiv HAZU – Zagreb
- Arhivska zbirka Odsjeka za etnologiju HAZU
- Istorijski arhiv – Kotor
- Muzej grada Perasta
- Državni arhiv – Split
- Sveučilišna knjižnica u Splitu

POPIS LITERATURE

- Altiser, Luj. *Ideologija i državni ideološki aparat*, Karpos, Loznica, 2015.
- *Analisti, hroničari, biografi*, priredio Miloš Milošević, Obod, Cetinje, 1996.
- *Antologija srpske lirsko-epske usmene poezije*, priredila Zoja Karanović, Svetovi, Novi Sad, 1998.
- Babić, Vanda. „Neke posebnosti hrvatske usmene književnosti u Boki kotorskoj“, *Zadarski filološki dani 1. i 21. svibnja 2005*, Zadar, 2007, str. 259–271.
- Babić, Vanda. *Bokeljska muka*, Književni krug, Split, 2008.
- Babić, Vanda. *Razgovor duhovni Vicka Zmajevića*, Hrvatsko kulturno društvo „Napredak“ – Podružnica Zadar, Zadar, 2005.
- Bagić, Krešimir. *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012.
- Bahtin, Mihail. *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, Nolit, Beograd, 1978.
- Balović, Julije. *Pratichae schrivaneschae*, priredila Ljerka Šimunković, Državni arhiv, Split, 2004.
- Banašević, Nikola. *Ciklus Marka Kraljevića i odjeci francusko-talijanske viteške književnosti*, Skopsko naučno društvo, Skoplje, 1935.
- *Biser*, Niz bisera jugoslavjanskoga, Zabavnik, priredio Nikola Stokan, a izdao Vjekoslav Pretner, Zagreb, 1863.
- Blehova-Čelebić, Lenka. *Hrišćanstvo u Boki 1200–1500. Kotorški distrikt*, Pobjeda & Narodni muzej Crne Gore & Istorijiski institut Crne Gore, Podgorica – Cetinje, 2006.

- Bogišić, Dr V. „Najstarija zbirka srpskih narodnih umotvorina“, *Dubrovnik: zabavnik narodne štionice dubrovačke za godinu 1868*, Split, 1868, str. 279–292.
- Bojović, Zlata. *Poezija Dubrovnika i Boke Kotorske*, Matica srpska, Novi Sad, 2010.
- Bošković-Stulli, Maja. „Baladni oblici bugarštica i epske pjesme“, u: Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske & Zavod za istraživanje folklora, Zagreb, 1991, str. 227–247.
- Bošković-Stulli, Maja. „Baladni oblici bugarštica i epske pjesme“, u: Maja Bošković-Stulli, *Pjesme, priče, fantastika*, Nakladni zavod Matice hrvatske & Zavod za istraživanje folklora, Zagreb, 1991, str. 227–247.
- Bošković-Stulli, Maja. „Bugarštice“, *Narodna umjetnost*, 41/2, Zagreb, 2004, str. 9–51.
- Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.
- Božović, Rade. *Arapi u usmenoj narodnoj pesmi na srpskohrvatskom jezičkom području*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1977.
- Brajković, Gracija. „Autorstvo jedne peraške pjesmarice“, *Boka*, br. 97, Kotor, 1975, str. 8.
- Brajković, Gracija. „Peraštanin Nikola Burović prepisivač Vetranovićeve *Istorije od Dijane*“, *Forum*, knjiga XLIII, Zagreb, 1982, str. 116–132.
- Brajković, Tomo. *Peraški dijalekat*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1893.
- Breyer, Mirko. *Antun Conte Zanović i njegovi sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1928
- Brodel, Fernan. *Mediteran i mediteranski svijet u doba Filipa II*, tom I, CID & Geopoetika, Podgorica & Beograd, 2001.

- Budak, Neven. *Prva stoljeća Hrvatske*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994.
- *Bugarštice*, izbor i beleške Milorad Živančević, Narodna knjiga, Beograd, 1965.
- *Bugarštice*, izbor i predgovor dr Novak Kilibarda, Rad, Beograd, 1979.
- *Bugarštice*, priredio M. S. Lalević, Znanje, Beograd, 1952.
- *Bugarštice*, za štampu priredio Milorad Živančević, Narodna knjiga, Beograd, 1959.
- Burke, Peter. *Junaci, nitkovi i lude. Narodna kultura predindustrijske Evrope*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.
- Butorac, Pavao. „Dva nepoznata rukopisa Marka Martinovića“, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, I, Dubrovnik, 1952, str. 359–384.
- Butorac, Pavao. *Boka kotorska u 17. i 18. stoljeću. Politički pregled*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999.
- Butorac, Pavao. *Gospa od Škrpjela*, Nakladom svetišta Gospe od Škrpjela, Tiskara „Bosanska pošta“, Sarajevo, 1928.
- Butorac, Pavao. *Kulturna povijest grada Perasta*, „Gospa od Škrpjela“, Perast, 1999.
- Butorac, Pavao. *Kulturna povijest grada Perasta*, Durieux, Zagreb, 2011.
- Butorac, Pavao. *Opatija Sv. Jurja kod Perasta*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1999.
- Butorac, Pavao. *Razvitak i ustroj peraške općine*, Gospa od Škrpjela, Perast, 1998.
- Butorac, Pavao. *Zmajevići*, Gospa od Škrpjela, Perast, 2003.
- Bynum, David E. „The collection and Analysis of Oral Epic Tradition in South Slavic: An Instance“, *Oral Tradition*, 1/2, 1986, str. 302–343.
- Chadwick, H. Munro & Chadwick, N. Kershaw. *The Growth of Literature*, volume II, Cambridge University Press, 1936.

- Cozzi, Gaetano & Knapton, Michael & Scarabello, Giovanni. *Povijest Venecije*, svezak II, Antibarbarus, Zagreb, 2007.
- *Crnogorske bugarštice*, izbor, predgovor, pogovor, rječnik i bilješke dr Vojislav Nikčević, NIO „Pobjeda“, Titograd, 1979.
- Čajkanović, Veselin. „Sekula se u zmiju pretvorio“, u: Veselin Čajkanović, *Mit i religija u Srba*, Srpska književna zadruža, Beograd, 1973, str. 35–45.
- Čajkanović, Veselin. *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*, rukopis priredio i dopunio Vojislav Đurić, Srpska književna zadruža, Beograd, 1985.
- Čajkanović, Veselin. *Iz srpske, religije, mitologije i folklor*, Evro-Đunti, Beograd, 2014.
- Čelebi, Evlija. *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Svjetlost, Sarajevo, 1967.
- Čirgić, Adnan. *Dijalektologija crnogorskoga jezika*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2017.
- Čirgić, Adnan. *Natprirodna bića u tradicijskoj kulturi Crnogoraca*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018.
- Čogurić, Aleksandar. „Muške počašnice u primorskim rukopisima – pjesmaricama – (Burović, Mazarović, Balović) – samo one koje pjevaju o odnosu mladića i devojke“, *Lingua Montenegrina*, br. 27, Cetinje, 2021, str. 163–183.
- Čubelić, Tvrtko. „Književno-teorijske karakteristike usmene narodne balade“, u knjizi: *Na stazama usmenog narodnog stvaralaštva. Za sustav i poetiku usmene narodne književnosti. Studije – rasprave – kritike*, Pedagoški fakultet, Osijek, 1982, str. 78–94.
- Daničić, Đ(uro). „Bugarštica“, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880–1882, str. 715–716.

- De Sarno-San Gjorgio, Dionisije. *Uspomene iz Perasta. Narodne pjesme za pjevanje i klavir*, Izdanje G. M. Gjorića, Beograd, 1896.
- *Defteri i registrimit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, prir. Selami Pulaha, Akademia e Shkencave e RP. të Shqipërisë, Tirane, 1974.
- Deretić, Jovan. *Istorija srpske književnosti*, četvrto izdanje, Prosveta, Beograd, 2004.
- Deretić, Jovan. *Srpska narodna epika*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2000.
- *Djela Inacija Gorgi (Ighata Đorđića)*, knjiga prva, za štampu priredio Milan Rešetar, Stari pisci hrvatski, knjiga XXIV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1918.
- Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
- Drndarski, Mirjana. *Na vilinom vijalištu. O transpoziciji folklornih žanrova*, Rad & KPZ Srbije, Beograd, 2001
- Dukić, Davor. *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.
- Dukić, Davor. „Predgovor“, u knjizi: *Usmene epske pjesme I*, priredio Davor Dukić, Matica hrvatska, Zagreb, 2004, str. 9–59.
- Dukić, Davor. „Suvremeni ratovi u dalmatinskoj književnoj kulturi 17. i 18. stoljeća“, u knjizi: *Tematološki ogledi*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008, str. 31–56.
- Dukić, Davor. „Ugrofilstvo u hrvatskoj književnosti ranoga novovjekovlja“, u: *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, uredili Dubravka Oraić Tolić & Ernő Kulesár Sabó, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2006, str. 93–109.
- Dukić, Davor. *Sultanova djeca. Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Thema, Zadar, 2004.

- Dukić, Davor. *Tematološki ogledi*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008.
- Đorđević, Tihomir P. *Beleške o našoj narodnoj poeziji*, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1939.
- Đurović, Ratko. *Teatrološki spisi*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2006.
- Eco, Umberto. „The frames of comic ‘fridom’“, u: Umberto Eco & V. V. Ivanov & Monica Rector, *Carnival!*, Mouton Publishers, Berlin – New York – Amsterdam, 1984, str. 1–9.
- Eco, Umberto. *Konstruiranje neprijatelja i drugi prigodni tekstovi*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2013, str. 9–33.
- Erdeljanović, Jovan. „Etničko srodstvo Bokelja i Crnogoraca“, *Glas SKA*, XCVI (56), Beograd, 1920, str. 1–78.
- *Erlangenski rukopis. Zbornik starih srpskohrvatskih narodnih pesama*, priredili Radoslav Medenica & Dobrilo Aranitović, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1987.
- Fancev, Franjo. „Varijante triju pjesama iz kanconijera Nikše Ranjine“, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, Knjiga XIII, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1938, str. 281–286.
- Fisković, Cvito. „Borbe Peraštana s gusarima u XVII i XVIII stoljeću“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, br. 21, Kotor, 1973, str. 9–33.
- Fortis, Alberto. *Put po Dalmaciji*, Marjan tisak, Split, 2004.
- Franić-Tomić, Viktorija & Novak, Slobodan Prosperov. *Književnost ranog novovjekovlja u Boki kotorskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2015.
- Gezeman, Gerhard. *Studije o južnoslovenskoj narodnoj epici*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva & Vukova zadužbina & Matica srpska, Beograd, 2002.
- Giljferding, A. *Bosnija, Gercegovina i Staraja Srbija*, S. Peterburg, 1859.

- Goleniščev-Kutuzov, Ilja Nikolajevič. „Istraživači epike i narodni pjevači“, u: *Usmena književnost. Izbor studija i ogle-da*, priredila Maja Bošković-Stulli, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 185–210.
- Greenblatt, Stephen. *Shakespearean Negotiations. The Cir-culation of Social Energy in Renaissance England*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1988.
- Grković, Milica. „Lična imena u nekim naseljima severne Al-banije i slovensko-albanske veze u svetlu antroponimije“, u: *Stanovništvo slovenskog porekla u Albaniji. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Cetinju 21, 22, i 23. juna 1990*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1991, str. 185–188.
- Gura, Aleksandar. *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*, Bromo & Logos & „Globosino“ – Aleksandrija, Beograd, 2005.
- *Hajduci u Boki Kotorskoj 1648–1718*, priredio Miloš Milo-šević, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1988.
- Халанскій, М. „Замѣтки по славянској народной поэзіи“, *Русскій филологическій вѣстникъ*, томъ VII, Варшава, 1882, str. 113–134.
- Harvud, Ronald. *Istorija pozorišta*, CLIO, Beograd, 1998.
- Hraste, Mate. „O kraju postanka bugarštica na osnovu anali-ze njihova jezika“, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellon-skiego. Prace językoznawcze*, Z. 4, Filologia, Z. 8, Nr. 37 (Krakow) 1961, str. 309–315.
- *Izabrane narodne pjesme II. Ženske*, priredio dr Nikola Andrić, Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, Zagreb, 1913.
- Jagić, Vatroslav. „Dunav-Dunaj u slavenskom narodnom pje-sništvu“, u knjizi: Vatroslav Jagić. *Izabrani kraći spisi*, Matic-a hrvatska, Zagreb, 1948, str. 150–176.

- Jagić, Vatroslav. „Južnoslavenska narodna epika u prošlosti“, u: Vatroslav Jagić, *Izabrani kraći spisi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1948, str. 213–254.
- Jakić, Tomislav. „O postanku i sastavu biblioteke Ivana Kukuljevića“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 1962, str. 145–170.
- Jakobson, Roman. „O strukturi stiha srpskohrvatskih narodnih epova“, u: Roman Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966, str. 146–156.
- Janković-Pivljanin, Stanka. „Iz kulturne istorije Kotora – karneval“, u: *Knjiga o Kotoru*, ur: Katarina Mitrović, Magelan pres, Beograd, 2014, str. 146–166.
- Jezernik, Božidar. „Uvod. Stereotipizacija ‘Turčina’“, u: *Imaginarni Turčin*, ur. Božidar Jezernik, XX vek, Beograd, 2010, str. 9–29.
- Jovičević, Andrija. „Crnogorsko Primorje i Krajina“, *Srpski etnografski zbornik*, knj. XXIII, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1922, str. 1–273.
- Karadžić, Vuk Stefanović. *Srpske narodne pjesme, knjiga četvrta*, 1862, Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga VII, Prosveta, Beograd, 1986.
- Karadžić, Vuk Stefanović. *Srpske narodne pjesme, knjiga prva, 1841*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IV, Prosveta, Beograd, 1975.
- Karadžić, Vuk Stefanović. *Srpske narodne pjesme*, priredila Snežana Samardžija, Zavod za udžbenike, Beograd, 2006.
- Karadžić, Vuk Stefanović. *Srpske narodne poslovice*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IX, Prosveta, Beograd, 1965.
- Karadžić, Vuk Stefanović. *Srpski rječnik (1852)*, II, R–Š, Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga XI (2), Prosveta, Beograd, 1987.

- Katičić, Radoslav. *Zeleni lug. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Ibis grafika & Matica hrvatska & Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga, Zagreb & Mošćenička Draga, 2010.
- Kekez, Josip. *Bugaršćice. Starinske hrvatske narodne pjesme*, Čakavski sabor, Split, 1978.
- Kekez, Josip. *Bugaršćice. Starinske hrvatske narodne pjesme*, Organizator, Zagreb, 2000.
- Kilibarda, Novak. *Poezija i istorija u narodnoj književnosti*, Slovo ljubve, Beograd, 1972.
- Kilibarda, Novak. *Usmena književnost, Istorija crnogorske književnosti, knjiga I*, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.
- Klajner, Julijuš. „Ballada“, u: *Rečnik književnih rodova i vrsta*, redakcija Gžegož Gazda & Slovinja Tinecka Makovska, Službeni glasnik, Beograd, 2015, str. 126–131
- Kojović, Antun. *Djela*, priredila Zlata Bojović, Obod, Cetinje, 1996.
- Koljević, Svetozar. *Naš junački ep*, Nolit, Beograd, 1974.
- Koljević, Svetozar. *Postanje epa*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Novi Sad, 1998.
- Krnjević, Hatidža. „O našim narodnim baladama“, u knjizi: *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Nolit, Beograd, 1980, str. 7–49.
- Krnjević, Hatidža. „Skica za vidove kompozicije lirske narodne pesme“, u: *Poetika srpske književnosti. Zbornik radova*, urednik Novica Petković, Institut za književnost i umetnost & Naučna knjiga, Beograd, 1988, str. 117–139.
- Krnjević, Hatidža. *Lirski istočnici. Iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, BIGZ & Jedinstvo, Beograd – Priština, 1986.

- Kulišić, Špiro. „Etnološka ispitivanja u Boki kotorskoj“, *Spo-
menik CIII*, SANU; Beograd, 1953, str. 195–213.
- K(ulišić), Š(piro). „Bosiljak“, u: Š. Kulišić & P. Ž. Petrović
& N. Pantelić, *Srpski mitološki rečnik*, Nolit, Beograd, 1970,
str. 41–42.
- Kulišić, Špiro. *Stara slovenska religija u svjetlu novijih istra-
živanja posebno u balkanologiji*, Djela, LVI, ANUBiH, Sara-
jevo, 1979.
- Lalević, M. S. „Bugarštice i umetnička pesma“, *Prilozi pro-
učavanju narodne poezije*, knjiga IV, sv. 1–2, Beograd, 1937,
str. 174–199.
- Lalević, M. S. „O bugaršticama“, u: *Bugarštice*, priredio M.
S. Lalević, Znanje, Beograd, 1952, str. 7–25.
- Lalević, M. S. „Odnos i veze bugarštica i tužbalica“, *Prilozi
proučavanju narodne poezije*, knjiga III, sv. 1–2, Beograd,
1936, str. 50–73.
- Lalević, M. S. „Prilog proučavanju bugarštica“, *Prilozi pro-
učavanju narodne poezije*, knjiga II, sv. 1–2, Beograd, 1935,
str. 7–17.
- Latković, Vido. „Narodna epska pjesma u Crnoj Gori“, u: *Epska
narodna poezija Crne Gore*, izbor i redakcija dr Vido Latković
& Jovan Čađenović, Grafički zavod, Titograd, 1964, str. 7–61.
- Latković, Vido. *Narodna književnost*, I, Naučna knjiga, Beo-
grad, 1982.
- Loma, Aleksandar. *Prakosovo. Slovenski i indoevropski ko-
reni srpske epike*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beo-
grad, 2002.
- Lord, Albert B. „Uticaj turskih osvajanja na balkansku epsku
tradiciju“, u: *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana
i Crnogoraca. Izbor kritika*, sastavili dr Đenana Buturović &
dr Vlačko Palavestra, IP Svjetlost & OOUR Zavod za udžbe-
nike, Sarajevo, 1974, str. 65–83.

- Lord, Albert B. *Pevač priča. 1. Teorija*, Idea, Beograd, 1990.
- Lord, Albert B. “Foreword“, in: John S. Miletich, *The Bugarsica: Bilingual Anthology of the Earliest Extant South Slavic Folk Narrative Song*, University of Illinois Press, 1990, str. vii–xviii.
- Lotman, Jurij M. *Semiosfera. U svetu mišljenja, Čovek – tekst – semiosfera – istorija*, Svetovi, Novi Sad, 2004.
- Luković, Niko. *Boka Kotorska. Kulturno-istoriski vođ*, Narodna knjiga, Cetinje, 1951.
- Ljubić, Šime. „Skadarski zemljišnik od god. 1416.“, *Starine JAZU*, XIV, Zagreb, 1882, str. 30–57.
- Ljubinković, Nenad. „Narodne pesme dugoga stiha“, u knjizi: Nenad Ljubinković, *Traganja i odgovori. Studije iz narodne književnosti i folklor (I)*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2010, str. 9–119.
- Ljubinković, Nenad. „‘Svoj’ i ‘tuđ’ u interakciji na balkanskim prostorima do početka osamnaestog veka – fragmenti“, u: *Slika drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima*, zbornik radova, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2006, str. 77–84.
- M(ilaković)., D(imitrije). „Crnogorske junačke popijevke“, *Grlica*, Cetinje, 1835, str. 88–123.
- Maretić, Tomo. *Naša narodna epika*, Nolit, Beograd, 1966, str. 25.
- Matić, Svetozar. *Naš narodni ep i naš stih. Ogledi i studije*, Matica srpska, Novi Sad, 1964.
- Matić, Svetozar. *Novi ogledi o našem narodnom epu*, Matica srpska, Novi Sad, 1972.
- Mažibradić, Anita. „Stara porodica Smekja iz Perasta i njeni posjedi“, *Boka*, 31, Herceg Novi, 2011, str. 171–198.

- Medenica, Radosav. „Kratak osvrt na usmeno (narodno) stvaralaštvo Boke“, u: Radosav Medenica, *Nekoliko najistaknutijih problema iz naše usmene (narodne) epike*, Univerzitetska riječ, Titograd, 1986, str. 43–51.
- Medenica, Radosav. „Narodne pesme u rukopisima Julija Balovića i Nikole Mazarovića“, *Rad XVI-og kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Igalo, 1969*, Udruženje folklorista Jugoslavije, Cetinje, 1978, str. 61–70.
- Medenica, Radosav. „Peraške bugarštice i njihove deseteračke paralele“, *Serta Slavica in memoriam Aloisii Schmaus*, Minhen, 1971, str. 484–491.
- Medenica, Radosav. „Peraški rukopisi Balovića i Mazarovića“, u: Radosav Medenica, *Naša narodna epika i njeni tvorci: crnogorsko-hercegovačka planinska oblast, postojbina patrijarhalne kulture i epske pesme Dinaraca*, Obod, Cetinje, 1975, str. 27–45.
- Medenica, Radosav. *Banović Strahinja u krugu varijanata i tema o neveri žene u narodnoj epici: studija iz naše narodne poezije*, Naučno delo, Beograd, 1965.
- Medenica, Radosav. *Naša narodna epika i njeni tvorci*, Obod, Cetinje, 1975.
- Miklosich, Franz. *Die Volksepik der Croaten*, Wien, 1870.
- Miletich, John S. *The Bugarstica: Bilingual Anthology of the Earliest Extant South Slavic Folk Narrative Song*, University of Illinois Press, 1990.
- Milošević, Miloš. „Za efikasniji nadzor nad privatnim arhivima“, *Arhivist*, godina VII, sveska 1–2, Beograd, 1957, str. 16–24.
- Milošević, Miloš. „Pomorski elementi u pomorskom arhivu Balovića iz Perasta“, *Pomorski zbornik*, knjiga 2, Zadar, 1964, str. 691–723.

- Milošević, Miloš. *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od XV do XVIII vijeka*, CID, Podgorica, 2008.
- Milošević, Miloš. „Najstariji sačuvani melografski zapis narodne pjesme u Boki Kotorskoj i pitanje pjevanja bugarštica u Perastu XVII stoljeća“, u: *Muzičke teme i portreti*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1983, str. 53–58.
- Milošević, Miloš. „Prilozi za monografiju Vicka Bujovića“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, III, Kotor, 1955, str. 37–68.
- Milošević, Miloš. „Samoupravni status Perasta za vrijeme Mletačke Republike“, *Glasnik odjeljenja društvenih nauka CANU*, br. 13, Podgorica, 2000, str. 7–64
- Milošević, Miloš. *Pomorski trgovci, ratnici i mecene. Studije o Boki Kotorskoj XV–XIX stoljeća*, Equilibrium & CID, Beograd & Podgorica, 2003.
- Milošević-Đorđević, Nada. „Rečnik usmenih književnih rodova i vrsta (VII)“, *Književna istorija*, IX, 35, Beograd, 1977, str. 541–561.
- Milović, Đorđe. „Tri sukoba peraških brodova s tripolitan-
skim piratima u vodama Jadrana 1706.“, u: Đorđe Milović, *Boka Kotorska u doba Venecije na izvorima mletačkih arhiva*, Književni krug, Split, 2009, str. 236–238.
- Milutinović Sarajlija, Sima. *Pjevanija crnogorska i hercegovačka*, priredio Dobrilo Aranitović, Univerzitetaska riječ, Nik-
šić, 1990.
- Mošin, Vladimir. „Izvještaj o radu na uređenju Bogišićeva
arhiva u Cavtatu“, *Ljetopis JAZU za godine 1951–1952*, knj.
59, Zagreb, 1954, str. 16–40.
- Murko, Matija. *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike: Pu-
tovanja u godinama 1930–1932*, I, Jugoslavenska akademija
znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1951.

- *Narodne epske pjesme I*, priredio Olinko Delorko, Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1964.
- *Narodne pesme o Kosovskom boju u bugaršticama i epskim pesmama kratkog stiha*, priredili Jelka Ređep & Rade Mihaљićić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.
- *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964.
- *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, drugo izdanje, Prosveta, Beograd, 2002.
- *Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa*, knjiga I, sabrao i na svijet izdao V. Bogišić, Glasnik Srpskog učenog društva, drugo odeljenje, knjiga X, Beograd, 1878.
- *Nautika. Predavanja Marka Martinovića ruskim mornarima u Perastu 1697–1698*, Istorijski institut Crne Gore, Moskva & Podgorica, 2015.
- Nazečić, Salko. *Iz naše narodne epike, I dio, Hajdučke borbe oko Dubrovnika i naša narodna pjesma (prilog proučavanju postanka i razvoja naše narodne epike)*, Svjetlost, Sarajevo, 1959.
- Nedić, Vladan. „Jugoslovenska narodna lirika“, u knjizi: *O usmenom pesništvu*, priredio Miroslav Pantić, Srpska književna zadruga, Beograd, 1976, str. 42–61.
- Nedić, Vladan. „Srpskohrvatska osmeračka usmena epika“, u knjizi: Vladan Nedić, *O usmenom pesništvu*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1976, str. 16–41.
- Nepoznat rodoljub iz Boke, „Opis peraških povjestnih spomenika“, *Narodni list*, XIV, broj. 60, Zadar, 1875, str. 1–3.
- Nikčević, Milorad. „Barokna književnost bokokotorskog korpusa i njezini tematsko-motivski i jezičko-stilski dodiri sa slavonskim barokom“, u knjizi: *Crnogorske filološke teme*, Institut za crnogorski jezik i književnost & Institut za crno-

- gorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Pordorica, 2010, str. 49–71.
- Nikčević, Vojislav P. „Predgovor“, u: *Crnogorske bugarštice*, izbor, predgovor, pogovor, rječnik i bilješke dr Vojislav Nikčević, NIO „Pobjeda“, Titograd, 1979.
  - Nikolić, Davor. „Etimološke figure u bugaršćicama Bogišićeva zbornika *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*“, u: *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti, 24. apr. 2008. godine*, knjiga 2, Službeni glasnik & Institut za uporedno pravo & Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Beograd, 2011, str. 583–592.
  - Orbin, Mavro. *Kraljevstvo Slovena*, Srpska književna zadru-ga, Beograd, 1968.
  - P(antelić)., P(etar). Ž. „Kumstvo“, u: Š. Kulišić & P. Ž. Petrović & N. Pantelić, *Srpski mitološki rečnik*, Nolit, Beograd, 1970, str. 187–190.
  - P(ešić)., R(admila). „Počasnice“, u: Radmila Pešić & Nada Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, Trebnik, Beograd, 2007, str. 206.
  - Pantić, Miroslav. „Knez Lazar i Kosovska bitka u staroj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske“, u zborniku: *O knezu Lazaru*, Filozofski fakultet u Beogradu i Narodni muzej u Kruševcu, Kruševac, 1971, str. 337–410.
  - Pantić, Miroslav. „Peraška bugarštica o Kosovskom boju“, *Raskovnik*, XV, 55–56, Beograd, 1989, str. 73–84.
  - Pantić, Miroslav. „Preписка Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića“, *Zbornik istorije književnosti*, knj. 2, SANU, Beograd, 1961, str. 203–231.
  - Pantić, Miroslav. „Dva priloga istraživanju veza narodne i umetničke književnosti u prošlosti“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 3–4, Beograd, 1954, str. 276–279.

- Pantić, Miroslav. „Jugoslovenska književnost i usmena narodna književnost od XV do XVIII veka“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 1–2, Beograd, 1963, str. 17–44.
- Pantić, Miroslav. „Ka poetici bugarštice“, u: *Poetika srpske književnosti*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1988, str. 87–99.
- Pantić, Miroslav. „Manji prilozi za istoriju naše starije književnosti i kulture (III)“, *Zbornik istorije književnosti*, knjiga II, Beograd, 1961, str. 77–92.
- Pantić, Miroslav. „Nepoznata bugarštica o despotu Đurđu i Sibinjanin Janku iz XV veka“, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, XXV, Novi Sad, 1977, str. 421–439.
- Pantić, Miroslav. „Nepoznati Bokelji“, u: Miroslav Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 270.
- Pantić, Miroslav. „Nepoznati Kotoranin“, Miroslav Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 270–271.
- Pantić, Miroslav. „Pravo i lažno u narodnom pesništvu, u svetu i kod nas, u prošlosti i danas“, *Pravo i lažno narodno pesništvo*, Zbornik radova s naučnog skupa održanog 26–27. 8. 1995, Narodna biblioteka „Resavska škola“, Despotovac, 1996, str. 9–33.
- Pantić, Miroslav. „Treći nepoznati Bokelj“, u: Miroslav Pantić, *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka. Antologija*, izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1964, str. 270.
- Pantić, Miroslav. *Iz književne prošlosti*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1978.

- Pantić, Miroslav. *Književnost na tlu Crne Gore i Boke kotorske od XVI do XVIII veka*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1990.
- Pavić, Milorad. *Istorija srpske književnosti baroknog doba*, Nolit, Beograd, 1970.
- Perić-Polonijo, Tanja. „O klasifikaciji usmene lirike“, *Croatistica*, br. 19, Zagreb, 1983, str. 99–111.
- Perillo, Francesco Saverio. „Onomastica slava di Gioia“, u: *Gioia. Una città nella storia e civiltà di Puglia*, vol. III, Scenhena editore, Fasano, 1992, str. 307–337.
- Pešić, Radmila & Milošević-Đorđević, Nada. *Narodna književnost*, Trebnik, Beograd, 1997.
- Pižurica, Mato. *Jezik Andrije Zmajevića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1989.
- *Pjesmarica Andrije Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.
- *Pjesmarica Ivana Kolovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2020.
- *Pjesmarica Julija Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.
- *Pjesmarica Nikole Burovića*, priredili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost & Sekretarijat za kulturu i sport Glavnog grada, Cetinje – Podgorica, 2017.
- *Pjesmarica Nikole Mazarovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018.

- *Pjesmarice Krsta Balovića*, priredili, predgovor i rječnik manje poznatih riječi sastavili Aleksandar Radoman & Adnan Ćirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2020.
- *Pjesnici baroka i prosvećenosti*, priredio Miroslav Pantić, Obod, Cetinje, 1996.
- *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*, Stari pisci hrvatski, knj. šesta, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1874.
- *Poezija baroka XVII i XVIII vijek*, izbor, komentari, predgovor i prevodi Miloš Milošević i Gracija Brajković, „NIP Pobjeda“, Titograd, 1976, str. 339.
- Popović, Miodrag. *Vidovdan i časni krst. Ogled iz književne arheologija*, XX vek, Beograd, 2007.
- Popović, Pavle. *Pregled srpske književnosti. Stara književnost. Narodna književnost. Dubrovačka književnost*, 9. izdanje, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1931.
- *Priče, pjesme, običaji iz Peroja – sela crnogorskih doseljenika u Istri*, priredila Maja Bošković-Stulli, HCDP „Croatica –Montenegrina“ RH & CKD „Montenegro – Montenegrina“, Osijek, 2006.
- *Proza baroka, XVII i XVIII vijek*, izbor tekstova, komentari, predgovor, prevodi, bibliografija i rječnik Gracija Brajković & Miloš Milošević, NIO „Pobjeda“, Titograd, 1978.
- Putilov, Boris Nikolajevič. *Junački ep Crnogoraca*, Univerzitetaska riječ & NIO Pobjeda, Titograd, 1985.
- Radojević, Danilo. „O pojavi lika Miloša Obilića kao mitskog junaka u svijesti Crnogoraca, *Ars*, god. 3, br. 1, Cetinje, 1988, str. 83–98.
- Radojević, Veljko. „Peraške počašnice“, *Bosanska vila*, godina XIV, broj 15 i 16, Sarajevo, 1899, str. 215–216.

- Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Rukopisni zbornik Nikole Burovića“, *Matica*, broj. 68, Cetinje – Podgorica, 2016, str. 271–282.
- Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Dvije epske pjesme iz zbirki Krsta i Nikole Mazarovića“, *Bibliografski vjesnik*, 1–3, Cetinje, 2018, str. 409–445.
- Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Izvještaj o istraživanju Pjesmarice Julija Balovića u Arhivu HAZU“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/1, br. 21, Cetinje, 2018, str. 361–373.
- Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Krsta Mazarovića iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“, *Lingua Montenegrina*, god. X/1, br. 19, Cetinje, 2017, str. 283–318.
- Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Nikole Mazarovića iz Nadžupskoga arhiva u Parastu“, *Lingua Montenegrina*, god. X/2, br. 20, Cetinje, 2017, str. 511–532.
- Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Izvještaj o proučavanju pjesmarice Andrije Balovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XI/2, br. 22, Cetinje, 2018, str. 309–322.
- Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Pjesmarica Nikole Mazarovića“, *Matica*, broj. 73, Cetinje – Podgorica, 2018, str. 229–250.
- Radoman, Aleksandar. „*Ilija Kuljaš* – peraška prerada Molijera i/ili legitimisanje društvenoga poretka“, *Umjetnost riječi*, LXI (2017), 3–4, Zagreb, srpanj – prosinac, str. 157–179.
- Radoman, Aleksandar. „Pregled crnogorske usmene književnosti“, *Matica*, br. 54, Cetinje – Podgorica, 2013, str. 223–244.
- Radoman, Aleksandar. „Prikazanje *Muke Jezusove* Ivana Antuna Nenadića u crnogorskoj baroknoj književnosti“, *Lingua Montenegrina*, god. VIII/2, br. 16, Cetinje, 2015, str. 181–204.

- Radoman, Aleksandar & Čirgić, Adnan. „Izvještaj o proučavanju Pjesmarice Ivana Kolovića iz Arhiva HAZU u Zagrebu“, *Lingua Montenegrina*, god. XIV/1, br. 27, Cetinje, 2021, str. 447–460.
- Radulović, Nemanja. „Dve metamorfoze u našoj epici“, *Svet reči*, br. IX/19–20, Beograd, 2005, str. 40–43.
- Ređep, Jelka. „Dubrovnik, utočište srpskih despota Brankovića“, u: Jelka Ređep, *Ubistvo vladara. Studije i ogledi*, Prometej, Novi Sad, 1998, str. 40–49.
- Ređep, Jelka. „Savinski rukopis ‘Žitija kneza Lazara’“, u knjizi: Jelka Ređep, *Ubistvo vladara. Studije i ogledi*, Prometej, Novi Sad, 1998, str. 209–224.
- Ređep, Jelka. *Bistru vodu zamutile. Svada kćeri kneza Lazara*, Pešić i sinovi, Beograd, 2006.
- Ređep, Jelka. *Priča o boju kosovskom*, Centar za kulturu Zrenjanin & Filozofski fakultet Novi Sad, Zrenjanin, 1976.
- Rešetar, Milan. „Predgovor“, u: *Djela Injacija Đorđi (Ignjata Đorđića)*, za štampu priredio M. Rešetar, knjiga prva, Stari pisci hrvatski, knjiga XXIV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1918, str. V–LXXIII.
- R(otković), R(adoslav). „Crnogorci – Književnost“, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, CRN–Đ, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1984, str. 128–133.
- Rotković, Radoslav. „Ivan Antun Nenadić“, u: Ivan Antun Nenadić, *Drame*, Obod, Cetinje, 1996, str. 5–48.
- Rotković, Radoslav. *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852, Istorija crnogorske književnosti*, knj. II, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.
- Rotković, Radoslav. *Crnogorsko književno nasljeđe I*, Pobjeda, Titograd, 1976.
- Rotković, Radoslav. „Misli i popijevke Miroslava Zanolovića“, *Stvaranje*, br. XXXIII/6, Titograd, 1978, str. 781–798.

- Rotković, Radoslav. *Kratka ilustrovana istorija crnogorsko-ga naroda*, Crnogorska izdanja, Podgorica, 2006.
- Rotković, Radoslav. *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja. Prilog istoriji drame XVII i XVIII vijeka*, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, 2000.
- Rovinski, Pavel Apolonovič. *Etnografija Crne Gore*, tom II, CID, Podgorica, 1998.
- Samardžija, Snežana. *Biografije epskih junaka*, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Beograd, 2008.
- Samardžija, Snežana. *Uvod u usmenu književnost*, Narodna knjiga & Alfa, Beograd, 2007.
- Samardžija, Snežana. „Ko se krije ispod zmijskog svlaka? Metamorfoze u žanrovskom sistemu“, u: *Guje i jakrepi. Književnost, kultura*, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umjetnosti, Beograd, 2012, str.13–41.
- Scherzer, Ivan. „Bugarštice“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 182, Razred historičko-filološki i filozofičko-juridički, 74, Zagreb, 1910, str. 181–224.
- Serensen, Asmus. *Prilog istoriji razvoja srpskog junačkog pesništva*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva & Vukova zadužbina & Matica srpska, Beograd, 1999.
- Slamnig, Ivan. *Hrvatska versifikacija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1981.
- Spremić, Momčilo. *Đurađ Branković 1427–1456*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2006.
- *Srpske narodne pjesme iz neobjavljenih rukopisa Vuka Stef. Karadžića. Knjiga prva. Različne ženske pjesme*, za štampu priredili Živomir Mladenović & Vladan Nedić, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd, 1973.
- Stanojević, Gligor. „Peraške isprave“, *Spomenik*, CXXVII, SANU, Beograd, 1986, str. 49–84.

- Stipčević, Aleksandar. *Iliri. Povijest, život, kultura*, Školska knjiga, Zagreb, 1989.
- Suvajdžić, Boško. „Hajduci i uskoci u narodnoj poeziji“, u: *Epske pesme o hajducima i uskocima. Antologija*, priredio Boško Suvajdžić, Gutembergova galaksija, Beograd, 2002, str. 5–57.
- Suvajdžić, Boško. *Narodna književnost. Epske pesme u starijim zapisima*, Filološki fakultet Beograd & Nova svetlost Kragujevac, 1998.
- Suvajdžić, Boško. „Tri vile na tri ljeljena – O metafori smrti u bugaršticama“, u: Boško Suvajdžić, *Junaci i maske – tumačenja srpske usmene epike*, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Beograd, 2005, str. 151–167.
- Suvajdžić, Boško. „Usmeno pevanje o hajducima u južnoslovenskom kontekstu“, u: *Slovenski folklor i folkloristika na razmeđu dva milenijuma*, zbornik radova sa međunarodnog naučnog simpozijuma održanog 2–6. oktobra 2006. godine, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 2008, str. 303–313.
- Suvajdžić, Boško. „Zmija u bugaršticama“, u: *Guje i jakrepi. Književnost, kultura*, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umjetnosti, Beograd, 2012, str. 95–109.
- Šekularac, Božidar B. *Dukljansko-zetske povelje*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1987.
- Šekularac, Božidar. *Tragovi prošlosti Crne Gore*, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1994.
- Šerović, Petar. „Nekoliko arhivskih podataka o vješticama“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, XXIV/3–4, Izdavačko preduzeće Rad, Beograd, 1953, str. 247–258.
- Šimunović, Petar. „Šklavunske naseobine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugarštica“, *Narodna umjetnost*, knj. 21, Zagreb, 1984, str. 53–68.

- Šmaus, Alojz. „Ima li bugarštica u Erlangenskom rukopisu?“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, III, sv. 2, Beograd, 1936, str. 211–221.
- Šmaus, Alojz. *Studije o južnoslovenskoj narodnoj epici*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva & Vukova zadužbina & Matica srpska, Beograd, 2011.
- Torbarina, Josip. „Pjesnički odjeci bitke kod Hercegnovoga (G. 1539.)“, *Hrvatsko kolo*, knjiga XXII, Zagreb, MCMXLI, str. 128–149.
- *Usmene epske pjesme I*, priredio Davor Dukić, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.
- *Usmene lirske pjesme*, priredio Stipe Botica, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
- Vasiljević, Miodrag A. *Narodne melodije Crne Gore*, Naučno delo, Beograd, 1965.
- Vidaković-Petrov, Krinka. „History and fiction in a bugarštica ballad from the Eastern Adriatic: *How the Natives of Perast Punished the Spanish Duke Don Karlo Who Disgraced Two Orphan Maidens of Perast in the Year 1537*“, *Folkloristika*, 1/1, Beograd, 2016, str. 31–42.
- Vidaković-Petrov, Krinka. „Ne-narativno načelo u strukturi balade“, u: *Poetika srpske književnosti*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1988, str. 141–159.
- Viscovich, Francesco. *Storia di Perasto*, Tipografia del Lloyd Austriaco, Trieste, 1898.
- Висковатый, К. „Гайдуки в Перастѣ в второй половинѣ XVII вѣка“, *Slavia*, XV, Praha, 1938, str. 379–397.
- Višić, Marko. *Antologija stare helenske lirike*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019.
- Vrčević Rišnjanin, Vuk O. *Tri glavne narodne svečanosti Božić, krsno ime i svadba*, Naklada knjižare braće Jovanovića, Pančevo, 1883.

- Vukasović, Mirko. *Grbovi kotorskih i peraških plemićkih porodica*, Vukčević Uliks & Vesmark, Kotor – Beograd, 2008.
- Vukmanović, Jovan. „Fašinada“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, XXI knjiga, Beograd, 1958, str. 339–340.
- Vukmanović, Jovan. „Krsno ime u Perastu“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, knjiga 22–23, Beograd, 1960, str. 209–216.
- Vukmanović, Jovan. „Svadba u Perastu“, *Glasnik Etnografskog instituta*, VII, Naučno delo, Beograd, 1958, str. 141–151.
- Vukmanović, Jovan. *Crmnica. Antropogeografska i etnološka ispitivanja*, SANU, Beograd, 1988.
- Vukmanović, Jovan. *Paštrovići. Antropogeografsko-etnološka ispitivanja*, CID, Podgorica, 2002.
- Vulović, Srećko. „Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih dijela“, *Program C. K. Realnog i velikog gimnazija u Kotoru*, za šk. god. 1872–73, Zadar, 1873, str. 6–30.
- Vulović, Srećko. „Riedki običaji kod starih Peraštana“, *Narodni list*, br. 51, Zadar, 1882, str. 1–2.
- Vulović, Srećko. *Gospa od Škrpjela. Povijestne crtice o čudotvornoj slici blažene djevice od Škrpjela i njenom hramu na otočiću prama Perastu*, Zadar, 1887.
- Vulović, Srećko. *Tko su bili starosjedioci Boke Kotsorske. Pismo prijatelju u Americi*, Nakladom piščevom, Zagreb, 1892.
- Zavišin, Mirjana. „Istorijski spomeni o počasnicama“, *Zbornik za slavistiku*, 17, Matica srpska, Novi Sad, 1979, str. 47–59.
- Zloković, Maksim. „Pomorski motivi u epskim pjesmama Boke“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, XIX, Kotor, 1971, str. 115–146.
- Zloković, Maksim. „Primorsko-pomorski motivi u lirskim narodnim pjesmama Boke“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, X, Kotor, 1962, str. 293–311.

- Zloković, Maksim. „Turci u Herceg Novom“, *Boka. Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti*, 2, Herceg Novi, 1970, str. 55–81.
- Zmajević, Andrija. *Ljetopis crkovni*, tom I, Obod, Cetinje, 1996; Andrija Zmajević, *Ljetopis crkovni*, tom II, Obod, Cetinje, 1996.
- Zmajević, Andrija. *Ljetopis crkovni*, tom II, Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka, priredio Mato Pižurica, Obod, Cetinje, 1996.
- *Ženske pjesme, sveska prva*, uredio dr Nikola Andrić, Matica hrvatska, Zagreb, 1909.
- Жирмунский, В. М. *Сравнительное литературоведение Восток и Запад*, Наука, Ленинград, 1979.

INDEKS IMENA

A

Abram Žuđel 264
Alačević, Miroslav 68, 275
Altiser, Luj 197, 311
Andrić, Nikola 158, 317, 335
Andrijaš 139, 146
Apolodor 244
Aranitović, Dobrilo 236, 298, 316, 323
Ares 244
Ariosto 210
Arslanaga 257

B

Babić, Vanda 153, 174, 179, 311
Bagić, Krešimir 260, 311
Bajnam, Dejvid (Bynum, David E.) 223, 225, 313
Bahtin, Mihail 194, 311
Balović, Andrija, kapetan 27, 43, 55
Balović, Andrija, pisac 15–17, 27, 42–44, 54, 55, 98, 99, 110, 124, 134, 149, 153, 161, 175, 184, 185, 256, 274, 327, 329
Balović, Julije 15–17, 19, 25–29, 46, 54, 63–66, 73, 75, 77, 82, 89, 85–88, 98–101, 105–107, 110, 115, 117–124, 127, 128, 130, 132, 137–140, 147–150, 153–155, 158–161, 169, 175, 209, 175, 209, 216, 229, 246, 249–253, 256, 259, 262, 265, 266–269, 311, 322, 327, 329
Balović, Krsto 16, 17, 43, 54–56, 82, 161, 256, 269, 271, 272, 305, 328

- Balović, Marko 28, 98, 109, 159, 178
Balović, Stefan 29
Balović, Vicko 27
Banašević, Nikola 103, 311
Bane, Đuro, kapetan 253
Bane, Đuro, pisac 176
Banov, Estela 14
Baraković, Juraj 86, 240
Barbarosa, Hajrudin 169
Batina, Klementina 14
Berk, Piter (Burke, Peter) 168, 172–184, 196, 210, 313
Betondić, Jozo 237
Bisanti, Antun 61
Blehova-Čelebić, Lenka 168, 311
Bogišić, Valtazar 15, 20, 21, 23, 25–27, 29, 32–35, 40, 41, 43, 44, 45, 48–52, 55, 56, 58–66, 68–81, 83–86, 90, 91, 93, 97, 98, 101, 103, 104, 107, 112, 115, 117, 120, 123, 125, 126, 128, 130–132, 135–137, 142, 146–156, 186, 205, 211, 212, 214, 231, 233, 239, 240, 242, 248, 265, 276, 278, 305–307, 309, 312, 234, 325
Bojana đevojka 293, 294
Bojana Sredanova 189
Bojović, Zlata 182, 186, 191, 279, 312, 319
Bošković-Stulli, Maja 127, 152, 201, 207, 209, 224, 228, 229, 312, 317, 328
Botica, Stipe 158, 159, 312, 333
Božović, Rade 240, 312
Brajković, Gracija 20, 21, 23, 30, 31, 37, 38, 43, 59, 61, 63, 73, 112, 125, 126, 184, 312, 328
Brajković, Tomo 280, 312
Branković, Đurađ 133, 134, 331
Branković, Vuk 113, 133

- Breyer, Mirko 278, 312
Brodell, Fernan 170, 312
Budak, Neven 208, 313
Bujović, Vicko 99, 109, 110, 118, 129, 175, 264, 323
Buresić, Marin 17, 41, 119
Burkhart, Dagmar 202
Burović, Ivan 189
Burović, Kristofal 25
Burović, Luka 17, 176
Burović, Nikola 15–25, 41, 56, 59, 61, 63–67, 82, 88, 97, 99, 101, 107, 108, 111–118, 125, 126, 132, 137, 143, 144, 149, 153, 156, 159, 160, 175, 176, 190, 199, 202, 203, 209–211, 216, 226, 226, 229, 233, 234, 236, 237, 246, 250, 256–258, 266, 274, 288, 290, 291, 297, 305, 312, 314, 327
Butorac, Pavao 22, 28, 42, 46, 48, 53, 54, 63, 95–99, 109, 165, 167, 169, 174, 177, 178, 180, 183, 184, 187, 193, 195, 267, 278, 313
Buturović, Đenana 258, 320

C

- Covarrubias 184
Cozzi, Gaetano 171, 314

Č

- Čađenović, Jovan 128, 320
Čajkanović, Veselin 187, 188, 243, 286, 314
Čajković, Ivan 206, 240
Čedvik, Munro (Chadwick, H. Munro) 103
Čedvik, N. Keršal (Chadwick, N. Kershaw) 103
Čelebi, Evlija 147
Čelebija, Usta 148, 299
Čengić, Alajbeg 252

Čirgić, Adnan 14, 15, 19, 21, 25, 29, 30, 39, 41, 44, 47, 56, 101, 116, 160, 161, 188, 189, 223, 244, 296, 305, 314, 327, 328, 329, 330

Čogurić, Aleksandar 153, 283, 314

Čubelić, Tvrtko 227, 314

D

Dabisav, knez 240

Dabović, Niko 62

Daničić, Đuro 201, 202, 203, 204, 205, 209, 210, 314

Davidović, Đurica 251

De Pačienca, Rođeri 204, 216–222, 224, 225

De Sarno-San Gjorgio, Dionisije 274, 315

Debelja, Paskoje 205

Del Balco, Izabela 217

Delorko, Olinko 158, 324

Deretić, Jovan 158, 159, 218, 224, 259, 262, 263, 315

Digenis Akrita 240

Dittersdorf, Hugo 71

Djevica Marija 179

Don Karlo 146, 149, 250, 333

Dragić, Marko 290, 315

Drago, Marin 31

Dragojlo, harambaša 267

Drndarski, Mirjana 261, 315

Dukić, Davor 11, 14, 149–151, 158, 212, 213, 229, 230, 232, 239, 245, 248, 250, 252–255, 264, 265, 315, 316, 333

Dulči Petar 298

Đ

Đivanović, Stane 13, 44

Đorđević, Tihomir P. 292, 295, 316

Durđević, Ignjat 17, 24, 33, 49, 84

Đurić, Vojislav 169, 286, 314

Đurković, Kata 270

Đurović, Ratko 179, 316

E

Eko, Umberto (Eco, Umberto) 194, 244, 316

Erdeljanović, Jovan 280, 281, 316

F

Fancev, Franjo 35, 36, 316

Fenelon, Fransoa 176

Fisković, Cvito 29, 316

Fortis, Alberto 219, 316

Franić-Tomić, Viktoria 195, 316

G

Gazda, Gžegož 227, 319

Gezeman, Gerhard 91, 104

Giljferding, Aleksandar 76, 85, 316

Gjorić, G. M. 274, 315

Goleniščev-Kutuzov, Ilja Nikolajevič 126, 127, 134, 202, 208, 317

Gozzi, Carlo 50

Grinblat, Stiven (Greenblatt, Stephen) 50, 196

Grgurević, Vuk (Ognjeni Vuk) 238

Grković, Milica 223, 224, 317

Gučetić, Sabo 23

Gundulić, Ivan 17, 19, 24, 29, 38, 64, 77, 88, 106, 111, 116, 126,
210, 236

Gura, Aleksandar 295, 317

H

- Halanski, Mihailo (Халанский, М.) 86, 215
Harmonija 244
Harvud, Ronald 178, 317
Hektorović, Petar 86, 136, 201, 204, 205, 216, 247, 276, 328
Herceg Stjepan 240
Hraste, Mate 207, 317
Hrebeljanović, Lazar (knez Lazar) 58–60, 112, 113, 157, 158,
233, 325, 330

I

- Ibrahimagić, Osmanaga 109
Ilirios 244
Isus 39, 178
Ivanov, V. V. 195, 316
Ivo Senjanin 128, 258

J

- Jagelović, Vladislav I 238
Jagić, Vatroslav 79, 81–84, 87, 90, 122, 202, 294, 317, 318
Jakić, Tomislav 34, 318
Jakobson, Roman 92, 255, 318
Janković-Pivljanin, Stanka 191, 195, 318
Jakšić, Mitar 241, 299
Jakšić, Stjepan 241, 299
Jarilo 242
Jeftaj 195
Jezernik, Božidar 230, 318
Jireček, Konstantin 164
Jovanović, Vojislav M. 123, 274, 333
Jovićević, Andrija 221, 318
Jupiter 192, 195, 196

K

- Kačić Miošić, Andrija 120
Kadmo 244
Kalderon 210
Kamenarović, Pavo 41
Karadžić, Vuk Stefanović 11–13, 24, 25, 97, 110, 120, 127, 135, 142, 144, 186, 187, 188, 204, 225, 236, 243, 259, 261, 263, 264, 274, 276, 278, 280, 281, 283, 284, 286, 294, 299, 305, 318, 331
Karanović, Zoja 157, 311
Katičić, Radoslav 242, 319
Kekez, Josip 154, 155, 319
Kilibarda, Novak 155, 159, 245, 313, 319
Klajner, Julijuš 227, 319
Knapton, Michael 171, 314
Kojović, Antun 182, 186, 191, 319
Kokolja, Tripo 183
Kolović, Ivan 15–17, 44, 46, 47, 99, 115, 119, 124, 161, 256, 290, 302, 306, 327, 330, 361
Kolović, Luka 46
Koljević, Svetozar 63, 107, 139, 140, 141, 209, 319
Kostić, Dragutin 91
Kovijanić, Risto 267
Kraljević, Marko 94, 103, 128, 131, 139, 142, 146, 206, 240, 311
Krnjević, Hatidža 20, 63, 107, 142–145, 218, 224, 227, 273, 286, 288, 289, 290, 291, 295, 297, 298, 301, 319
Krušala, Ivan 175
Krušala, Matija 175
Kukuljević Sakcinski, Ivan 33, 34, 78, 318
Kukuljica, Lovro 25, 26, 40, 64, 75, 76
Kulišić, Špiro 181, 182, 188, 286, 293, 320, 325
Kuljaš, Ilija 167, 176, 191, 329

L

Lalević, Miodrag S. 105, 106, 313, 320
Latković, Vido 127, 128, 282, 320
Lazarević, Stefan 238
Lazzari, Brno 275
Loma, Aleksandar 241, 320
Lope de Vega 210
Lord, Albert B. 156, 157, 258, 272, 320
Lotman, Jurij M. 241, 321, 344
Lucić, Hanibal 204, 247, 328
Lučić, Marko 53
Luković, Niko 164, 172, 321

LJ

Ljubić, Šime 221, 321
Ljubinković, Nenad 107, 135–137, 200, 202, 205, 206, 239,
240, 321
Ljubović, beg 266

M

Mackdonald, David 210
Majić, Srećko 13, 29, 95
Makovska, Slovinja Tinecka 227, 319, 344
Mandušić, Vuk 258
Maretić, Tomo 82, 85, 87, 91, 202, 241, 321
Marinović, Josip 177
Martinović, Drago 99, 175
Martinović, Marko 99, 159, 175, 191–193, 195–197, 313, 324
Metastazio, Pjetro 176–178
Masleša, Brajo Bjelopavlić 219, 220
Matić, Svetozar 121–123, 207, 236, 321
Mazarović, Ivan 245

- Mazarović, Krsto 15–17, 29–32, 89, 99, 126, 138, 160, 175, 245–247, 329
- Mazarović, Luka 30, 245
- Mazarović, Nikola 16–19, 30, 39–41, 44, 46, 47, 49, 53, 56, 63–66, 75, 77, 81, 82, 96, 98–100, 102, 104, 107, 110, 115, 118–121, 124, 125, 127–132, 137–140, 144, 153, 155, 159, 160, 178, 190, 226, 249, 254, 256, 260, 262, 264–269, 274, 283, 288, 290, 299, 301, 302, 322, 327, 329
- Mazarović, Vuk 245
- Mažibradić, Anita 48, 248, 321
- Medenica, Radosav 63, 128–131, 209, 261, 263, 267, 298, 316, 322
- Medin, Dušan 43
- Mehmed-paša 127, 211
- Mehmedaginica 270
- Menčetić, Vlač 119
- Mihaljčić, Rade 157, 324
- Mijušković, Slavko 30
- Miklošič, Franc (Miklosich, Franz) 68, 76, 78, 82, 83, 85, 87, 89, 154, 322
- Milaković, Dimitrije 203
- Miletič, Džon (Miletich, John S.) 107, 147, 156, 157, 321, 322
- Milić vojvoda 293, 294
- Milostić, A. 180, 275, 279
- Miloševac, Brajan 24
- Milošević, Miloš 38, 43, 46, 51, 71, 123–125, 134, 164–166, 169–171, 176, 183, 184, 195, 247, 261, 266, 281, 311, 313, 322, 323, 328
- Milošević-Đorđević, Nada 141, 227, 228, 327
- Milović, Đorđe 163, 323
- Milutinović Sarajlija, Sima 120, 236, 323
- Minja Kosturanin 131

Mitrović, Katarina 191, 318
Mladenović, Živomir 284, 331
Mrnjavčević, Vukašin 128, 220
Molijer, Žan Batist Poklen 167, 176, 191, 329
Molin, Marino 189
Morandi, Frano 37, 38, 184, 185, 296
Mortezić, Marko 267
Moro 252
Mošin, Vladimir 23, 107, 323
Muhamed 269
Murko, Matija 102, 323

N

Nazečić, Salko 107, 120, 121, 267, 324
Nedić, Vladan 154, 269, 270, 275, 284, 324, 331
Nenadić, Ivan Antun, kapetan 178
Nenadić, Ivan Antun, pisac 32, 36–39, 82, 89, 105, 138, 139,
176, 178, 179, 190, 191, 202, 206, 209, 210, 211, 216,
226, 239, 240, 242, 243, 254, 256, 290, 296, 290, 296,
297, 302, 306, 329, 330, 363
Nenadić, Tripo 52
Nikčević, Milorad 14, 175, 324
Nikčević, Vojislav P. 155, 156, 159, 214, 314, 325
Nikola Peraštanin 20, 21, 23, 251, 321
Nikolić, Davor 14, 153, 325
Novak, Slobodan Prosperov 195, 316
Novaković, Stojan 73, 76, 87

NJ

Njegušević, Mato 266

O

- Obilić, Miloš (Koviljić, Miloš) 233, 235, 328
Ognjeni Madžar 32, 257
Orbin, Mavro 234, 235, 236, 238, 325
Osman, novski kapetan 109

P

- Palavestra, Vlajko 258, 320
Palmotić, Junije 86, 108, 171, 175, 210
Pantelić, Nikola 286, 293, 320, 325
Pantić, Miroslav 15, 17, 20, 21, 27, 30, 31, 34, 35, 38, 40, 43–56,
58–63, 65, 66, 69, 71, 74, 76, 80, 86, 97–99, 104, 106–
120, 124, 128, 132, 134, 137, 139, 142, 156–158, 186,
195, 209, 216–220, 222, 224, 225, 233, 234, 236, 237,
275, 276, 278, 279 282, 284, 306, 324–328, 363
Paskvali, Pompej 165
Pavić, Armin 87
Pavić, Milorad 132, 327
Pelegrinović, Mikša 204, 205, 247
Perić-Polonijo, Tanja 290, 327
Perillo, Francesco Saverio 219, 220, 327
Pešić, Radmila 157, 227, 281, 325, 327
Petar Veliki, ruski car 197
Petković, Novica 216, 291, 319
Petranović, Bogoljub 243
Petrović, Petar Ž. 286, 293, 320, 325
Petrović, Vasilije 236
Petrovski, N. 202
Pižurica, Mato 233, 280, 327, 335
Pivljanin, Bajo 104, 118, 121, 264, 266, 267
Pokrajčić, Pavle 293
Pop Dukljanin 240

Popović, Miodrag 235, 236, 328
Popović, Niko 262
Popović, Pavle 102, 328
Posilović, Pavle 31
Pretner, Vjekoslav 34, 76, 311
Prezdana, sultana 240
Pulaha, Selami 220, 315
Putilov, Boris Nikolajević 261, 272, 328

R

Rački, Franjo 70
Radojević, Danilo 235, 328
Radojević, Veljko 274, 279, 328
Radul, vlaški vojvoda 182, 249, 250, 267
Radulović, Nemanja 243, 330
Rakočija, ban 32, 257
Ranjina, Nikša 36, 275, 316
Rector, Monica 195, 316
Ređep, Jelka 133, 157, 158, 234, 235, 324, 330
Retfild, Robert 172
Rešetar, Milan 33, 34, 38, 82, 84, 315, 330
Riči, Luidi 123
Rizvanagić, Mehmedaga 170, 252
Rotković, Mirjana 36
Rotković, Radoslav 27, 36–39, 48, 138, 139, 178, 195, 267, 279, 330, 331
Rovinski, Pavel Apolonovič 244, 331

S

Sabljić, Jakov 14
Samardžija, Snežana 241, 243, 259, 263, 318, 331
Scarabello, Giovanni 171, 314

- Serensen, Asmus 87, 88, 91, 94, 102, 122, 202, 207, 331
Sibinjanin Janko (Ugrin Janko, Janoš Hunjadi) 122, 207, 217,
224, 225, 231, 238, 239, 243, 257, 326
Sifarić, Petar 32, 257
Siladi, Mihael (Michael Szilágy, ban Mihalja) 238, 346
Skenderbeg 48, 134
Skura, Tripo 174
Slamnig, Ivan 207, 331
Smeća, Tripo 16, 17, 21, 48, 49, 82, 99, 175, 177, 256
Smeća, Frano 21, 58, 78
Smičiklas, Tadija 70
Sokol 251
Sozonovič, Ivan Petrovič 142
Spremić, Momčilo 133, 331
Stanojević, Gligor 169, 331
Stipčević, Aleksandar 244, 332
Stjepčević, Ivo 267
Stokan, Nikola 34, 76, 311
Suvajdžić, Boško 157, 243, 261, 262, 263, 332
Sv. Ana 183, 184
Sv. Barbara 183
Sv. Justina 183
Sv. Nikola 13, 31, 176, 180, 183
Svilojević, Mažar 245
Svilojević, Milinko 32, 246
Székely, János (Drekalović, Sekula) 207, 238, 239

Š

- Šercer, Ivan (Scherzer, Ivan) 90, 91
Šekularac, Božidar 219, 222, 332
Šerović, Petar 189, 332

Šilopi, Jozo 16, 17, 41, 50–53, 57, 62, 74, 110, 119, 124, 177,
180, 256, 274, 283, 301, 306

Šimić, Krešimir 14

Šimunković, Ljerka 28, 311

Šimunović, Petar 218, 220, 222, 223, 332

Šmaus, Alojz 91–94, 333

Štukanović, Tripo 266

T

Tomić-Balović, Ana 71

Torbarina, Josip 147, 148, 333

V

Vasiljević, Miodrag A. 280, 333

Vetranović, Mavro 20, 23, 59, 125, 312

Vidaković-Petrov, Krinka 145, 146, 216, 333

Viskovati, Konstantin (Висковатый, К.) 104, 264, 333

Visković, Frančesko (Viscovich, Francesco) 99

Visković, Josip 176

Višić, Marko 281, 282, 333

Vitoreli, Jakopo 50

Vlašić Mladen 240

Vrčević, Vuk 274, 284, 333

Vukasović, Mirko 190, 334

Vukmanović, Jovan 180, 182, 185, 190, 219, 334

Vuković, Marinko 14

Vulović, Srećko 15, 17, 20, 26, 27, 40, 41, 43–61, 63–78, 80, 81,
97, 98, 101, 108, 109, 113, 120, 123, 125, 140, 149, 156,
165, 176, 179, 180, 184–202, 210, 211, 233, 234, 271,
276, 278, 279, 281–284, 287, 306, 325, 334

Z

Zarbarinj, Grgo 275

Zanović, Antun 278, 312

Zanović, Mirislav 278, 279, 330

Zavišin, Mirjana 281, 282, 334

Zet, Nikola 205, 216

Zloković, Maksim 132–135, 149, 334, 335

Zmajević, Andrija 20, 58–60, 63–67, 73, 78, 95, 97, 101, 106,
109–114, 124–127, 134, 136, 156, 174, 176, 190, 209,
211, 216, 226, 233–235, 238, 280, 311, 313, 327, 335

Zmajević, Vicko 23

Zrinski, Miklauš 240

Zrinski, Petar 90

Ž

Živančević, Milorad 154, 313

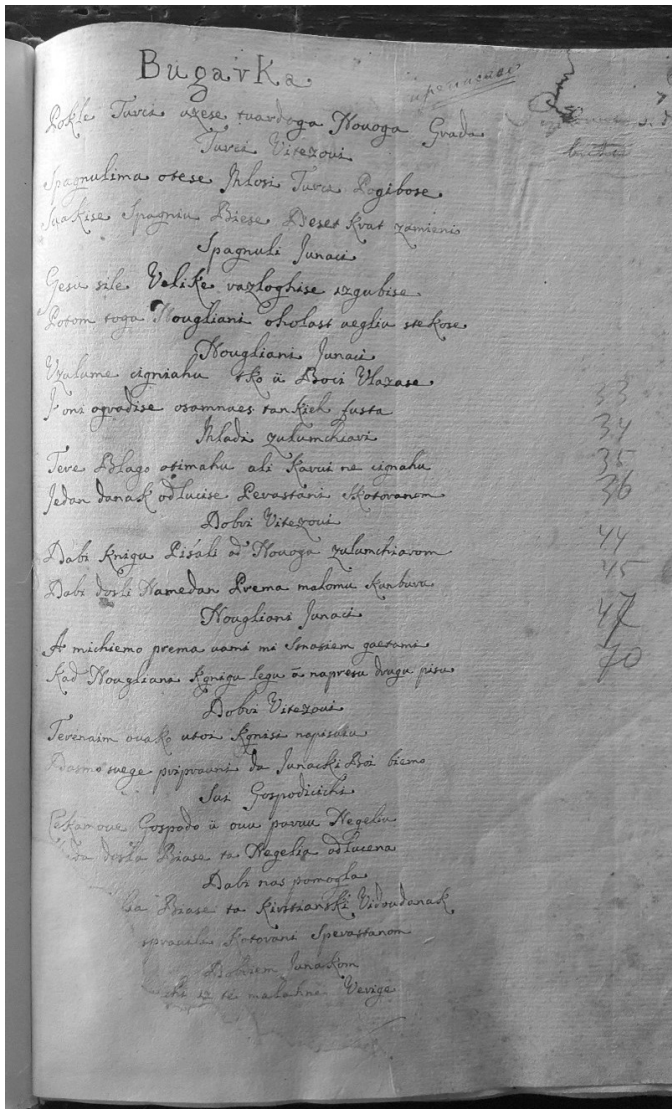
Žirmunski, Viktor Maksimovič (Жирмунский, В. М.) 141

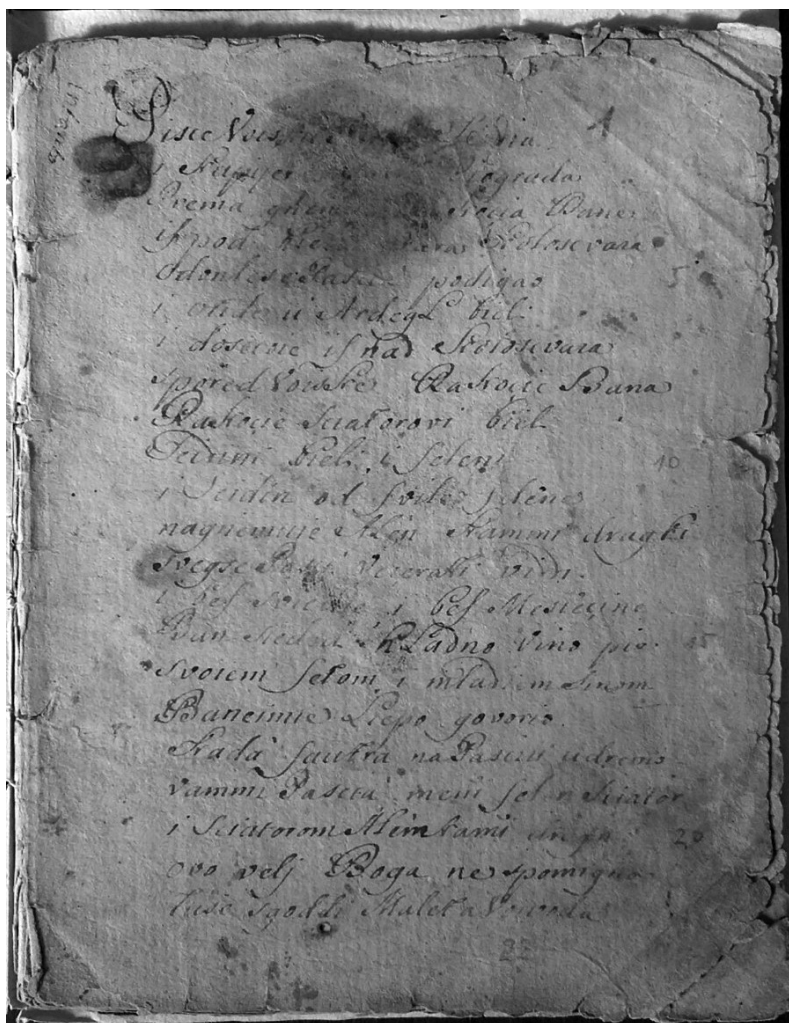

PRILOZI

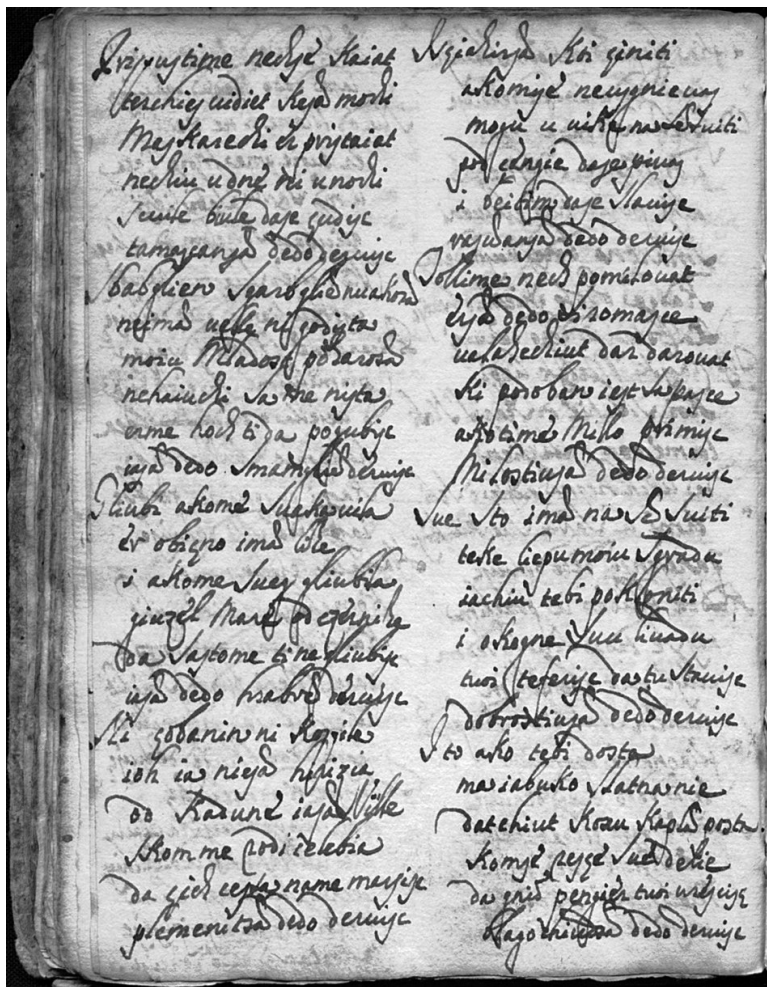
1. Stranica iz *Pjesmarice Nikole Burovića* (Muzej i zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu)
2. Stranica iz *Pjesmarice Krsta Mazarovića* (Nadžupski arhiv u Perastu)
3. Stranica iz rukopisa I a 27 iz Arhiva HAZU
4. Stranica iz rukopisa I b 80 iz Arhiva HAZU
5. Stranica iz *Pjesmarice Nikole Mazarovića* (Nadžupski arhiv u Perastu)
6. Stranica prijepisa zbirke počašnica Joza Šilopija (Muzej i zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu)

1. Stranica iz Pjesmarice Nikole Burovića
(Muzej i zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu)

2. Stranica iz Pjesmarice Krsta Mazarovića
(Nadžupski arhiv u Perastu)

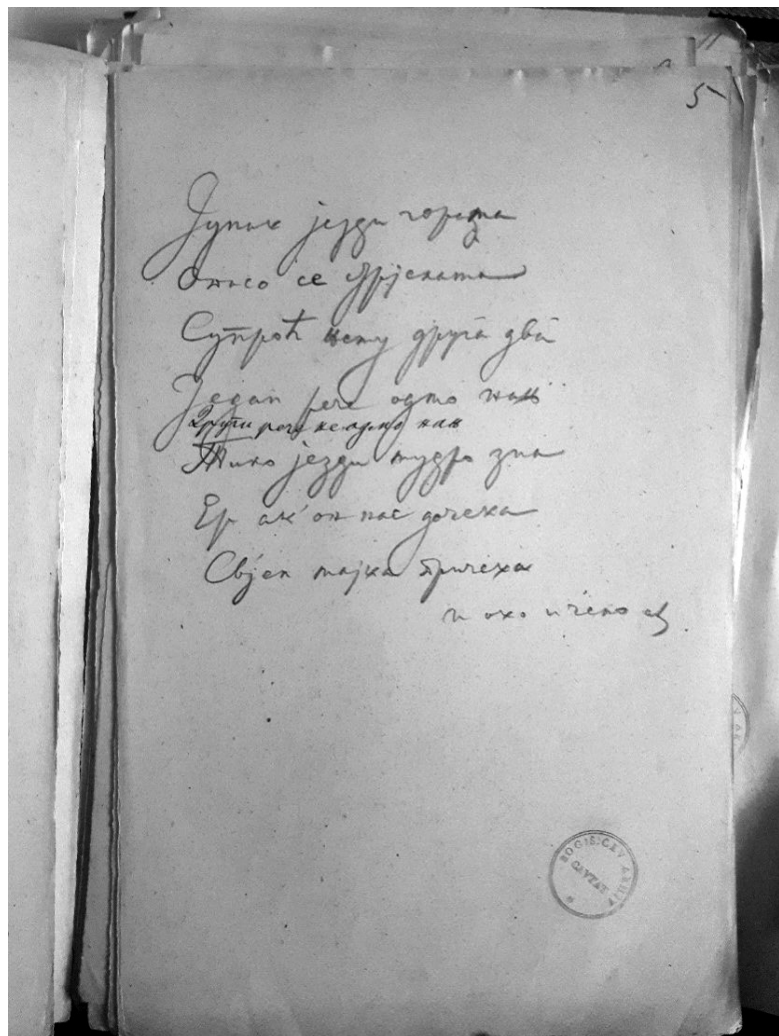
3. Stranica iz rukopisa I a 27 iz Arhiva HAZU

1637 Pjesna od Novoga
X 1537 15. dan. S. Vido
1545
Kada Turzi Novi Grad usece.
Usecega is Xpagnizulschie Ruda
Er Xpagnizulscha Dalech pomok
Tolicose Turzi vsuisisce
Konsciama Xitiet Nedadosce
Ni Novianini sua gnich Darxata
Tox od Lille Fuxte Sagradisce.
Tad pogiosce Madi Peraxtani
U Kotovanom Principovuz Gradu
S Kotovanom Viegie Ucinisce.
Da posovaz, na Medan Noviane
Ne nakvaju neg na Signiu Novre
Standriem Fuxtam Suprema
Kumburu

5. Stranica iz Pjesmarice Nikole Mazarovića
(Nadžupski arhiv u Perastu)

6. Stranica prijepisa zbirke počašnica Joza Šilopija
(Muzej i zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu)

ABSTRACT

The monograph “Boka Kotorska Oral Literature Until 1833” is envisaged as a multidisciplinary research whose intention is to shed light on an important part of the South Slavic cultural heritage that is insufficiently known to the public. The value of this heritage for several fields of humanities and social sciences, primarily the history of literature and culture, is of exceptional importance.

As part of the initial phase of the study, archival research was conducted in the Diocese Archives in Perast, the Science Archives of the Museum and Collection of Baltazar Bogišić of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Cavtat, and in the Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zagreb, where 18 unpublished folk song collections were found that had been created in Perast in the period from late 17th to mid-19th century. These are mixed collections of mostly oral literature, as well as transcripts of verses by anonymous Dubrovnik-Dalmatian and Boka writers of the time. Considering that the first of these collections was created in Perast in 1696, i.e., 120 years before Vuk Karadžić printed *Prostonarodna pjesmarica slave-noserbska* and thus opened the golden era of the study of South Slavic oral literature, it is clear that this discovery constitutes a valuable material within the oldest layers of South Slavic oral literature, which has so far unfairly escaped the more thorough interest of researchers. The oral literary forms found in the collections include bugarštice, decasyllabic epic poems, ballads, octosyllabic lyric poems, poems of praise, etc. Among these poems, there are those that appear in various variants in the wider

area, on the Croatian and Montenegrin coast and hinterland, but also local poems, which cannot be found outside Perast. Apart from the literary-historical aspect, the material is extremely important from the point of view of cultural studies because it is rare evidence of hajduks who played an important role in that region in a certain period, but also as testimony of life, customs, relations with Ottoman Risan and Herceg Novi and relations with Kotor, a city under Venetian influence at the time. In addition to a broader cultural-historical review of the folk culture of the early modern period in Perast, the material offered by the folk song collections was observed as its integral part, with analysis from a genealogical and thematic point of view. As part of the work on the dissertation, multidisciplinary research was performed, which resulted in complete monographic processing of the corpus. In addition to the listed institutions, archival research was also conducted at the State Archives and the University Library in Split, the Historical Archives in Kotor and the Museum of the City of Perast. This research was helpful in the process of identifying the authors of individual manuscripts and supplementing the research with valuable information.

In this study, an attempt is made to present the aforementioned rich tradition, so far only rarely and incidentally seen as a whole, in more details. In the first part of the study, relevant information is provided about the corpus and access to the material. These are, as it was noted above, manuscripts that have until recently been published only partially, without insight into the integral manuscripts, some of which I have prepared for publication in recent years, together with Adnan Ćirgić, a colleague and friend, with others still waiting to be published. We found the manuscripts of the largest part of the corpus in the Diocese Archives in Perast, the Museum and Collection of Baltazar Bogišić in Cavtat, and in the Archives of the Croatian

Academy of Sciences and Arts in Zagreb. On the other hand, we reconstructed some collections on the basis of transcripts or partial publications, so the total number of collections that were the subject of our interest was reduced to 18 manuscripts. Additional research was also conducted, supplementing certain details related to the corpus or compilers of the collections, as well as the historical context itself, in the archive department of the Museum of the City of Perast, the Historical Archives in Kotor and the State Archives and University Library in Split. During the research, some details were found that have not been known to science so far, such as that as many as three oral literary collections were handwritten by Ivan Antun Nenadić, then that Ivan Kolović's folk song collection is still preserved, and we managed to reconstruct the important recording work of Jozo Šilopi, previously known only nominally. Recording oral texts – on the basis of graphemes used it can be assumed that they were copied from older, today unknown manuscripts – was the privilege of the representatives of the Perast patrician layer, and apart from being recorders of oral and literary transcripts of Dubrovnik-Dalmatian literature, most copyists were engaged in other oral literature or historiographical work, so an attempt was made to present that work in its entirety, where sufficient biographical data existed.

In the second part of the study, the history of research in Boka oral literature is presented and critically commented on, from the first review as of 1868 until today. Perhaps this part of the study can be said to be unusually extensive given the fact that it mostly relates to unpublished material, but this abundant literature actually builds on the partial publication of the corpus by Valtazar Bogišić and to a lesser extent Miroslav Pantić. Therefore, this chapter is divided into sections that reflect the activities of both of them, with an introductory part in which a review

is given of the contribution of Srećko Vulović in the discovery, preservation and description of this corpus.

In the third part, a brief overview of social, literary and cultural conditions in Perast from the late 17th to mid-19th century is presented, within an effort to shed light on the specific historical position of Perast, its importance as a border post of the Venetian Republic, as well as the role played by hajduks living in and around Perast during the Ottoman–Venetian wars. Furthermore, effort was made to present the special social order of Perast in the early modern period, based on a high degree of communal autonomy and awareness of the aristocratic origin of the twelve original Perast family fraternities. The cultural achievements of that area are reflected upon in a brief overview of the activities of Perast writers, church presentations as a special dramatic form, a note on important holidays, festivities and customs of the community and, finally, a review of Perast carnivals, interpreted here as one of the forms of “state ideological apparatus”.

The final, fourth part of the study is focused primarily on the genealogical and thematic features of the corpus. Special attention is paid to the Perast bugarštice, from the question of their naming and origin to questioning the phenomena of war, borders, identity and otherness in them. It is also pointed out that Perast bugarštice can be divided both thematically and stylistically into two repertoires, the first of which consists of poems with mainly medieval, chivalrous themes, similar to ballads in terms of design, while the second repertoire refers to Perast history of the 17th and 18th centuries and has the character of a chronicle and epic. A small subchapter is dedicated to the decasyllabic oral epic, including a model of classification that is again reduced to two parts, poems of Ugrophile and Turkophile provenance, with the remnants of chivalrous epic poetry, as the first section

which is not specific to Perast but belongs to Štokavian language area, and another section in which there are poems that refer to famous historical events or personalities from the 17th and 18th centuries. Within this group, again, there is a provisional division into hajduk poems, which belong to the type of epics about outlaws from the authorities and the law, and mostly chronicle poems about historical events, naval and land battles, which correspond to the type of border epics. Along with the model of the predominantly chivalrous representation of the opponents inherited from bugarštice, the Vlachs are extremely negatively characterised in these poems, as non-chivalrous, cruel, treacherous and greedy people. The last part of the fourth chapter is dedicated to oral lyric poetry, within which special attention is paid to Perast poems of praise, as a special form of ordinary lyric poetry, which according to the number of written texts is the dominant oral genre within our corpus. Finally, a reflection is made on other oral lyric genres, with wedding and love lyrics being especially popular, with a somewhat smaller number of records of family and mythological lyrics.

Eighteen preserved or reconstructed collections of predominantly oral literary provenance in the small city of Perast are a testimony to the rich heritage of this type of literature on the Montenegrin coast in the early modern period. Their antiquity, but also the strong stamp of the peculiarities of the environment in which they were created or adapted, bring a special value to this corpus by which it is presented as an unavoidable, initial phase for studying South Slavic oral literature.

Preveo: Mr Goran Drinčić

**Aleksandar RADOMAN
USMENA KNJIŽEVNOST
BOKE KOTORSKE DO 1833. GODINE**

Izdavači

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje &
Crnogorski PEN centar

Za izdavače

Adnan Čirgić
Milenko A. Perović

Tehnički urednik

Milutin Marković

Lektura i korektura

Adnan Čirgić

Štampa

Grafo Bale – Podgorica

Tiraž

300

**Knjiga je sufinansirana na Konkursu
Ministarstva kulture i medija Crne Gore za 2022. godinu**

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-40-077-4 FCJK

ISBN 978-9940-523-19-0 Crnogorski PEN centar

COBISS.CG-ID 24396548